

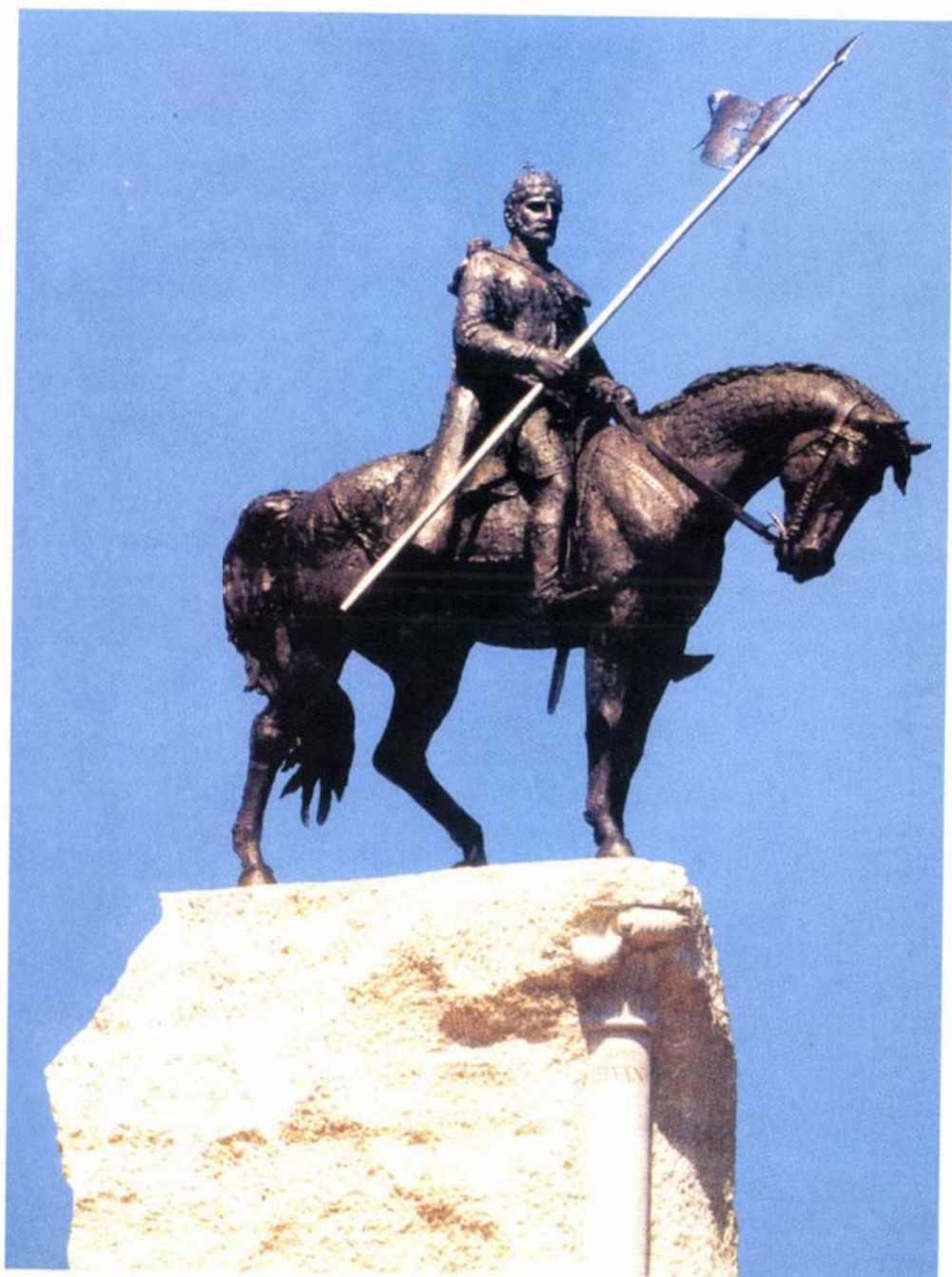
2002/4

HONISMERETI

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXX. évfolyam • 4. szám
2002. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrkth.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Zsolt tanár, Kolozsvár
Bagu Balázs helytörténész, ny. tanár, Bátyú
Bajka Zoltánné Fejér Katalin lelkész,
Sepsiszentgyörgy
Baraté Béla ny. tanár, Bátyú
Balassa Iván dr. néprajzkutató, Budapest
Bogyai Katalin riporter, Budapest
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Demeter Zsófia dr. néprajzkutató, Székesfehérvár
F. Bodó Imre agrármérnök, helytörténész
Dombóvár
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya
Galambos Sándor dr. főlevéltáros, Nyíregyháza
Gazda József tanár, Kovászna
Gábrriel András dr. adjunktus, Budapest
Guth Zsuzsa középiskolai nyelvtanár,
Szombathely
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Herer Jánosné Maros Anna földműves, Bátya
Kanyar József dr. ny. levéltár-igazgató, Budapest
Kerékyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Krisztián Béla dr. egyetemi docens, Pécs
Kun Ferenc, a Rákóczi Szövetség alelnöke,
Budapest
Lele József ifj. néprajzkutató, Tápé
Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár
Mesterházy Károly régész, Budapest
Móser Zoltán tanár-fotóművész, Bicske
Péter László dr. ny. egyetemi tanár, Szeged
Ravasz Éva dr. levéltár-igazgató, Tatabánya
Sárkány Viola tanár, Budapest
Sibalszky Zoltán dr. ny. egyetemi tanár, Budapest
Sípos Ferenc minisztériumi főtanácsos, Budapest
Somogyi Gábor ny. minisztériumi főtanácsos,
Budapest
Tankó Gyula tanár, Gyimesközéplek
Tölgyesi József egyetemi tanár, Veszprém
Udvarhelyi Olivér dr. ügyvéd, Veszprém
Vasvári Zoltán etnográfus, Budapest
Vörös Attila CSEMADOK titkár, Rimbaszombat

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón Györfi Lajos–Kiss Jenő Ferenc
Makón felállított Szent István király szobra látható
– *Enyedi Zoltán* felvétele

TARTALOM

HAGYOMÁNY

Batthyány Lajos és a reformkor üstökös csillagai (<i>Demeter Zsófia</i>)	3
Sárospatak zenei életének múltjából (Barsi Ernővel, Farkas Ferencsel, Földházy Istvánnal, Harsányi Istvánnal, Szabó Ernővel és Újszászy Kálmánnal beszélget <i>Bogyai Katalin</i> ..	7
Csongrád megye irodalmi öröksége (<i>Péter László</i>)	12
A gömöri magyarság néprajzi kutatása (<i>Balassa Iván</i>)	18
Emlékeim László Gyuláról (<i>Mesterházy Károly</i>)	20
Luthár Ádám emlékezete (<i>Guoth Zsuzsa</i>)	23
Tápe „világörökségei” (<i>Ifj. Lele József</i>)	28

ÉVFORDULÓK

Emlékeim a száz éve született Szombathy Viktorról (<i>Vörös Attila</i>)	30
---	----

EMLÉKEZZÜNK

Kutya világ, szűk esztendő, de ránk szakadt mind a kettő! (<i>Fehér Zoltán</i>)	32
<i>Herner Jánosné Maros Anna</i> : A háború alatti és a háború utáni szenvedéseim és félelmeim (részlet)	33
„Nagyon messze Oroszföldön fogságomat töltöm” (<i>Bagu Balázs–Baraté Béla</i>)	36
Felejtünk, emberek, felejtünk... Naplótöredékek (<i>Tankó Gyula</i>)	38
A búcsi leventék emlékére (<i>Lukács László</i>)	52

TERMÉS

Beöthy Ödön (1796–1854) (<i>Sárkány Viola</i>)	53
Kőváry László (1819–1907) (<i>Ács Zsolt</i>)	59
Alkotmány, szabadság, függetlenség. Pálmány Bélával beszélget <i>Kun Ferenc</i>	63
Adatok a lengyel légio részvételéhez a szabadságharcban (<i>Dr. Sibalszky Zoltán</i>)	68
Amikor Andrassy Gyula lobbizott (<i>Somogyi Gábor</i>)	70
Aranyosszék magyarsága (<i>Dr. Gábel András</i>)	71
Szülőfalum, Tatrang (<i>Bajka Zoltánné Fejér Katalin</i>)	77
Tromfot tromfjal üt a magyar. Kártyázási szokások a Somogy megyei Balatonendrédén a XX. században (<i>Vasvári Zoltán</i>)	83
Új közgyűjtemény Balassagyarmaton	94

KILÁTÓ

Egy német város újságai 1848/49-es szabadságharcunkról (<i>Galambos Sándor</i>)	95
Magyar emlékek Lourdes-ban (<i>Udvarhelyi Olivér</i>)	98

A HONISMERET FORRÁSAI

Komárom vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei – Nyitrán (<i>Dr. Ravasz Éva</i>)	100
Száz éve szentelték fel az ózdi evangélikus templomot (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	101

KRÓNIKA

XXX. Országos Honismereti Akadémia (Sátoraljaújhely, 2002. július 1–5.)	
<i>Kanyar József</i> : Megnyitó	102
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei	104
A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség „A tudás forrásai” címmel 2001–2002. évre kiírt helytörténeti pályázatának díjazottjai.....	107
Honismereti kiadványszerkesztők X. Országos Konferenciája (<i>Halász Péter</i>)	108
Pétery Miklós hazatérése (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	110
Leskó László író-újságíró emléktáblájánál (<i>F. Bodó Imre</i>).....	111

KÖNYVESPOLC

Nagy László: Egy szablyás magyar úr Genfben (<i>Dr. Krisztián Béla</i>).....	113
László Gyula Emlékkönyv (<i>Móser Zoltán</i>)	113
László Géza: Szabolcs vármegye 1848/49-ben (<i>Sípos Ferenc</i>)	114
Túri Róbert: Esztergom megye néprajzi bibliográfiája (<i>Dankó Imre</i>)	115
Bakk Pál: Szentkatolnai krónika (<i>Gazda József</i>)	115
Acta Papensia, a Dunántúli Református Egyházkerület új folyóirata (<i>Demeter Zsófia</i>)	116
P. Miklós Tamás: A világ egyik legszebb tája (<i>Tölgyesi József</i>).....	117
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	118

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé teszi a munkát, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (floppy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsek.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12.)
Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1–3.)
„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest, V. Magyar u. 40.

Batthyány Lajos és a reformkor üstökös csillagai*

A pákozdi csata emlékmúzeum tavalyi megnyitásakor a kiállítást Sasvári János László, kápolnásnyéki faszobrász-művész adományával egészítettük ki: a Batthyány-kormány tagjait ábrázoló kilenc mellképpel. Rögtön felvetődött az a kérdés, hogy mikor avassuk fel a kilenc portrét.

Kilenc férfiú, akiknek közös jellemzője, hogy nem nagyon szoktunk rájuk emlékezni. Méltóak pedig emlékezetünkre, illő, hogy úgy tudjuk nevüket, mint az aradi vértanúkéét. Batthyány Lajos gróf, Széchenyi István gróf, Klauzál Gábor, Esterházy Pál herceg, Eötvös József báró, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Mészáros Lázár. Batthyány, mint az ellenzék ügynevezett Központi Bizottmánya elnöke a legragyogóbb elméket, a reformkor üstökös csillagait gyűjtötte egybe. Bölcs előrelátással koalíciós jellegű kormányt alakított, benne a liberális ellenzék minden fontos árnyalatát tárcához juttatta, de bizonyos posztokon (a hadügy- és a király személye körüli miniszter esetében) nem riadt vissza attól sem, hogy elismert szakembereket bízson meg. Olyanokkal szövetséghez tért, akikről külön-külön lehet, hogy sokat tudunk ma is, de így együtt ritkán ünnepeljük őket.

Mert mikor is tennénk?

Talán március 15-én kellene rájuk is emlékezni? A pesti márciusi forradalom azonban a radikális ifúság vértelen forradalmának volt a magasztos napja. Ezek az éltesebb urak, csupa díszmagyaros férfiú, nem is voltak akkor Pesten. Pozsonyban időztek a diétán, a jog és a szó fegyverével harcoltak a polgári átalakulásért. Együttesük, a minisztérium még csak jámbor óhajként merült fel, bár a követelések lényegében Kossuth március 3-ai országgyűlési előterjesztésén alapultak. A Mit kíván a magyar nemzet kérdésre adott második pontban fogalmazták meg a márciusi ifjak a választ: Felelős minisztériumot Buda-Pesten. Sokszor elfeledjük pontosan elolvasni a híres dokumentumot, a 12 pontot. Nem foglalták ugyan külön cikkelybe, – talán azért is feledkezünk el róla – de szinte alcímként írták alá: Legyen béke, szabadság és egyetértés. A dokumentum abban a formájában, ahogyan ma is legtöbbször ismerik már a Píl-vax radikális fiatalságának kiáltványa volt, melyet a március 13-ai bécsi forradalom hírére szerkesztettek ilyen formára a nagy nap, a pesti forradalom március 15-ei eseményeinek előestéjén. Ugyanakkor hangzott el tehát a kiáltvány szövege, amikor Petőfi Sándor verse, a Nemzeti dal, melyet szerzője a március 19-ére tervezett reform-lakomára szánt.

Mikor ünnepeljük tehát a kilenc férfiút? Ünnepelhetnénk őket március 17-én, hiszen 1848-ban Bécsben ekkor bízta meg kormányalakítással uralkodói felhatalmazás alapján István főherceg, nádor az Ellenzéki Párt elnökét, Batthyány Lajos grófot. Batthyány március 23-án, Pozsonyban hirdette ki az általa összeállított kormánylistát, azaz a miniszterek nevét. Az alsótáblán éppen elnöklő Széchenyi István ekkor adott választ Batthyány kérdésére: vállalja-e a miniszteri tisztséget. Az igenlő válasz után tehát először az alsó-, majd a felsőtáblán hangzott el a minisztérium névsora. Ezt a névsort a főrendi táblán elnöklő nádor azonnal aláírta. A kinevezett miniszterek közül Szemere Bertalan és Klauzál Gábor, valamint Pulszky Ferenc államtitkár kormánybiztosként azonnal Pestre utazott a kormány képviselőjére.

Ünnepelhetnénk akár április 7-én is, amikor a királyi leirat tudatta a nádorral, hogy a Batthyány által kiszemelt miniszterek kinevezését megerősíti. Kis szépséghiba, hogy ezt is

* Készült a Közoktatási Modernizációs Közalapítvány kerettantervi modulok pályázata részeként.

egy kisebb forradalmi tiltakozási hullám kényszerítette ki, hiszen kitudódtak a forradalmi vívmányokat máris korlátozni készülő császári udvarbeli tervek (jelentősen korlátozni akarták a minisztérium hatáskörét, a jobbágyfelszabadítást el akarták halasztani stb.). A kormány Pozsonyban tartózkodó tagjai, Batthyány, Kossuth, Széchenyi, Deák és Esterházy a király és családja jelenlétében április 11-én tette le az esküt. Ekkor adták át és olvasták fel az országgyűlés két táblájának együttes ülésén a szentesített, úgynevezett áprilisi törvényeket, s ezzel ért véget az utolsó pozsonyi országgyűlés, ami egyben az utolsó rendi diéta is volt.

A megalakuló kormány április 12-én még Pozsonyban tartotta első hivatalos ülését, április 14-én a Zrínyi gőzessel érkeztek Pestre. A pesti nép nagy örömmel fogadta a minisztérium hazatértét, az üdvözlő beszédet Vasvári Pál mondta. Tiszteletükre április 15-én este Batthyány Szabadsajtó utcai szállása előtt fáklyás felvonulást rendeztek. A minisztérium április 16-ai keltezéssel tette közzé, hogy a forradalom követeléseinek megfelelően és az uralkodói megerősítés birtokában átvette a haza kormányzását. Ünnepeljük ezt a dátumot?

Mindegyik napot ünnepelhetnénk, de tény, hogy nem tesszük. Pedig például A víz világnapja, Az Arab Liga napja (március 22.), a Meteorológiai világnap (március 23.), A tuberkulózis világnapja (március 24.), az Egészségügyi világnap (április 7.) és Az úrhajózás napja (április 12.) mellet talán elférne a naptárunkban a magyar kormány napja is.

Jelenvalók és távollevők

A hivatalosan Batthyány minisztériumnak nevezett testület a miniszterelnök kinevezésétől végleges lemondásáig, tehát 1848. március 17-étől október másodikáig tekinthető hivatalban lévőnek, bár látni fogjuk, hogy nem minden zökkenő nélkül működött. A felelős magyar minisztérium a budai Helytartótanács, a Kamara és a bécsi magyar Kancellária szerepkörét vette át. Nem vett át tehát több olyan funkciót, amelyek a valódi önállósághoz illettek volna: ezek közül a legjelentősebb volt (az önálló pénz- és külügyek mellett) a hadsereg feletti rendelkezés.

Batthyány Lajos iszonyú felelősséget vett a vállára, s nem csupán az első kormány megalakításával. Kormányá személyi kérdései sem voltak egyszerűek. Emberfeletti munkával túlterhelt miniszterei a magyar polgári állam megteremtésén fáradoztak. Csak így egyszerűen. Deák Ferenc annak jogrendjét, Eötvös József tanügyét, Széchenyi István, Klauzál Gábor és pénzügyminiszterként Kossuth Lajos a nélkülözhetetlen működtető intézményeket kívánta megteremtteni. Kossuth a hadi készülődésben is alapvető szerepet vállalt. Szemere Bertalan a belügyi igazgatás szövevényes feladatával birkózott emberül.

A jelenlévőkkel nem is volt baj, inkább a távollevők okoztak gondot. Talán említeni sem kell, hogy Esterházy Pál herceg, mint a király személye körüli miniszter végig Bécsben, illetve az udvarral együtt maradv Innsbruckban volt, lemondását is ott nyújtotta be. Nem véletlenül nevezték így hivatalát, és nem helyes, ha erősen leegyszerűsítvén a kérdést, külügyminiszternek nevezzük. Feladata kinevezési okirata szerint „a kapcsolt birodalom többi részeivel érintkezés” volt.

A Batthyány-kormány hadügyminisztere, Mészáros Lázár, mint az Olaszországban fekvő 5. huszárezred parancsnoka, csak katonai szolgálatából való leváltása után, májában érkezett haza. Miniszteri kinevezését is a reformellenzék lapjából, a Pesti Hírlapból tudta meg, hiszen észak-itáliai állomáshelyén ennek előfizetője volt. Addig a miniszterelnök maga látta el a hadügyi teendőket, a hadügyminisztérium megszervezését is személyesen intézte. Az idegtépő nyár után, a kormányválság közepette Széchenyi elborult elmével szeptember 5-én Döblingbe távozott, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter szeptember 29-én hagyta el Magyarországot, Klauzál utolérte súlyos depressziója. A betegségek kiújulásához, Esterházy lemondásához és a megfutamodáshoz hozzájárult az a döbbenet, amit a szeptember 4-én megismert államirat (Wessenberg féle emlékirat, Statsschrift) okozott. Ez az irat ugyanis nem volt más, mint a centralista abszolutizmus újbóli bevezetésének terve a birodalom egészében. Ha mindez az udvar politikájából, Jellasics készülődéséből és Batthyányiék bécsi tárgyalásai sikertelenségéből nem lett volna még világos, világossá vált a szereplők előtt magának a Habsburg udvarnak a terveiből.

Az összehangolt ellenforradalmi terv szerint nagyon is kiszámított, és így kiszámítható volt az események hatása: tudniillik az államirat kibocsátásáé és Jellasicsnak a báni méltóság-

ba való visszahelyezéséé. A Batthyányi-kormány bomlásának napjára fontos eseményt időzítettek: szeptember 11-én Jellasics hadserege átlépte a Drávát. A kormány itthon tartózkodó tagjai szeptember 11-én, illetve 12-én lemondtak. Batthyány szeptember 12-étől, a második kormányalakítási megbízástól ügyvezető miniszterelnökként (hiszen kormányt már nem tudott alakítani) formailag is egyedül volt felelős az összes kormányzati ügyért. Mellette csak az ekkor a délvidéki hadsereg parancsnokaként távollevő Mészáros Lázár volt hivatalban, mert formálisan nem mondott le a többiekkel együtt.

Batthyány az első perctől az utolsóig elsőrendű fontosságot tulajdonított a haza és a törvényes forradalmi vívmányok védelmének.

A honvédelem ügye

Önvédelmét a márciusi forradalom, mint tudjuk, azonnal megszervezte: az önkéntesekkel kiegészített polgárőrség már március 15-én este átvette a rend fenntartását Pesten és példáján hamarosan a nagyobb városokban is, elsőként éppen Székesfehérváron. A nemzetőrség intézményét a XXII. törvénycikk hozta létre a már kialakult gyakorlat alapján. A nemzetőrség felállítása, szervezése, ellátása, felfegyverzése és kiképzése azonban csak számtalan nehézséggel haladt, és amúgy is csak belső karhatalmi feladatok megoldására volt alkalmas. A rendes katonaság szerepét tehát nem tölthette be. A magyar minisztérium kezében viszont nem volt reguláris hadsereg, hiszen a magyar újoncok a Habsburg Birodalom hadseregének katonái lettek, amely hadseregnek természetesen továbbra is Bécs, az Udvari Haditanács parancsolt. Mindaddig, amíg ez így állt, a magyar kormánynak volt ugyan hadügyminisztere, de nem volt hadserege, s így nem felelhetett meg a felelős magyar minisztériumot felállító törvény azon óhajának, hogy intézze az összes „honvédelmi ügyeket”. Érdekes és megjegyzésre méltó, hogy a polgári átalakulást megalapozó áprilisi törvények – éppen a könnyebb megegyezés érdekében – nem is alkottak honvédelmi törvényt. A III. törvénycikk 14. §-a is csupán a magyar minisztérium honvédelmi osztályának felállításáról intézkedett. Ez jogalapot teremtett tehát arra, hogy a minisztérium a honvédelem ügyét is munkába vegye, de nem tisztázta az ország határain belül állomásozó serezek, illetve a külföldön állomásozó magyar sorozású, illetve kiegészítésű ezredek és a magyar honvédelem viszonyát. Ugyancsak rendezetlen maradt a Magyarországon található birodalmi katonai intézmények: erődök, ménesek és rak-tárak kérdése.

A magyar minisztérium tehát a hadügyi kérdés mielőbbi eldöntését méltán érezte fontosnak. Batthyány Lajos miniszterelnök május eleji bécsi útján igen határozottan követelte az önálló haderő felállítását, s igen alkalmas időpontban tette ezt: a bécsi udvar még nem érezte elég biztosnak a talajt, így nem mert nyíltan ellenállni, s ezzel megsérteni az áprilisi törvényeket. Kiadták tehát május 7-én azt a rendelkezést, amely szerint az adott pillanatban Magyarországon tartózkodó katonaság a magyar hadügyminiszternek köteles engedelmessé válni. Batthyány miniszterelnök május 16-ai felhívásával, mely a serezek kiegészítése helyett az első tíz honvédszázalój felállítását rendelte el, elkezdődött a honvédség, azaz az önálló magyar haderő szervezése. Méltán emlegeti Hermann Róbert, a kérdés egyik legavatottabb kutatója a magyar hadsereg létrehozását a forradalom legsajátabb alkotásaként, melyet 1848 őszen néhány hónap alatt a semmiből teremtett a Batthyány-kormány.

A nemzetőrség, a honvédség, majd augusztusban az önkéntes mozgó nemzetőrsereg szervezésének minden kérdése a miniszterelnökre, Batthyány Lajosra és a támogatására alakult nemzetőrségi titkárságra, később haditanácsra tartozott. A Nemzetőrségi Haditanács miniszteriális szintű hivatalként működött a miniszterelnök mellett, azt Batthyány a miniszterelnöki hivatal kiegészítő részének tekintette. Így is kellett ennek lennie, hiszen a nemzetőrség kérdését és szervezését a minisztertanács Batthyány tárcaszintű feladatává tette. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a miniszterelnök milyen kulcsfontosságú szerepet vállalt a hon védelmében, és milyen szerteágazó munkát végzett a szervezésben. Júliustól már kiváló munkatársakat is talált ehhez, többek között például Ivánka Imrét és Görgei Artúrt. (Batthyány is császári és királyi katonatisztként kezdte pályáját, nem véletlen tehát kiváló katonai tájékozottsága.)

E vonatkozásban nem szabad említés nélkül hagyni Mészáros Lázár hadügyminiszter szerepét. A serezekből jött katonák nagy harci tapasztalatokkal rendelkező szervezők és vezetők lettek a keze alatt. Hadügyminiszteri minőségében, a serezek ügyeinek intézésében

Batthyány méltó társa volt ez a hét nyelven beszélő, akadémiai tagsággal is kitüntetett, művelt, és tájékozott katona. Maga ugyan saját bevallása szerint sem volt jó hadvezér, és nem is nevezhető szerencsés katonának, hiszen győztes csatát nem köthetünk nevéhez. Nagyívű tervei azonban egy minden tekintetben modern hadsereg kereteit teremtették meg, mégpedig az alapoktól kezdve. Elméletileg kidolgozta és megszervezte a magyar tisztképzést, ám a Ludoviceumban az oktatás 1849. januárjában néhány nap után éppen a császári csapatok pesti bevonulása, s a magyar kormány menekülése miatt szakadt meg. Ő dolgozta ki a honvédelmi törvényt, végig küzdötte annak vitáját. Az ő koncepciója alapján kibontakozó véderő-törvény alapelve az általános hadkötelezettségre épülő újoncoszás volt. Ezt királyi szentesítés hiányában, az országgyűlés határozatban, a miniszterelnök pedig rendeletileg vezette be. Egyet kell értenünk Nemeskürty Istvánnal akkor, amikor Mészároset a korszerű katonai nevelés apostolának nevezte.

Nem véletlen ezek után, hogy Batthyány Lajos a kormánytagok lemondása után nem kapott királyi megerősítést új kormánya megalakítására. Ezek a szeptemberi napok lesznek később főbenjáró pere legfőbb vádpontjai (tevékenységét szeptember 4-étől, Jellasics hivatalba való visszahelyezésétől értékelte a hadbíró lázadásnak, s ennek alapján fő- és jószágvesztésre ítélandónek). Igazi bűne tehát – a bécsi udvar szerint – a Habsburg Birodalom szimbólumának tartott császári hadsereg, és persze a birodalom megosztása volt. Ezt hangoztatta egyébként a támadásra készülő Jellasics is abban a kiáltványában, amelyet a magyarok számára készített meg azelőtt, hogy fekete-sárga lobogók alatt átlépte volna a magyar határt. A nemzet iránti kötelesség és a magyar király iránti hűség lánczaiban vergődő, nagy idegfeszültségben élő miniszterelnök pedig éppen ezekben a hetekben alkotta meg fő művét: a szabadságharc tömeghadseregét.

Lamberg Ferenc szeptember 28-ai dicstelen halála a pesti hajóhídon a képviselőház legradikálisabb tagjaitól a Honvédelmi Bizottmány tagjaiig és Batthyány Lajosig mindenkit mélyen megrázott. Mindannyian érezték, hogy kicsúszni készül kezükből az események irányítása. Lamberg Ferenc meggyilkolása miatt a képviselőház azonnal, egy császári manifesztum pedig október 3-án indított vizsgálatot. Ugyanezen a napon Lamberg, s egyben István nádor utódjául a királyi biztosi tisztségbe és hadseregpáncsoknoknak, tehát az ország polgári és katonai kormányzójává Jellasicsot nevezték ki. Ugyanakkor Batthyány fölmentésével és az országgyűlés szétesztatásával, a statárium kihirdetésével formálisan is szétfoslott a törvényes forradalom illúziója. Világossá vált, hogy immár háború lesz, s ezt a háborút az 1848 áprilisában kodifikált államjogi konstrukció megsemmisítésére indította a bécsi udvar, és érdekeit a pákozdi csatában, szeptember 29-én vereséget szenvedett Jellasics-hadsereg képviseli.

A kormányok közül a legelső

A Batthyány-kormány szerepe minden nehézség és a szabadságharc bukása ellenére is korszakalkotó. Ennek a kilenc férfiúnak a munkájával kezdődött el a magyar kormányok története, 1848 volt a mai értelemben vett magyar nemzeti kormány keletkezésének éve. Magyarország közjogi helyzete tehát megváltozott, polgári parlamentáris országgá alakult. Ám ekkor még a végrehajtó hatalmat gyakorló központi testületre, amit ma mindennaposan kormánynak nevezünk, inkább a minisztérium nevet használtak. (Ma minisztériumnak az egyes osztályokat, tárcákat nevezük.) A kormány kifejezést hivatalosan először 1944-ben alkalmazták az ideiglenes nemzetgyűlés által megválasztott testületre.

Az 1848. évi III. törvénycikk rendelkezett független magyar felelős minisztérium alakításáról. Az V. törvénycikk az országgyűlési követek népképviselet alapján történő választását írta elő, s így teremtődött meg a mai értelemben használt polgári kormányzati jogrend alapja. A kormány tehát ettől kezdve nemcsak az államfőnek, hanem a népképviseleten alapuló parlamentnek is politikai és jogi felelősséggel tartozik.

A Batthyány-kormány helyzete nem csupán a hadi események miatt volt olyan nehéz, és nem is csak azért, mert az első volt a kormányok sorában, hanem azért is, mert a működését meghatározó népképviseleti elv és felelősség csatornáit már csak hivatali ideje alatt tudták kiépíteni. Tehát előbb alakult meg a lényegében koalíciós alapon működő kormány, s csak utóbb, 1848 nyarán választották meg a népképviseleti országgyűlés tagjait. Az érdekegyesítési politika nagy sikerének kell tehát tartanunk, hogy a Batthyány-kormánynak nagy legitim

működési bázisa volt, parlamenti többsége is számottevő lett, s így rendelkezhetett a honvédelemhez elengedhetetlen emberi és anyagi erőforrásokkal. Gergely András méltán emeli ki, hogy az 1848-as európai forradalmi kormányok közül az egyetlen volt, mely fél éven át hivatalban tudott maradni.

Korántsem véletlen ezek után, hogy a Szemere-kormány, majd a szabadságharc bukása után több mint 17 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Magyarországnak újra kormánya legyen. S lám, ilyen az élet, az az Andrássy Gyula alakított 1867. február 17-én kormányt, aki részt vett a pákozdi csatában, a szabadságharc első győztes csatájában, s akit 1848-as, elsősorban külpolitikai szerepe miatt távollétében halálra ítélték.

Andrássy kinevezése és a közben létrehozott kiegészítés jegyében, – amelyben köztudomásúan döntő szerepe volt a 48-as igazságügy miniszter Deák Ferencnek – megtörtént Ferenc József magyar királyként való megkoronázása. A koronázást is leírta Halász Ignác: Egy letűnt nemzedék című munkájában. Ezt az írást többször elolvastam; újra és újra érzem szavaiból a 48-as legenda döbbenetét:

„1867. június 8-án, a koronázási nap estéjén fényárban úszott a főváros. Éjjelig bolyongtam az utcákon. Egy történelmi nap titokzatos glóriája sugározta be az akkor még nem igen nagyvárosias Budapestet. Minden ablak ki volt világítva. Csak egy előkelő úri lakásnak ablaksora volt sötét. Ki lehet az, aki tüntetni merészel a nemzet nagy örömnepén? E kérdés hangzott fel egy felháborodott csoportból. Egy korosabb úr odaszólt: azok özvegy gróf Batthyány Lajosné ablakai. A megilletődés hallgatása vonult végig az emberek arcán.”

Demeter Zsófia

Sárospatak zenei életének múltjából¹

Barsi Ernővel, Farkas Ferencsel, Földházy Istvánnal,
Harsányi Istvánnal, Szabó Ernővel és Újszászy Kálmánnal
beszélget *Bogyai Katalin*

Ennek az írásnak a közlésével tisztelgünk
a 2002. május 10-én elhunyt Harsányi István emlékének.
(Szerk.)

Bogyai Katalin: Köszöntöm azokat, akik a pataki öregdiákok nem nagyszabású, inkább családias találkozására jöttek össze, és akiket szoros szálak fűznek Sárospatakhoz, a sárospataki kollégiumhoz. Sárospatak nevéhez kapcsolódik két volt pataki kollégiumi tanár, *Újszászy Kálmán* és *Harsányi István* neve. Közös diákkori emlékek is összefűzik őket a barátság erős szálával. *Harsányi István* pszichológus, a sárospataki öregdiákok budapesti baráti körének összetartója, megmozdulásainak szervezője, *Újszászy Kálmán* pedig a sárospataki Tudományos Gyűjtemények igazgatója. Ők ketten mai házigazdánk. Velünk van még *Farkas Ferenc* zeneszerző, *Szabó Ernő*, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola debreceni tagozatának tanára, *Barsi Ernő*, a győri tanítóképző főiskola zenetanára, és *Földházy István*, a sárospataki Városi Tanács népművelési felügyelője. Először a házigazdát kérem, adjon ízelítőt abból a hangulatból, ami körülvesz bennünket. Mondjon valamit lakásáról, erről a képzőművészeti és néprajzi múzeumnak is beillő régi, hangulatos, gerendamennyezetes otthonról.

Újszászy Kálmán: Sárospatak egyik legrégebbi házában vagyunk. 1807-ben már az akkori magyar sajtó úgy emlékezik meg erről az épületről, mint a város szélén lévő „ócska” házról.

¹ A rádiófelvétel céljából létrejött baráti beszélgetés megszervezésében közreműködött és a felvételhez magnetofonszalagot adott *dr. Janó Ákos*, a sárospataki Rákóczi Múzeum akkori igazgatója. A riporternő a nyers felvétel átfűzése, kiegészítése és a műsor szerkesztése után a hangszalagot visszaszolgáltatta és rendelkezésére bocsátotta, aki a szöveget e helyen történeti adalék céljára kivonatatosan közlést teszi.

Ebben nyílt meg a főiskola nyomdája Szentes János vezetésével 1807-ben. Némi átépítés után a ház ugyanaz.

B. K.: Ebben az igazi helyi miliőben térjünk át tulajdonképpeni témánkra, Sárospatak és a sárospataki kollégium zenei múltjának felidézésére. Harsányi Istvánt kérdezem, milyen szerepet töltött be a muzsika, az éneklés a kollégium életében?

Harsányi István: A régi pataki kollégium életét teljesen áthatotta a muzsika, az éneklés, a dalolás. Kezdetől fogva énekeltek itt a diákok, s mint ahogy erről a Rákóczi György által 1621-ben elkészített iskolai rendtartás is szól, ekkor már harmóniát, vagyis összhangzatot tanítottak, valószínűleg tehát többszólamú éneklés folyt az iskolában. 1728-tól a főiskola szeniori feljegyzései időről időre tájékoztatnak arról, hogy a kórus teljes létszámban szerepelt temetéseken 1752-től már szervezett formában működött is a muzsika ápolása, hiszen tudjuk, hogy ettől az időtől kezdve fizetéses kántor, énektanár gondoskodott a zenei nevelésről, különösen az ének tanításáról. 1782-ben megbízták Barcafalvi Szabó Dávidot, az akkori kóruselnököt, hogy állítsa össze a kórus szervezeti szabályait. Nagyon érdekes és történeti szempontból jellemző, hogy fölmentették őt a kórus elnökének ama kötelessége alól, hogy évenként négy éneket szerezzen, s vagy csak szövegét, vagy csak zenéjét beírja a kollégiumi melodiáriumba.

Újszászy Kálmán: Nem régen találták meg a jezsuita rendnek – amely egészen 1780-ig, a rend megszűnéséig Sárospatakon is működött –, a levelét, amelyben a megyéhez fordultak panaszolván, hogy a pataki református kollégium, a pataki főiskola jobban terjeszkedik és nagyobb hatású nevelést ad, mint amire a rendnek lehetősége volna. Bizonyíték erre, hogy az auditorium maximumban száz sípú orgonájuk van. 1765 körül, ahol száz sípú orgona volt, ott zenei élet is volt.

Harsányi István: Tovább haladva a történelemben, érdemes megemlíteni Fáy Andrást – pataki diák volt 1794 táján, s utána néhány évig –, aki 1859-ben feljegyzéseket készített a régi pataki diákéletéről, s többek között ezt mondja: „Nem volt a világon még a vándorszínészeket sem véve ki, vidorabb, életkedvűbb emberfaj, mint a pataki tanulósgár”. Tudjuk, hogy amikor Petőfi 1847-ben Sárospatakon járt, a kórus látta vendégül. Azt is tudjuk, hogy amikor 1855-ben Arany János Tompa Mihállyal Sárospatakra látogatott és felkeresték itteni barátjukat, Erdélyi Jánost, aki akkor a kollégium professzora volt, mint ahogy Arany későbbi levelében írja: „Erdélyinél szállottunk meg, aki minden szívességgel fogadott, s itt meg is kántizált bennünket a tanuló nemes ifúság.” Nyilvánvaló ezekből, hogy ebben a korszakban híres és rendkívül fontos tényező volt Sárospatakon a kórus. Az 1882-es év, forduló volt, mégpedig 100 éves évforduló a kórus történetében. Ekkor jeles monográfia készült Orbán József professzor tollából. Ettől az időtől kezdve Radácsi György a kalauzunk, szintén híres sárospataki professzor, s maga is kóruselnök. Az ő nyilatkozatai, írásai, amelyek az énekkarról szólnak, mind hiteles tudósítások számunkra. Radácsi rendkívül lelkesen tudott beszélni, írni a kórusról. Egyik írása, aminek a címe: Töredékes visszaemlékezések a sárospataki főiskola énekkarára, 1907-ben keletkezett, s így kezdődik: „A dal, a dal, az istenadta dal, szárnya van, tüze van, méze van, kicsoda ne kívánná, miféle fásult lélek az, amelyik meg nem mozdulna, ha varázsfulvolája elé kerül!” Radácsi György, mint a kis *Szepsény* nevű falunak a gyermeke nőtt fel, míg pataki diák nem lett és a „vidékembeli pataki diákoktól – mint ahogy írja –, mindig érdeklődünk, hogy milyen is lehet ez a pataki kántus, ez a pataki kórus. És egészen fantasztikus dolgokat hallottunk tőlük, nyilván a megszépítő érzelmek hatása alatt ilyeneket mondtak: A kórustagok között vannak, akiknek hangja mélyebb és erősebb, mint a mi öreg harangunké, vannak akik túlkiabálnák a mai iskolánk csengettyűjének az egész várost fellármázó szavát. Van, akinek mennydörgésszerű hangja szétrepeszti a cserépfazekat, ha bele köhint, és meghasogatja az ablakot, ha mellette elharsantja magát, és elnémítja a pacsirtát, ha a szabadban dalol.” Azután ezt írja: „Hét-nyolc megyében nem halhat meg úgy református jötevő vagy tehető ember és úriasszony, hogy a pataki kántust ki ne hívnák a temetésére. Fizetik, etetik, itatják őket, néha még egész öltözetet is kapnak ajándékba egy-egy halálozás esetén.” Ugyanő írja többek között, hogy sok megmozdulás, sok egyesület volt a sárospataki iskolában, amelyek aztán egy idő múlva megszűntek. Az egyetlen az énekkar, amely soha meg nem szűnt, amely mindig betöltötte a maga funkcióját. Temetéseivel, hangversenyeivel, templomszentelési szerepléseivel, amerre hívták, s amerre saját hajlamai parancsolták, mindenütt befészkelte magát a szépért lelkesülő szívek rejtekeibe, szaporította a főiskola jóbarátainak sere-

gét, vagy oszlatta – ha erre szükség volt –, az ellenszenv havát és jegét. Benne képződött a pataki diáktársaság, az eszményi testvériség, s mint ilyen, példává lett a kívülről jövőknak is a bensőbb összetartásra, a hamisítatlan diák szeretetre. Aztán emlegeti a dal-, ének- és emberszeretben alig felülmúlható vidék sárospataki diáktársaságát. Majd azt mondja, hogy amikor Sárospatakra került, állandóan figyelte, hogy mit csinál a kórus. Alig lehetett a napnak olyan órája, amelyben egyik vagy másik ablakon ne hallatszott volna ki ének vagy nóta az iskola-kert és a Kis utca felé. Délután 4 órától kezdve pedig csak úgy csengett-bongott a kollégium külső tájéka, sőt az udvar és benne minden szoba. Volt a sok között egy hang, a fülünkbe cseng sokunknak most is, mikor ez kizendült, egymás után hallgatott el a többi, s lesték mindnyájan, tanulták volna ettől az igazit ők is. Szép, deli, barna férfi, szinte nem is diák már, kinyitotta hébe-hóba a szobájának kertes néző ablakát, odaállt a nyíláshoz és folyt ajkáról a dal, a bús, a sír, az édes magyar dal. S a remeknél remekebb dalok végeérhetetlen gyöngyfüzére pergett, vág, nevetett arról a szózatot, arról az istenihlette ajkáról, s mi apró nebulók oda cövekelődünk az iskolakert kőfala mellé, s ott álltunk, mint valami gilgáli kőoszlopok, biznyságul annak, hogy a leghódítóbb zene az emberi hang, a szép dalos, a dalratermett emberi hang. De nemcsak minket fogott el az ígézet, a *plettykadombnak* is telt háza támadt nagy hirtelen, tömegesen gyűlt a diákközönség az ingyenes hangversenyre. Sőt a kert fái között is megjelent ilyenkor egy-két komoly professzor, s megállva sétájában fület csinált a kezéből, hogy az utolsó hangot is hazavigye a szobájába, négy fala közé és ott is élvezze látatlanul, s ott is próbál-gassa tanulatlanul. Különösen Erdélyi János professzor volt az, akit mindenek felett vonzott, lebilincselte a magyar dal bája. Hosszabb fejtegetését, visszaemlékezését aztán Radácsi ezekkel a szavakkal fejezte be: „Ifjúság dal nélkül kiszáradt csemeteerdő – gondolatnak is szomorú!”

B. K.: A kórus tehát jelentős kulturális erő, egyfajta diplomáciai missziót is ellátott, mintegy összekötő kapocs volt a kollégium és a város, illetve a kollégium és a külvilág között. Hogy volt ez a későbbi időkben? Újszászy Kálmán részese volt ennek az igazi testvériségnek, igazi diáktársaságnak.

Újszászy Kálmán: Szabó Ernő barátom az, aki továbbvitte ezt a zenekultúrát, amely Sárospatakon ilyen eleven volt Radácsi György idejében. Különbösen érdekes, hogy éppen a mai napon került hozzám a kórusnak az 1850-es évekből való „kótára”, az ének „sallangtára”, tehát éppen abból az időből, melyről az előbb szó volt. Zsindely Istvánnak, a kórus valamikori elnökének az unokája, mint idős hölgy hozta el, mondván: – Itt a helye, a pataki gyűjteményekben. Nagyon érdekesen tükrözi a Bach-korszak pataki zenekultúráját. Erről az időszakról, így Bathó János bátyánkról, a pataki dalköltőről, a diákdalok szerzőjéről, a Válásra int immár kezdetű, s a többi szerzeményéről Szabó Ernő barátom többet mondhat.

B. K.: Szabó Ernő 1929-ben került a pataki kollégiumba zenetanárnak és 1952-ig dolgozott itt. Milyen volt ebben az időben a sárospataki kórusélet, a kollégium zenei élete?

Szabó Ernő: Nem lehet letagadni az évszámból, 45 évvel ezelőtt jöttem Patakra és ugyanilyen esős, őszi napon kezdtem meg működésemet itt, mint fiatal, kezdő tanár.

B. K.: Ehhez az évszámhoz még azt is hozzá kell tenni, hogy tanár úr nevéhez fűződik a pataki kórusélet 30-as évekbeli reneszánsza.

Szabó Ernő: Mint annyi mást, engem is rögtön megérintett Patak múltja, hiszen itt működött az ország egyik legrégebbi énekkara, a híres főiskolai kórus. S hadd említsem meg azt, hogy Szabolcsi Bence, aki a pataki kollégiumnak mindig szívesen látott és nagyon kedves vendége volt, foglalkozott is a kollégiumi zenével és ő mutatott rá arra, hogy Patakon a XVIII. századbéli diákoknak nemcsak gyűjtő és feljegyző munkájuk, hanem feldolgozó tevékenységük is volt. A maguk diák praxisával sokszor primitívnek tűnő, de mégiscsak egyéni gyakorlatokkal kórusirodalmat teremtettek saját maguk számára. Ahogy Szabolcsi mondja: Itt már a XVIII. században kórusirodalommal kísérleteztek, elsőnek a magyar zenetörténetben. Amikor az 1920-as évek végén ide érkeztem, nemcsak Patakon, de országszerte sem volt olyan megnyugtató az iskolai énektanítás, sőt az egész zenei életünk dolga, mint amilyen a régebbi időkben volt. Az iskolai énektanítást is áthatották a mesterkelt „tandalok” (Kodály Zoltán nevezte ezeket így), az énekkarak műsorát sokszor a „lidertásés” stílust tükröző dalárdás, harsány kompozíciók, a társadalmat pedig a népies műdal, a magyarnóta jellemezték. Az eredeti „serzát” dallamkincsből nagyon kevés volt életben. Úgy éreztem, hogy itt Patakon Bartók és Kodály útmutatását kell követnem, s már 1930 tavaszán el is hangzott Patakon az első Kodály

kórusbemutató. Nagyon nevezetes esemény volt ez, mert ekkor látogatta meg a pataki kollégiumot Móricz Zsigmond, és az ő irodalmi estjén énekeltünk – vidéken talán először – Kodály gyermekkarokat. Emlékszem arra, hogy Móricz Zsigmond nagyon örült, s még akkor este levelezőlapot írt Kodálynak, kifejezve örömét. Arra nagyon büszke voltam, hogy velem is aláírtta sorait.

B. K.: Persze, nem voltak ezek könnyű idők. Akkor volt például az emlékezetes „olajkoncert”.

Szabó Ernő: Az később volt, de ha már említette, szívesen elmondom, mert nagyon jellemző ezekre az időkre. 1946-ot írtunk, és hát itt is, de különösen Budapesten nagyon szűkös volt az enniváló. Két barátunkat, Veres Sándor zeneszerzőt és Végh Sándor hegedűművészt megkértük, hogy jöjjenek el Patakra és visznek innen majd enniválót. Ez volt a csábítás, adjanak egy hangversenyt. Maller Sándor, akkori fiatal tanár kollégámmal, barátommal szerveztük az eseményt és hirdettük, hogy a belépti díj felnőttenként egy deci olaj. A pénztár helyére felállítottunk egy nagy hordót. A közönség jött, s mindenki beleöntötte a hordóba a deci olajat. Így a terem is megtelt, meg a hordó is! És még akkor este a diákok házról-házra járva kicserélték az olajat zsírra, szalonnára, s másnap alig tudtuk a vendégeket a nagy hátizsákokkal feltaszigálni a vonatra. Boldogan mentek vissza!

B. K.: Farkas Ferenc zeneszerző gyakran került kapcsolatba a pataki zenei hagyományokkal. Szintén személyes emlékeiről, Patakkaival való találkozásairól kérdezem.

Farkas Ferenc: Most vagyok Sárospatakon hatodszor. Visszagondolva az elmúlt évekre, naptáram feljegyzései szerint úgy tűnik, hogy 1947. március 8-án voltam itt először, mint Török Erzsébet énekművész kísérője. Együtt jöttünk. Ő már sokat mesélt nekem Patakról és az ő elbeszélései nem voltak túlzóak. Rövid itt tartózkodásom idején, a koncert alatt is valahogy megfogott engem Patak szelleme. Nagyon jól éreztem magam. Aztán egy szabadművelődési akadémia kapcsán, amit 1947 nyarán itt rendeztek, több hetet töltöttem Sárospatakon. Ekkor Szabó Ernővel együtt, Török Erzsébet közreműködésével hangversenyeztünk a főiskola dísztermében. Ha jól emlékszem, az angol internátusban is tartottunk előadást a magyar népdalról és erre az alkalomra Török Erzsébet részére zongorakisérettel feldolgoztam egy angol népdalt. A másik, ugyancsak itt készült kompozícióm Weöres Sándornak a Tündér című versére készült dal volt. Egy kirándulás alkalmával gyönyörű szép kőbányát látogattunk meg (ez volt az úgynevezett Tengersizem), aminek az alján zöldes víz csillogott. Török Erzsébet megjegyezte: – Ez Weöres Sándor versének színhelye. Még aznap este a szobámban elkészítettem a dal zenéjét, s miután ott nem volt zongora, másnap a főiskola nagytermében próbáltuk a művet a művésznővel. A dal itt hangzott el először! Később a Gyümölcskosár című dalciklusba került bele:

*Bóbita, Bóbita táncol,
körben az angyalok ülnek,
Béka-hadák fuvoláznak,
sáska-hadák hegedülnek. (...)*

Harsányi István: Másnap Farkas Feri barátom nagyon megörvendezettett engem, mert a dal egy lekottázott példányát nekem dedikálta. Ezt ma is nagyon fontos és szeretett emlékeim között őrzöm.

B. K.: Szó volt már arról, hogy a pataki diákdalokat rögzítették is a kollégium melodiáriumban. Farkas Ferenc feldolgozásában jelent meg a pataki diákdalok első füzeté, amely lényegében ezeknek a XVIII. századi daloknak az újraélesztése.

Farkas Ferenc: Megint csak Szabó Ferencet idézem. Ő nem emlékszik rá, pedig az első Erdőkön-mezőkön járó című dalnak férfikari feldolgozását ő kérte tőlem. Nekem nincs meg, az idők folyamán elveszett, talán neki megvan! Most aztán Szekeres Ferenc, a budapesti Madrigál kórus kitűnő vezetője fordult hozzám azzal, hogy a pataki diákdalokat az ő kórusa részére dolgozzam fel. Itt XVIII. századi dallamok szerepelnek, részben a Kulcsár melodiáriumból, a Pataki melodiáriumból és a Székárosi-Járdánházi féle gyűjteményből valók. Teljesen szabad feldolgozás, részben latin, részben magyar szövegű, sőt olyan is van köztük, amelyik magyar szöveggel kezdődik, s ugyanannak a strófának a diákok által itt-ott még egy kicsit hibás latin-ságú fordításában – madrigálszerűen hangzik.

B. K.: Sárospatakon Harsányi István és Újszászy Kálmán, majd Szabó Ernő tanítványa volt Barsi Ernő, aki jelenleg a győri tanítóképző főiskola zenetanár. Ezeket a dalokat kórusának eredeti formájukban tanította be. Sőt ezeket feleségével, Varsányi Idával, aki énekel, maguk is előadják.

Barsi Ernő: Bodrog partján nevelkedett a tulipán a címe az egyik nagyon kedves pataki dalnak, amely úgy elterjedt, hogy én egy győri, múlt századi kézíratos daloskönyvben találtam rá.

B. K.: Mi vonzotta ezekhez a régi dalokhoz?

Barsi Ernő: Talán közrejátszott, hogy magam is Patak neveltje vagyok, itt töltöttem életem legszebb idejét. Amikor hallottam, hogy milyen kincset talált itt Szabolcsi Bence, nagyon érdekelt, hogyan hangozhatott ez annak idején, eredetiben. Aztán beültem egy könyvtárba, s megpróbáltam abból a különleges kottairásból, amely 12 soros vonalrendszerbe sűríti bele az összes szólamot, átírni mai kottairásra az eredeti partitúrát. Érdekes maga a letét is, egy XVI. századi Gudimel feldolgozás volt az alapja, amit Maróthy professzor hozott haza Svájcából Debrecenbe, majd az átkerült Patakra. A tenor éneklő dallamot, fölötté mozognak a szólások, alatta basszus. Különös hangzása van, s hogy a diákok ilyen csodálatosan meg tudták oldani a kottáról éneklést, a mögött nagyon komoly zeneoktatás, sőt évszázadok zenei képzése húzódik meg. Talán kevesen tudják, hogy Comenius jó 300 évvel ezelőtt már szolmizációt tanított Patakon és a diákok úgy tudtak kottát olvasni, hogy amikor kezükbe került különböző „C” kulcsokkal a Gudimel kórusa, el tudták olvasni, sőt arra is vállalkoztak, hogy megfigyeljék, hogyan mozognak a szólások. Készítettek kis szabályzatot „A harmónia kicsinálásának rövid mestersége” címmel és ebben összefoglalták azokat a kívánalmakat, amelyeket ők láttak a Gudimel feldolgozásban, s gondoltak egy nagyot, merészet: megpróbálták, hogyan szólhat a magyar népdal hasonló módon feldolgozva.

Farkas Ferenc: Szabolcsi Bencének A magyar zenetörténet kézikönyve című, az 1940-es évek végén megjelent könyvében közül néhány taktus ízelítőt ezekből a pataki többszólamú kórus lejegyzésekből. Mindig érdekelt és csodálkoztam azon, hogy senki sem nyúl ehhez hozzá, holott ez régi hagyomány továbbélése nálunk. Kíváncsian várom, hogy Barsi Ernő betanításában s megfejtésében hogyan fognak ezek megszólalni.

B. K.: Barsi Ernő későbbi munkásságára milyen hatással voltak a pataki élmények? Tudom, hogy a zenei folklór-kutatásnak nagy munkása. A zenei néprajz doktora, azon kívül feleségével állandóan járja az országot, egyfajta zenei felvilágosító, műveltség-terjesztő misszióban.

Barsi Ernő: Ezt az indítást Patakról kaptam. Hatodik gimnazista voltam, amikor Harsányi Pista bátyáink behozta az osztályba Újszászy Kálmánt, s ő beszélt arról, hogy milyen csodálatos kincseket őriz a magyar nép, s aki a magyar falura megy, mennyivel szívesebben hallgatja majd Ady Endrének a gyönyörű versét: Hazamegyek a falumba. Annyira meghatott bennünket, amit a faluról mondott, hogy fölbuzdultunk, ki-ki hazament a falujába és összehordtunk egy csomó tárgyat. Akkor készítettem az első primitív népdal följegyzésemet. Az osztályban egy sarokban mindent leraktunk és gyönyörködtünk munkánk eredményében. Ez az osztály-sarok aztán tovább csirázott bennem. Nagy hatással voltak rám azok az énekek, amelyeket Szabó Ernő tanár úr tartott. Gondoljuk csak el, milyen nagy dolog volt, hogy felső gimnáziumban két esztendeig tanultunk egyetemes-, egy évig magyar zenetörténetet, fél évig formatant, újabb fél évig pedig zeneesztétikát olyan szinten, hogy ebből meg lehet élni a zeneakadémián is. Ennek az volt a hatása, hogy én akadémista koromban Budapesten nem tudtam úgy elmenni valamilyen hangversenyre, hogy ott volt iskolatársaimmal ne találkoztam volna. Lám, milyen követendő példa lenne ez ma is az intenzív középiskolás zeneoktatás megszervezésére. Ez az általános műveltséghez is nagyon hozzájárulna. Természetesen élt bennem Pataknak a magvetése, és itt azt is megértettem, hogy azért kell megtanulnom hegedülni, hogy tudásomat a magyar nép javára fordítsam. A legelső sárospataki hangversenyeken ott szorongtam és hallgattam, hogy Szabó Ernő tanár úr muzsikál, még Debussyt is játszott a falusi parasztnak, akik 10-20 filléres belépődíjjal dobzóra jöttek hangversenyre. És felcsendültek Bartók népdal feldolgozásai. Török Erzsébet éneklését itt hallottam először. Én is elhatároztam, hogy amit megtanulok a zeneakadémián, kiviszem a falukra, olyan helyekre, ahová másként nem jut el a muzsika. Azt nem is gondolják ma az országban, hogy pl. a nyugati határszélen olyan eldugott falvak, puszták vannak, Csemetpuszta például, ahol tavaly, amikor

ott megfordultam, az emberek akkor hallottak először hegedűszót élőben. Megdöbbenve hallgatták. Ezeknek muzsikálni valami rendkívüli dolog.

B. K.: Azt hiszem, előadónak ennél nagyobb élménye nem is lehet! De hogyan élt tovább Patakon ez a nagy tenniakarás a jóért, a szépért, a zenéért, annak előadásáért, az oktatásért, a tanításért és hogyan élnek tovább ezek a régi nagy hagyományok?

Földházi István: Ma természetesen ez kicsit másképpen van, hiszen ma nem korlátozódik a zenei élet egy iskolára, arra az iskolára sem, amelyikből annyi szépet hallottunk. Ma megpróbáljuk az egész várost bekapcsolni a zenei életbe. Nagyon röviden úgy sorolhatnám fel ennek a lehetőségeit, hogy van Patakon zenei tagozatos általános iskola, ahol az alapképzést az oda-járó gyerekek megkapják. Van egy zeneiskola, ahová a többi iskolából is járnak gyerekek, ezek ott kapnak zenei nevelést. Az ifjúság és a felnőtt közönség számára a város közművelődési konstrukciójában sok alkalmat tudunk teremteni a zenei művelődésre. Tudásunk szerint Sárospatak az ország egyetlen olyan városa, ahol nyolc Jenesse Musical csoport működik. Ezek a csoportok saját programjukon belül a zenével való foglalkozás különböző formáit valósítják meg, de az minden csoport programjában szerepel, hogy a hangversenyeken – amelyekből nem kevés van Patakon – részt vesznek.

Melyek ezek a csoportok? A régi főiskola, amelynek utóda a Rákóczi Gimnázium, három vagy négy csoportot foglalkoztat. A városi Művelődési Ház kamaragyüttese egy másik csoport. Ugyanígy a tanítóképző énekkara, amely a városi kamarakórusral együtt igen szép eredményeket ért el hangversenyeken és minősítéseken. Ami a felnőtteket illeti, már évek óta tart egy sorozat, ami már hagyománynak számít: Nyári zenei esték a Rákóczi vár lovagtermében. A vártemplomban oratóriumok, nagyzenekari és kórus koncertek, meg orgona hangversenyek hívják a közönséget. Ami számunkra különös öröm, hogy az Ifjú Zenebarátok Klubjai valóban az ifjúságot jelentik. Úgy szoktuk mondani, amikor a Filharmóniával vagy más rendező szervvel hangverseny ügyben tárgyalunk, hogy nincs annyi koncert, amennyit Patakon el ne lehetne „adni”. Ez a mi örömünk és szerencsére a következő időszakban erre még nagyobb lehetőségek nyílnak az által, hogy most már van a városban erre alkalmas nagy, reprezentatív terem is, amely télen is használható. Patakon eddig hiányzott a város zenei kultúrájához illő, a hagyományokhoz méltó hangversenyterem, s zenei rendezvényeinket emiatt csak nyáron tudtuk tartani. Művelődési Ház hiányában most ezt a lehetőséget a gimnázium díszterme nyújtja. (Elhangzott a Magyar Rádióban, 1974-ben)

Csongrád megye irodalmi öröksége

Juhász Gyulát 1925-ben Kossuth vásárhelyi szobra ihlette erre a versre:

*Első szerelmet, első verset
Te hoztál, Vásárhely, nekem,
s mi kedvesebb öreg szívemnek,
Mint első vers és szerelem?
A vásárhelyi sétatéren
Muzsikál multam boldogan,
s felejttem éjben, sárban, dérben,
hogy ifjúságom odavan.*

*Városa csöndnek, nyugalomnak,
eljöttem hozzád újra ma,
s fölzsong benne, mint vén szolozsma
a régi évek dallama.
Kossuth Lajost hittel köszöntöm,
ő érc, örök, mint a magyar, –
s túl gyászon, átkon, ködön, őszön
égbe tör, mint diadal!*

Petőfi ígázatában

Mindannyiszor, mikor irodalmunk helyi hagyományairól kerül föl a szó, most is idézem Illyés Gyulát, amint gyermekkorának nagy, talán a költői pályára elindító élményéről beszámol a *Puszták népe* első lapjain:

„Egy tavaszi reggel a küszöbön kuporodva mohón és gyanútlanul olvastam egy testes könyvet; nagyanyám még a téli tollfosztások derítésére kölcsönözte valami vándor kereskedőtől. Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nem csak lelki, de testi is. A vér az arcomba ömlött; föl kellett állnom. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor, évekig itt

élt Sárszentlőrincen, itt járt gimnáziumba. Nem volt tévedés elolvastam másodszer, harmadszor, tizedszer is. Nem Sárszenten, nem valamelyik másik Szentlőrincen, hanem itt, ebben a faluban járt, ott arra a jegyenék mögött...»1831. szeptember 28-ikától fogva a Tolna megyei Sárszentlőrincen tanult az ev. gimnáziumban; 1833 nyarán is itt végezte az I. donatista osztályt...« Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá. Ha villám csap belé, ha valamelyik kútban ott is megjelenik Szűz Mária, ami akkoriban arrafelé elég gyakran megesett, – nincs olyan isteni csoda, amely csodásabbá, azonnal látásra érdemesebbé tette volna a falut. Két óra múlva ott álltam porosan és pihegve a falu térnek is beillő, széles, gyönyörű főutcája végén. A régi kollégium, nádfödeles, egyszerű, földszintes parasztház, amely a többitől semmiben sem különbözött, talán csak az utca felé eső része volt valamivel hosszabb, a falu szélén feküdt, mintha csak élem jött volna a lelkes találkozásra. Álmélkodva néztem be a tenyérszerű ablakon, elbűvölten lépkedtem a szobácskában, amelynek agyagpadozata kellemesen hűsítette csupasz talpamat. Semmiben sem csalatkoztam. Petőfi szelleme mindent beragyogott, még a csizmadiaasztalkát is, mert a házban egy csizmadia lakott. – Ezt a kilincset fogta, ez alatt az eresz alatt állt – könnyekkel küzdöttem, úgy volt. Ezen a kapun ment ki, ezen az úton is járt, ahol most én járok, talán még Rácegresre is fölment, – mért ne ment volna föl, a pajtásai bizonyosan fölcsalták. Körülnéztem a zöldellő tájon; később, valahányszor az igazi hazafiság érzésére gondoltam, ennek a délelőtnék érzelmei újultak föl bennem. Ugrálva és füttyöngve, majd futva tértem vissza a pusztára, hogy a könyvet tovább olvashassam. A következő oldalon azt olvastam, hogy később is járt ezen a vidéken, járt Cecén, Ozorán, ott Borjádön egy sereg verset is írt. Elkéseredésemben majd sírva fakadtam. Ha nem vagyok olyan türelmetlen, Borjádra is átmehtem volna, ott van rögtön Lőrinc után.

A táj megszépült, patinát és lelket kapott.”

Szerelmes földrajz

1942-ben jelent meg Szabó Zoltán könyve, a *Szerelmes földrajz*: hazánk helyeinek, hegyeinek, vizeinek, tájainak irodalmi topográfiája. E szép kifejezés nem az ő fölfedezése: Cs. Szabó László vette észre, hogy Jókai műveiben meg lehet találni az egész Magyarországot, s ennek kapcsán ő írta le először e találó szóösszetételt. Az 1989 decemberében az Akadémia Irodalomtudományi Intézetében *Irodalom és kultuszképzés* címmel tartott tanácskozás előadásait az ItK 1990. évi 3. számában olvashattuk. Nem lepett meg tanulsága, mely szerint az irodalmi tiszteletadás mélyen rokon a vallásos, szakrális kultusszal, és alig is tudja másként kifejezni magát, mint a vallás szókinccsével, kifejezéseivel. Margócsy István bő példatárát sorakoztatott föl ennek bemutatására, mégpedig nem is akárkiktől, hanem jogosan tekintélynek tartott jeleseinktől, sőt klasszikusainktól, bizonyítva, hogy az irodalom kultusza nem csupán a közönség alacsonyrendű igényeit elégíti ki, hanem meghatározó szerepet tölt be az irodalom legmagasabb szintű megközelítésében, ismertetésében, népszerűsítésében is. Vagyis, ha az irodalmi kultusznak, mint minden kultusznak, lehetnek túlzásai, torzulásai is, íróink, költőink iránti tiszteletünknek bátran kifejezést adhatunk: az értelmi megfogalmazások röstelkedés nélkül párosulhatnak érzelmeink kifejezésével.

Az irodalmi kultusz

Vannak, akik az írói emlékhelyek, emléktárgyak kultuszát valamiféle fetisizmusnak vélik. Nem kötelező természetesen az áhitat Juhász Gyula ceruzacsonkjának vagy József Attila írógépeének láttán. De emberi voltunkból következik, hogy sokunkat meghat, ha világi szentjeink: klasszikusaink közvetlen környezetének tanúi lehetünk. Ahogyan Illyést megrázta Petőfi vélt kezenyoma a sárszentlőrinci öreg iskola kilincsen. „Ki gépen száll föléje, annak térkép e táj, / s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály” – ahogy Radnóti gyönyörűen mondja. Garay János, a Hány derék poétája Szekszárdon Vörösmartyt látva fölkiáltott: „Még a földet is csókolni szeretném, ahol rálép!” „Az a föld – mondja Babits – Szekszárd sáros utcája volt! De az utca is szent, míg nyomát őrzi annak, akinek szavai is nyomot hagytak lelkünkben, mint léptei a járdán.”

Természetesen számunkra is első a mű, tehát kultuszunk tárgya elsősorban a vers, az elbeszélés, a regény. Az ember, aki; a hely, ahol; a toll, amellyel írta – csak a második. Ám tudjuk,

hogy e másodlagos kultusztárgy, a környezet, a keletkezéstörténet, a tárgyi és életrajzi háttér egyrészt segít magyarázni az elsőt, másrészt alkalmas arra, hogy közelebb hozza az olvasóhoz: értelmi befogadását érzelmi hatásokkal fokozza, serkentse.

Juhász Gyula városai

Juhász Gyula költészetében is megörökölt a történelmi Magyarország: Budapest, Máramarossziget, Léva, Nagyvárad, Szokolca, Pozsony, Szabadka, Újvidék, Arad, Csáktornya. E két utóbbi kivételével valamennyihez élmény fűzte, s mindegyik versében történelmünk emlékhelyét idézte. Ma pótolnunk kell ifjúságunk tudatában a határon túli magyarságra vonatkozó ismereteket, s Juhász Gyula költeményei ehhez művészi erejű eszközöket kínálnak.

De ugyanennyire szűkebb hazánk ismeretének, szeretetének elmélyítésében is. Mert Szeged költője nem csupán szülővárosának állított örök emléket, hanem megyénk városainak is. Vásárhelyhez családi kapcsolatok is fűzték: gyermeki ideálja, Kristó Margit, a polgármester leánya, szegről-végről rokona volt. Férfiként a vásárhelyi írók, festők barátsága mélyítette el kapcsolatait. A lelki rokonnak érzett Endre Béla egyik festménye versre (*Olvadáskor*) ihlette, és barátját halálakor mindössze négy sorban, de méltóan jellemezte (*Endre Bélának, sírjára*).

A csongrádi Tisza-parton írta az őszirózsás forradalom vihar előtti csöndjét érzékeltető *Magyar nyár 1918* című hatalmas versét. Az Attilát kereső Csallány Gábornak ajánlotta *A szentesi határban* című költeményét. Makó, ahol tanított, s ahol később is alkotó csöndet talált Eszperesi János vendégszerető házában, több tucat versében örökölt meg. Ahogy Szegeden, Makón is útikönyvként vehetjük kezünkbe összes verseinek kötetét.

József Attila közöttünk

József Attila makói, vásárhelyi, kiszombori, földéaki emlékhelyeiről, itt született vagy itteni élményekre visszautaló verseiről elég csak megemlékezni. Egyetlen mozzanatot említek csupán, arra például, hogy a helyi adalék miképp válhat magyarázó megvilágosító ismeretű. 1933-ban írta *Haszon* (*A tőkések hasznáról, Tőkehaszon-ballada*) című versét. A kétkézi munka különféle fajtáinak felsorolásában a 10. sorban olvassuk: „szedd guggolva a vöröshagymát”. Csak aki látta, az tudja, mit jelentett, jelent jórészt ma is, a leszáradt szárú vöröshagymáknak egyenkénti kikaparása a földből, s hogy ezt (ellentétben pl. a hajolva szedhető krumplival) csak a száraz földön csúszkálva, guggolva lehet csinálni.

Ady rólunk

Ady kapcsolata megyénk városaival ugyancsak tanulságos. Vásárhely és Makó jórészt a Nagy György és Eszperis János nevével összeforrott köztársasági mozgalom révén került bele életművébe. „A magyar Provence” Gonda József révén, a „hősi város” Justh Gyula kapcsán is helyet kapott Ady oeuvre-jében. Számára a feudális Magyarországtól kisajátított Pusztaszer a meghamisított történelmet jelképezte, a magyar ugar rokonértelmű szavává torzult. Ezen sincs takargatni valónk; napjainkban végre hiteles magyarázatra kényszerülünk.

Szeged az irodalomban

Megyénk irodalmi öröksége évszázadokra nyúlik vissza. Talán az első néven nevezett írónknak, a kódexmászoló Sövényházi Mártának vezetékneve, nyilván szülőfaluját örökíti meg. Janus Pannonius 1464-ben részt vett Mátyás szegedi országgyűlésén. Tar, újabb kutatások szerint Tatár Benedek 1541-ben Szegeden szedi versbe a *Házasságról való dicséretét*. Tinódi pedig az 1552-i szegedi veszedelem krónikáját. A számos Szegedi vezetéknevű (Kis István, két Gergely, Lőrinc, Veres Gáspár, András) írástudó a XVI. századi szellemi élet színvonaláról tesz tanúbizonyságot. A török alól fölszabadult Szeged művelődési föllendülését a piaristák ösztönzik: a XVIII. században Fiala Jakab, Révai Miklós, Dugonics András, Vedres István; a XIX-ikben Csaplár Benedek, Horváth Cyrill az ő neveltjük vagy nevelőjük. Tanítványuk a század elején Hugó Károly, Katona József, Horváth Mihály; közepén Kálmány Lajos, Lőw Immanuel; a végén Herczeg Ferenc, Juhász Gyula; a XX. században Schütz Antal, Dettre János, Bálint Sándor, Bibó István, Ortutay Gyula, Sötér István.

Szegednek nemzetközi öröksége is van: Kossuth 1849-ben itt írta alá Nicolae Bălcescuval a tragikusán megkésett román–magyar békülési tervet. Az országgyűléssel számos író, költő (Bajza, Jókai, Jósika, Tánácsics, Vörösmarty) jött a városba. Jókai később is gyakori vendég itt; szegedi írásaiból kisebb kötet kitelnék. Mikszáth az 1879-i nagy árvíz és az újjáépítés krónikása. Elbeszéléseiben a jó palócoknak és a jó szegedieknek figurái, esetei egybemosódnak. Gárdonyit is a Szegedi Napló teszi országos hírűvé, az *Éjjel a Tiszán* tiszta szépségű versét méltó hálaíjával könyvelhetjük el. Tömörkény, Móra nem Szegeden született, de nevük elválaszthatatlan a várostól s egymástól is. Látszólagos rokonságuk ellenére sajátos különbségük fontosabb. Szeged szülötte Juhász Gyula és Balázs Béla. Az „átutazó írók” típusát Babits Mihály, József Attila, Radnóti Miklós, a „látogatókét” Móricz Zsigmond gyarapította. Ez utóbbinak szegedi írásai ugyancsak kötetet tennének ki. Szabó Dezső írta *Segítség!* című regényének jórészét. Az Aradról Szegedre menekült Réti Ödön, a Nyugat novellistája, az 1920-as években a szegedi írói triumvirátus tagjaként, Juhász Gyula és Móra Ferenc oldalán szerepelt Makón és Vásárhelyt is.

Vásárhely öröksége

Vásárhely literatúrája a XVIII. században, Szőnyi Benjámín vallásos énekeiben gyökerezik. Török Károly Petőfi Zoltán barátja, a népköltészet úttörő gyűjtője. Jókait 1875-ben a város megválasztotta ugyan képviselőjének, de ő pesti mandátumát tartotta meg, így kortesútja után megszakadtak vásárhelyi kapcsolatai. Vásárhely szülötte Kiss Lajos, a „néprajzi író”, akinek művei – akár Tömörkényé – egyszerre tudós leírások és szépirodalmi alkotások. Bibó Lajos elbeszélései, regényei, drámái a vásárhelyi parasztsorsot ábrázolják. Juhász Gyula idézett verse éppen *A juss* helyi bemutatója alkalmával született.

Eléggé ismeretesek József Attila vásárhelyi útjai, kapcsolatai, írásai. Kevésbé Móricz Zsigmondéi, pedig ezek is fontosak, főként Endre Bélával való barátsága. Móriczot 1914-ben Medgyessy Ferenc hozta ide, ő pedig 1940-ben Németh Lászlót. Kétségtelen, hogy a regényírónak itteni munkássága a legnagyobb jelentőségű teljesítmény, amely Vásárhely szellemi örökségét képviseli.

Költői is voltak Vásárhelynek. Galyasi Miklós, Pákozdy Ferenc emléke nem csupán József Attilával való baráti kapcsolatuk miatt, de önértéküknél fogva is ápolandó. Méltatlanul merült feledésbe a város tragikus sorsú, 23 évesen elhunyt költő fia, az ígéretes tehetségű Vöröss István. Szülővárosa összegyűjtött verseinek kiadásával róhatná le adósságát.

Szabó Magda 1942–1945 között a vásárhelyi református leánygimnáziumban tanított. Kárársz József hála Istennek még köztünk van.

Szentesi hagyományok

Szentes a krónikáiról Kis Bálinttal lépett be az irodalomba. 1849 júliusában az ő vendége volt Bajza József, s Világos után Vörösmartyval jött vissza rövid időre meghúzódni, míg a vihar elvonul fejük fölött. Jókai 1843–1844 telén Kecskemétről ruccant át, hogy részt vegyen a megyei kaszinóbálon. 1875-ben itt is kortesútján járt. A város szülötte Horváth Mihály, a történetíró; Békefi Antal, a szegedi novellista; Farkas Antal, a költő; Négyesy László és Barta János, az irodalomtudós. Az ifjú Juhász Gyula anyaaági rokonainál, Kállóéknál fordult meg itt. 1925-ben, 1926-ban az ő verseivel, Móra elbeszéléseivel szerepelt a Dugonics Társaság szervezésében.

„Az, hogy Szentes a maga valóságában, sajátos problémáival együtt jelent meg a magyar irodalomban – írta Nagyajtósi István –, századunk két nagy regényírójának köszönhető: Móricz Zsigmondnak és Németh Lászlónak. Mindkét író baráti szálak fűzték Szenteshez.” Arról, hogy 1931-ben a megyegyűlésben két református lelkész, Böszörményi Jenő és Gilice Antal védte meg hazafiatlansággal vádolt író, Böszörményi Edétől tudjuk. Móricz 1935-ben a Rózsa Sándor című regényéhez gyűjtött anyagot Szentesen is. Tanulmányozta Kis Bálint krónikáját, s regényében ábrázolta a korabeli Szenteset. Ugyanekkor kereste föl Rátkai Sándor nyomorgó családját, és megírta róluk híres riportját (*A kubikos*).

Németh László Mátyás Sándorék vendégeként fordult meg a városban. Az *Égető Eszter* cselekményének egy része itt, Szegháton játszódik.

Szentes világhírű íróval is dicsekedhet. Heinrich Böll (1917–1985) Nobel-díjas (1972) író 1944-ben sebesülten került ide, s itteni napjait *Ádám, hol voltál?* című regényében meg is örökítette. 1987 óta emléktábla jelzi a Barta János szakközépiskola falán az egykor ott gyógyító orvos emléket.

Csongrád híre

Csongrád nevét is külföldi író teszi világszerte ismertté. Milo Crnjanski (1893–1977) szerb író szinte véletlenül született a Tisza-parti városban, s mindössze hároméves koráig élt itt. Az a néhány elejtett mondat azonban, amelyet életműve szülővárosáról őriz, szép és megtisztelő. Méltóan őrizi tehát Csongrád a szerb író emlékét, s e különös kötelék kiváló alkalom arra, hogy a csongrádiak megismerjék a jeles szerb író magyarul hozzáférhető életművét.

Újra fölfedezett csongrádi író Kádár Lajos. A népi írók tágabb csapatához tartozott. Fábriáné Szenczi Ibolya kegyeletes foltáró munkája bizonyára eléri, hogy értékes művei új kiadásban váljanak hozzáférhetővé. Mai szemmel kell majd megvizsgálni a fiatalon elhunyt, ígéretes tehetségű novellista, Oláh László torzóban maradt életművét.

Makó topográfija

Makóról beszéltem már. Szegedi Kis István 1547 körül itt tanított. 1806 és 1811 között Kelemen László, az első magyar színgazgató Makón kántorkodott, s 1814-ben halála is úgy esett, hogy Csanádpalotáról az Erzsébet-napi makói vásárra törekedve megbokrosodott lovai fölborították kocsiját. Különleges költőtípust testesít meg Gilitze István: parasztköltő, az 1821-i marosi árvíz krónikása. Versének irodalomszociológiai jelentőségét mutatja, hogy folklorizált, népvivé vált változatát 1951-ben Péczely Attila Tápén dallamostul megtalálta.

A város szülötte Dobsa Lajos, a szabadságharc kormánybiztosa, a magyar történelmi drámanak, Makai Emil meg a századforduló városi költészetének úttörője. Tömörkény – akkor még Steingassner – István 1877 és 1880 között itt kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, mert az apja a Korona vendéglőt bérelte. Makói emlékeiből táplálkozó hét elbeszélését kis füzetben jelentettük meg. Makó szülötte „a magyar Rabindranath Tagore”-nak nevezett különöcs Szirbik Antal is. 1945 után elveszett az irodalmi közvélemény szeme elől, pedig szükséges lenne utána nyomozni, munkásságát mérlegre tenni.

Juhász Gyuláról, József Attiláról szükségtelen akár vázlatosan is szólni. Ahogy ők Eperjesi Jánosnak, Móra Ferenc ugyanúgy Diósszilágyi Sámuelnek volt az 1920-as években rendszeres vendége. A *Georgikon* egy része az ő házában született. A literátor főorvos Móricz Zsigmondal is levelezett. Néhány évig veje volt Erdei Ferencnek. Az ő 1945 utáni tevékenysége nyilván elmarasztható, de írói, szociográfiai munkássága, a népi írók közt játszott szerepe nem rekeszthető ki irodalmunk történetéből.

Községről községre

A községeknek is vannak irodalmi emlékeik. Csanádpalotán van Kelemen László sírja; itt volt plébános 1894–1906 között Kálmány Lajos, a népköltészeti gyűjtés klasszikusa. Deszken 1905 tavaszán Kodály Zoltán Balázs Béla társaságában népdalt gyűjtött; Móra az 1920-as, 1930-as években többször végzett régészeti ásatást. Dorozsmán született Jerney János, östörténetünk érdemes kutatója; itt volt segédlelkész Horváth Mihály, itt támadt – épp Jerney buzdítására – történeti érdeklődése. Eötvös József többször járt Földeákon, Ilona leányánál, Návay Lajosnál. Kisteleken volt lelenc Földi Mihály törvénytelen fia, Szőnyi Sándor. Önéletrajzában (*A kitagadott*, 1984) megörökíti szenvedéseinek színhelyét is. Kiszombor viszont úgy került az irodalomba, hogy monográfusa, Kiss Mária Hortenzia 1985-ben *Tűzpróbára tételt* címmel megírta édesanyjának életrajzát. Az ő vendégük, házitanítójuk volt 1922 nyarán József Attila. Természetesen róla is bőven esik szó a könyvben.

Jókai nem járt ugyan Nagylakon, de ismerősének, Radics Pál plébánosnak elbeszélése nyomán megírta *A nagylaki iskolásfiúk* című hangulatos versét. Nagymágyocsot Kassák kisregénye (*Ahogy elindultak*, 1987) emelte be az irodalomba: 1949-ben a kastélyban töltött nyári üdülés emlékeit költötte át szép prózává.

Röszkét Mórának a nagyszéksísi aranyletről írott tárcája (*Kinczsás halottal*, 1926), Móricz Zsigmond *Rózsa Sándorának* (1941) bevezetése és sok szétszórt utalása, Örvös Lajos verse (*Röszkei halászok*, 1947) örökíti meg.

Szöreg világhírét Kálmány Lajosnak és Móra Ferencnek köszönheti. Kálmány háromévi itteni káplánkodása alatt (1880–1883) gazdag népdal-, ballada- és hiedelemkincset gyűjtött össze, és tett közzé *Szeged népe* című népköltési gyűjteményének főként 2. és 3. kötetében, valamint dolgozott föl értékes mitológiai tanulmányaiban. Móra Ferenc pedig nemcsak a nemzetközi régészetben híressé vált leleteket hozta napfényre a falu földjéről, hanem írásaiban is gyakran említi. A falu nevét a magyar olvasók leginkább *A kéményseprőknél Szöregen* és a *Dusán a múzeumba kerül* című elbeszéléseiből ismerik.

Móra helyszínei

Móra Ferenc minden regénye kapcsolódik valamiképpen egy-egy községhez. *A festő halála* (1922), amely később a kapósabb *Négy apának egy leánya* címet kapta, a Torontál megyei Csókának és a Szeged melletti Tápénak sajátos keverékeként megrajzolt faluban játszódik. A *Georgikon* (1924) fejezetei részben Makón, részben – már korábban, 1918 nyarán – Ásotthalmon születtek. *Ének a búzamezőkről* (1927) című regényéről maga Móra írja: „Domaszék most igazán az irodalomtörténetbe vonul be.” A közigazgatás tréfája, hogy a szegedi tanyavilágnak az a része, amelyben a regény cselekménye zajlik, 1950 óta Zákányszékhez tartozik. Az *Aranykoporsóhoz* (1932) az író Balatonfüreden fohászodik neki, Szegeden, Csengelén folytatja, végül ismét Szegeden fejezi be. Ásotthalomnak, Zákányszéknek, Csengelének szerepéről a Móra-életműben Horváth Dezső derített föl érdekes, új adatokat. Zákányszék – a régi Lengyelkáporna – viszont igazában Tömörkény István tollán vált halhatatlanná: tanyai írásainak java a Sebőkhegy világát, embereit, eseményeit örökíti meg.

Kezdet és vég: Juhász Gyula

Nem törekedhettem teljességre, nem térhettem ki minden irodalmi aprószentre. Csak érzékeltetni szerettem volna azt a gazdagságot, amely irodalmunk élvezőinek, elsősorban az *irodalommal nevelőknek* rendelkezésükre áll, ha élni akarnak azzal a többlettel, amelyet a helyi szellemi örökség kínál. Szeged irodalmi örökségét foglalja művészi tömörséggel össze Juhász Gyula remek verse. 1919 tavaszán írta; akkor is olyan zűrzavarosak voltak az idők, mint manapság. Akkor is a múlt szilárd erkölcsi értékeihez menekültek a gondolkodó magyarok. A vers címe egyszerűen ez: *Szeged*.

*A Tisza-parton halkan ballagok,
És hallgatom, mit sírnak a habok?*

*E partok méla fordulójánál
Állt egyszer gőgős Attila király.*

*E tájon, hol a két víz összeér,
Áldozott egykor dús Ajtony vezér.*

*Ott fönny, ahol most vén harang dalol,
Dugonics András búsult valahol.*

*Mert búsulásra volt itt mindig ok,
Ugye bajtársak, ugye magyarok?*

*Itt Tömörkény, ott Gárdonyi lakott,
Petőfi Zoltán erre ballagott.*

*Megállok felhős tavaszég alatt,
S míg megy a víz, és az idő szalad,*

*Érzem, hogy az öreg Tisza felett
Az örök élet csillaga remeg.*

Péter László

A gömöri magyarság néprajzi kutatása¹

Néprajzkutatók kötetlen beszélgetése során valaki megjegyezte, hogy a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke legalább annyi közlést, feldolgozást, általában szakmunkát jelentet meg, mint az egész magyar néprajzi terület együttvéve. Ritkán esik meg, hogy szaktudományunk képviselői valamely kérdésben egyetértenének; ez alkalommal azonban nem hangoztatott senki ellenvéleményt. E hatalmas kiadványmennyiségről most különös nyomatékkal kell megemlékeznünk, amikor annak szervezője és mozgatója és nem utolsó sorban anyagi alapjának megteremtője Ujváry Zoltán betöltötte 70. életévét. Szerencsére szervező és alkotó kedve egy pillanatra sem nyugszik, mindig befejezi a már elkezdett munkákat és mellettük rendre újakat is elindít.

Nem vállalkozom arra, hogy a hatalmas és szinte átláthatatlan kiadói tevékenységet teljes egészében bemutassam, hanem csak megemlítek néhányat. Folytatta azokat a kiadványokat, melyeket a katedrán elődje Gunda Béla indított el, de új sorozatokat is útjára bocsátott. Ilyen a *Folklór és Etnografia*, melynek több mint száz megjelent kötetében a tanszéki munkatársai, vagy ahhoz valamiképpen kapcsolódó gyűjtők, kutatók adták közre eredményeiket. Egy másik sorozat *Studia Folkloristica et Ethnographica* címen jelenteti meg köteteit. Az utánpótlás képzése szempontjából nagyon fontos a *Néprajzi Egyetemi Hallgatóknak* sorozat, melyek kötetei már eddig is számos fontos területet dolgoztak fel. A falumonográfiák egész sorának gondozását, kiadását tették lehetővé. Külön meg kell említenem a *Györffy István Néprajzi Egyesületet*, mely a TIT-hez kapcsolva alakult meg. Ennek egyik legfontosabb feladata a mai határainkon túl élő magyarok néprajzával foglalkozó tanulmányok közreadása, ami a *Néprajzi Látóhatár* köteteinek lapjain történik, melynek már tíz évfolyama jelent meg. A nagyobb dolgozatok a *Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtárában* látnak napvilágot. Lehetne folytatni a felsorolást, de azt hiszem, ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke milyen hatalmas mennyiségű forrásanyagot jelentetett meg és ez elsősorban Ujváry Zoltán professzor érdeme, aki mellett kiváló és jól megszervezett munkatársi gárda sorakozik fel és a volt tanítványok évtizedek múlva is a tanszékhez kapcsolódnak.

Van egy olyan vállalkozás, mely Ujváry Zoltánnak különösen a szívéhez nőtt, és ez a *Gömör-kutatás*, mely több mint három évtizede egyre jelentősebb eredményeket ér el. Ennek egyik fő hajtóereje, hogy maga is ebben a megyében, pontosan Héten született 1932. január 25-én. Itt töltötte gyermekkorának jelentős részét, itt kezdte meg iskoláit, majd ide tért haza. A szülőföld kutatása nagy hajtóerő a néprajz kutatói számára. Györffy István a Kunságból hozta legfontosabb eredményeit, míg Orbán Balázs a Székelyföldön volt igazán otthon. Bálint Sándort Szeged nélkül éppúgy nem lehet elképzelni, mint Szűcs Sándort a Sárrét nélkül. De nem kell nekünk olyan messze menni, hiszen Écsedi Istvánnak, Balogh Istvánnak is „a Basa-halmán belül vágták el a köldökzsinórját” és ezért is lettek Debrecen történetének, néprajzának utolérhetetlen nagy tudósai.

A kisebbségek életében a népi műveltség határozottan felértékelődött, mint azt a napokban megjelent első összefoglaló kötetben Keményfy Róbert nagyon helyesen megállapította: „Ha Gömör etnikai arculatának változását szélesebb, társadalomszerkezeti horizontba helyezzük, akkor elmondható, hogy a birtok, azaz a gazdálkodási feltételek elvesztése következtében

Dr. Ujváry Zoltán
(Kerékgyártó Mihály felvétele)

¹ Elhangzott 2002. január 26-án Debrecenben, Ujváry Zoltán professzor úr 70. születésnapja tiszteletére tartott ünnepségen. (Szerk.)

megszűnt a megye hosszú évszázadokon át fennálló tradicionális nemesi jellege. A magyar nyelvű gömői elit kultúrát képviselő nagybirtokos és tisztviselő (tanárok, katonatisztek, iskolázott birtok nélküli nemesek) nemesi réteg eltűnése egyik hosszú távú következményeként Gömör és Kis-Hont megye magyar nyelvű kultúrájának, identitásának fő letéteményese a *néphagyomány* maradt.” (Keményfy Róbert: Gömör megye etnikai rajza. In: Gömöri magyarság néprajza. Debrecen, 2001. 424–425. old.) Ennek megismerése, feltárása azért is fontos, mert a XX. század három évtizedében (1918–1948) a csehszlovák államhatalom tudatos magyarellenes elnyomása, sokszor kegyetlenkedései a magyarság számát a Felvidéken (Szlovákiában) rendkívüli módon csökkentette, melynek eredményeként a nyelvhatár egyre inkább dél felé visszahúzódott.

Gömörrel vallotta Petőfi Sándor, hogy „Magyarország legszebb megyéinek egyike”, pedig tudjuk, hogy nagy költőnk a hegyes vidéket nem nagyon kedvelte, de hát itt „Magyarország kicsinyben” megtalálható csodálatos harmóniában: erdős hegyek, síkság, dombvidék, melynek szőlőjét a monda szerint Mátyás, az igazságos, az urakkal megkapáltatta. A hegyekben ásványok rejlnek, melyeket szerszámokká alakított az emberi tudás. Ezeket messze az Alföldre szállították, és gabonáért cserélték. Már maga a *Gömör* személy és földrajzi név sokat sejtet arról a kapcsolatról, ami ezt a területet az ásványvilághoz köti. Hiszen a szó az ótörök *kömür* „szén” jelentésre megy vissza, mely talán a vármegye első ispánját is jelölhette valamikor a XII. században.

A debreceni Néprajzi Tanszék szervezett Gömör-kutatása Ujváry Zoltán vezetésével az 1970-es évek első felében indult el, míg a *Gömör Néprajza* sorozat első kötete 1985-ben jelent meg és a mai napig 55 látott belőle napvilágot, gondosan ügyelve arra, hogy egymást mód-szeresen egészítsék ki. Hetvenedik születésnapja tiszteletére megjelent az összefoglalás első kötete: *A gömői magyarság néprajza* (Debrecen, 2001. 973 oldal, sok fényképpel, rajzzal, térképpel) és sejteti, hogy ezt további kötetek követik. Ehhez hasonló nagy vállalkozás a *Palócok* négy kötetben (szerk.: Bakó Ferenc) látott napvilágot, de sajnos a trianoni határoknál megállt, ezért ezt a gömői vállalkozás sok vonatkozásban kiegészíti azt.

A középkorban a magyar–szlovák nyelvhatár sokkal északabbra húzódott, mint napjainkban és a földrajzi nevek arról tanúskodnak, hogy azok északon is 84 %-ban magyarok és csak 16 %-ban szlovákok. A XV. században 183 falut írtak össze Gömörben magyar lakosokkal és azok jelentős részben a déli vidékeken helyezkedtek el. A XVII–XIX. század fordulóján a lakosság etnikai összetétele 50–50 %-ra módosult. Ehhez még kb. 3 % német járult, akik elsősorban városokban éltek és nagyobb részük a magyarságba olvadt, főleg Dobsinán őrizték meg jellegüket. A XVI–XVII. században megindult a pásztorkodó rutének bevándorlása, akik a XIX. század elejéig jórészt a szlovákságba olvadtak.

A XVII. század a gömői magyarság, beleértve a kis- és középnemességet is református, míg az északon elhelyezkedő szlovákok evangélikusok. Ez idővel változott, mert néhány főúr arra kényszerítette a református magyarokat, hogy katolikus hitre térjenek, ha ezt megtagadták elűzték őket és helyükre katolikus szlovákokat hívtak be. A vallási különbségek felmérése nagyon fontos, mert az nagymértékben befolyásolja az életformát, a szokásvilágot, ezért a gyűjtők és feldolgozók ezt mindig figyelemmel kísérik.

Az északi szlovák és a déli magyar lakosság között anyagi és szellemi műveltségben egyaránt jelentős különbség mutatkozik. A kapcsolatot a dél felé vezető folyók, utak mégis lehetővé teszik. Köztük cserekereskedelem virágzott és együttesen is sok mindent közvetítettek dél felé. A gömőrieknek nagy szerepük a mezőgazdasági munkaeszközök (fa, vas) elterjesztésében. Ezekből a XIX. század első felében valóságos lerakatokat tartottak az olyan városokban, melyek nagy hatósugarú vásárokkal rendelkeztek. Így Karcagra a tavaszi vásárra vasfogú boronákat vittek, mert ott annál jobbat nem ismertek, mint amit a gömőriek készítettek.

Ujváry Zoltán nemcsak kiváló néprajztudós, hanem a kutatást sok új területen megindította (pl.: agrárkultusz, álarcos játékok, népi humor stb.), és mindezeket túl kiváló szervező is, aki meg tudja nyerni munkatársait egy még oly nehéz feladat elvégzésének vállalására is. A Tanszék egykori és ma is ott dolgozó munkatársai éppúgy örömmel vettek részt a szlovák hatóságok által sokszor kellemtelenné tett munkában, mint az egykori tanítványok, továbbá a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumok kutatói, illetve levéltárosai. Ami különösen fontos, sikerült megnyerni a helyben élő és munkálkodó néprajzkutatókat, önkéntes gyűjtőket,

akik az ő irányításával jeles szakemberekké fejlődtek. A közreműködők számát 40-50-re lehet tenni, akiknek nevét és teljesítményükért járó köszönetét *A gömöri magyarság néprajza* 13. oldalán találja meg az érdeklődő.

E vázlatos bemutatás után joggal állapíthatjuk meg, hogy a Gömör-kutatás a magyar néprajz legnagyobb táji vállalkozása, melynek anyagából legalább tízezer oldal meg is jelent és jól áttekinthető adattárában még további munkák várják megjelentetésüket. Sok táji vállalkozást ismerünk a néprajzban az utóbbi évszázadban, de nagyságra, megvalósulásban csak kevés veszi fel vele a versenyt. Ezt annak lehet köszönni, hogy Ujváry Zoltán személyében olyan vezető állott a munka élére, akiben a szükséges tudományos ismeretek éppenúgy megtalálhatók, mint a kiváló szervezési készség, nem utolsósorban a szülőföld szeretete és a magyarság megmaradásáért érzett felelősség. Mindezek segítségével hatalmas gárdát tudott felnevelni, maga mellé állítani. Ezt a magam nevében és a magyar néprajztudományt képviselve, melynek egyik legidősebb tagja vagyok, hálásan megköszönöm.

Balassa Iván

Emlékeim László Gyuláról

Az egyetemi felvételi vizsgán találkoztunk először. Ő kérdezett régészetből, a régészeti korszakokról. Én pedig beleveszttem az őskor periodizációjába, amit akkor frissen olvastam Ferenczy Endre új, ismeretterjesztő könyvéből (*A magyar föld népeinek története a honfoglalásig*. Bp., 1958.). Rákérdezett, hogy hol végeztem, milyen olvasmányaim voltak, milyen kor érdekel? Aztán néhány perc múlva egy újabb kérdező elé kerültem, de az már nem szakma volt. Csak szeptemberben derült ki, hogy aznap a felvételi vizsgák szakmai részét László Gyula vezette. Kovács Tiborral (ma a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója) együtt sétáltunk le a Duna-partra, és elmékedtünk arról, felvesznek-e bennünket, vagy sem? De felvettek, sőt az akkor délelőtti vizsgázók közül többet is – állapítottuk meg örömmel, viszontlátva egymást szeptemberben. Néhány év múlva úgy találtuk, hogy László Gyula elég jól ítélte meg, lehet-e belőlünk régész.

A második évtől évfolyamtársaimnál sokkal közelebb kerültem hozzá. A Ménesi úti kollégiumban Tóth Gábor újra szervezte az Eötvös Kollégiumot, s ő maga is, mint végzett régész előd, másrészt tanárunk, Oroszlán Zolán unokaöccse, a régészeket igyekezett rávenni, hogy ha tanulmányi eredményük megfelelő, lépjenek be a szakkollégiumba. Ettől kezdve minden héten külön órában volt László Gyulával. Ezeken az órákon nemcsak tanulmányainkról esett szó, hanem a szakma akkor éppen aktuális kérdéseiről is, és lassan a régészeti élet háttérvilágából is felderengett számomra valami (pl. bizonytalanul érezte még eléggé frissen visszakapott egyetemi katedráját, mert tudomása szerint más is aspirált rá. Vagy elmesélte a kijevei múzeum régészeti anyagának 1942 telén végzett ládázását, mentését, amelyet rendfokozat jelzése nélkül, német katonaruhában végeztek Fettich Nándorral. A munka közben készült fényképeket később ellenük használták fel, legtöbbször múzeumi vezetője.) Egyszer, a szokásos szakkollégiumi órán megkérdeztem tőle valamit, s azt válaszolta: mi annak idején a professzoraink minden munkáját ismertük. Hát ebből lehetett érteni! Ennek ellenére csak kevés felfedezését kérte számon tőlünk. Az 1961–1962-es tanévben magyar őstörténetet adott le, s abban az évben jelent meg az Őstörténetünk legkorábbi szakaszai című műve is. A kollokviumon a fő tételek a mű gondolatmenetének egyes szakaszai voltak. Leginkább arra volt kíváncsi, értjük-e a művének szerkezetét, felépítését, logikáját. A részadatokat, egy-egy neolitikus kultúra jellemzését szinte mentőkérdésnek adta, hiszen annak ismerete csupán magolás kérdése volt.

A szakkollégiumi órák nyomán úgy láttam, hogy nem a tények garmadájának ismeretét tekintette a tudás fő ismérvének. Viszont állandóan sulykolta belénk a témára vonatkozó irodalmat. Minden vizsgához hozzátartozott az adott tétel bibliográfiája is. Persze nem értett volna az adatok közül is többet tudni, mert látszólagos előnyöm ellenére is volt szorgalmasabb diákja. A negyedik évben a három fő szak legérdemesebbjei egy hétre jutalmul az NDK-ba utazhattak Bóna Istvánnal. A középkorosok közül Bakay Kornélra esett a választás.

Már ekkoriban rájöttünk, hogy a régészetnek nem az a része érdeklő, amit ő maga reál-archeológianak nevezett. Azon túlmutató dolgok foglalkoztatták, s ezt szerette volna belénk is átplántálni. Csak jóval később jöttem rá, hogy kedvelt mondása – az egykor volt, de elenyészett dolgokat kell kutatnunk – valószínűleg J. Strzygowskitól származik. E műfajnak azonban ő alkotta meg legkiválóbb munkáját, *A honfoglaló magyar nép életét*, amelynek szintjét másodsorra már neki sem sikerült elérnie (Árpad népe. Bp., 1988).

Mondanom sem kell, vén, vaskalaposnak hittük mindazokat, akik nem tudták vele azonosképpen látni és láttatni a dolgokat. Az első évben, amikor főleg „bevezetéseket” hallgatunk mindenből, megbabonázta gondolkodásunkat és figyelmünket. Ugyanekkor mindig hangsúlyozta, hogy nem lezárt ismereteket akar velünk közölni, hanem továbbgondolásra sarkaló, változó, elmélyülő kutatásokat. Néhány kutatási eredményét azonban sokszor a lelünkre bogozta, mint például a nagycsalád felfedezését, a Szent László legenda ősi gondolatvilágát. Ezek közül elsőként a nagycsaládi temetők hiteléről (Kenézli, Bezdéd, Eperjeske) kialakított kép rendült meg – de nem mindannyiunkban. Nagyon meg voltunk ütődve, amikor Bakay Kornél felhívta a figyelmet e régi ásatások tényleges bizonyító erejére.

Precíz, idejét pontosan beosztó embernek látszott. Óráit pontosan kezdte, és pontosan fejezte be, a szünetet is másodpercre betartotta. Ennek ellenére előadásai mindig kerek, lezárt egészeknek hatottak. Azt hittük, minden perce be van táblázva. A lazítás perci a programokon belül jelentkeztek, amikor úgy szervezte meg a saját idejét, hogy minket kössön le a munka. Szemináriumokon gyakran a tárgyleírás és rajzoltatás foglalatosságát használta fel pihenésre, műterem látogatáskor, konferenciákon portrérajzolással töltötte idejét.

Nagyjából tisztában volt azzal, melyik tanítványával mit lehet kezdeni, milyen témát adjon ki számukra, milyen korszak felé terelje érdeklődésüket. A leány hallgatóknak gyakran adott „nőies” feladatot, szakdolgozat témát, mint a török konyha edényei, a nő viselet, a gyöngyök. A fiúk „férfiasabb” témákat kaptak: a lovastemetkezéseket, a fegyverzetet, de gyakran hagyta jóvá a saját maguk választotta témákat is, legfeljebb a címválasztás keretein belül irányítva a csoportot. Ezen felül az egyéni adottságokat, ismereteket is figyelembe vette. A sárospataki Valter Ilona pl. a Bodroghköz terepbejárását kapta szakdolgozatnak. Volt egy görög partizán famíliából származó évfolyamtársnőnk: neki a nagyszentmiklósi kincs görög betűs feliratairól kellett dolgozatot írnia. Akinek nagyobb nyelvismerete volt, az az Eurasia Septentrionalis Antiqua-t ismertette, akinek egyoldalúbb, annak a Germania vagy valamelyik csehszlovák sorozat jutott.

Amint egyértelmű lett számára valamelyikünk jelleme, hozzáállása, el is döntött, mennyire támogatja. A többséget inkább biztatással, példaadással serkentette, de még a nála jelentkező gimnazistákat is, akik régészek szerettek volna lenni, és hozzá fordultak tanácsért, szeretettel fogadta. Olyan esetről is tudok, hogy az érdeklődő diákot, aki az egyik ásatási munkását ismerhette, arra biztatta, írja meg az ásatás történetét, ahogy egy néprajzi gyűjtőúton feljegyezné a hallottakat. Áttelefonált a Nemzeti Múzeumba, hogy az ifjú gyűjtőt segítsék adatokkal, mutassák meg neki a leltárkönyveket és az ásatás dokumentumait. És amikor a kis tanulmány elkészült, kissé megkurtítva elküldte a cikket az illetékes megyei újsághoz, ahol az meg is jelent. Az ifjú gyűjtőből nem régész lett. Néha még az elhelyezkedésben is segítségére volt kedvelt diákjainak. De többnyire őszintén megvallotta, hogy nem szeretne „azokhoz” kérelem fordulni, akikkel neki magának sem volt jó kapcsolata. Ezért volt csak egyetlen aspiránsa. Kevesen voltak olyanok is, akik csak „jártak” hozzá. Akikben egyszer csalódott, azokkal holtáig sem békült meg. Amikor 70. születésnapjára emlékkötet készült tiszteletére, a szerzők kivétel nélkül abból a csoportból kerültek ki, akiket tanítványainak fogadott el. Mindez, azt hiszem, művész alkatából fakadt. Nagyobb érzékenység volt benne, és a megbántódás is mélyebben érintette.

Művészi adottságai tették lehetővé számára a régészeti problémák más szemszögű megvilágítását, esetleg olyan kérdések felvetését, amelyekre mások vagy nem vállalkoztak, vagy éppen eszükbe sem jutott. Ha a néprajzi anyagból valamihez jó „térkitöltő elemet” talált, ami egyébként régészetileg megfoghatatlan volt, bátran felhasználta. Ez a művészi szabadsághoz hozzátartozik, de a régészeti rekonstrukcióban szokatlan megoldás volt, hiszen ilyenkor a szigorúan vett történetiség szenvedhet csorbát. Talán ezért is választotta munkáinak formai keretként a tudományos-népszerűsítő műfajt.

Szívesen tartott előadásokat, nyitott meg kiállításokat. Az 1960-as és 1970-es években a múzeumi hónapok talán legkeresettebb előadója volt. De színes előadó stílusa, érthető, egyszerű kifejezésmódja a rádió és a televízió szereplések sorát is megnyitotta számára. Így esett meg, hogy a kettős honfoglalás feltételezése előbb terjedt el a köztudatban, mint a tudományos életben, ahol ma sem tekintik bebizonyítottnak.

A régészeket két nagy csoportba osztotta: a mindennapi életet kutatókra és az ún. reál-archeológusokra. Bevallva-bevallatlanul ez utóbbiakat nem tekintette az előbbiekkal azonos szinten levőnek. Ő maga a honfoglaló magyar nép életével teljesen el is szakadt ettől az iránytól. Igazából nem érdekelte a kis témák, pl. a gyűrűk, karperecek, fülbevalók alakváltozásai, a nyakperecek változásai, a tipológia, még az időrend sem igazán, hanem a tárgyak összessége, rendszere, kapcsolatai. Nem is foglalkozott tárgytörténettel, sem időrenddel. Nem érdekeltek a fegyverzet egyes elemei, a kerámia változatos formái. A nyilak leginkább a sírban való számuk változásainak tendenciájával kapcsolatosan, a kétélű kardok főleg mint kereskedelmi áruk, a sírok edényei pedig csak mint a pogány temetési ételmelléklet adás szokásának tanúi jelennek meg nála. Nem volt affinitása a változatos és szép övveretekhez sem, csak az övhöz, mint rangjelzőhöz. Az egyes tárgyak oly mértékben kiestek érdeklődési köréből, hogy az Árpád népe (1988), vagy a Corvina Kiadó számára egyidejűleg készült A honfoglaló magyarok (megjelent 1996) című könyvéhez nem mindig az adott lelőhely tárgyait kérte illusztrációként, hanem ránk bízta ezt – mondván: mi ismerjük az újabb anyagot, válogassunk szép övvereteket, csüngős vereteket, fülbevalókat, szárnyas lándzsákat, fenékbélyeges edényeket stb. Egy-egy tárgy akkor érdekelte, amikor azt romjaiból kellett helyreállítania: a nyereg, a tegez, az íjtegez, az előkelők ruházata. Ebből a felfogásból származott, hogy ásatásainak nagy részét nem tette közzé. Ezért maradt megíratlan a csákrberényi nagy avar temetőrészlet, az avar korpusz számára, bár felesége a teljes anyagot lerajzolta. Csongrád-felgyői telepásatásából is csak ötleteket tett közzé, pl. honfoglalás kori téglalapítványokról, vagy kisebb dolgozatokat, korábban a Magyar Művészetben, később a Tiszatájban, az Élet és Irodalomban, a Valóságban, az Életünkben stb. Ugyanakkor viszont, amikor véglegesen eldöntötte, hogy ásatásait nem fogja feldolgozni, szinte azonnal gazdát keresett számukra. Ezt a fajta gondoskodást sajnos nem sok kutatónál fedezhetjük fel, s marad utánuk rendezetlen vagy kevésbé rendezett, közöletlen anyagok garmada, és az éles szemű utódok gyors akciója. Így jutott aztán nem vágyott teherként Benkő Elekre a felgyői ásatás, Garam Évára a szebényi és homokmégy-halomi avar temető, Szentpéteri Józsefre a csákrberényi nagy temetőrészlet mindenestül.

Egy idő után jegyzetei és könyvei egy részétől is megvált. Így őstörténeti jegyzeteit Fodor Istvánra hagyta. Nekem jutottak L. Niederle szláv temetkezési szokásokról szóló írásai magyar fordításban, és jó néhány múzeumi évkönyv.

A kutató munkássága a publikálást követően önálló életet él. Az ő szellemi és materiális útmutatása sem kivétel ez alól. Elég sokan úgy kerültek hatása alá, hogy nem volt meg az az ismeretanyaguk, mint mesterüknek. Nem a részletek, hanem az „egész” érdekelte őket is, aminek következtében sem a részleteket, sem az egészet nem írták meg. Szerencsére volt mellette a Régészeti tanszéken egy általa reál-archeológusnak tartott régész, Bóna István, aki a hallgatók által rosszul értelmezett szabad szellemi szárnyalást megpróbálta helyes útra terelni, fegyelmezettebbé tenni.

Abban az értelemben, ahogyan a tanítványaiként szeretett volna minket látni, nem adatott meg neki. Valamilyen fokon mindegyikünk a reál-archeológia „csapdájába” esett. De valamennyien, akik megmaradtunk a szakmában, mégis az ő tanítványai vagyunk. Többé vagy kevésbé az ő útmutatásai szerint kezdtük munkánkat. Aztán pedig mindegyikünk a saját tapasztalatai, az általa kiásott anyag és szakirodalmi ismeretei nyomán választott további témákat. Az lehet, hogy értékrendünk sem teljesen azonos e tekintetben, hogy én másban tartom magam az ő munkássága folytatójának, mint amire ő gondolhatott. Az kétségtelen, hogy a társadalom kutatásának irányzata, az ő nyomdokain haladva mindig erőteljesen volt képviselve mind az avar-, mind pedig a honfoglalás kor kutatásában.

Kedvelt témája volt a művészet is. Ez a másik nagy gyújtópont főleg a honfoglalás kor kutatásában, amely körül tanítványainak minden nemzedékéből akad egy-egy érdemes kutató. Ásató tevékenységének utolsó periódusában a magyar település-kutatást szerette volna új utakra terelni. De ez már egy újabb generáció feladata lesz, nyilván az ő útmutatásai alapján

is. E három nagy témában én magam is megpróbáltam tovább folytatni az ő munkáját. A magyar nép, sőt a finnugor népek őstörténetének felderítése szintén kiemelkedő pontja életművének. E témában ugyan magyarországi tanítványai közül senki sem jeleskedett, mégis ebben talált egyik legjobb szellemi tanítványára. És végül a honfoglaló magyar nép mindennapi élete témájában egyáltalán nem talált követőre. Enciklopédikus felfogása a részletkutatások kibontakozásának kezdetén még nem érvényesülhet, hiszen falufeltárásaink eredményei még ismeretlenek. Hézagosan ismert a honfoglalók ipari tevékenysége is, csupán a kovács mesterségről tudunk többet, amelynek az utóbbi évtizedben ipari feldolgozó telepeit is sikerült feltárni (Somogyfajsz).

Születésnapját a 70. után rendszeresen megünnepeztük, előbb a tiszteletére összeállított Acta kötet szerzői, majd később ifjabb tanítványaival együtt. Az utolsó alkalommal 1998 márciusában szóvá tette az őt is elérő *damnatio memoriae*-t, azaz a tudományos eredményeit felhasználó, de a nevét mégis elhallgató magatartást. Máshol ugyan gyakran arról írt, hogy szeretné, ha már életében névtelenné válna, helyesebben olyan mértékig kerülnének köztudatba felismerései, hogy már nem is gondolnának felfedezőjükre (ld.: Régészeti levelek. Szolnok, 1980. 115. old.). Nyilván konkrét esetre vonatkozhatott megjegyzése, de a talányt nem fejtették meg. Elgondolkozni azonban nem haszontalan az ilyen történetekről. Tudvalevő, hogy László Gyula nagyon kevés régészeti anyagot publikált. Az anyagközléseknél menten kiderül, hogy hiányzik-e az adatközlő neve, van-e hivatkozás rá? Ha azonban megállapításai, kutatási módszere stb. szerepelnek valahol hivatkozás nélkül, akkor azt csak a szakmában járatos kutató veszi észre. Ezáltal a kívülállók és az újabb nemzedék számára legfeljebb kutatástörténeti vizsgálatnál derül ki, hogy igazában kitől származik a kérdés felvetése vagy megválaszolása. Ez mindenképpen a tudományos etika kérdése. László Gyulától mindig azt tanulhattuk, hogy elődeink és munkatársaink munkásságát úgy használjuk fel, hogy adataink forrását sohasem hallgassuk el.

Mesterházy Károly

Luthár Ádám emlékezete¹

Tisztelettel köszöntöm a konferencia résztvevőit, köszönöm, hogy megtisztelnek figyelmükkel, és önök előtt is felidézhetem nagyapám emlékét.

Guoth Zsuzsa nyugdíjas nyelvtanár vagyok. Miután befejeztem az ún. aktív tanári pályafutásomat, belekezdtem a számtalan tervem egyikének a megvalósításába, szeretett nagyapámról szóló emlékalbum összeállításába. Evangélikus vagyok, nagyapám evangélikus lelkész volt Szlovéniában, Murántúlon, a történelmi Vas megye egyik falujában, Battyádon. Nagyapám előbb halt meg, mintsem viszonzni tudtam volna neki mindazt, amit értem tett, azt a miliőt, amit gyermekkoromban biztosított számomra, útmutatásait, amivel bőségesen ellátott. Nem a mai családkutatási divatot követtem ezzel a munkával, hanem Gregersen Labossa György, fiatal szombathelyi evangélikus lelkész szavaival kifejezve: „ha már nem tudjuk megfizetni adósságunkat, hogy ne terhelje a lelkiismeretünket, tartozásunkat teljes egészében fordítsuk, az elhunyt emlékének a megőrzésére.”

Nagyapám egész életemben példaképem volt, kisgyermekkorom óta nevelt Szlovéniában, amikor még nem ismerhettem édesanyámat, aki a világháború utáni kegyetlen időkben magyar állampolgárként kénytelen volt elhagyni Jugoszláviát, sem édesapámat, aki orosz hadifogságban szenvedett.

A nevezett Album tulajdonképpen dokumentumgyűjtemény, melyet nagyapám leveleiből, újságcikkekből, sajátkezű életrajzából, néhány más eredeti dokumentumból és néhány fényképből állítottam össze. Nagyapám nevét és működésének rövid leírását megtaláltam a Szlovén biográfiai lexikonban, ami nagy elégedettséggel töltött el, a leveleket pedig halála után válogatás nélkül elhozta az ottani egyházi levéltárból, Szombathelyre. Sajnos a hatalmas

¹ Elhangzott Velemben, 2002. május 4-én, a Honismereti kiadványszerkesztők X. Országos Konferenciáján. (Szerk.)

anyag legnagyobb része olvashatatlan, mert ún. vitairással íródott, teljesen egyéni rövidítéskből álló gyorsírással.

Az Album lényegében kétnyelvű, magyar és szlovén. Eredetileg a család számára készítettem, és mivel unokatestvéreim nem beszélik a magyar és a német nyelvet, így az ő kedvükért mindent, ami magyarul, vagy németül íródott, sőt még a vendet is lefordítottam szlovénra, ami szlovénul, horvátul, németül vagy vendül íródott, azt pedig magyarra, hogy ezen a két nyelven minden olvasható legyen. Az előszót megírtam magyarul, szlovénul, németül, sőt még azon a régi vend nyelven is, amire nagyapám Battyádon tanított gyermekkoromban, amelyet ő olyan szépen beszélt, és példásan ápolt. Amikor Murántul Magyarországhoz tartozott, ez volt az ott élő emberek anyanyelve. Ezt a nyelvet a magyarok messzemenően tolerálták, sőt Szily János szombathelyi püspök támogatta is a vend nyelvű könyvkiadást. Ezen a nyelven tudtak írni, olvasni a murántúli vendek, és tanulták mellette a többségben élő magyarok nyelvét is, hogy általa be tudjanak kapcsolódni az egyetemes kulturális életbe. Amikor Murántul Szlovénia részeként Jugoszláviához csatolták, a magyar nyelv szerepét átvette a többség által beszélt szlovén nyelv, amit a vendek is lassan, különösebb nehézségek nélkül elsajátítottak, hiszen az ő nyelvük is szláv nyelv. Ennek a nyelvnek a sorsa fényes bizonyítéka annak, milyen nagy veszélyt jelent egy kisebbségben lévő nép nyelvére nézve a hozzá genealógikus közelségű többség által beszélt nyelv, ha az – néhány egyházi vend nyelvű kiadványtól eltekintve – elveszíti természetes funkcióját. Az új körülmények között a Mura és Rába folyók közötti trianoni határ mindkét oldalán egyedül az egyház törekedett hosszú ideig arra, hogy életben tartsa a vend nyelvet. Most nagypénteken, azonban, amikor 30 év elteltével ismét részt vettem Battyádon egy istentiszteleten, szomorúan tapasztaltam, hogy a vend nyelvet már az utolsó fellegvárából, az egyházból is száműzték. Ez talán nem történhetett volna meg ilyen rövid idő alatt oly látványosan, ha 1919-ben az akkori miniszteri biztos elfogadja Luthár Ádámnak, az iskolaszék tagjának azon indítványát, hogy a szlovén nyelv mellett az iskolákban használják a vend nyelvet is, és ezzel együtt néhány vend nyelvű tankönyvet, a mai két tannyelvű iskolák mintájára. Ezt a miniszteri biztos elutasította, és ezzel a vend nyelv organikus fejlődése be is fejeződött, megkezdődött a lassú, de biztos leépülése. Olyan lett, mint egy múzeum, amely már nem fejleszti az ott bemutatott használati tárgyakat, csupán megőrzi őket, és a kései utódok gyakran már nem is tudják, milyen célt szolgáltak azok valamikor. Egy ottani lelkész, miután elolvasta az Albumhoz vend nyelven írt előszómat, azt mondta, hogy a vend nyelvet Muravidéken már senki sem tudja ilyen jól beszélni. Ennek a dicséretnek nem tudtam örülni, mint ahogyan értékes dolgoknak az elmúlását sem szoktuk megünnepelni.

Nagyapám élete végéig a lelkészi hivatása mellett nagy figyelmet szentelt a vend nyelv ápolásának. Számos, addig kéziratban fellelhető vend könyvet, vend nyelvű irodalmat és fordítást készített elő kiadásra, és jelentetett meg, megszerezte a kiadáshoz szükséges pénzeszközöket belföldön és külföldön, elsősorban az amerikai kontinensen élő evangélikus diaszpórától, továbbá a tizenhat éven át szerkesztett egyházi lapnak, a Dűsevni Listnek a szerény jövedelméből. Dr. Prof. Theodor Hári, gráci egyetemi tanár által összeállított bibliográfia szerint Luthár Ádám 1928-ban jelentette pl. Küzmics István „Új Szövetség vagy Jézus Krisztus urunk testamentuma” ötödik, eddig utolsó kiadását. Azáltal, hogy Küzmics 1771-ben lefordította a Bibliát, megteremtette a vend irodalmi nyelvet. Az 1971-ben Surdon rendezett magyar–szlovén kulturális ünnepségen nagyapám elmondta, hogy az általa szerkesztett egyházi kiadványokban mintegy felfedezte a murántúli nép számára Küzmics Istvánt (1723–1779), aki anyanyelvét, amely addig számtalan hibával, kiforratlanul csupán a nép ajkán élt, a kultúrnyelvek szintjére emelte, alkalmassá téve a Biblia lefordítására. Nagyapám jelentette a vend nyelv legnagyobb írója, költője és irodalmára, Kardos János (1801–1875) műveit is, aki a Küzmics által megkezdett nyelvújítást folytatta, alkalmassá téve a vend nyelvet magasztos gondolatok kifejezésére. Ő volt a vendek Kazinczyja és az első vend költő – a szó igazi értelmében.

Nagyapám társszerzője volt a „Muravidék híres evangélikusai” című könyvecskének, amelyben megemlékeznek arról a 23 híres evangélikusról, köztük Küzmicsről és Kardosról is, akik, mint írja: „bár nem világhírűek, a mi kistérségünk számára nagyok és híresek, akik örökre bevették a nevüket népünk történetébe, mert méltók arra, hogy mi, kései utódok megőrizzük őket emlékezetünkben”. Ennek a 23 híres murántúli evangélikusnak a névsorába mindenképpen felírom Luthár Ádám nevét is, aki a „Dűsevni List” című egyházi lapnak 16 éven

át a szerkesztője volt, és összefogta az evangélikus egyház híveit Jugoszlávia határain belül és kívül, múlhatatlan érdemeket szerezve a vendvidéki szlovéneknek, és tiszteletreméltó nevét kitörölhetetlen betűkkel írta be népünk irodalomtörténetébe. Luthár az evangélikus egyház történetírója, krónikása és népe minden szellemi értékének a gyűjtője... Ennek a szép és nemes feladatnak a stafétabotját senki nem vette át tőle, senki nem akadt Murántúlon, aki fáradságot nem kímélve küzdött volna a soknyelvű szláv nyelvcsalád egy ősi gyöngyszemének a megmentéséért. A vend nyelv pusztulása éppen most teljesedik be, amikor Európa szerte új életre keltik a nemzeti kultúrákat, és remélhetőleg ezzel együtt a nemzeti nyelveket is. Ha ez a vend nyelv esetében nem következne be, akkor sajnálattal meg kell állapítani, hogy nagyapám halálával végérvényesen lezárult a vend irodalmi nyelv tündöklésének és pusztulásának 200 éves korszaka, amelynek nagyapám volt az utolsó mohikánja. A vend nyelv ápolását megfeszített lelkesi munkája mellett végezte, hiszen övé volt a legnagyobb gyülekezet. Mint életrajzában és búcsúprédikációjában elmondta, lelkesi pályafutása során 3900 gyermeket keresztelt, 3421-et konfirmált, 1587 párt esketett és 2799 személyt kísért utolsó útjára. Mivel gyermekkoromban ott éltem, ismerem azt a hegyes-dombos vidéket, ahol nagyapámnak temetési szertartásokat kellett végeznie, és ahova csak élete utolsó éveiben vitték autóval, addig gyalog, lovas kocsikkal, télen, nyáron, hóban, jégben, esőben, viharban kellett mennie. Amikor egyetemista koromban hazamehettem, néha elkísértem egy-egy ilyen útjára, mert féltettem, de igen nyomasztó élményként maradtak meg emlékezetemben ezek az utak. Emellett még különböző falvakban hittant is tanított, ahova gyalog járt a hét minden napján. Ezen munka mellett végezte lapkiadói és egyéb irodalmi munkáját, korrekciókat, lektorálásokat, éjszakai pihenéseit feláldozva, hiszen gyakran emlegette, hogy eljön majd a hosszú pihenés ideje egy szűk, sötét koporsóban, ahol soha többé nem fogja látni a napsütéses napokat. Megfeszített munkájáért, hivatásának önfeláldozó gyakorlásáért, a Düsevní List és az Evangélikus naptár szerkesztéséért, a régi vend nyelvünk, ennek az eredeti ősi szláv nyelvnek a gondozásáért 1928-ban magas királyi kitüntetésben részesült, megkapta a Szent Száva rendet.

Luthár Ádám

Battyánd, szlovén nevén Puconci, volt az a hely, ahol nagyapám 60 évig teljesített szolgálatot. Anélkül, hogy elköltözött volna, először Magyarországon, a történelmi Vas megyében, majd a SHS királyságban, majd ismét Magyarországon, és végül Jugoszláviában lakott. Battyánd község lakosainak számához mérten jóval nagyobb kulturális, gazdasági és politikai központja volt mindig a Vendvidéknek. A kedvező földrajzi fekvése mellett a Vendvidék evangélikusságának is a centruma volt, mert belőle váltak ki a muraszombati, az alsó-lendvai és a maráci gyülekezetek. Egy magyar nyelvű újságcikkben a következőket olvashatjuk Battyándról: „Visszaemlékezünk azokra a műkedvelő előadásokra, hangversenyekre, tempelomi énekprodukciókra, amelyek a battyándi ifjúságot már évtizedek óta foglalkoztatják. A falusi műveltség kereteit jóval felülmúló színlelőadásokat, szavalatokat és karéneket hallottunk mindig Battyándon. Egy község szellemi élete és gazdasági fejlődésének alapvető tényezője a pap. Most Luthár Ádám a battyándi nyáj pásztora. A muravidéki evangélikusok tanítójukat és szellemi vezérüket tisztelik benne. Kíváló, jeles elődök méltó utóda. Az ő nagyvonalú

egyéniségének bélyegét viseli magán az a mindenképpen dicsérendő kultúra, amely Battyándot érdemessé teszi arra, hogy a tótság közepe maradjon.” Meg kell jegyezmem, hogy magyar olvasókör is működött Battyándon, amit Magyarország Vármegyei és Városai Vas Vármegye című könyv 22. oldalán is megemlíti. Ennek az olvasókörnek a vezetője az 1859-ben Óriszentpéteren született Horváth Lajos volt, aki a nálam kéziratban lévő „Életrajzi írásaim” című munkájában leírta élettörténetét, néhány versét és különböző alkalmakkor elmondott beszédeit, felszólalásait. Ezek az írások több érdekes kortörténeti adatot tartalmaznak.

Murántúl most Szlovénia része, és remélhetőleg hamarosan velünk együtt a közös Európához fog tartozni. Miért nem érhették meg ezt a várua várt pillanatot azok, akik életük kockáztatásával is harcoltak végzetes igazságtalanságok ellen, egy szebb, emberhez méltó jövőért. „És a földön békesség” című 1912-ben kelt írásában nagyapám kesereg a sok szenvedés és tengernyi nyomorúság miatt. Idézem: „Ki merné állítani, hogy békesség van a földön? Ki merné tagadni, hogy bizony nemcsak nemzet a nemzet ellen folytat ádáz harcokat, hanem valósággal dühöng a földön a bellum omnium kontra omnes? Látjuk, hogy a béke műveiben való nemes verseny áldása helyett a háború iszonyait zúdítja nép a népre, s tapasztaljuk, hogy az ész legbámulatosabb vívmányait is rombolásra használja fel az ember az ember ellen... Mikor születik meg mi bennünk, lelkünkben, életünkben a békesség királya, s nem csak a hitvallásban, szertartásban, templomban, elméletben? Mikor születik meg annak a nagy szeretetnek üdvözítő hatalma, mely elnémítja az irigységet, letéteti a fegyvert a bosszulóval, imádkozni tud azért, aki üldöz, Isten áldását kéri arra, aki átkoz? ... Mikor köszönt ránk amaz új, boldogabb korszak hajnala, mely után szívünk vágyódik minden porcikájával? Mikor jön létre amaz új éggel együtt amaz új föld, melyen az igazság lakozik? Mikor teremtetik meg amaz új világ, amelyben ismeretlen a korona és a kard, a koldusbot meg a rabbilincs?”

Veszélyben volt nagyapám élete is 1920-ban, 1948-ban és az 1950-es években. Idézet Miroslav Kokolj egyik könyvéből fordításban: „Miután a trianoni békeszerződés aláírásával meghatározták a murántúli határt, azt a helyszínen ki kellett jelölni... Amikor a bizottság eltávozott, a nép elkezdte énekelni a magyar himnuszt. Azt már mégsem tűrhették, hogy szlovén földön nyíltan a magyar himnuszt énekeljék. Amikor elénekeltek az első versszakot, rajtuk ütöttünk, és addig vertük őket, amíg a több ezer emberből álló tömeget nem kergettük szét, és el nem szedtük tőlük az összes magyar zászlót... Néhány demonstrálót a maribori járási bíróságon letartóztattak, többen átszöktek Magyarországra. Később bebizonyosodott, hogy a tiltakozást, ha nem is teljes egészében, de lényegében a magyarbarát irredentista agitátorok szervezték. A befolyásosabbak közül a hatalom letartóztatta dr. C., dr. V. és dr. P. muraszombati ügyvédeket. Rajtuk kívül még H. G-t, gróf Sz. közigazdászt, S. K. vendéglőst és Luthár Ádám battyándi lelkészt is...”

Nagyapámat letartóztatták 1948-ban is, de 38 napi vizsgálati fogság után – bizonyítékok hiányában – szabadlábra helyezték. Ennek feltétele a hírhedt titkos csendőrség erkölcsstelen kényszerítése következtében az esperességi tisztségről való lemondása volt, amivé 1946-ban egyhangúlag választotta meg a muravidéki egyházmegye. Luthár Ádám fő bűne az a hatalmas lelkierő volt, amelynek teljes odaadásával harcolt a második világháború után az evangélikus egyház likvidálása ellen, továbbá magyarbarát és kozmopolita egyházpolitikai beállítottsága. A dühöngő partizándiktatúra idején nagyon kérdéses volt a sorsa. Bármilyen megtörténhetett volna. A két világháború között Amerikába kivándorolt hívei szolidaritásukról biztosították. Ott már elterjedt halálhíre is, amit egy onnan küldött újságcikk tanúsít.

Két akkori leveléből idézek: „Nagy veszedelem fenyeget bennünket. El akarták venni gyülekezetünk minden vagyonát, mint német vagyont. Az agrárreform folytán elvették iskoláinkat a kertekkel, a temetőt, a faiskolát, a zántót... Most 10-én elvitték anyakönyveinket 1880-tól fogva. Murán túl Szlovéniában egyetlen evangélikus lelkész sincsen...” Egy másik leveléből idézek: „Sem családi, sem egyházi vonatkozásban jót nem írhatok... Volt jugoszláviai egyházkerületünkben nagy a lelkészhiány. A ljubljanai, celjei templomaink zárva, a mariborit a pravoszlávoknak adták, Bácskában és másutt több templomunkat lerombolták, másokat raktárnak stb. használják. Nem tudom, mi lesz szegény egyházunkkal Jugoszláviában?”

Állandó veszély fenyegette az ötvenes években is. Akkor szerencsére csak a sajtó hasábjain folyt ellene nyílt fenyegetés, harc. Legdurvább támadások talán „A róka bundát vált ugyan, de nem hagyja el régi szokásait” című cikkben jelentek meg. Idézem: „Nem gondolja, hogy az

ön bölcsekedése hasonlít az informburo azon propagandájára, hogy lakosságunk szabotálja az ötéves terv teljesítését, és ezzel együtt a szocializmus felépítését...és éppen csak azt nem írták le az Evangélikus naptárban, hogy szeretnének visszatérni a szent Istváni korona ezeréves határai közé. Dolgozó népünk ki fogja irtani a rohadékot...el fogja tudni fojtani a gonoszt... Világos, hogy az ilyen magyarbarátok, akik közül néhányan elkezdtek kukorékolni az 1952-es Evangélikus naptárban, egyáltalán nem érzik magukat jól új Jugoszláviákban... Így hát nem csodálkozunk azon, hogy a battyándi lelkész Luthár Ádám úr tisztelettel emlékezik meg Benkóról, Lipicsről és Titánról, akikre mindig bizalommal és várakozással tekintett. (Az említetteket a partizánok kivégezték.) Mindez arra utal, hogy a lelkész úr nem ismeri a határokat, ameddig az állampolgári jogok terjednek..." (1952)

Mivel az idő oly rövidre van szabva, nagyon nehéz volt eldöntennem, mit emeljek ki abból, amit el szeretnék mondani. Nagypám nagyon szimpatikus egyéniség volt, magas, jó alakú, rendkívül művelt, sok nyelven beszélő kedves, megértő ember. Mindig mindenkit hozzá hasonlított. Nálam ő a mérce egy ember megítélésében. Békeidőben az újságok is nagyon kedvesen írtak róla. Idézek néhányból: „Magas alkat, elegáns megjelenés, kifejező szemek már első pillantásra olyan szellemi alkotó emberre utalnak, akinek gyakran nagy nyilvánosság előtt kell szerepelnie... Gondolatvilága egy részét a reformációkorabeli történelmi áramlatok tanulmányozása tölti ki, másik részét filozófiai gondolkodásmódja. Arisztokratikus külseje demokratikus gondolkodású tudóst takar. Nyilvános szereplései alkalmával nagyhatású szónok, aki a hallgatóságra retorikus beszédfordulatokkal, logikus felépítésű, pszichológiaiilag a hallgatóság gondolkodásmódjára, nem pedig hangulatára érzékenyen reagáló előadásmóddal hatott... A muravidéki evangélikusok tanítójukat, vezérüket tisztelték benne...”

Különbön sok szervezetnek tagja, és rengeteg tisztsége volt. A legfontosabbak: megválasztották a jugoszláviai törvényhozó zsinat alelnökének, az országos egyházi bíróság bírójává, a murántúli evangélikus esperességi Gusztáv Adolf Egyesület elnökévé, a jugoszláviai szervezet pénztárnoka és jegyzőkönyvvezetője volt, a Vendvidéki Magyarok Kulturális Egyesülete vend nyelvű szekciójának tagja, esperességi jegyző mindkét nyelven, 1941-ben a Magyarországi Evangélikus Missziós Egyesület elnökségének a tagja stb. A megszálló ezért a tevékenységéért nagyon lelkesedett. Az egész művelődéspolitikai munka mozgató rugója a VMKE szervezet volt, amelyet 1941. május 22-én hoztak létre. Feladatai közé tartozott a magyar nyelv s könyv terjesztése, különféle tanfolyamok szervezése, énekkarok, színjátszó egyesületek létrehozása, az ifjúság, különösen a felsőoktatásban tanuló hallgatók nacionalista neveléséről való gondoskodás. Mindenhol, ahol legalább 20 VMKE tagot regisztráltak, fiókszervezetet hoztak létre. Központja Muraszombatban volt, és több tagozattal rendelkezett. A politikai szeminárium tagozata mellett a legfontosabb a vend nyelvű szekció volt, amelyben közreműködtek *Luthar Ádám* battyándi lelkész, *Vértes Aladár* nyugalmazott hodosi tanító, *Antauer* tanító, *Mikola Sándor* professzor, dr. *Olajos* járási parancsnok, *Törnár* gimnáziumi igazgató és mások. A csoport Hartner kívánságára elvetette a „vend” nyelvtankönyvet, amelyet dr. *Pável Ágoston* írt, azzal az indokkal, hogy túlságosan a szlovén irodalmi nyelv szerkezetére épül.

Amikor Murántúl történetéről beszélünk, akkor a közös múltunkról van szó, hiszen az 1919-ben Vas megyében kijelölt határ mindkét oldalán élő vendeket ugyanaz a vér, ugyanaz a nyelv köti össze. Innen származik *Mikola Sándor* fizikus, *Küzmic* István, a Biblia vend nyelvű fordítója, *Pável Ágoston*, a terjedelmes vend nyelvű leíró nyelvtan szerzője is. Mindnyájan odaadó, önfeláldozó, fáradságot nem kímélő energiával ápolták a testvéri magyar–vend viszonyt. Ezt tette nagypám is, aki számtalan magyar vonatkozású írást, verset, elbeszélést, történetet közölt az általa szerkesztett lapban, megmentve az elkallódástól a vend nyelv e drága kincseit, nem téve különbséget aszerint, hogy az írók az 1919-ben kijelölt határ melyik oldalán éltek és alkottak.

Mondanivalómat be kell fejeznem. Nagypám 60 évi szolgálatát befejező búcsúpédikációjának utolsó mondatait idézem: „A hat évtizeddel megterhelt hálám az előkőn át elszáll az elhunytak sírjaira is. Hálás szívvel gondolok örök nyugovóra tért egykori munkatársaimra, és idézem fel azok emlékét, akik bizalommal, szeretettel segítségemre voltak életem során...Áldó fohászatot virágként hullatom a szentfőbőri temetőben nyugvó szüleim és a battyándi temetőben nyugvó hitvesem sírjaira.”

Guoth Zsuzsa

Tápé „világörökségei”

Tápé örökös fogadott fia, Bálint Sándor írta: „Tápé a szegedi nagytájnak hagyományokban leggazdagabb néprajzi szigete. Ősi gyékényszövő és halászó falu, melynek idejét a tudomány 1138-tól számítja, ám a magasabban fekvő halmokon már a kőkorból megtelepedett az ember.” Ebbéli állításait az 1970-ben megjelent Tápé kötet szerzői is megerősítették.

Napjainkban minden olyan magyar település igyekszik bizonyítani régiségét, amely rendelkezik legalább egy középkori épülettel, vagy annak látható nyomaival; ha pedig ilyen már nincsen (talán nem is volt soha), akkor a föllelhető legrégebbi történeti anyagot keresik elő, bizonyosságul.

Tápé legrégebbi épülete a *Szent Mihály templom gótikus szentélye*, amelyben ma keresztelőkút áll. Eredetileg ez a körszentély kis temetői kápolna volt. Majd, amikor újabb temetőt nyitottak, akkor a funkciója megváltozott a körkápolnáé, amelynek akkor már egy kis harangtornya is volt. Egykorúságukat igazolja, hogy a körszentély és a torony is gótikus ablakkal és támpillérekkel látottat el. Ez a körszentély a XVIII. században épült, nem sokkal később a torony, és talán a következő századok valamelyikén egy kb. 10 méteres hajót is emeltek hozzá. Az akkori oromfal festett képei ma is láthatóak a padláson, ott, ahol a rövid hajóhoz 1770-ben újabb tíz métert toldottak.

1938 és 1940 között az addig egyhajós templomot katedrális jellegű kereszthajós eklektikus templommá bővítették, és a gótikus körszentély a maga zsindeley fedésével védelmezi a falakon látható, egyre romló freskóképeket. Föltételezések szerint több réteg található egymáson, s éppen emiatt – bár több híres restaurátor is gondolkodott felújításukon – senki nem mert hozzáfogni, attól tartva, hogy a mostaninál is több kárt ejthetnek rajtuk. A szentély tetőszerkezetét 2001-ben felújították, s a zsindeley helyére hódfarkú cserepet raktak.

Nepomuki Szent János

Szentháromság

A templom előtt áll *Nepumuki Szent János szobra*. 1826-ban – eredetileg a Maros torkolattal szemben, a Tisza tápai partján – állította Tápe hívő népe. A hidak, kompok, vízen járók védőszentje a szobor. 1879 után a mai révház elé, később a volt Hangya korcsma elé került, ahol zsindefedelet is kapott. Innen az akkori óvoda elé, majd a jelenlegi helyére a templom elé helyeztetett át. A szobor tápai pajkos neve: Neszepuszi János. Legendája szerint „amikor möghalli az éjféli misére hívó első harangszót, akkor leballag a Tiszára: iszik, aztán visszaáll a helyire”.

Az 1860-as években egy tápai öreglány fakeresztet állított az akkori tápai temető Szeged felé eső sarkába, s lett állíttatójának neve után *Hódélonka* (Hódi Ilonka) keresztje. Erről a pléh-krisztusról írta Juhász Gyula a Tápai Krisztus című versét, s lett Tápe kivételes értékű Juhász-ereklyéje.

A Rév utcai temetőben áll az 1880-ban épült *Kármelhegyi Boldogasszony Kápolna*, amelyet Miklós Jakó (Fütyű) István tápai búcsúvezető szentember buzgókodása és kezdeményezése nyomán építették a tápaiak a maguk erejéből. Benne megfordult Ferenc József is, akitől származtatják a főoltárt. A küllemében és berendezésében is parasztkorok kápolnáról írta Bálint Sándor, hogy a maga teljességében múzeumi megóvást érdemel, hiszen hozzá csak a csíksomlyói kápolna fogható. A tápai kápolna őrizi Miklós István római és szentföldi (onnan hozott) ereklyéit, de található itt – a sok színes olajnyomat mellett – néhány igen értékes festmény és olyan emléktárgyak, amelyeket azon tápai lányok viseltek életükben, akik a hajdani szegedi lúggyárban szerzett betegségekből haltak el. Tápai különlegességnek számít a *község-háza ormán látható kőmadár*, az úgynevezett *gencsmadár* (sirály), amely a falu első, 1641-ből való körbelyegzőjében is megtalálható.

Tápe-nak tehát vannak „világörökségei”, amikhez hozzá vehetjük a sajátosan tápai falucsúfolókat és azt a szép tápai nyelvjárást, amely ikertestvére a vele szinte azonos szegedi beszéddel.

Végezetül megemlítjük, hogy van a falunak két jelentős néprajzi, illetve honismereti gyűjteménye, amelyek egész évben várják azokat az érdeklődőket, akik éppen ezek látása révén kívánnak visszatekinteni a „gyékényből szőtt falu” hőskorába.

Ifj. Lele József

Gótikus szentély

ÉVFORDULÓK

Emlékeim a száz éve született Szombathy Viktorról

Tízéves forma gyerek voltam, amikor először találkoztam Szombathy Viktor íróval, kit csak Viktor bácsiként emlegettünk. Gyakran jött haza a szülőföldjére, Batyiba, a szülővárosába. Apámékhöz, kinek jó barátja volt mindig eljött, sohasem hagyta ki a találkozást szüleimmel. Feleségével, Györgyi asszonnyal érkezett legtöbbször. Csodáltam Viktor bácsi fiatalos lendületét, vidám természetét (már hetven felett volt ekkor), öltözködését: ha túrázni indult rövid turista kabátot, plump nadrágot, túracipőt viselt, s a fényképezőgép és kis oldaltáska is elmaradhatatlan tartozékai voltak külsejének. Kirándulni indultak ilyenkor; Gömör valamelyik zugát, festői hegyeit, falvait néztük meg. Szüleimmel velük tartottunk, anyám volt a sofőr, a kis Trabantba zsúfolódtunk be öten. Vály-völgye, Medves-alja, Balog-völgye, Szinyec-hegy, Túróc-völgyi falvak voltak kirándulásaink, portyáink végcéljai. Sohasem felejttem el azokat a remek hangulatú napokat, vidám órákat, perceket. Barangolásaink folyamán megismertem Gömör minden zegét-zugát, dombját, fáját, templomát, érdekes emberét, vidékét. Kiváló útitárs volt, jó humorú partner. Mindig tanultam tőle valamit, szinte ittam minden szavát. Minden faluhoz fűzött valamilyen érdekes történetét, adomát, anekdotát. Sok ismerőse volt szerte a járásban, nagy szeretettel fogadták őt fiatalok és idősök Nagybalogtól Hubóig, Várgédétől Abafalváig. Buzgón fényképezett gyermek és ifjúkora kirándulásainak, hajdani cserkészútjainak színhelyein.

Engem kisleányként kezelte, azt hiszem lelke mélyén szinte unokájaként szeretett; Bende-gúznak nevezett el. Egész évben vártam leveleit, újságkivágásait, újságjait, könyveit, melyeket szerencsére gyakran küldött. Külön leveleket írt nekem, a könyvekben a tanulságos, elemés, rímbe szedett beírásai élményszámba mentek. A gyönyörű bélyegek nagy örömet jelentettek számomra, amelyeket előszeretettel áztattam le a borítékról, nagy gyűjtő lévén akkoriban. A Turista Magazinban mindig jelent meg írása, rengeteg évfolyama megvan a mai napig otthon. A tavaszi leveleknek külön örültem, mert azokban már benne volt, hogy mikor jön Viktor bá', s tudtam, az már kirándulást, túrát jelent. Régi cserkészhelyeket ismertem meg a barangolásaink alatt.

A rimaszombati első cserkészcsapatnak tagja volt már Horváth Zoltán tanár úr idejében, akárcsak Győry (akkor még Wallentinyi) Dezső is. Őt Volkó Viktornak hívták még ifjú korában, a Szombathy nevet szülővárosáról választotta. Jeleskedett már ifjúkorában is, elismerően írnak a régi gimnáziumi évkönyvek Viktor bácsi cserkésztevékenységéről. Természet és szülőföldszeretete tehát már zsenge fiatalkorában is megmutatkozott. Bárhová is került élete folyamán, Komáromba vagy Budapestre, megmaradt igazi palóc „Batygyerekek”, ahogy ő maga mondogatta. Sokat mesélt a régi Rimaszombatról, melynek javarészt, sajnos, az előző rendszerben lebontották, s fiataljaink már csak sárga fényképekről láthatják, elbeszélésekből, Viktor bácsi könyveiből ismerhetik meg. A rimaszombati töröksípról írott regénye itt játszódik, legalábbis egy része, Batyi környékén, a szabadkai várban, Papharasztnban s magában a városban.

Hosszú éveken át zajlottak így a nyarak, de néha ősszel is jött, volt amikor egyedül érkezett. Hosszas beszélgetések előzték meg a túrákat, pirospozsgás arcát, ahogyan belehevült a beszélgetésbe, nevetését, okos szavait sohasem felejttem. Dedikált könyvei már fiaim polcán sorakoznak. Azután sajnos ritkultak a találkozások, elszállt az idő, betegeskedett, ritkábban jött Viktor bácsi. Fél lábát elveszítette. Hosszasan gyengélkedett. De még így is, féllábbal eljött, hazajött az ő szeretett városába, Rimaszombatba. Nyustyát is megnézte, ahol egy ideig

laktak, régen. Hűséges volt városához, barátaihoz, élete végéig. Gyakran tartott előadásokat a városban, a Tompa Mihály Klubban.

Azután már nem jött. Csak a hír jött, hogy Viktor bácsi nincs többé. Megsirattuk, nehezen barátkoztunk meg a tudattal, hogy többé nem találkozhatunk személyesen. De a szívünkben örökre őrizzük őt, mesélünk róla, felidézzük kedves személyét. Néhány éve emlékestet rendeztünk tiszteletére a városban. Így adóztunk a felejthetetlen Viktor bácsi emlékének, aki mindig megmaradt igaz magyarnak, hű gömörinek, rimaszombatinak, bárhol is élt élete során. Utolsó szavai is ezek voltak: „Rimaszombat szeretett városom...”

Vörös Attila

SZOMBATHY VIKTOR

A FÉLHOLD VÁNDORA

Evlia Cselebi csodálatos kalandjai

*Vörös Attilának,
hun királynak,
hun régésznek,
hun rimaszombati nagy úrnak
küldi szeretettel Tuhutum jag'éden
a e Sultan saráben
Szombathy Viktor bábóni*

MÓRA KÖNYVKIADÓ • BUDAPEST 1967

1972. VII. 2.

EMLÉKEZZÜNK

Kutya világ, szűk esztendő, de ránk szakadt mind a kettő!

Részlet egy bátyai paraszti önéletírásból

Néhány évvel ezelőtt a bátyai önkormányzat javaslatomra meghirdette egy paraszti önéletrajzi pályázatot. A felhívásra többen ragadtak tollat, s vetették papírra sorsuk emlékezetes eseményeit. Mások pedig magnetofonszalagra meséltek életükről. Az általam már korábban rögzített népi emlékezésekkel együtt az újabb anyag szinte átfogó képet nyújt Bátya népének huszadik századi történetéről. (Sajnos a pályamunkák díjazása az önkormányzat anyagi lehetőségeinek kimerülése miatt éppúgy illuzórikussá vált, mint ezek megjelenítésének reménye.)

A pályamunkák között érdekes színfoltot képvisel *özvegy Herner Jánosné Maros Anna* önéletrajza. Hernerné családja a falu társadalmi hierarchiájában középtájon foglalt helyet. Az a tény, hogy nem is a faluban, hanem annak szállításán, – a falutól két-három kilométernyire fekvő Alsószálláson született és élt leány korában, nem volt meghatározó jelentőségű. A szállások ugyanis utcasorokat alkottak, s az itt élők napi kapcsolatban álltak a belterületen élő emberekkel.

Herner Jánosné ezt a címet adta dolgozatának: „A háború alatti és a háború utáni szenvedéseim és félelmeim”, kifejezve ezzel is témájához fűződő állásfoglalását. Miként korosztályának, neki is a második világháború volt legnagyobb, s egyben legszörnyűbb gyermekkori élménye. Mennyire örült annak, hogy ők már nyolc osztályt fognak végezni az iskolában, s úgy fognak ballagni apáca tanítónők vezetésével, mint a városi középiskolások, s lám, 1944. március 19-én a németek megszállták az iskolát, s őket kiharancsolták onnan. Félve várták az oroszokat is, akik végül „nem voltak olyan gonoszok, mint ahogy vártuk” – írja. Az „új rendszer” viszont „az már rosszabb volt az oroszoknál”. A köpönyegforgatókról azt mondja: „a legnagyobb nyilasokból lettek a legnagyobb kommunisták”. Szemtanúja az apácák kitelepítésének, amit „fasiszta módszer”-nek tart, s ezt a véleményét meg meri mondani a tanácselnöknek is.

A „Kutya világ, szűk esztendő” Magyarországon az 1952-es évet jelentette, amikor elfogyott minden termés, de a beadást teljesíteni kellett, az ígért „szabad kenyér”-ből „szabott kenyér” lett.

Ha Herner Jánosné – a hozzá hasonló paraszti sorstársaival együtt – nem írja le, vajon a késői utódok honnan fogják megtudni, mit jelentett a Rákosi-rendszer a magyar parasztság számára. Amikor a tanácsházára beidéztet gazdát két napig is benntartják az „önkéntes” békekölcsön jegyeztetés miatt. Amikor a magas lóról beszélő tanácselnököt az egyszerű parasztasszony oktatja ki az elemi tisztességre, miszerint az adjon istenre, a fogadj isten a válasza. Herner Jánosné szembe mert fordulni az önkényeskedő hatalommal, a „szobafogság”-ból a maga felelősségére hazaküldi férjét. Amikor a „családra telepedett a félelem”, ő mer finom diplomáciai érzékkel tárgyalni a hatalom helyi képviselőjével, s azt hiszi, ő győzött, amikor a kiszabott békekölcsönnek „csak” harmadát jegyzi.

Hernerné stílusára, mint a bátyai nép elbeszélésére, általában a párbeszéd gyakorisága a jellemző. Szinte balladai drámaisággal peregnek írásában a rípszavak, s szinte magunk előtt látjuk a beszélőt, akit – akár élőbeszédben – csak a hangszín változtatásával jelez.

A másik félelemsorozat azt a folyamatot kísérte, amelynek során az állami oktatás a fiatal-
ságot igyekezett vallástalanná, sőt ateistává tenni. Szerencsére a legtöbb bátyai családban az is-
kolai ateista neveléssel párhuzamosan folyt a vallás-erkölcsi nevelés is. (A sokszor kárhozza-
tott „kettős nevelés”.) Az összeütközés leginkább a szülői értekezleteken robbant. Volt olyan
igazgató, aki bár maga is egyházi iskolában végzett, karrierje érdekében teljesen a mindenha-
tő „Párt” ideológiáját szolgálta. „Következetes felvilágosító munkával harcolt a hittan-
beiratkozások ellen.” A hittanbeiratkozások számában az 1950-es évek táján a járás községei
közül Bátyáé volt a vezető szerep. Herner Jánosné ösztönösen megfogalmazza a hivatalossal
szögesen szembenálló nevelési célját, s ebben nemzeti identitása is kifejeződik: „Vallásos, be-
csületes magyar embert neveltek a fiamból.”

Amikor a szülői értekezletet a keresztúti ájtatosság idejére hívják össze, szinte természetes,
hogy a passzív ellenállásban összeforrt bátyai szülők, csak ájtatosságuk elvégzése után jelen-
nek meg, hogy a krisztusi tanács szerint „megadják Istennek, ami Istené, és a császárnak, ami
a császáré”. HERNERNÉ vitriolos gúnnyal utasítja vissza a vulgárateista-darwinista tanítást,
amely szerint az ember az állatvilágból származik. Szót emel azért, hogy a Kálvária megma-
radhasson a régi helyén, az iskola szomszédságában.

Az önéletírás további részei is fontos kordokumentumok. Bár a „mezőgazdaság szocialista
átszervezése” után jó harminc évvel íródott, amikor „Kelet nyomására kellett a magyar népet
a kolhozba hajtani”, szinte forr minden szava az indulattól.

Terjedelmi okokból most csak egy részletét közlöm ennek az írásnak. A két éve meghalt
HERNERNÉ, a falu HERNER ANÓJA munkájával emléket állított annak a küzdelemnek, amelyről a
befejezésben így ír: „Megpróbáltuk akkor sokan, amit lehetett, de hát mégiscsak megtörtént,
hogy a magyar népből bérest csináltak. A saját vagyonából »részművelő« lett mindenki. Hát
ezek voltak életem főbb eseményei, amiket átéltem a kommunizmus alatt.”

Fehér Zoltán

Herner Jánosné Maros Anna:

A háború alatti és a háború utáni szenvetésem és félelmeim

(Részlet)

Aztán bejöttek az oroszok. Én gyorsan megtanultam velük beszélni. Háború olt, de nem
voltak olyan gonoszok, mint ahogy vártuk. 1945-ben megalakult az Ideiglenes Kormány, s ez
már rosszabb volt a szovjet csapatoknál. Megkezdődött a földosztás. Azt vettük észre, hogy a
legnagyobb nyilasokból lettek a legnagyobb kommunisták. Megjelentek a plakátok: „Kaptál
földet, adj kenyeret!” A jobb módú ember ki sem nyithatta a száját.

1948 még csak elmúlt. A kommunisták még nem mutatták ki a foguk fehérjét, de 49-ben
már teljesen rácsaptak az egyházakra. Szétszórták a szerzeteseket. Szívettépő érzések marcang-
olták a lelket, amikor láttam, hogy akik szépre, jóra tanítottak, most joguktól megfosztva
mehettek el a faluból. Fájó szívvel néztem utánuk. Én nem féltem. Erős ideggzettel áldott meg a
jó Isten, de őket féltettük, mikor elvitték őket.

Egyszer, amikor B. A. volt a tanácselnök, megtámadott, hogy ne beszélgessek az apácával,
mert deportálni fogják a nővért. Gúnyosan ránevettem, s ez volt a válaszom:

– Magának nincs a jelenlegi pártban helye. Ha deportálják a nővért, akkor fasiszta módon
cselekszik, mert azok deportálták a zsidókat.

Erre mérgesen rámnézett és otthagzott.

Közben 1949-ben férjhez mentem. 1952-ben minden megfagyott. A nagy beadás, a törvény
nem kímélt senkit. Ami termelt, ami ki volt írva, azt mind be kellett szolgáltatni. Szinte sem-
mink sem maradt.

1952. július 29-én megszülettem a fiamat. Három héttel előtte hatvankét mázsa hetvenegy kiló gabonát még felmarkoltam. Megtermett a beadás, a vetőmag és a fejadag. Akkor a tanácselnök párt-embereket küldött hozzánk, hogy a fejadag búzát adjuk oda vetőmagnak. Ne féljünk, nem maradunk kenyér nélkül, lesz szabad kenyér a boltokban. Hát 1953-ban a „szabad kenyér”-ből lett „szabott kenyér”. Húszerdekát kapott mindenki. A gazemberek még a kismamákra sem voltak tekintettel.

1953 márciusában jött a F. Feri bácsi. Ő volt a kisbíró. (Akkoriban még szóval idézték az embereket, nem idéző papírral.) Azt üzenték, hogy hétfőn délután három órára az uram menjen a tanácsházára, a B. tanácselnök hivatja. Úgy is volt. Három órára be is ment, de hétfő éjjel és kedden egész nap ott tartották a tanácsháza tanácsstermében. Kedden elmentem a S. János bácsihoz, aki akkor községi gazda volt, s ott lakott családjával együtt. Ő újságolta, hogy Janit nem vitték el sehova se. Ő úgy tudta, a békekölcsön miatt van ott. Vittem neki enni, de nem engedtek hozzá. János bácsi nagyon jó ember volt, sajnálta is a férjemet, és adott neki egy tányér bablevest. Szerdán reggel elszántan a kerékpárra ültem, és nyolc órára bementem a tanácsházára. Kilestem, mikor jön be a tanácselnök. Utána nyomban beléptem én is a tanácssterembe. Illedelmesen köszöntem jó reggelt. Nem szólt semmit se. Én a férjemnek mondtam:

– Eredj haza, ott a kerékpár, majd én elmegyek gyalog.

A férjem sírva mondta:

– Nem engednek.

Akkor rácul mondtam:

– Idi domá! (Menj haza!)

Az elnök megértette, mert csikériai volt, és ott is hasonlólag beszélnek. A férjem felkelt, és elment. A tanácselnök meg rám kezdett ordítani, hogy

– Előbb tőlem kért volna engedélyt!

Én is nagy hanggal feleltem:

– Majd ha a köszönésemet elfogadja, akkor igen. De maga a köszönésemet se fogadta el, így semmi beszélőnivalóm nincs magával. Isten áldja!

Azzal sarkon fordultam, és ott hagytam. Amikor hazaértem, mondta a férjem, hogy háromezer forint békekölcsönt akartak vele jegyeztetni. B. elvtárs arra akarta rábírní, de ezerhat száz forint adóhátralékunk is volt. Nem bírtuk kifizetni. Mindenünk megfagyott, egész évben egy csepp eső sem esett, sok növény elszáradt, öt felnőtt és egy héthónapos kisbaba élt a családban. Kétezer négyszögöl területen kétszázhusz füzér paprikánk termett, ebből élni, és még ennyit fizetni képtelenség.

Szerda délután három óra tájban lehetett. Mostam az udvaron, jön újból a kisbíró.

– Anica, a Jani holnap reggel, azaz csütörtökön jöjjön be a tanácsházba.

Nyugodtam mondtam neki:

– Jól van Feri bácsi, majd bémén.

Nem szóltam egy rossz szót se neki, hisz ő csak a munkáját végezte. Mikor a kiskapuig ért, visszalépett és mondta:

– Anica, de mondta az elnök, ne te menj be, hanem a Jani.

– Jól van – feleltem.

Újból a családra telepedett a félelem. A férjem félelméről jobb nem beszélni. Úgy éreztem, csak én tudom a családot megvédeni. Nagy erőt éreztem magamban. Mondtam is, hogy

– Én fogok bemenni, azért is. Én nem félek tőle.

Végül apósom is igazat adott nekem:

– Igaza van Anicának. Valóban ő a legbátrabb, menjen be ő.

Úgy is volt. Csütörtök reggel nyolc órára bementem. Köszöntem. B. elvtárs rám nézett és szinte kiabálva mondta:

– Nem magát hívtam!

Rámosolyogtam ravaszul:

– Nem mindegy? Egy házszám alatt élünk.

Erre azt mondta:

– Magával nem tárgyalok.

Én higgadtam mondtam neki:

– Elnök úr, mondja el a kérését nekem, mert ha nem látott ördögöt a bokor mögött csücsülni, akkor most látni fog, az pedig én leszek. Az én férjem ide többet nem fog eljönni, mert nem fogom engedni. Ha az az ember bűnös, állítsa bíróság elé, és zárják be a fegyházba. De magának nem áll jogában egy büntelen embert éjszakák és napok hosszat bezárni. Maga nem tudja, ha nincs miből fizetni, nem lehet jegyezni? Megfagyott, elszáradt a növény. Ami volt, mindent beadtunk, most semmiből nem tudunk pénzt csinálni.

– Kérem, elbuktuk a háborút. Nekünk kell a Szovjetuniót felépíteni – felelte erre.

Erre én:

– Mi jóbarátként fogadtuk a szovjet katonákat. Építsék fel a Szovjetuniót a nyilasok, akik Szálasival tovább folytatták a háborút. De ugye azokat nem lehet bántani, mert ők már nem nyilasok, hanem kommunisták.

Akkor elém dobta a békekölcson-papírt, írjam alá. Láttam, hogy háromezer forintos papír, ezért mérgemben visszadobtam neki, és azt mondtam:

– Ezt írja alá maga, és fizesse is ki. Ahogy a férjem vállalta az ezer forintot, aláírom, de ezt nem. Nem tudjuk kifizetni. Maga még mindig nem érti? Rossz volt az esztendő. Különben maga nekem többet nem hazudik. Mi a maga parancsára adtuk oda a fejadag búzáinkat vetőmagnak, hogy az ország jövő évi kenyérellátása biztosítva legyen. Most már maga velünk nem törődik. Hanem húsz deka kenyéren nevelhetem a kisfiam. Meg amikor bemegegyek Kalo-csára, és kapok valahol kenyeret, akkor is egy gyönyörűséges pártember kezemnél fogva kivezet a kenyérboltból, mert én vidéki vagyok, én nem kaphatok itt semmit. Még a vajaskiflit is kivette a kezemből, amit a kisfiamnak vettem, hogy legyen mit adni neki, amíg nem vagyok otthon.

A felelete ez volt:

– Addig innen haza nem megy, amíg alá nem írja.

Megmondtam neki:

– Kiugrok az ablakon, akkor sem fog bezárni!

Akkor mérgében odadobta elém az ezer forintos papírt, én meg aláírtam, és köszönés nélkül távoztam. Kilenc órára hazaértem. Mindenki kétségbeesve várt. Amíg a papírt meg nem látták, el sem hitték, hogy minden el van intézve. Utána kezdtem megnyugodni.

Ezek után én a tanácselnöknek szálka voltam a szemében.

*

Fiam 1956-ban kezdett iskolába járni. Nagyon jó gyermek volt, és nagyon jó tanuló. Kitűnő. Szegény megboldogult J. B-né igazgatónőnek azonban nem tetszett, hogy a fiam hittanos volt, hogy vallásosan neveltem. Az igazgatónő emiatt mindig kereste a kákán a csomót. Minden hittan-beiratkozáskor megpróbálkozott meggyőzni, hogy ne írassam be, mert „ő már tisztában van a hitoktatással”. A válaszom erre:

– Igazgatónő, maga zárdai kislány volt. Magának, ha tetszett, ha nem, imádkoznia kellett. Az én fiamnak is imádkoznia kell, hogy szép jövője legyen. És én megmutatom magának, hogy vallásos, becsületes magyar embert nevelek a fiamból. És vegye tudomásul, az iskolán kívül oda fog menni, ahova én akarom, és ahova neki tetszik.

1962 nagybőjt harmadik péntekén harminchat édesanya volt behívatva hat órára az iskolába. Mivel mindannyian nagyon vallásosak voltunk, senki sem ment hat órára, hanem először a hat óraker meg tartott szentkeresztúti ájtatosságra. Emiatt épp egy óra késéssel, hét órára értünk az iskolába. Az igazgatónő talán a méregtől nem is látott bennünket.

Haragosan mondta:

– Hat órára hívtam magukat.

Mosolygós volt a válasz, amikor mondtam neki:

– Kérem, kedves igazgatónő, hat órára nem lehet egyszerre két helyre odaérni. Először voltunk a keresztúti ájtatosságon, most meg látja, ide is megérkeztünk. „Add meg az Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami császáré!”

Erre ő dühösen mondta:

– Nézzék kedves mamák, mi már nem úgy nevelünk az iskolában, hogy az embert az Isten teremtette, hanem azt tanítjuk, hogy az ember az állatvilágból származik.

Erre felkeltem és mondtam neki:

– Ha az igazgatónő az állatvilágból származik, az minket nem érdekel, de minket az Isten a saját képére és hasonlatosságára teremtett.

Halotti csend lett, míg végre folytatni tudta. Akkor kezdett rátérni az értekezlet témájára, mégpedig arra, hogy segítsünk neki, hogy a Kálváriát az iskola mellől áttelepítsék. Ő ugyanis nem tűri ott, mert amikor kinéz a folyosón, a három kereszt éppen szemben van neki. Tőlünk kér segítséget.

Én erről az ügyről már tudtam, mert az édesapám egyházközségi testületi tag volt, és Morvay prépost kanonok úr már tájékoztatta őket, hogy veszélyben van a Kálváriánk. Nem tudja, hogy sikerül-e az igazgatónőnek elvitetni onnan. Hát ez a felvetés nekem éppen jókor jött, s szinte könnyek közt így szóltam:

– Igazgatónő, csak arra kérem, hogy egy pici pillantást tegyen még a három keresztre, és utána, mint a bal lator, forduljon el a szenvedő Krisztustól. Ő nem kéri, hogy az is nézze, aki haragszik rá. Ő azokat is szereti, és azoknak is megbocsát. Maga is nyugodtam forduljon el tőle.

Erre mindenki felkelt a padokból, és azt kiabálták az édesanyák:

– Minket ilyen értekezletre többet ne hívjon, mert úgysem fogunk eljönni.

Én utolsónak maradtam, s csak annyit mondtam neki:

– Ha a fiamnak ebből baja, hátránya történik, a Művelődésügyi Minisztériumban találkozunk.

No, többet nem is volt Szülők Akadémiája, de a fiamnak sem volt semmiféle hátránya.

„Nagyon messze Oroszföldön fogságomat töltöm”

Levél a fogságból

Mindössze 9 éves voltam, amikor nagyapám távozott közülünk, hosszú súlyos betegség után. Nagyapám, Bakura Sándor, nem szívesen beszélt a poklok-pokláról. Évek óta őrzöm nagymamámhoz írott verseit és leveleit.

Mi, a harmadik nemzedék, ma már nem sokat tudunk a „malenykij robotról”. Kevésnek adatott meg az, hogy a nagyapák erről beszélhettek: nem is lehetett, sokan meg sem érték. Családunkat is nagyon szomorúan érintette a háború, a meghurcolás. Édesapám édesapja, Baraté Béla, megjárta a harcteret, ott, ahol naponta osztogatták a halált, majd hazajött, s már akkor vitték el, amikor a békét remélte. Nagybátyám, Baraté Gábor, nem ismerte édesapját,

mindössze egyéves volt! Anyai nagyapám, Bakura Sándor, úgy hagyta ott nagymamát, hogy az gyermeket várt. Nekem már nem adatott meg, hogy elmondja a megaláztatás napjait, fiatal is voltam, s bizony 1981-ben ezekről az eseményekről beszélni nem lehetett.

Édesapámban örökös sebet hagyott édesapja elvesztése. Elutazott Boriszovba, hogy megkeresse legalább a lágert, ahol édesapja elpusztult. Fájóan kellett tudomásul vennie, hogy itt már lakónegyed van: a temetőre nem is emlékszenek, nem is akarnak.

Többször elmondta, hogy maradt meg benne édesapja képe. Öt éves volt. Késő délután november végén kísérték az Eger-dűlőn a Lónyay-kastélyból az embereket, szuronyos katonák. Szó se volt már „három napos” önkéntes munkáról. Csomaggal futott az édesapjához, hogy odaadjon némi ennivalót, de a katona elvette a csomagot, őt a sárba hajította.

Ma már felnőtt fejjel megértem, miért fáradozott annyit, hogy megépüljön a templomkertben az elhurcoltak emlékműve. Már őt se kérdezhetem. Maradt édesanyám, maradt egy levél, maradtak a versek. Röviden nagyapám életútjáról.

Nagyapám, Bakura Sándor, 1914. január 24-én született Tiszaágcsernyőben. Sokgyermekes parasztszülők gyermeke. Elemi iskolai tanulmányai Perbenyikben, a gimnáziumot Ungváron végezte, eminens tanulóként. Majd a Munkácsi Kereskedelmi Akadémia diákja lett. Tanulmányai befejezése után a Csapi Vasútállomáson dolgozott, mint forgalmi irányító, innen Budapestre küldték tanulni. Majd 1941-től a Debreceni Vasútállomáson vasúti tiszt. 1942-ben megnősült, a felesége Szentimrey Erzsébet.

A „felszabadulás” Debrecenben érte. 1944 novemberében innen, az állomásról vitték el „három napos” munkára, a felesége hiába várta haza. Munkatársai hozták a hírt, hogy elvitték az oroszok. 1945 márciusában megszületett kislánya. Nagymamám Debrecenből hazajött a szüleihez Eszenybe. Itt volt a teljes bizonytalanságban: menni vagy maradni. A férjéről semmit sem tudott. Debrecenben ott volt a háromszobás berendezett szolgálati lakás. Ha a férje Debrecenbe lenne, üzent volna. Mire menjen vissza, mit csinál ott a gyerekkel, miből él meg! Arra gondolni sem mert, hogy meghalt a férje. Vissza már nem tudott utazni, a határt lezárták. A zöldhatáron csempészték volna (még nem volt felszántott beboronált határ, szöges drót), de gyerekekkel együtt nem vállalták. A gyereket hagyni nem akarta. Úgy döntött marad a szüleinél.

Nagyapám a lágertöltött évekről nem szívesen beszélt. Itt-ott mondott el valamit feleségének. 1945 májusában nagyon el volt keseredve, vérhasba esett, végezni akart magával. Egyik barátja, az ásványi Makó Sándor, a konyhán dolgozott, onnan lopott kávézaccot, azt rágta, így lett jobban.

Sokat szenvedett a hideg, éhség, tetű, a higiénia hiánya miatt. Három mély sebhely volt a hátán – tetűfészkek helye. Lábujaik nem voltak körmök, lefagytak. Beszélt németül, de ebből csak kellemetlensége volt, szlovákuul és ruszinul. Ennek és szép írásának köszönhetően 1945-től bekerült a lágertörődába. Így sora jobbra fordult. Ha tudott segíteni fogolytársain.

A lágertöltött verseket és leveleket írt családjához. Hány levelet írt haza nagyapám, ma már nem tudjuk. A levelekből egy, a versekből nyolc van birtokomban, ebből egy olvashatatlan. A versek számozva vannak, édesanyám 54-re emlékszik. Ez alkalommal egyetlen fennmaradt levelét közöljük teljes terjedelmében, meghagyva annak formáját is. Ceruzával íródott, ma már csak nagyítóval olvasható. A levélből árad a szeretet „...Bogyóm ez a szeretet tartott meg...”, a találkozás vágya a gyermekével „...meséj neki rólam sokat...” Ez a levél nem egyszerű levél, hisz ez a sor: „Álma felett messze apja örködik”, már-már vers. A levél 1945. szeptember 29-én íródott.

1946 nyarán egy fogolyvonattal érkezett nagyapám Csapra. Ott tudta meg a csapi vasutasoktól, hogy lánya született, a család Eszenyben él. Leszállt a vonatról, hogy karjába ölelhessen gyermekét, akit még nem is látott. Nem tudott arról, hogy a határt lezárták, itt maradt. Hívták Csapra a vasútra dolgozni, nem ment. Régi osztálytársai hívták tanítani, így lett tanító Oncsán (ma Tiszaújfalú), később Eszenyben A Huszti Tanítóképzőben tanítói, majd Odesszában német-tanári diplomát szerzett. 1947-től Eszenyben lett némettanár, 1953-ban igazgatóhelyettes. Munkájáért több ízben kapott dicséretet, kitüntetést. Két gyermeke született: Klára és Sándor, akik követték apjuk nyomdokait: biológia és magyar szakos tanárok lettek. 1979-ben súlyos beteg lett, s 1981 novemberében hagyott itt bennünket.

Valahol Oroszországban 1945. 9/29én.

Drága életkém, aranyos Erzsikém, édes kis feleségem!

Nagy Oroszországból megy Hozzád e levél benne van a szívem. Erzsikém a szívem, mely tíz hónapra keresztül sem szűnt meg dobogni Érted Életem, Érted és kicsinkért, Érted és szeretteimért. Tehát a szívem van a levélben haza küldöm néked vigyázz rá nagyon. Vigyázz rá hallgasd mit dobog, csak egyet üt: „Szeretlek Erzsikém”. Szeretlek és eddig Bogyóm ez a szeretet tartott meg! Hála Istennek élek Anyukám és remélem és bízom az Istenben, hogy titeket is megtartott és gyermekünk él. És ha él már nagyocská ugye Életem? Játsszol vele sokat és emlegeted neki az apját? Mesélj neki sokat rólam és:

Édes feleségem csókold meg a kicsit
Naponta százszor és ezerszer értem is
Mesélj neki rólam nagyon sokat édes:
Haza jön apuka tente baba szépen.
Jaj kezd az altatót, meglásd, hogy elalszik,
Álma felett messze az apja örökdik.

Mesélj neki rólam, én hála Istennek egészséges vagyok, nincs semmi bajom. Nincs rossz dolgom, olyan helyen dolgozok, hogy nincs semmi kifogásolni való, csak az utánnad való vágy gyötör Erzsikém és az hogy a gyermekemet, a gyermekünket szeretném látni. Tudom, Te is vársz már haza kicsikém; már nemsokára haza megyek és akkor boldogok leszünk ismét mint akkor voltunk és még boldogabbak leszünk! Tehát nemsokára hazamegyek meglásd Bogyóm! Édesék hogy vannak? Remélem ők is egészségesek és Csernyőben az édesék? Mindenkit csókolok szeretettel és üdvözlök. Rózáékat, Mariskáékat, János bátyámékat és Piroksa nénémét! Igen Ilonkáék is egészségesek? A kis Ili talán már el is felejtett bennünket? Csernyőbe feltétlenül üzenj felőlem, ha megkapod a levelet fiam! Egyetlenem! Nagyon vigyázz magadra és a kicsire. Vigasztaljon az a tudat, hogy él a Te Sanyid és mindig és mindig jobban és jobban szeret téged! Leveletem befejezve milliószor csókollak a kicsivel együtt örökké hű és szerető Sanyid. Fényképed Bogyó a mindenem!!!

A versek nagyobb részét 1945–1946-ban írta, mikor mint írók papírhoz és ceruzához jutott. Minden versből kiérződik aggodása felesége, eddig nem látott gyermeke iránt. Egy alatt ez a felírás olvashat: Gorlovka 21 XI. 9 1945. Úgy gondoljuk a 21 a lágerszámot jelentheti.

Én édes Istenem oh vajh megérem-e
Hogy egyszer hitvesem szorítom keblemre
Fogom-e még látni szülőföldem, hazám
És téged csókolni drága Édesanyám.

Hazatérése után még írt néhány verset, de abbahagyta. Miért írt a lágerben, ma már nem tudjuk, belső kényszer? – elkéstünk a kérdéssel. A lágerről nem szívesen beszélt, mindig elterelte a szót.

Bagu Balázs–Baraté Béla

Felejtünk, emberek, felejtünk...

Naplótöredékek

Nézegetem a régi füzetemet, ahova az idők folyamán egyet s más bejegyeztem és elgondolkozom, miért is kezdtem naplót vezetni, mint egy érzékeny kisasszony. És valami változott-e a mi életünkben azóta? De hogyan is kezdődött a naplórírás?

Az 1975-ös évnek egy októberi délutánján öt beszélgető, ivó cimborá – és úgy tudtuk azelőtt, hogy megbízható barát – csendesen poharazgattunk. Csak mi, senki más körülöttünk és politizáltunk, a lelki terrortól, magyarságunkról. A következő napokba szerre mind az ötünket behívták a csikszeredai hírheft szekuritáéhoz, faggatásra. Óriási kérdőjel: senki nem hallotta a mi beszélgetésünket, ki közölünk a besúgó? A mai napig sem ismert az aljason, övön alul támadó neve. De sikerült belénk oltani a félszet, a kételkedést, a bizalmatlanságot! Uramisten, hát már a legközelebbi embertársainkban sem bízhatunk? Igaz, a dumapartin résztvevők nem voltak munkatársaim. Amiket mi tárgyaltunk az iskola irodájában, vagy al-

kalmi összejöveteleinken, azért nagyrésztünk sok évi börtönt is kaphatott volna. De szerencsénkre senki nem aljasodott oda, hogy munkatársait rács mögé zárassa. Pedig ahol 10-15 ember dolgozott, ott volt beépített embere az államvédelminek.

A sokk nyomán füzetbe kezdtem jegyzetelni azokat a gondolatokat, amelyeket meg szerettem volna osztani valakivel, amelyek kikíváncsoltak belőlem, másképp úgy éreztem, megfuladok! Ha már alig volt bátorságunk valakivel úgy istenigazából beszélgetni, akkor másik „beszélgető partnert” keresem: lejegyeztem lélekmarcangoló gondolataimat és megnyugodtam! Vagy feltettem mindig ugyanazt a lemezt, amely csodálatos módon, ma sem tudom miért, megnyugtatott. A lemez címe: A kis herceg!

De miért is vettem újra a kezembe ezeket a feljegyzéseket? Azért, mert sokan közülünk rettentően hamar felejtünk! Nézzük csak, mit is felejtettünk olyan hamar! Beszéljenek erről a feljegyzések, amelynek mindenike a lélek-mozsár egy-egy szomorú emléke.

1978. február 20. Mi is kishercegek vagyunk a hiú ember bolygóján, akit tapsolni kell, hogy furcsa kalapjával visszaköszönhessen a köznépek, mert őt mindenki meg kell, hogy tapsolja, el kell őt ismernünk: ő mindenki tud, mindenhez ért! De mi lenne, ha nem léteznének a kis hercegek, mert ők, hallják elődjük, az igazi Kis herceg szavait. „A felnőttek igen különösek”. De a mi átkozott bolygónkon, ahol a hiú ember az úr, kik a felnőttek? Értelmetlen, abszurd világ ez! Mi lesz velünk? Anyagilag megsemmisültünk, lelkileg, főleg lelkileg lealjasodtunk!

1978. március. Új jármű jelent meg Gyimesben. Valahol Szeredában gyártják: kis, kétkerekű alacsony targonca vasból, ráfér egy-két zacskó liszt, cukor, tehát a havi adag. Láttam már jó gazdákat is ilyen székérméket húzni! Megkérdeztem apámat, csináltassak-e egy székérmét?

– Nem kell, fiam, ha éhen halok se!

Istenem, ha visszagondolunk a múltra, itt ebben az elszigetelt Csángliában minden ősszel egész évre beszereztek a gabonát: kukoricát, búzát, fehér lisztet. A nyomorúság jelképei ezek a székérmék! És éppen olyan szívszorító látvány, mint amikor Csikban olyan fogatokat látok, amelyeket egyetlen tehén húz. Az ősök, ha látnák, forognának a sírjukban!

1978. május. A postán nem fogadnak el előfizetéseket az Élet és Tudományra! Nem értem, miért nem szabad tanulni, hiszen ez a folyóirat csak tudományos dolgozattal foglalkozik. Ezt meg is kérdeztem egy községi értelmiségi gyűlésen. A megyei elvtárstól nem kaptam választ a kérdésekre, de behívtattak Csikszeredába és ott olyan választ kaptam, hogy többet nem kérdezősködtem ebben az ügyben.

1978. július–augusztus. 28 gyermekkel Galacon táboroztunk. Egyik nap Braila felé utaztunk. A gyermekek egymás között magyarul beszélgetnek, csevegnek. Egy külvárosi kofa-kínésű asszony, aki mellesleg két személy helyét is elfoglalta természetnek megfelelően, ráördít a gyermekekre, hogy beszéljenek románul. A gyermekeim azt kérdezték, miért haragszik a néni? Megígértem, majd este, ahol csak mi leszünk, megmagyarázom az okokat. Hibás voltam, nem szóltam előre a gyermekeknek, hogy nem otthon vagyunk, hanem a regát fenekében. De hát hogyan magyarázhatnám meg nekik azt, hogy a nagy testvériség, szeretet, amiről papolunk az iskolában, az csak mese. És még ennek az esetnek is volt vidámabb oldala! Két munkás kinézésű fiatalember a fekete földig lehordta az asszonyt. Milyen kevés elég nekünk ahhoz, hogy a nap további részében jól érezzük magunkat!

1979-es tanév közepe. Igazgatói értekezlet. Felhívják a jegyelmünket: a magyar tanításhoz csak hazai könyvészeti anyagot szabad használni! Micsoda logika. Meg is jegyzi egy nem éppen „hazafi”, régimódi igazgató, hogy talán a magyart is románul kellene tanítani! Kilátásba helyezi egy alázatos tanfelügyelő, hogy vigyázzon, ezért meggyűlhet a baja!

1980 tavaszán. Valakik jönnek, nem tudom kik, nem tudom hányadszor és lemeszelik azt a márványtáblát, amely az iskolaépítés évét és építőjének nevét tartalmazta: „Építette Gróf Majláth Gusztáv Károly – Erdélyi püspök, 1899–1900.” De meg vagyok győződve, hogy valakik újra láthatóvá teszik a csaknem száz esztendő betűket. Kit bántanak a betűk! Miért vagyunk mi itt idegenek?

1980 nyara. Úgy hallottam, bárcsak ne lenne igaz, hogy elment tőlünk Tóth Erzsébet is. Vajon a népdalénekesről lenne szó, hiszen akkor magával vitt egy csomó gyönyörű menasági népdalt, gyimesi kesergőket, egy archaikus világot! Ezután itt ki éneklie ezeket? Sírn szeretének, amikor este kilenc után az Újvidékről lopom az éter hullámain jövő magyar dalainkat,

népdalainkat! Milyen ország az, amelyik állampolgárait még a dalaitól is megfosztja? Uram, hol a mi hazánk, ha dalunk nincs s a nyelvünk is botladozik?

1980. szeptember. Újraolvastam Kurkó Gyárfást. Vajon hol is van az ő helye a székelység, erdélyi magyarság életében? Ki kit ítél el? És vajon igaza van-e Jászi Oszkárnak, amikor ezeket írja? „Az asszimiláció előjáték, de a történelem nem ismer olyan esetet, hogy az erőszakos asszimiláció sikerrel járjon.” Hát akkor, hogy állunk a moldvai csángókkal és az erdélyi szörványvidékekkel?

1983. március. Elszabadult a pokol! Eddig akkor jegyeztem le valamit a füzetembe, ha valami nagyon szorította a torkom, ha ordítani szerettem volna! Mostanában ez az állapot szinte mindennapos! Mi lesz velünk?

1983. április. Kultúrversenyen kell részt vennünk. Felnőttekkel és gyermekekkel. A nagy szeretet és erőltetett együttélés igazolására, bármilyen műsor, ha egyetlen román nézője nincs még akkor is, csak úgy mutatható be, ha fele-fele arányban román és magyar énekeket, szavakat, sőt szindarabokat, jeleneteket tartalmaz. Ez mostantól így van, iskolákban, kultúrházakban, vendéglői zenélésnél, táncok, bálók alkalmával. Ezt nevezem a nemzeti kérdés megoldásának! Mit szól ehhez a világ?

1984. október. Ismét sáskajárás volt az iskolánál. Lehordtak a fekete földig, mert megint valaki láthatóra tisztította az iskolaépítő lemeszelt márványtábláját. És a legnagyobb baj, a faliságon nincs fele-fele arányban román nyelven írt anyag.

1984. november. Mennek az emberek, menekülnek szülőhazájukból. Annyi hangzatos szó-puffogatás után („elszakadt gyökerek”, „a fenyő csak itt tud megkapaszkodni igazán”), aki tud, az megy! Elgondolkodom, vajon lenne- honvágyam, ha elmennék. Bizonyára igen! És egészen biztos, hogy nem Romániát sajnálnám, hanem Gyimest! Mert nekem mit is jelent a haza? Valahogyan így fogalmazza meg azt egy régi csángó keserves:

*Csíkvármegye, Gyimesvölgye a hazám,
Arra sirat engem édesanyám,
Dehogy sirat, rég elvagyok felejtve
Meg se haltam, s már elvagyok temetve...*

Igen, Gyimest sajnálnám, de nem az új, emeles házakat, a most bevezetett villanyt, hanem gyermekkorom, ifjúságom lámpafényes fonóit, esti táncait, a közvetlen kartávolságnyi emberséges emberséget, a hangulatot. Gyermekkorom tisztásait, hegyi, erdei ösvényeit, amelyeket százszor újraálmodok ötven körül, s nem tudom már, melyik az igazi, a rég nem látott vagy a sokszor széppé álmodott táj és gyermekkor. Igaz, a ma tizen- és huszonevései nem ismerik ezt a Gyimest és talán ezért mennének olyan könnyen. De senkit nem ítélek el. Mert szörnyű lelki terrorban élünk!

1984 nyara. Magyarországra utazunk. Amikor egy ABC-be látogatunk, a gyermekek a sok áru láttán, nem tudnak szóhoz jutni! A felnőttek pedig sírva fakadnak! Hazafelé hozunk egy lemezt, amellyel meggyűlhet a vámnál a bajunk: István a király. Szépen behelyezem a kocsilábtöről szőnyege alá. Épsége attól függ, mennyire reszket majd a lábam... Szerencsénk volt!

1984 ősze. Megszűnt az a kevés magyar adás is a televízióban. Szorul a hurok.

1984. november. Furcsa küldöttség látogatta meg iskolánkat, arról érdeklődve, hogy miért nincsenek itt román osztályok. Eddig sikerült ezt az erőltetett dolgot elkerülnünk, porhintésnek az állomási iskolánál létrehoztunk egy román osztályt és oda a két román gyermek mellett beírtuk azokat a cigány gyermekeket, akik ritkán látogatják az iskolát. De a szám, az osztály, papíron létezik. Most úgy látszik, ezek az ellenőrzések áthúzzák a mi mesterkedéseinket. Előkérik a naplót, beírási könyveket és kiírják az olyan neveket, amelyek akár románnak is számíthatnak, pl. Mihók, Vaszi, Györgyice, Baliga stb. Az érdekes az, hogy ezek a központi ellenőrök, akikről tud a megyei tanfelügyelőség is, nem érdeklődnek a tanítás menetéről, nem lehet tudni, hogy kik is ők.

1985. május Mostanáig a románság nagy ünnepein – és ilyenből rengeteg van, mert az állandó ízléstelen, kényszer-optimizmussal mindig ünnepelünk valamit –, eddig 1-2 magyar szám is helyet kapott a műsorban. Most már erre sincs szükség! Az ünnepekről pedig mit is mond Shakespeare:

*Az ünnepnap azért kápráztat el,
Mert szürke napokból ragyog elő.
Ritkán, ahogy a nyakláncban tüzel
Itt-ott egy-egy igazi drágakő.*

1985 nyara. A csíkszeredai régizene fesztivál a VII. kiadásnál kiöregedett és meghalt! Pedig még élhetett volna, mert fiatal és szép volt! A baj az, hogy nem találtak olyan régi zenei darabokat, amelyek a legújabb nagy vezért dicsőítették volna. Milyen kár!

1985 őszelő. Megszüntettek még egy olyan lehetőséget, amikor Erdély, sőt Moldva magyar ajkú csángó énekesei és táncosai ősszel találkozhattak a gyönyörű gyimesi ősz közepén, együtt énekeltek, táncoltak. Mindenki hozta a legősibb magyar dalait, táncait, mert igazából itt őrizték meg az ősi magyar szót még archaikus formájában. Az ötödik ilyen csángófesztivál meghalt, a tánc elakadt, a szép ének elcsuklott! Pedig milyen érdekes volt megfigyelni az évek folyamán az asszimiláció nyelvölő jelenlétét: a moldvai csángó öregek egymás között is még magyarul szóltak, a fiatalok már csak románul! Szomorú valóság!

1985 nyara. Most már olyan gyorsan követik egymást az ellenünk felsorakoztatott események, hogy akár naponta is jegyezhetünk valamit a füzeteinkbe! Íme megszűnt a román televízió magyar adása is. Pedig mennyire próbálkoztak szegények fel-felcsillantani valamit népcsoportunkról! Táncainkat, népdalainkat hozták, nagy íróinkról, művészeinkről készítettek felejthetetlen portrékat.

1985. szeptember. Az iskolában románul történnék a beszámolók, gyűlések, még akkor is, ha ott egyetlen román sincs! Az is igaz, hogy mára már ritka az az iskola, ahol ne lenne beplántálva legalább egy-két román tanerő!

1985 ősszel. Utasításban érkezett, hogy a nevelői órákat, katonai foglalkozásokat és minden pionír tevékenységet csakis románul kell levezetni. Milyen nevelői óra lenne az ilyen! Hogy hatnék én a tanuló lelkére, amikor alig értene valamit a dumából? És végül is: mi csak azért sem tartjuk románul, mert nem látjuk értelmét! Mi a gyermekeinket nevelni akarjuk és nem idomítani!

1985. szeptember 25. Nagy letolás a megyei elvtársak részéről! Miért nincs fele-fele arányban román szöveg is a faliújságon? Na, kipróbáltuk egy felmérés alapján, miután az előírásoknak megfelelően szerkesztettük a faliújságot. Eredmény: senki nem olvasott egyetlen román anyagot sem, pedig a történelem tanárnő (román) ügyesen megszerkesztette! Ezt nevezem hiábavaló erőlködésnek!

1985. tanévközéks előtt. Tömeges tanfelügyelői cserék! Csak mutogatóban maradt egy-két tanfelügyelő! S mindez Hargita megyében, ahol a lakosság 90 %-a még magyar! Úgy látszik, sürgős a románosítás!

1985. szeptember. Az I–IV. osztályban is románul kell tanítani a haza történelmét és földrajzát. Nem elég, hogy ellopták a mi történelmünket, most azt akarják, hogy az övéket se ismerjük! Pedig jó lenne ismerni annak az országnak a történetét, ahová minket is bekebeleztek! A VIII. osztályban is megjelentek a román nyelvű történelem- és földrajzkönyvek. És nagy ütemben folyik a román ajkú szakos tanárok beépítése a magyar iskolákba. Velük külön gyűléseket szerveznek, ahol azt mondják nekik, hogy jelenlétük itt hivatás, küldetés, hősiesség, hazafias kötelesség! Kit érdekel az, hogy ezek az emberek nem ismerik a gyermekek nyelvét, a tanítás akadozik. Idegen testet palántáltak egy idegen földre! Ezért sokan közülük visszahúzódnak, elszigetelődnek, mások az alkoholba menekülnek. Ők is áldozatai egy átkos rendszernek, amely egy bizonyos ügy érdekében a saját gyermekeit is feláldozza. A mieink pedig egy számukra idegen világba pottyantak, valahol Moldvában kínlódnak! Micsoda embertelen világ ez, mennyi tragédia születik ebből!

1985. október. A szülői értekezleteket is románul kellene tartani! De mivel az anyák szoktak értekezletre jönni, nagyrésztük semmit nem értene abból. Ezért csak a jegyzőkönyveket írjuk románul.

1985. december. Most már szinte naponta érik hivatalos támadások az erdélyi magyarságot. Megjelent egy sor könyv, kiadás „a barbár magyarokról”, „a jövevényekről”, a „nyershúsevőkről”. A hangot Ion Lăncrănjan viszi! A nagy erőlködésekre Széchenyi jut eszembe: „egy nyelv erőltetett megtanításával senkinek sem lehet szívet cserélni a keblében”.

1986. január. nyugodt, csendes reggelen volt és ez a jóleső nyugodtság az álmaiból maradt vissza! Az éjjel kedves vendégeim voltak: halott apámmal, halott anyámmal testközelben, lélekközelben, újra találkoztam. Azon a kispadon ültünk, amelynek formájára ébren egyáltalán nem emlékeztem, de álomban még a régiség rága hasadásokat is láttam. És most határozottan tudom, hogy ilyen volt ez a pad! Édesanyám barna fejkendőjét rég elfelejtettem, de az éjjel újra láttam, s lám, apám bátorító, huncut mosolyát is (ilyenkor lovat, vagy ki tudja mit ígért nekem) csak az álom juttatta eszembe! Az öregem biztatóan rámkacsintott, mint valamikor régen! Csodálatosan szomorkásak ezek az álmok! Ötvenen túl olyanokkal társalgunk, akik rég kiköltöztek a csutakosba, ahogy apám mondogatta. A zaklatott, lélekölő nappalok után várlak titeket is éjjel vendégségbe, titeket, akik széppé, kellemessé tették a fiatalságot, barátok, testvérek, szomszédok, szeretők. De hamar szétültetett minket az élet!

1986. március. A leányom szokatlan kérdéssel hozakodott elő.

– Annyi gyermekműsor van a televízióban, minket miért nem mutatnak soha?

– Ki az a mi?

– Hát mi, a magyarok! Nekünk is vannak táncaink, énekeink!

Most mit mondjak neki? Mondjam azt, hogy nem jó helyen és nem jókor születünk? Mondjam azt, hogy minket lassan mindenhol kirekesztenek, hogy ölik a nyelvünket? Iskoláik nem értünk vannak, a rádió, a televízió nem hozzánk szól, sőt a temetőben sem vagyunk otthon. Nagyjaink síremlékeit nemcsak megalázzák, hanem jövevényeket, idegeneket ásnak köréjük, hogy vegyüljenek ott is. Itt csak az égbe vagy a pokolba vagyunk bejáratosak, máshol idegenek vagyunk. Jó emberek, nem vagyunk itthon!

1986. kora tavasz. Különös gondolatok tódulnak agyamra, nyelvemre. És mind szomorúak. Nem tudom már, hallottam ezeket, vagy olvastam? Vagy a lelkemből sajdulnak elő társulva a lelki feszültségemmel? Nem tudom eldönteni! „Egy tiszta és váratlanul fagyos áprilisi reggelen ablakomhoz lopakodott egy alig visszaérkezett leánykamadár. Félnék volt s reszkedett, mint a lelkem! De a fagyos hideg április hozzám kergette. És úgy éreztem ő is koldul, akárcsak mi.” Atyám, hová lett a népem büszkesége? A megyénél jártam építkezési ügyben. Ismert felcsíki, egyetemet végzett, felelős ember, amikor kinyílt főnöke ajtaja, egy szót sem szólt hozzám magyarul. Pedig rettenetesen gyengén beszélt románul! Nem tudtam eldönteni, miért teszi ezt: fél, gyáva, magasabb posztra számít? Csúnya, gyenge jellemet ismertem meg!

1986. május. Az iskolában minden munkatervet románul kell elkészíteni! Még ha magyarul tanítunk is egy tantárgyat, sőt a magyar nyelv tanításához is ilyen követelnének. Tilos a magyar tanításhoz magyarországi könyvészeti anyagot használni.

1986. nyara. Bevezetik a román fordítású ABC-s könyvet. Hová lett a zengő ábc? Új, román ajkú tanerők érkeznek (matematika, fizika, kémia, társadalomtudományok). Ha pedig lennének román tanerők, cserélik automatikusan a könyveket és máris román nyelven történik a tanítás! Egyszerű az átmenet, nem?

1986. Megszűnt a Művelődés folyóirat! Kétfélmillió magyar nem érdemel meg Romániában egy folyóiratot! A román hasonlóknak az utolsó három lapja helyettesíti azt! Mondtam már, azt hiszem: rossz helyen és rosszor születünk!

1986. július 22. Több mint kétszázéves hagyományuktól fosztották meg a gyimesi csángókat. A Mária-Magdolna búcsúról már Orbán Balázs is írt és úgy említi, mint a három Gyimes legnagyobb népnépe. Már akkor özönlött a nép Csíkból, Gyergyóból, jöttek a hegyeken, ösvényeken meglátogatni az elcsángált rokonokat. Volt is itt tánc, zene, meggyezés, nem maradt emberfia megvendégelés nélkül! Ez az ünnep lelkileg is összefogta ezeket a közösségeket. És egyszerre ennek az embertelen rendszernek sikerült félbeszakítani egy kedves hagyományt. Keresem a szavakat, hogy nevezhetném őket. Megvan! Ők az ünnepontók! De vigyázat: a pünkösdi búcsúmenetet is eltolták, de azért az emberek számai imádkoznak Pünkösdkor a Babba Mária lábainál Csíksomlyón!

1986. szeptember. Nehézkes, román anyanyelvűeknek szánt román szövegű tankönyveket vezetnek be iskoláinkhoz. A tanerőnek is nehéz. És jönnek a román ajkú tanerők. Ahogy egy megérkezett, felcserélik a tankönyveket románra. Egyik napról a másikra. Pl.: a matematikát eddig magyarul tanulták, ékezik egy román ajkú tanerő, holnaptól románul tanítják! Kit érdekel, hogy nincs átmenet, hogy nem ismerik a szakszavakat? A nagy cél mellett ezek pöttöm-

nyi dolgok! De hát mi ettől eltekintve nagy népünnepélyeket rendezünk, szinte sugárzik belőlük az izléstelen optimizmus! Igazság-fosztlányainkat félszájjal mondjuk vagy lenyeljük! Gúzsba kötve táncolunk a nagy táncmesterek intésére! Micsoda ország, micsoda nép, micsoda sors!

1986. *őszén*. Miért vagyok ezen az őszen még szomorúbb, mint máskor? Miért csak ilyen kifejezések jutnak eszembe, valósággal kibuggyannak belőlem.:

– keservesen megkínózták a mi hűségünket, szájbavert szólásszabadság, orrbavert lendület, munkakedv, csitítom a lelkem, hogy legalább vele feltételezett békében éljek,

– a félelem, a terror, mindent el lehet venni az embertől, csak a méltóságát nem, de hol a mi méltóságunk, jaj, nagyon fáj a csönd, csak a füleim zúgnak, de rég mondta nekem apám, még a kezdetek kezdetén, hogy ez a nyavalyás világ a fejetetejére állt, én nem hittem. Ilyen gondolatok tódulnak szívemre, agyamra, nem tudom, hogy mondom, vagy érzem ezeket, már nem tudom, hol ér véget egy mondat. A nosztalgiaőről pedig az a véleményem, hogy a nosztalgia nélküli ember olyan, mint a zsebnélküli zakó.

Ilyen állandó hiányérzettel, rengeteg megválaszolatlan és nyugtalan kérdéssel a lelkünkben élünk mi itt és kapaszkodunk segélykérően a semmibe.

1987. *január*. Községünkben egyszerre 11 (tizenny!) kiskatona bányákban tölti a katonaságát. Közülük 5–6 hónapra a bevonulás után hárman súlyosan megbetegedtek a bányákban. Egy közülük teljesen munkaképtelenné vált. Az anyák remegve várják a behívókat!

1987. *január 27*. Még a saját embereiben sem bízik ez a rendszer, ha nem románok! Ma félreállították Hargita megye éléről a megyei pártbizottság első titkárát, mert magyar volt. A magyar megyénk élén román párttitkár van, a megyénél magyar szót nem hallunk. Igaz, én nem sajnálom a mi „jó magyarjainkat” sem, mert ismerek olyan magyar hivatali főnököcskét, aki előbb szétnéz és csak azután beszél velünk magyarul! De mit tegyen szegény, ha számára annyira fontos a szék? Igen, jóemberek, ide jutottunk, itt Csíkban nem merünk magyarul megszólalni a hivatalban.

1987. *május*. Ezt is meg kellett érnünk! Tönkretették a csíkszeredai nagynevű gimnáziumunkat. Egyetlen igényesebb magyar osztályt sem hagytak, csak két mechanikai osztály maradt. Teljesen le akarták fejezni, értelmiségi nélkül akarják hagyni a magyarságot. És abban az iskolában, ahol harminc évvel ezelőtt, amikor az én generációm koptatta a lépcsőit, egyetlen román osztály sem volt. Honnan lett volna, hiszen Csíkszeredában román szót nem hallottunk! Hogy nézheti el ezt a világ! És a nagy államok fejei még szóbaállnak, bratyzíznak, vállon veregetik ennek az országnak a vezetőjét. De mit is várhatnánk mi a nagyhatalmaktól, hiszen a történelem folyamán bebizonyították „jóakarukat” irányunkban! És mégis, minden helyzetből van egy icipici kiút! Nem tudom ki és nem tudom hogyan, de megsúgták sok magyar szülőnek, hogy a legtehetségesebb gyermekeket egy bizonyos mechanikai osztályba írassák be! Így nem a híres matematikai osztály lesz a legjobb, hanem a mechanikai osztály! A magyar ajkú tanárok itt ráadásaként is fognak tanítani! Csendes tett magyarságunkért! Köszönet érte!

1987. *július 22*. Az este két magyarországi fiatal kopogott be hozzánk. Érdeklődtek, van-e a közelben kaliba, nyári szállás, csűr, szénatarató, ott aludnának, mert jól tudják, hogy nem szabad velük tárgyalni, elszállásolni őket. S még ez nevezi magát vendégszerető, humánus országnak!

1987. *július vége*. Ülészek a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa. Úgy gondolom, ez a történelmünk legfeleslegesebb szervezete, a porhintés magasiskolája. Hol a székhelye, kit képvisel, fel tud-e mutatni egyetlen egy megvalósítását? Nyavalyát! Bábok ők a világ szemében.

1987. *augusztus*. Meghalt a szép magyar szó szerelmese, professzora, Szabó T. Attila mester! Elmennek a nagyjaink, lesz-e utánpótlás a mai iskolaviszonyaink között? Ki tudna erre ma válaszolni?

1987. *szeptember eleje*. A tanévkezdeti ünnepségre kijelöltek Gyimes részéről ünnepi hozzászólásra. Érdekes módon nem kérték be mondókám szövegét ellenőrzésre. Úgy látszik, a román főtanfelügyelő bízott bennem! Elkészítettem a beszédemet és életemben még ilyen tapsot nem kaptam közszereplésen. Szünetben is jöttek, gratuláltak a csíki és más kollegák. Nem értettem, miért ez a nagy siker. Aztán egy szeredai kollega elárulta a siker titkát. Egyetlen egy-

szer sem említettem meg nagy vezérünk nevét, nem beszéltem hasznos útmutatásairól! Én egyszerűen a gyermekek szeretetének fontosságáról beszéltem, és arról, hogy az új tanévben próbáljuk elviselni egymást! Mi tudjuk a mi tennivalónkat, legalább egymást ne bosszantsuk!

1987. október. Hogy tud egy párt ennyire ellenszenvessé válni, sőt neveltségessé. Amikor mi fiatalok voltunk, beszerveztek ebbe a pártba. A tanerők nagy része párttag lett, főleg falun. Akkor még nem ismertük a népi demokrácia másik oldalát. Naivak voltunk, még hittünk is valamiben. Nem láttunk a függönyök mögé. Ma már eltelnék hónapok, sőt egy egész év, hogy nem tartjuk a havi gyűléseket, a titkár megírja a jegyzőkönyvet és leadja a községi párttitkárnak. Október elején pártválasztást tartottunk az iskolánál. Senki nem akart párttitkár lenni! Mi találtunk egy ócska megoldást! Az egyik kollegánkat, aki éppen kórházban volt, megválasztottuk párttitkárnak! Mikor hazajött, úgy győztük meg, hogy ez felsőbb határozat, benne bízik a párt. És mosolyogtunk. Tudta ő is, hogy miről van szó! Ide jutott a „dicső pártunk”.

1987. december. Az egyik legjobb tanító házaspár, F. K. és F. L. kinn maradtak Svédországban. Nem ítélem el őket, ehhez nincs jogom, de egy hétig, mikor lefeküdtem, így távolról beszélgettem velük. De jó lett volna, ha a telepítésem olyan erős lett volna, hogy ők is hallják szavaimat! Azt magyaráztam nekik éjeleken át, hogy valahol Csikorszámban, amelyet ők is annyira szerettek, valahol Gyimesben, két kis lebuiban, nem is osztályok azok, hanem lebuik, de mégis osztályok, mert gyermekek, élénkszemű nebulók kergetőznek, zsongnak, kacagnak bennük és azok most egyszerre tanító néni és tanító bácsi nélkül maradtak és nagyon-nagyon várják őket, másról hallani sem akarnak, mert csak őket szerették. És ezt mindenki tudja, mert be tudtak férködni ők tanítványaik szívébe örökre! Mi lesz most? Már elteltek hónapok, nem akarnak szóba állni az új tanítókkal, az ajtót lesik, hátha nyílik, és betoppant rajta az ő szeretett tanítójuk. Talán nem igaz az, amit a felnőttek össze-vissza beszélnek, hiszen őket szerette a tanító néniük, bácsiuk! Verd meg Isten azt, aki űzi, lassan elűzi innen a sok értékes magyar embert! De mindettől eltekintve, nem tudok szabadulni egy gondolattól: úgy érzem, hogy a két sötét osztály faláról lassan lekopognak, lepotyognak a szavak, amelyek egy Tamási Áront emlegettek, sziklába is megkapaszkodó fenyőokról szóltak. Mit mondhatnék? Én, mi még maradunk! Isten veletek, jó kollegák!

1987. december. Nagyszabású kultúrverseny a Köztársaság kikiáltásának évfordulójára. Iskolánknak van egy hagyományörző táncsoportja és népdalénekesek is sikeresek. Csak-hogy valaki a megyétől jön „vizionálni”, aki majd eldönti, mehetünk-e vagy sem Csíkszeredába szerepelni. Nagy baj van, mert legalább fele a műsornak nem román. Minden magyar népdal mellé egy román népdal dukál! De itt ki tud ilyent? Aztán megmentett minket a csángó népviselet, a kieresztett ing. Jól szerepeltünk, magyarul!

1988. április. Megszületett Miercurea-Ciuc! Kiiktatták a magyar nyelvű újságokból is a magyar neveket. Nincs már Gyimesközéplek, Székelyudvarhely, Csíkszépvíz! De van Lunca de Jos, Odorhei, Frumoasa stb. Ezt még a legfantáziadúsabb agy se képzelte volna el, hogy ilyen is létezhet! Az írott sajtóban, rádióban ezek a 800 éves magyar nevek nem jelenhetnek meg magyarul! Givecs született ebben givecs-országban! Íme egy hír: „Miercurea-Ciuc-ban tartották meg az idei vöröskeresztes versenyt. A Lunca de Jos-i gyermekek a harmadik helyen végeztek. A Miercurea-Ciuc-i iskolákon kívül még versenyeztek a Paulen-i, Frumoasa-i iskolások is.” Micsoda nyelvezet! Román szótövekhez, magyar képzők, végződéses! Ezt nevezem együttélésnek, testvériségnek! Európa és a világ szégyene ez!

1988. május. Sok ötletesség van ezekben az újságírókban, rádiósokban! Hogy ne említsék a gyönyörű magyar nevek erőltetett román fordítását, inkább körülírják azokat, ilyen formában: „A Tatros felső folyásánál összegyűltek vasárnap a népdal kedvelői”, vagy: „az Olt menti város”, a „Küküllő menti municipium” stb. Tehát ötletekben nincs hiány. Csak így tovább fiúk!

1988. szeptember. Igazgatói értekezlet. Fogynak, rettenetes fogynak a magyar igazgatók. Már Gyimesben is (Felsőlok) román igazgatók vezetnek. És benn, igazgatói értekezleten mennyire tüntetőleg hangoskodnak, viselkednek ezek az új urak. Mi, magyarok egy sarokban meghúzódunk, hallgatunk, csak ha kérdeznak akkor szólunk. Románul, hogy értsé a többség. Nyelvbólásainkat megmosolyogja elnézően a nagyobb testvér, hátveregető stílusban. És ez itt, Csíkszeredában, ahol 1955-ben egy román osztály sem létezett a nagynevű gimnázium-

munkban. Egy André nevű tanuló volt, aki hoki kapus is volt, de csak magyarul beszélt és valóssággal haragudott, ha valaki lerománozta! Így alakul át a világ!

1988. szeptember eleje. Nagy takarítások az iskoláknál. Eltűntetik a magyar feliratokat. Mi nem végeztük el a „nagytakarítást”, mert még nem jutottak el hozzánk. Gyimes távol esik a világtól.

1988. szeptember 10. A játék rettenetesen kegyetlenné, embertelenné válik. Páratlaná a történelemben és a világban. Azt már megszoktuk, hogy az egyetemet végzett szakembereket, tanárokat, orvosokat, mérnököket szülőföldjüktől sok száz kilométerre helyezik, amikor pedig a legjobban rájuk férne a család segítsége az induláshoz, hiszen ismeretesekek az első lépések bizonytalanságai, amikor még egy jó szó is sokat számíthat. De ezt az embertelen rendszert ez kevésbé érdekli! Mondom, ezt már kezdtük megszokni, amennyire meg lehet szokni az embertelenséget és a szerencsétlenséget! És addig, amíg nem a mi családunkat sújtja ez a helyzet. De amit ettől az ósztól terveznek, az túllépi az emberi ész és jóézés minden határát! Még az anyai szeretetre szoruló gyenge gyermekeket is el akarják rabolni a szülői ház közelségétől. Ilyenről csak az elrabolt janicsárnak szánt gyermekek esetében hallottunk. És az újabb korban, 1956-ban történt meg, hogy Magyarországról 9-12 éves gyermekeket vittek az oroszok a kárpátjai börtönökbe. Uram Istenem, mi ebben a rendszerben hittünk és benne láttuk a boldog jövőnket? De miről is van szó? Az új elgondolások szerint a IX-X-es gyermekeket, szakiskolásokat, szakliceumistákat más megyék iskoláiba vinnék, úgynevezett jó szakmákra és onnan hoznának helyükbe román gyermekeket. Sírva jönnek az anyák az iskolákhoz, mi lesz a gyermekeikkel? Ez már rejtett deportálás! Mert a hatalom mindig képes ráfogni embertelen tetteire, hogy igenis, az az illető érdekében van, hogy jó mesterséget tanuljon, majd jó munkahelyet találjon és tudjon románul. Íme, a kegyetlen hatalom a saját célja érdekében kiszajátította a tizenéveseket is!

1988. október. Vajon minek, kiknek köszönhetjük ezt a kis visszalépést? Nem kell a szakiskolásainknak, ha nem akarnak, Teleormánba, Dobrudzsába menniük. Itthon is járhatnak szakiskolákba. Mi puhíthatta meg a hatalom bitorlóinak köszívét? Talán az anyák könnyei, a gyermekek szomorúsága? Nem hinném, hiszen ezeknek nincs szívük. Úgy gondolom, inkább a románok tiltakozása hathatott, hiszen az ő gyermekeik is érintve voltak! És még inkább a külföld hangja, hiszen egyre több annak a jele, hogy hátat fordítanak, akik eddig dédelgették a hamiskártyást, és a Kárpátok Génusza lassan elszigetelődik. Felcsillan egy kis reménység sugár. Várjuk, lessük a Szabad Európa hangját.

1988. október vége. Október végén a besorozás előtt álló legények hagyományosan szüreti bált szerveznek. Ez egyúttal legényavató is, a szokást az 1940-es években vették át más magyar népcsoportoktól, hiszen itt szőlő nem terem. Erre az alkalomra vásároltak szőlőt, koszorúkat kötöttek, csőszlegényeket, lányokat állítottak és délután lóháton, szekerekkel végig vonultak énekelve a völgyön, hívogatták társaikat az esti multságba. A legnagyobb baj az volt, hogy régi magyar katonadalokat is énekeltek. Mostanra megérett a helyzet arra, hogy betiltatták ezt a szép hagyományt. Indok: zavarják a közúti forgalmat és a falu csendjét. Valamikor itt harminc féle táncalkalom létezett. Ezek kimaradnak lassan a hatalom örömeire. Szétverik a kis közösségeket, legyen itt csend és akkor éljenezzünk, amikor valaki beint. Istenem, milyen idegölő a csend, a hallgatás, mennyire hiányzik az embereknek a kosaras bál, a kalácsa tánc, a szüreti bál, ahol úgy Istenigazából kiénekelhették, kibeszélhették magukat! Talán ezért is növekszik az öngyilkosságok száma?

1988 vége. Rettenetes hadjárat minden ellen, ami magyar: történelem, könyvek, iskola, múlt, jelen! Minden, ha egyszer magyar, az a jószágos román nemzet ellensége, mert ugye, a horthysták legyilkolták stb. Ezt nevezi a szaknyelv kollektív bűnösségnek. Persze, ők elfelejtik, hogy Apafi fejedelem (most olvasom!) 1667-ben megalapította az első román iskolát Erdélyben. Volt-e akkor más iskola a fejedelemségekben? Elfelejtik Szárazajtát, Szentdomokost és Avráam Iancu rémtetteit! Hogy is állunk a csak „jószágosan jó faj” elméletével? Azt hiszem, ezt a vak dührohámot a háromkötetes Erdély története című könyv váltotta ki.

1989. június. A Matematika-Fizika Líceumot, amely még mindig erős iskola és magyar fészek, ahonnan sokan, túl sokan kerülnek be főiskolákra, egyetemekre a végzősök. valahogyan tönkre kellene tenni. És a tanfelügyelőség új módszer után kutat. Ósztól a mechanika osztály helyett kereskedelmi osztályt indítanak, azok végzősei nem akarnak tovább tanulni, elhelyez-

kednek a kereskedelemben! Tehát évente legalább 25–30 tanulóval csökken a felvételizők száma az egyetemre. Brávó!

1989. július. Úgy beszélnek, hogy minden közösségbe a rendszer, a securitáte beépít egy besúgót. Elég nagy közösségekben dolgozunk, de nem hinném, hogy közöttünk lenne besúgó! Szinte bizonyos vagyok ebben, mert sokszor olyan dolgokról beszélünk, vitázunk, hogy bárki bekerülhetne a vallatóba, hiszen naponta kifejezzük elégedetlenségünket kötetlen politizálás közben. A politizálás legtöbbször szitkozódásba csap át.

1989. szeptember. Több éjje már, hogy nem tudok aludni! Az megy végbe itt lent kicsiben, mint fent a nagy politikában. Visszavettem két éve az igazgatóságot, hogy ne küldjenek a fejünkre román igazgatót, de most rám is sor került. A környéken magyar igazgató alig maradt. Egyik napon berobbant az irodába a megyei főtanfelügyelő és két szépszavú, fehérkesztyűs pribéke, minden sarokba benéznek, csóválják a fejüket, mondván: vai, vai, cum se poate? (hogy lehetséges, jaj). Konkrétan semmit nem mondtak, hogy mi nem tetszik, világos, hogy lelki nyomást akarnak rám zúdítani. Azt hiszem, sikerült is, habár tudom, hogy a környék legjobb iskolája a miénk, a szomszéd községből, más iskolai körzetekből is sok gyermeket hoznak ide, a tantárgyversenyeken is jó eredményeket érünk el, a felvételiző tanulóink nagyon jól szerepelnek és megállják a helyüket bármelyik iskolában. Itt más a baj! Mivel kiforrott tantestület van itt, még csak két román anyanyelvű tanerőt tudtak ide beszúrni. Még mindig rossz az arány! Aztán egyik este szól a telefon, Csikból hívott a még megmaradt egyik tanfelügyelő és valahogyan így vigasztalt: „Ne törődj Gyula, te meg kell értsd, mire megy a játék! Láthatad, én felelek a körzetért, de nem vittek magukkal. Te ne mondj le, s kész! Ők remélik, hogy lemondasz. Ezek idegileg akarnak kikészíteni!” Hogyne törődnék, mikor 20 évemet a fiatalágomból ennek az iskolának szenteltem és tudom, mit tettem.

1989. október Akarva nem akarva nagy felfedezést tettem ma. Történelemórát látogattam a IV. osztályban és ámulva fedeztem fel, hogy a bábolnai 1437-es felkelésnek nincs vezetője. Valakik ellopták a vezért! Gondolom, világos, miért nincs benne a tankönyvekben a vezető neve. Mert, ha jól emlékszem, Budai Nagy Antalnak hívták. S ez a név rosszul hangzik anyyi csete-paté hős vezér mellett.

1989. november. Tovább folyik a kegyetlen egér-macska harc. Idegeket tépő játék ez, meddig lehet bírni? A főtanfelügyelő a híres és személytelen, semmitmondó ellenőrzés után kiküldte a történelem szakos tanfelügyelőt. Becsületes, román embernek tartom őt! Azzal nyitott be: én ismerem a munkájukat, de sajnós úgy jöttem, hogy a végén szankciókat kell osztogatnom. Semmi kézzelfogható hibát nem kapott, nem is keresett. De szankcióra írta elő a történelem tanárnőt. Szerintük az a baj, hogy ezt a tantárgyat magyar ajkú tanár tanítja. Állítólag nem megfelelő a történelem kabinet. Ismét rosszul aludtam. Tehát így is ki lehet készíteni az embert! Másnap csak lézengtem, csak fizikailag voltam jelen az osztályokban. Az V. osztályban lelógó kezem egy padon felejtettem, nem tudom meddig lehettem így, csak arra eszméltem, hogy a nagy csendben egy vézna gyermekkéz rásimult ráncos, fáradt kezemre s ezt kérdezte:

– Miért szomorú a tanár bácsi?

Magamhoz tértem. Mintha újra születtem volna. Adós maradok egy életre azért a lelkesítő, tiszta simogatásért. Igen, ezért és csak ezért érdemes gürcölni!

1989. december 16–17. Szörnyű hírek jönnek Temesvárról. Lőnek, gyilkolnak a katonák és secusok. Ott van egyetemem Ildikó lányunk. Mi lesz vele? Nem lehet telefonálni. Az órák, napok szörnyű lassan telnek. Csak várunk, várunk. Imádkozunk.

1989. december 19. Éjjel valaki kopog az ablakon. Jó Istenem, vajon milyen hírt hoznak? Nem merek kiszólani, földbe gyökerezett a lábam. És akkor csak megszólal Ildi lányunk:

– Nyissátok már ki az ajtót! Nagyon fáradt vagyok...

Hát, ez nem éppen gyengeszívű embernek való pillanat. A nagy örömben is bele lehet halni. Összeborultunk és így sírtunk jó darabig. Aztán mesélt, mesélt. En csak annyit értettem, hogy a bentlakásukba belélttek a katonák. Szívünk mélyén felcsillan egy kis reménység. Istenem, tartsd meg Tökés Lászlót!

1989. december 21–22. Csíkszeredában alszom a lakásunkban. Óriási az öröm. Idegenek borulnak egymás nyakába! Egész éjjel dörömbölés, csattogás, fogalmam sincs mi történik, de

nem megyek ki a városba. Aztán reggel minden megvilágosodik: a milícia és a securitate előtti kocsik nagy részét szétverték az emberek. A kis számaikról ismerték fel azokat.

1989 karácsonya és az utána következő napok. A lelkesedésnél csak a kapkodás, az összevisszaság, a dilettantizmus a nagyobb. A forradalom nevében haragosokat vernek félholtra, ablakokat zúznak pozdorjává, menetelő terroristákról beszélnek, előre könyökölnek az akarmokok és a demagógok. De egy biztos: érdekes, csodálatos érzés azt hinni, hogy nincs diktatúra! Benem, nem tudom miért, a boldog érzésekkel valami belső nyugalanság is vegyül. Tudom azt, hogy le fog tisztulni valamikor, de mikor, ez a helyzet. De visszataszító dolgokat is észlelek: nagy a hangja a csöcseléknek! Mindenkit lehet szidni, mocskolni, rágalmazni. És pirulva látom, hogy a templomban azok ülnek elől, akik eddig soha nem jártak Istentiszteletre! Ha apám élne, erre ismét azt mondaná: fiam, megint a fejetetejére állt a világ!

1990. február. Próbálkozni a nép, alulról kezd építkezni. A szülők nagy kereszteret készítenek és a régi kereszt helyére, a toronyba kerül, hiszen ezt az iskolát egy püspök építette. Két ismerősöm keres fel Csíkszeredából, hogy mozgassam a helyi kezdeményezéseket, szervezkedéseket. Én szeretnék megmaradni közkatonának! Valahogyan megcsömöröltem a politikától. Tudom, hogy ez nem helyes út, de így érzem! Utálom a könyökölést, a gyúródást! Engem a gyermekek érdekelnek. Csúnyának, de demokratikusnak tartom, ahogyan megválasztjuk a tanfelügyelőket. Csak ne lennének egyesek olyan nagyszájúak!

1990. február vége. Hihetetlen, csodálatos dolgok is történnék! Felvettük a kapcsolatot egy budapesti iskolával és az ő költségükön tőlünk is tizenöt gyermek Magyarországra utazik. Megbízást kaptam a tanfelügyelőségtől, hogy én vezessem a mi kis csapatunkat. Szervezünk, közös útlevelet készítünk, számoljuk a napokat. Március közepén indulunk! Ízleljük a szabadságot. Nem tudom mi, de valami nyugalant. Vészmadár volnék, vagy csak igen-igen sokat ijesztgettek az utolsó tíz évben? Nincs erre magyarázatom!

1990. március Elindulunk egy magyar busszal Magyarország felé. Keresztúron még gyermekek és kollegák kapcsolódnak hozzánk. Csodálatos a hangulat, népdalokat, a székely és magyar himnuszot énekeljük. Úgy látom, a határnál is mintha változott volna a hangulat. Nem annyira „mindenek urának” látszanak a vámosok.

1990. március közepe. Budapesten vagyunk a gyermekekkel. Várost, iskolákat látogatunk, szinte a tenyerükön hordoznak a házigazdák, iskolák. Csángó énekeket, táncokat is bemutatnak tanulóink, nagy a siker. És ebben az örömmámorban egyszer csak berobban a hír: Marosvásárhelyen Sütő Andrásnak kiütötték a szemét, magyar vért követel a román csöcselék. Bekövetkezett, amitől féltem. Istenem, vajon hogy kerülünk haza?

1990. március. Nyugtalan napjaink vannak, lessük a híreket. Szeretnénk már hazakerülni. Sajnos, a magyar autóvezetők is félnek a hírek alapján Romániába menni. Sok magyar kocsit megdobáltak, rongáltak. Végül mégis akad egy bátor fiatalember, aki a csoportot hazaindította. Már sokkal félénkebben énekeltek a székely himnuszot. A határnál mintha alább hagyott volna a vámosok rövid udvariassága, ismét pökhendiek, durvák! De hát egy-két hónap alatt nem lehet megváltozni. És főleg nem a magyarság irányában! Tanácskozunk és úgy döntünk, hogy nem Vásárhely felé megyünk, hiszen ott még forró a levegő. Azok, akik örömmel öleltek, paroláltak decemberben, most ádáz ellenségek! Ahogy a falvakon, helységeken haladunk át, nem a helységnévtábláról tudtuk meg, hogy román vagy magyar falun haladunk át, hanem a lakosok integetéséből: látván a magyar buszt, ha az öklüket rázták, köpködtek, akkor azok a többséghez tartoztak, ha meg mosolyogtak és félénken integettek, mint megijesztett bárányok, azok magyarok voltak. A „megijesztésről” még lehetne beszélni, hiszen Vásárhelyen is megmutatták végül is erejüket, összetartásukat a magyarok. Sajnos, így állunk a hirtelen ránk szakadt demokráciával. Az Alexandrescu kis és nagy kutyája jut eszembe: a nagy kutya igazsága nem lehet egyenlő a kisebb testvériével! És az is világos, hogy a román nép nagyon manipulálható, nem érett még a demokráciára!

1990. június. Első szabad pünkösd! A gúzsba kötött lélek, érzelem, valósággal robban. Istenem, milyen erővel tör fel az öröm! Újra indul mint egy negyven év kényszerpihenés után a „fehér keresztalja”, ahogyan a gyimesi csángók Somlyóra haladó pünkösdü bűcsümenetét neveztek. Az alsó Gyimesből indultak és Középkokon ezres tömeg várta az út két szélén, a templom előtti téren őket. Életemben ennyi zokogó embert nem láttam: úton, útfélen sírtak, zokogtak, egymás nyakába borultak a búcsúsok és nézők. Sírtak örömmükben, hogy újra fogadhatják

a bükki keresztalját, őket Felsőlokon elszállásolják, majd együtt indul a három keresztalja Csíksomlyó felé, a Babba Máriahoz! Együtt énekelnek, imádkoznak és ez alkalommal sírnak, akárcsak azok a csíki testvéreik, akik a kapukban várták a fáradt búcsúsokat hideg vízzel és meleg tekintettel. Eszembe jutnak egy öreg adatközlőm szavai, ahogyan leírta a régi keresztaljak találkozásait, ahogy az utakon, ösvényeken Somlyó felé tartottak: „Amikor essze-találkoztak a keresztaljak, a lobogókat földig hajtották, így köszöntötték egymást. Suhogtatták, suhogtatták a zászlókat. Istenem, hogy suhogtak, még álmomba es ezt hallottam, amikor nem volt szabad menni.”

Mondom, sírtak örömeükben az újrainduláskor, de ebben a sírásban a félelem is ott rejtő-zött, mert egy előző nagy öröm után berobbant a Fekete Március is! És utána a rengeteg, szinte állampolitikává előléptetett képtelen vádaskodás a magyarság ellen.

Csíksomlyói csodatevő Babba Mária, akit mindennapi imájukba foglalnak a gyimesi csángók, Téged kérdezzük, hogy lesz tovább? S kérünk, amit tenni szándékszunk, abban légy segítségünkre!

1991 nyara. Egyre kevesebbet jegyzek a naplómba! Most már, ha valami számomra nem normális dolog, azt újságcikk formájában írom meg. És a Hargita Népe mindig változtatás nélkül lehozza a mondandómat. Ezért sok gratulációt kapok, de figyelmeztetést is! Legutoljára idős tanárom, aki minden léptemet máig követte és aki sok rendszerváltást megért, arra kért, hogy azért vigyázzak magamra, mert néha az igaz veszélyes lehet. Megígértem, de nem tudom betartani a szavamát!

1991. augusztus. Haldoklik a gyermeklap, a Cimbor. Szegény jó Elek apó, ha látná ezt. Úgy látszik, a szép szónak most, itt nincs értéke!

1991. szeptember. Érdekes dolog megfigyelni azt az erőlködést, ahogyan a régi új urak igyekeznek megszilárdítani hatalmukat. Már jött egy átirat, még nem olyan durva hangon, mint azelőtt, mondjuk, három évvel, de már az új román hatalom is lassan élesíti a körmeit, és az arról szól, hogy a beírási naplókba ne írják magyarul az órák nevét. Ejnye, ejnye, milyen bajok vannak a tanügyben! Igaz, hogy alulról próbálunk építkezni és nem állunk már vigyázban minden hülye átirat nyomában!

1991. Nem kérdeztük meg a felsőbb szerveket, de iskolánk felvette az építő püspök, Majláth Gusztáv Károly nevét. Kiléptünk a névtelenség, a számok világából. Hihetetlen, de kirándulásokat szervezünk Magyarországra, van testvér iskolánk, sok könyvet kaptunk tőlük. Még érkezett a Szabó Ervin könyvtártól egy egész teherautónyi könyv! Vannak közöttük elavult, már nem időszerű könyvek is, de rengeteg szépirodalmi és tudományos, érdekes könyv jött. Tízezer kötet az nem kevés! A román televízió és rádió már csak kétnaponként, egy-egy dőfést ad szárnyaszegett magyarságunknak. Igaz, a katonaadásból csak úgy csorog a magyarellenés szítás! Ha egy nap ez hiányzik, akkor ez ünnepnapnak számít. De mi mindezek ellenére alulról építkezünk! Tesszük a kötelességünket.

1991. október. Egy agyalágyult öreg román tábornok (talán az erdélyi hadtest főparancsnoka), azt állította a sajtóban, hogy Hargita megyében székely fiatalok felfegyverkeztek és az erdőkben gyakorlatoznak, készülnek valamire. De mire? Nahát, veszélyben van Nagyrománia! Ezen már csak nevetni lehetne, ha néha-néha el nem hagyna a humorérzékünk! De a nevetésünk szomorú fintorrá torzul akkor, amikor a mi magyar prefektusunk este mossa a kezeit a televízióban? Mitől félünk még mindig? Vagy a magyar vezetőink a székeket féltik? Hiszen ilyen esetben kategorikusan vissza kell a hamis állításokat utasítani és a hazugságokra konkrét bizonyítékokat kérni! Csak úgy tudjuk a régi-új urakat kissé megfékezni, ha világosan, bátran kinyilvánítjuk a véleményünket! Még bízunk a világ ráható erejében is és szokjunk le az állandó meghunyászkodástól és bocsánatkérésről. Máskülönb mi leszünk az örökösen valakitől (főleg a saját fajunktól!) elhatárolódók népcsoportja! Vállalom bűnösségem az Istenem előtt, de örökkön-örökké nem dobhatok kenyérrrel vissza, ha valaki kövel hasítja be a fejemet!

1992. február. Felcsíkiakkal beszélgetek. Öregek. Legfőbb gondjuk a reteszelés, zárás, mert gyakori lett a betörés. Íme egy jel arra, hogy átvettük, sőt tovább fejlesztettük a többség egyes olyan tulajdonságait, amelyek itt régen ismeretlenek voltak. Nagypapáink mesélik, hogy Gyimesben valamikor nem zárták az ajtókat, csupán keresztbe tették az ajtó elé a seprőt és bárki tudhatta, nincs otthon a gazda, nincs ott keresnivalója! Ma egészen más a helyzet: hétéz-

ras helyiségekbe törnek be és lopnak, minden mozgathatót elvisznek. Mit is lehetne azért tenni, hogy az itteni magyar, legyen az székely vagy csángó, büszke legyen kilétére és ez a viselkedéséből, beszédmódorából is kitűnjön? Azt hiszem ez ma már utópia! Hiszen nézzünk csak szét falvainkban, időzzünk el egy kicsit a csíkszeredai vonatállomáson, mintha várnánk valamire, mintha utaznánk mi is. De az se baj, ha utazunk, mert akkor tovább szemlélődhetünk, hallgatózhatunk. Biztosra állítom, hogy nem felemeltük a kisebbséget környezetünkben magunkhoz, hanem mi is lesüllyedtünk a lehető legalsóbb viselkedési fokra! Részeg atyafiaink Budapesttől hazáig az autóbuszson minősíthetetlen modorban beszélgetnek, káromkodnak, hangoskodnak még akkor is, ha kisgyermek, nő, öregek félénken feléjük pillantanak. Mert rájuk szólni senki nem mer! Megtörtént, hogy valaki a vonaton rászólt a randalírozó, Gyimes felé tartó fiatalokra és alig úszta meg verés nélkül. És itt egy kicsit elgondolkozom: vajon szabad-e a mi hibáinkról egyáltalán beszélni? Vajon nem úgy érezzük-e néha, hogy mi jobbak vagyunk, csak azért, mert magyarok vagyunk? „Rossz az a kutya, amelyik a saját fészket megugatja” – tartja a közmondás. De mi mást tehetnénk, olyan szomorú tapasztalat után, mint amelyet a következőkben leírok:

Magyarországi ismerős családdal járjuk Csíkszereda utcáit. Minden szép, minden jó, addig, ameddig az én lakásomhoz nem megyünk megpihenni. A lakás a Gyermeksétány negyedben van. Lehangoló a környezet. Egymásra épült tömbházak, fekete, szinte kormos falakkal, mint valami csángó esztenák, betört bejárati ajtókkal, minden tárva-nyitva. A nyomorúság valósággal kikönyököl ezekből a lakó panelházakból. Láttam vendégeim arcán a meglepetést. De mit szólhattam volna? Nyaranta náluk járok szintén panel lakásban, de nem létezik összehasonlítási lehetőség! Azért mondom, a nyakas büszkeséget félre kellene tenni, mert nyomorúságért nem kell Moldvába menni! Aztán mindenre kalapot tett az esti utazásunk vonatallomásánál Középlokig. A család – két kisgyermek és a szülők –, valamint mi magunk elhelyezkedtünk egy tökmagos kocsi kocsiban. Indulás előtt hátunk mögé ül három atyafi, hangsúlyozom, nem fiatalok, nem tizenévesek, hanem harmincon felüli munkásemberek. Szokás szerint előkerül az igen-igen elterjedt útítárs, a pálinka is. Hogy mikről tárgyaltak, üvöltöztek, azt nem tudom ide írni! De egyszer a vendégasszony megkért, menjünk ki a folyosóra, hogy ne hallják a gyermekek ezt a sok trágárságot! Szégyenemben a föld alá süllyedtem volna! Hát így állunk a viselkedésünkkel, gögös, beképzelt büszkeségünkkel! Nincs a világnak még egy olyan helye, amellyel felcserélném Gyimest, Hargita megyét. Mert nekem ez a hazám: nem Románia, az csak egy ország, hanem Csíkvármegye, Gyimes!

Amikor leírom, elmondom ezeket, nagyon szomorú vagyok! Igen-igen elburjándzott a népcsoportunk! Mit lehetne tenni jóemberek, hogy kis népcsoportunk mint a minket körülvevő tengerben?

1992. március. Egy óriási autónyi könyv érkezett Budapestről az iskolánknak. Több ezer kötet. A rakomány láttán érkeznek is a szomszédok, jómódú gazdák, hogy segítsenek lerakni a dolgokat. Ők még nem tudják, mit hoztak a vendégek! Nyílik a nagy ajtó, és mindenhol könyv, könyv. Egy-egy adagot bevisznek a jó gazdák, majd elsomfordálnak, mint a kámfor. Ők nem ezt várták! Hát ilyenek vagyunk, érdekemberek. Azt hiszem a sok megsegítésnek szánt adakozással önzővé, iriggyé tettük az embereket.

1992. április. Már nem lep meg az, hogy a románok nyugtalanok, amiért sok év után a magyar politikai elit minket is a magyar nemzetbe tartozónak tekint! Demokrácia ide, liberálisok oda, ha valaki román politikus, az adott esetben mind egy nótát fúj: nemzeti állam, magyar veszély – ezek olyan kifejezések, amelyekkel örökös sakkban lehet tartani egy elvakított népet. És aztán ráadásnak itt vannak a mi politikusaink is! Nem mondom, hogy könnyű dolguk lenne ott fent a parlamentben! De azt a féktelen gyúrakodást, helyezkedést a leveses fazék körül, azt igenis utálom!

1992. május. Budapesten vagyok egy díj átvételére. Ilyenkor cél nélkül, vagy mégsem, járom a várost. A Moszkva térről szeretnék felgyalogolni a budai várhoz. Beülök a Mátyás templomba, és csodálom a régi, történelmi lobogókat, gondolatban velem vannak fejedelmink. És persze, azért is megyek a Moszkva térről (tehát nem cél nélkül!), hogy egy régi ház falán a kaptató lábainál megbámuljam az 1956-os golyó nyomát! Atyám, mi lehetett itt! Mondjon a világ még egy olyan kis népet, amelyik a történelem folyamán annyiszor szembem mert szállni az elnyomó túlerővel. Ilyenkor végtelen megnyugvás, igen, lelki megnyugvás fog el és

fütyülök az idióta, idegbeteg Funárra és Vádimra, akik nemcsak a maguk, hanem a hatalom bábjai is! Hogy leírtam, mindig úgy szokott történni. És mégis, ezen a reggelen rettenetesen megbántam, hogy erre jöttem! Az egész napomat elrontottam, más is észrevette a szomorúságomat. Borzasztó lehangoló, ahogyan a Moszkva téren az erdélyiek, javarészüik fiatal, állnak és árulják munkás karjaikat. Erősen hasonlít ez a régi rabszolga kereskedelemhez és nagyon lélekölő, megalázó, mert vannak olyanok, akik hetekig kijárnak ide és nem választja őket senki, csak azért, mert alacsonyabbnak, véznábbnak teremtette őket a fennvaló! Jönnek a munkáltatók, éppen csak meg nem tapogatják izmaikat, karjaikat, éppen csak a fogaikat nem vizsgálják meg, reménykedve néznek, várnak a szegény erdélyiek, aztán ki-ki viszi az emberét! Holnap is nap van, holnapután is, de meddig mehet ez? Tudom, hogy Magyarország rengeteg munkát adott a mai szerencsétlen munkanélküli fiataljainknak! Azt is tudom, hogy onnan sok pénz, cucc, régi, olcsó kocsi vándorolt ezáltal Erdélybe. És hozták a betevő falatot. De jó emberek! A számítógépek világában nem lehetne ezt a munkaerő adás-vevést civilizáltabban, és ne annyira megalázóan, lélekölően csinálni?

1992. június. Évente két-háromszor járok Magyarországon és ahogy telik az idő, úgy fokozatosan mutatkozik a vámosok igazi régi arca. Az „események” utáni első hónapokban udvariasak, mosolygó arcúak, jóindulatúak voltak. Két év múltán már ránk kiabálnak, durván beszélnek, éreztetik, hogy ők az urak! De, hogy is képzeltük kezdeti naivságunkban, hogy valaki bevett szokásait úgy tudja lecserélni, mint a szennyes ingét? Erről győződtem meg a legutolsó utam alkalmával is. Leparancsoltak csomagjainkkal az autóbusról, kiraktuk azokat az asztalra és vártunk, nem tudom miért vártunk, mert előttünk senki nem volt. A sarokban újságot olvasott egy alak. Egy órányi várás után a sarokban ülő basa letette az újságot, ráérősen hozzánk ballagott és a következő gúnyos megjegyzéssel kezdte a vámolást: „a sa vedem, ce mai fac concetatenii nostri dragi” (lássuk, mit csinálnak a mi kedves polgártársaink?). Persze látta az autó jelzését és tudta, honnan vagyunk. De ennél is megalázóbb volt, ahogyan egy öreg felcsíki nénivel viselkedett, aki már régebb kiköltözött fiához jött látogatóba. Románul nem tudott és engem kért, hogy legyek a tolmácsa. A szerencsétlen anya egy sült tyúkot vitt idegenbe szakadt fiának. A vámos ebbe kötött bele!

– Mondjad fiam, hogy nem jöhöttem üres kézzel se, ha otthon a szomszédban lakó másik fiámhoz megyek, akkor sem megyek üres kézzel. Hát akkor ilyen messze, s őket nem láttam egy esztendeje!

Az igazi baj nem ez volt, hanem az, hogy a néni miért nem tud románul?

– Hetvenéves vagy – tegezte le az asszonyt a durva, neveletlen vámos –, eszed a román kenyeret és nem tudsz románul!

Én szépen lefordítottam amit hallottam és igazi, székely észjárású választ kaptam a nénitől:

– Mondjad fiam, hogy én egész életemben megdolgoztam a kenyérért, megtermeltem azt, s már akkor es kenyeret süttek az őseim, amikor mások még nem es ismerték azt!

Hát ezt azért pontosan így nem mertem lefordítani.

1992. november. Nem tud pihenni a sírjában szegény igazságos Mátyás királyunk. Funár, a hírhedt magyargyűlölő idióta, csúfot űzött a kolozsvári gyönyörű Fadrusz-szoborból. A hatalom pedig kajánul mosolyog. Bolondnak nincs törvénye! Úgy érzem, ez a bohóc még sokáig bohóckodik sokunk keserűségére.

1993. július. Romániában nem egy igazságszolgáltatás létezik. Meggyőzött erről, ha még léteztek volna kételyeim, Galbács Pál televíziós riportja a zetelaki magyar fiatal üldözöttek, bebörtönözöttek sorsáról. Létezik külön igazságszolgáltatás az elsőrendű polgároknak és aztán az igazság morzsájából csipegethetnek a másodrendű, rangú polgárok is.

1993. július 15. Mondtam már, hogy néha-néha a felhők közül kikukucskál a nap! Először, nem tudom hány év után, magyarul is letették az orvosi esküt a vásárhelyi végzősök. Így kell, ne várjuk mindenre a kormány rábólintását, állítsunk szobrokat, rendezzünk ünnepeket minden eldugott kis faluban, iskolánál. Építkezzünk alulról! Ami nyugtalanít, gazdasági erőnk lassan gyarapszik. Nem tudom, van-e az érdekszövetségünkre gazdasági politikája? Politizálni, néha ízléstelenül gyúródni is, már megtanultak! És felemelik hangjukat közösségünk érdekében. Nem tudnám megmondani miért, de úgy érzem, ez a hang nem mindig erélyes!

1993. július 22. Mária Magdolna napja van, több mint 100 éve a gyimesi csángók legszebb búcsús napja. Ezt már Orbán Balázs is megírta. Gyönyörű idő van, rengetegen összegyűltek a három Gyimesből és a csiki, moldvai falvakból is. Engem mégis valami zavar: korareggel már kivonult a helyi öt rendőr és nem csak ők. Átveszem a régi rendszer gyakran használt szórózsáját: igen megnőtt az egy fejre eső rendőrök száma! Valamikor volt kettő, most öt van! Ki fél és mitől?

1993. augusztus 5. Mese nincs, azért is alulról építkezünk! Nacionalista nyilatkozatokat félretéve, a mi berkeinkben dúló frakciós harcoktól eltekintve, mindenki teszi a magáét! Most éppen Homoródon vagyunk, ahová sok száz magyar egyetemista gyűjt össze. Milyen ügyesek ezek a fiatalok, szerveznek, énekelnek, szemináriumokat tartanak. Ilyenkor úgy érzem, a nap minket is süt. Félre kell tennünk az örökös panaszkodást, itt minden területen dolgozni, *mindenhol keményen* kell dolgozni fiatalnak, idősebbnek, másképp nincs jövőnk! Szeretném megérni azt az időt, hogy minket senki, de abszolút senki ne sajnáljon, inkább csodáljon!

Becsukom a füzetemet, a sok száz bejegyzésből a fentieket választottam ki. Két korszakról vallok, vallomásaim gyakran keserűséggel vannak kibélelve. Mindig úgy éreztem, hogy ez az én szülőföldem, még akkor is, ha gyakran elmondtam, leírtam, hogy nem jó helyen és nem jókor születtem! Sokszor megtapasztaltam, hogy habár az Isten egy igazságot teremtett, az nem jutott el épen a földre, darabokra törött és itt mindenki keresi az ő apró igazság darabkáját. Aztán a forradalmunkkal is úgy tettünk – ki is mondta ezt, vagy csak úgy a fejemben zsong a gondolata – mint az emberek, igen, az emberek (!) a görög istenekkel: először összetörték, eldobták azokat, majd hullámokban jönnek, jövőnk és keressük, ássuk a leleteket, oszlop és kődarabokat. Ez is a történelem fintora! Hát ilyennek sikerült a mi forradalmunk, a mi furcsa, külön bejáratú demokráciánk, nagy vajúdások közepette születik és egyáltalán nem hasonlít a mesebeli királyfihoz, aki három nap alatt annyit nőtt, mint más három év alatt. Sokan ezt vártuk, mi is. Közben nem tudunk levetkőzni egy csomó örökölt tulajdonságot, nagyrészüknél nincs munkakultúrája, kezdeményezése, sikertelenségeinkért mindig valakit vádolunk, mindig valakitől valamit elvárunk! Sem politikusaink, sem mi, a többiek, nem voltunk, s ma is alig vagyunk megérve az újra! De engem mégis az keserít el a legjobban – és azért adtam a kivonatnak ezt a címet – amikor igen-igen hamar elfelejtjük a múltat! Én nem mondom, hogy ma fenéig tejfől az élet. De abszurdumnak tartom, hogy valaki olyan hamar elfelejtett olyan dolgokat a megboldogult korszakból, amelyek megkeserítették évtizedeken át az egész nép életét. Elfelejtették a sötét, villany nélküli estéket, az üres üzleteket, a százméteres sorokat egy liter tejért, az állandó lelki stresszt, hogy mikor és ki jelent fel valamiért, a mindent tudó pártfunkcionáriusok arrogáns beszédmodorát és amit nem volt alkalma minden halandónak látni: azt, hogy a Duna-déltája teles-teli volt rabbal, akikről sokáig még a hozzátartozók sem tudtak. Én láttam őket, mint tényleges katona és soha nem tudom elfelejteni azt a sok ezer arcot, rongyba bugyolált, elkínzott emberoncsot, akik nádat vágtak, csatornákat építettek és hittek abban, hogy valamikor kiderül: tiszta ártatlanul kerültek, koncepciók perekké börtönbe. De ez már más téma. Csakhogy ez is a szocializmus „vívmánya” volt. Az emberek nagy része nem fizikai fájdalmat érzett, hanem lelki fájdalmat! És az szörnyű, mert arra később jön a simogatás. Ezek az emberek kiégtek és a tapintatlan, kierőszakolt vigasztalást néha úgy érzik, mint amikor valakinek vérző, nyílt sebét érdes kézzel simogatják! Akkor is fájdalmas, ha szeretetből teszik. Egy népet tett tönkre az a világ, amelyet néhányan ma is visszasírnak. Igen-igen hamar felejtünk, emberek!

Tankó Gyula

A búcsi leventék emlékére

A Székesfehérvár melletti Zámoly református temetőjében nyugszanak a búcsi leventék, akiket 1944/45 telén a nyilas hatalom erőszakkal szóltított el Esztergom megyei falujukból, azaz a céllal, hogy több tízezer magyar társukkal együtt katonai kiképzésre Németországba szállítsák őket. A civil ruhás, fegyvertelen búcsi leventéket: Nagy Bélát, Bajkai Istvánt, Pál Gézát, Tárnok Andrást, Csekes Jánost, Csekes Istvánt és Sántha Károlyt 1945-ben Zámoly határában, egy bunkerben fogták el a vörös hadsereg katonái. Kegyetlenül agyonlőtték őket, közülük a legidősebb 21, a legfiatalabb 18 évet élt.

Közös sírjukat a Gróf út szép vadgesztenyefa sora őrizte, majd a szülői kegyelet síremlékekkel jelölte meg, amelynek fényképeiről több mint fél évszázad óta mosolyognak az arra járókra a háború ártatlan, diáksapkás áldozatai. Szüleik, akik évtizedeken át gondozták a közös sírt, már biztosan nem élnek. A leventesírt a zámolyiak virágai borítják el minden évszakban. Ők átértették és átérzik a búcsi hozzátartozók fájdalmát, hiszen szinte minden zámolyi családból nyugszik valaki katonasírban Olaszországban, Szerbiában, Romániában, Ukrajnában, Oroszországban.

A Száz magyar falu könyvesháza sorozatban megjelenő, Zámoly történetéről, néprajzáról Demeter Zsófiával közösen írt könyvünkhöz 2001 nyarán lefényképeztem a Gróf utat és a búcsi leventék síremlékét is. Ekkor tapasztaltam, hogy a Gróf út gesztenyefái közül a leventesír fölé magasodót letörte a vihar, csonka törzse őrizte a búcsi leventék örök álmát. Említettem Ujvári József polgármester úrnak: ha a korhadó törzset kiveti, ősszel fiaimmal gesztenyefa csemetét ültetünk a helyére. Ujvári József felajánlásomat jónak tartotta, nem csupán a korhadt tuskót vetette ki, hanem a facsemete gördét is kiásatta. Leventekorú fiaimmal, Miklóssal és Károllyal ragyogó napsütéses novemberi szombat délelőttön ültettük el a gesztenyefát a búcsi

levanték emlékére. Jóleső érzéssel tapasztaltuk, hogy halottak napjára Búcs község önkormányzata is elküldte sírjukra a kegyelet piros-fehér-zöld színű virágokból font koszorúját.

Gyermekkoromban sokszor betűzgettem a búcsi leventék sírfeliratát, elgondolkodtam értelmetlen halálukon, kiszámítottam, hogy hány évesek lennének, ha élhetnének. A Gróf úti séták, szánkózások, az erdei majálisok idején erre gyakran adódott lehetőségem, meg akkor is, amikor a síremlékek felállításánál, a sírkeretek összerakásánál édesapámnak segítettem. Felvidéki néprajzi kutatóutam alkalmával, 1983-ban jártam Búcs községben, Liszka József kollégámmal együtt, aki a Búccsal szomszédos Kőbölkút szülötte. Lefényképeztem a búcsi református templomot, ahol a leventéket keresztelték, ahol konfirmáltak.

Zámolyi sírjuk fölött sokáig örködjön a most még kicsi vadgesztenyefa. Nőjön nagyra, érjen meg legalább olyan magas kort, amilyent minden szülő kíván gyermekeinek.

A búcsi leventék síremléke a zámolyi református temetőben. Lukács László felvétele, 2001.

Lukács László

Beöthy Ödön (1796–1854)

Beöthy Ödön – egykori biharvármegyei főispán és kormánybiztos – napjainkra szinte már teljesen elfeledett politikus, aki a reform országgyűlések egyik legünnepeltebb követe volt, akit kortársai a „magyar Danton”-nak neveztek, s akit Tabéry Géza erdélyi író *A Frimont-palota*¹ című regényének hőségeként választ, mert benne látja megvalósulni a kitartó, egyenes és céltudatos férfieszemélyt, a szabadelvű polgári politikust, aki életét tette a nemzeti függetlenség és szabadság ügyére.

A bihari Beöthyek ősi, nemesi család; előnevük besenyői és örvéndi gróf, de a grófi ág már rég kihalt. A család birtokos volt Bihar, Heves és Zemplén vármegyékben. Egyik ősük, Beöthy László már 1447-ben Bihar vármegye követe volt a budai országgyűlésen.²

Az oklevelek tanúsága szerint a család kb. az 1730-as évektől³ birtokolja a Kismarjával szomszédos Nagymarja-pusztát, s itt építették ki és növelték majorságukat. A kismarjaiakkal bérleti viszonyban álltak, hiszen azok földben szegények voltak, mert terjeszkedésüknek háttérbe szorították a Berettyó és a nagymarjai pusztát, így viszont a marjaiak két évszázadon keresztül többszörösére növelhették területüket. Kismarja különben ritka jogállású volt: ún. nemesi község, ahol a falu népe teljes egészében nemes volt 1848 előtt. Jobbágytelket nem kapott, viszont szabadon bérelhetett.

Beöthy Ödön – Beöthy László biharvármegyei alispán és Husztinger Janka fiaként – 1796. december 5-én „véletlenül Nagyváradon született, de állandóan nagymarjai birtokán lakott, s ekként úgy őt, mint Bocskai Istvánt Kis-Marja magáéának bátran mondhatja” – írja róla O’sváth Pál az 1896-os millenniumra kiadott könyvében.⁴

Nagyon fiatalon, 16 évesen vonult be önkéntes katonai szolgálatra a Chiemayer-huszárezredbe az oroszok ellen, azután mint hadnagy és főhadnagy, egy könnyűlovas ezredbe Napóleon ellen. „A híres licspei népcsatában gróf Széchenyi István huszárcapitánnyal együtt, ott küzdött a nagymarjai uradalom földesurának Beöthy László bihari alispánnak fia Beöthy Ödön”,⁵ aki belovagolt a győztesekkel Párizsba a Tuillériákba, s eljutott Versailles-ba is.

Találón jellemezte katonai felettése gróf Frimont János: „Egy brigádban harcoltunk a muszka meg a francia háborúban. Hideg és vakmerő. Tábornok lehetett volna belőle, de legalább is ezredes, ha nincsen olyan bihari vére, hogy ha az igazát érzi, hát szembeszáll a főherceggel is.”⁶ Ez az emberi tulajdonsága előbb a megyei, majd később az országos politikában a legnagyobbak közé emelte. Nyolc évi katonáskodás után (1820-ban) visszatért nagymarjai birtokára, s 1826-ban már táblabíró, s ettől fogva az ő élettörténete Bihar vármegye története. 1830-ban választják először követnek a pozsonyi diétára, de igazán az 1832-1836-os országgyűlésen – ami a reformok híveinek első nagy erőpróbája volt – válik nemcsak megyeszerte, hanem országosan is ismertté.

¹ Tabéry Géza: *A Frimont-palota*. Kriterion. Bukarest, 1974.

² O’sváth Pál: *Kismarja nagyközség és a nagymarjai puszták leírása*. 1896. 34. old.

³ Varga Gyula: *Egy falu az országban*. Debrecen, 1978. 79. old.

⁴ O’sváth Pál: i. m. 37. old.

⁵ Hunyadi Ferenc: *A kismarjai választókerület*. 1936. 49. old.

⁶ Tabéry Géza: i. m. 197. old.

Beöthy Ödön egyike a legünnepeltebb követeknek, nevét együtt emlegetjük olyan haladó, liberális gondolkodású politikusokkal, mint Deák Ferenc, Bezerédj István, Klauzál Gábor. Ők állnak Kölcsey és Wesselényi vezetésével az országgyűlés reformküzdelmének élvonalában. Az 1832–1836-os országgyűlésen népszerűségét elsősorban a protestánsok szabad vallásgyakorlatának ügyében elmondott beszédekkel vívta ki. Beöthy vallási kérdésekben mindvégig a szabadelvű párt vezéri szerepét töltötte be, hiszen Bihar megyében is ő honosította meg ezt a politikai irányzatot.

1833. január 9-i kerületi ülésen⁷ az „ékes beszédű Beöthy” – Kossuth jellemezte így – indítványt tesz a protestánsok szabad vallásgyakorlata ügyében (ő maga katolikus). Beszédében hatalmas ívét adja a hazai protestáns üldözéseknek, s a következő szavakkal fejezi be felszólalását: „Az isteni törvény a keresztyény morál lelke, s kútfeje a szeretet, a haladott korszellem, mind parancsolva kívánják, hogy ki-ki tetszése szerint szabadon szólhasson Istenéhez, s a szegényeknek s nyomorultaknak ezen támaszbotot kezükből kiragadni gonoszság.”

Tulajdonképpen a protestánsok most lépnek először panaszukkal az országgyűlés elé, mert félnek, sőt kéri Beöthyt, hogy hagyjon fel indítványával; de ő úgy érzi, hogy most érkezett el a pillanat. „Az idő ért.” – mondja. Tovább folytatódik a vita az országos ülésen, ahol a katolikus klérus – az élén Tágen nagyváradai prépost – támadást indít Beöthy ellen. Ezek az üléseken egymással vívott és vitázott a katolikus papság és a katolikus világiak. Kölcsey Ferenc írja Országgyűlési naplójában: „Mily változás! Mikor a linczi békét és a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosai érettök egymással vetekedve szólnak?”

A protestáns vallásszabadság kérdésének hat hónapi eredménytelen tárgyalása után levelezik az országgyűlés napirendjéről és Beöthy Ödön ekkor mondja utolsó nagy beszédét a valás ügyében.⁸ Azt nem bánja, hogy az indítványt megtette, ha lenne valami, ami bántaná, csak

⁷ Kossuth összes művei. I. k. 86–88. old. (Ezután: KÖM)

⁸ KÖM: I. k. 542. old.

az „hogya a KK és RR [karok és rendek] által nyújtott ápolgatás annyira növelte a gyenge gyermekeket, hogy természetfeletti nevedekése miatt csontjai ingadozásba jövék, közöttünk meg nem jelenhet. Leteszem tehát én is öt Jézusnak Márk és Máté evangélistáknál talált szavaival: nem halt meg a leányzó, csak nyugoszik”. De reméli, hogy fel fog ébredni és Beöthy még hozzászói: „addig fogok trombitálni, míg Jeriko falai össze nem dőlnek”.

Beartját ígérte, mert két évvel később 1835. augusztus 7-én országos ülésen⁹ újabb vallási sérelmet terjeszt elő, most a görög egyesült és nem egyesült vallással kapcsolatban, olyan eseteket sorol fel, amelyek „a legvadabb századok sötét időszakában lehetnének várhatók”. Ezek által „zavartatik a közcsend és a nyugalom” – mondja, nem pedig egy szó által, „melyekért a legszentebb ügyben mondottakért a kormány oly irtóztatás büntetést követel” – Wesselényi ügyére céloz –, „ezek tartoznának igazán a kormány gondoskodására”. Kéri a vallás ügyének felterjesztését, de természetesen újra elutasítják.

Beöthy amilyen következetes és meg nem alkuvó volt a vallás ügyében, ugyanolyan józan és reális a többi felmerült kérdésben. Kölcsey, Deák, Bezerédj és Wesselényi mellett a legradikálisabb állásfoglalást képviselte az úrbéri javaslatok kidolgozásánál. A liberális nemesség felismerte, hogy a haladás egyetlen módja a robotoló jobbágytömegek birtokbírhatása és személyes szabadsága. Ekkor vált a nemesség a jobbágyosság szószólójává, s itt fogalmazta meg: a nemesség közösségét fel kell váltani a nemzet közösségének. Ez az érdekegyesítés sajátosan magyar programja.

Beöthy minden kérdéshez hozzászól, úgy mint pl. az irtások visszavétele, a legelőkülönítés, a bormérés, a dézsma, az úriszék, az örökváltság; de legnagyobb hatású beszédét a jobbágy személyes szabadságáról, a VIII. tc. mellett mondja.¹⁰ „...ez azon cikkely, mely boldogságát biztosítaná adózó népünknek, azon népnek, melynek sorsát, gyermeki koromtól oly melegen hordoztam keblemben, és meg kell vallanom, hogy mindazok után, melyeket immár tapasztalék, nem remegő örömmel, hanem reszkető félelemmel tekintek e mai nap kimenetelnek elébe; – ha még reményimnek ezen egy végső támasza is eldől, úgy fognak nélküle a többi törvény állani, mint az ősz fagyával levelét veszített száraz gally, szomorú jele annak, mily múlandó minden az életben”

„Törvény, csak Törvény teheti a nemzeteket szabaddá!”

Leikes felszólalásait hatalmas tetszésnyilvánítás követi, egy idegen német verset ír hozzá az úrbéri törvény vitái közben:¹¹

*„Láttalak lelkes oroszlán, s az isteni
Szikrát is szemeidben a fényeket kilövellve
Hallottam szavaid, s láttam felemelve
A szíveket szavaidra tüzesen átmelegedni”*

Egyre növekvő tekintélyét mutatja, hogy ő a házigazda azon a vacsorán a pozsonyi Arany Nap-hoz címzett fogadóban, ahol követársai Kölcseyt búcsúztatják, aki lemondott és Szatmárba, vidéki magányába vonult vissza.

Nagy lelkesedéssel és ékes szólóan védelmezi a magyar nyelv ügyét is.¹² „A törvényt olyan nyelven kívánjuk alkotni, melyet a természet nekünk adott” – mondja az egyik képviselő társával (Péchy) való vitájában.

Az országgyűlés foglalkozik a lengyelek ügyével is, hiszen I. Miklós orosz cár megkezdte a lengyel alkotmány felszámolását. 1830 novemberében Varsóban a lengyelek a fegyverekhez nyúltak és letaszították a Romanovokat a lengyel trónról, de sajnos 1831 szeptemberében Varsó elesett. A lengyel szabadságharcnak veresége ellenére is nagy volt a történelmi jelentősége. Megtermékenyítette az európai politikai liberalizmust, de különösen nagy hatással volt a magyarországi reformmozgalmakra. Beöthy két ízben is felszólal a lengyel ügy mellett,¹³ mint mondja küldői kérésének – a bihariaknak – tesz eleget, akik felszólították a lengyel ügy pártó-

⁹ KÖM: IV. k. 645. old.

¹⁰ KÖM: IV. k. 89–90. old.

¹¹ *Tabéry Géza*: i. m. 85. old.

¹² KÖM: I. k. 139. old.

¹³ KÖM: II. k. 405., 443. old.

lására. „Van e joga Miklós cárnak az alkotmányt eltörölni? Ha igen, ilyen alapon sok más nemzet eltöröltetett volna a Föld színéről!” „A bécsi kongresszus hatalmasai csak egyről feledkeztek meg, hogy meg sem kérdezték azokat (lengyeleket) akiről rendelkeztek” – mondja beszédében.

A polgárosodás ügyét szolgálta volna az ipari szakoktatás fejlesztése is. A RR-k (rendek) törvényjavaslatot dolgoztak ki, amelyben felajánlották a költségeket, az intézmények felállításának tervét. A kormány elvetette a törvényjavaslatokat, mondván, hogy amennyiben szükséges és a körülmények megengedik gondoskodni fog felállításáról. Beöthy ingerülten mondja felszólalásában: „nem a király eladósodott kincstárából kértünk segítséget! Mi magunk készek vagyunk a szükséges áldozatot meghozni – s a válasz: várjátok az én intézkedésemet”. „Mit várhatunk az olyan kormánytól” – folytatja – „melytől soha semmi jó nem származik? Talán tegnap óta kormányoz bennünket? És ha annyira szíven fekszik hazánk java! vajon nem volt e három század óta elég ideje, hacsak valamit is tenni annak javára?”¹⁴

Beöthy bátran kiáll az országgyűlésen báró Wesselényi Miklós mellett (1835. július 10. ker. ülés),¹⁵ akit Szatmárban az úrbéri törvényt előkészítő közgyűlésen elmondott beszéde miatt hűtlenségi perbe fogtak. „Az alkotmány alapja a szólásszabadság!” – mondja. „A vallás tárgya után ez volt talán legkedvesebb indítványa, ezt is sírba látván szállni, érzése sebes zuhatag gyanánt tört ki szavakban kebléből, úgy hogy én hallással nem valék képes, annál kevésbé jegyzéssel vele versenyt tartani. Ez mentségünk, hogy beszédjéből csak töredéket közölhetek.” – írja róla Kossuth.¹⁶ „Tegyék a szólásszabadság szent ügyét is más hasonló állapotban levő testvérehez (mint a vallás), ám szaporítsa a kormány poroszloit, szaporítsa tömlőcörtőt.” – fejezi be ingerült felszólalását Beöthy.

A szólásszabadság felvetésére nemcsak Wesselényi perbefogása adott alkalmat, hanem a kormány magatartása is. 1835. március 2-án leirata jelentette I. Ferenc halálát és V. Ferdinánd trónra léptét. A királyi cím megfogalmazásából a Rendek az egységes Ausztria felélesztését olvasták ki.

Beöthy indítványozta, (1835. IV. 13. ker. ülés),¹⁷ hogy „magyar nemzetiségünk és önállóságunk tekintetében minden királyi épületnél, katonaságnál és a lobogókon magyar színek használtassanak.” – különösen kívánja, hogy „a magyar király V. Ferdinánd címmel éljen, nemcsak történelmi, hanem nemzeti függetlenségi szempontból is.”

Beöthy Ödön a későbbi országgyűléseken is részt vesz, de nagy hatású szónoklatai igazán ezen az országgyűlésen érvényesülnek. Szereplésének bemutatása nagyon nehéz feladat. Sikerének titka nemcsak bátor, szókimondó őszinteségében rejlik, hanem szónoki fordulataiban is. Egyike a kor legnagyobb rögtönző népszónokainak. „Hátraveti oroszlánfejét izmos, rövid nyakán, keresztbe fonja karjait, mint Napoleon, csak a szenvedélyes részeknél kíséri kezének árnyaló mozdulataival. Éles tekintete, mint egy szemletartó vezéré, ahogy végignéz gyülekezetén. Érzi, hogy ura gyülekezetének.” „Szónoklatainak fegyvereitől félték, s ülőhelyén sem volt kisebb, Danton fölkiabálásait, Mirabeau közbeszólásait csak ő öröklö a magyar szónokok közül.” – írja róla Csengery Antal,¹⁸ aki személyesen is ismerte Bihar vármegye e nagy fiát.

Sajnos csak töredékek maradtak fenn országgyűlési beszédeiből – mint ahogy Kossuth is írta – a gyorsíró nem volt képes követni szármaló mondatait.

Az országgyűlés szüneteiben a maga részére fenntartott nagymarjai birtokán gazdálkodott és állandó kapcsolatban állt a „kismarjai kommunitás”-sal. Különösen imponált a városnak, hogy polgárait úgy megtisztelte, mint bármelyik nemes társát: „Édes Nótárius Úr!” – írja a kismarjai jegyzőnek. „Ez előtt több évvel azon szokás divatozott a nagymarjai birtokos és a város lakosai között, hogy a föld osztás alkalmakor az előjáróság tevő meg az alkut a kiosztandó föld árára nézve, az osztáskor jelen volt egy városi küldöttség, amely a név szerinti jegyzéket vitte.”¹⁹

¹⁴ Horváth Mihály: 25 év Magyarország történetéből II. k. 26. old.

¹⁵ KÖM: IV. k. 498. old.

¹⁶ KÖM: IV. k. 617. old.

¹⁷ KÖM: IV. 319. old.

¹⁸ Csengery Antal: Magyar szónokok és státuszférfiak 21–26. old.

¹⁹ Varga Gyula: i. m. 127. old.

A kismarjaiak által bérbevett földek minősége gyenge volt, de annál fontosabb a pusztá az állattartás szempontjából, a rétein termelt széna és a számottevő legelő. Beöthy Ödönnel a kismarjaiak a szerződést sorozatosan megújították, úgy tűnik előnyösebb feltételekkel, mint atyjával. A reform elveket valló Beöthy Ödön pl. lemondott minden jobbágy jellegű szolgáltatásról (dézsmá, robot) csak a két részletben fizetendő pénzüsszeget kérte számon.

A korszerű gazdálkodási elveket valló Beöthy igyekezett gondot fordítani a bérbe adott pusztára. 1830-tól itt kezdte építeni a kor ízlésének megfelelően neoklasszicista stílusban a kastélyát, kismarjai égetett téglából és cserépből.²⁰ Ekkor nősül meg, 1837-ben elveszi a szomszédos Kerekiben birtokos a „Bocskai fejedelemmel atyafiságos”²¹ kálvinista Csanády Sándor leányát, a művelt, nyelveket beszélő Csanády Lujzát (Laura). A házasságból két gyermek születik – s a fiú Ákos – a kiegyezés után országgyűlési képviselő lesz.

Megpróbálja időközben bepótolni ifjúkorában elmaradt tanulmányait – de ahogy Csengery Antal írja – „azt a későbbi évek szorgalma sem pótolhatta”. Pedig Kölcsey ajánlására járátja az Atheneum-ot, lelkesedéssel olvassa Victor Hugo regényeit (akivel majd később személyesen is találkozik), Montesquieu-t, de legkedvesebb olvasmánya Bölöni Farkas Sándor amerikai úti naplója.

Vidéki magányából az országgyűlés újabb összehívása mozdította ki. 1839-ben újra jelöltette magát, de a katolikus klérus összefogott ellene és megbuktatták. Végül is az új követ lemondása miatt sikerült a pótválasztáson Beöthynek a nemesség megadóztatási programjával megnyerni a választást. Nem szabad megfeledkeznünk Bihar megye nemességéről, akik a közjó érdekében hajlandók voltak lemondani saját kiváltságaikról, s kezdetől fogva támogatták Beöthy törekvéseit.

Az 1839–1840-es országgyűlést mindenestre a liberalizmus előretörése és a Habsburg udvar megváltozott taktikája jellemezte. Többek között a politikai perek elítéltejei amnesztiát kaptak. Kossuth és Wesselényi is kiszabadult. Beöthy Ödön volt az, aki Váradon fogadja a politikai perek egyik áldozatát, a kiváló tehetségű nagyszalontai Lovassy Lászlót, akit elborult elmével hoznak ki a kufstein-i börtönből. Ennek hatására a bihari adminisztrátor – Lónyay – lemond és Tisza Lajos lesz az udvar új embere, aki igyekezett a liberális ellenzékét erőszakkal is letörni. Az adminisztrátorral szemben – akinek ereje és bátorsága van és lesz a kormány kézben tartására – választják alispánnak Beöthyt. Ő hozta szokásba, ami addig sohasem divatozott „hogy az alispán rendszeres jelentésben számoljon be évente egyszer a megye minden közügyéről”. „Pontosságot, ellentmondást nem tűrő, katonás fegyelmet honosított az urambátyámos megyei igazgatásban”.²²

1843-ban negyedízben küldte Bihar a rövid pozsonyi országgyűlésbe. Feltétele újra: a követ utasításban az egyenlő adózás elve is szerepeljen.; amit a bihari nemességtől meg is kapott, és egyhangúlag megválasztották.

Az országgyűlés szünetében továbbra is gazdálkodott, s élte a vármegyei nemesség társadalmi életét. A legnagyobbak tekintették barátjuknak, bár heves vérmérsékletű és ingerlékeny, de sziporkázóan szellemes volt. „Szavait humor, csípősség jellemezte.”²³ Sokan meglátogatták marjai birtokán, a hagyomány szerint neves, reformkori személyiségek (Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Deák) a parkban látogatásuk emlékére fákat ültettek. 1845. májusában Deák Vörösmarty társaságában Zsibó felé Wesselényihez tartva megszálltak a marjai portán, ahol nagyon jól érezték magukat. „Élete végéig idillként őrizte Vörösmarty a kurta marjai vendéglátás emlékezetét”.²⁴

Az 1840-es évek közepére a politikai élet újra eldurvult és az udvar igyekezett az ellenzék, ha másként nem ment, fegyveres erőszakkal letörni. A legnagyobb botrányra Biharban került sor. Tisza Lajos adminisztrátor fegyveres hajdúi az ülésteremben több ellenzéki követet összevagdaltak, a vérengzésnek a katonaság vetett véget. Ezután Beöthy mi mászt tehetett vol-

²⁰ Varga Gyula: i. m. 81. old.

²¹ Tabéry Géza: i. m. 41. old.

²² Tabéry Géza: i. m. 185. old.

²³ Csengery Antal: i. m. 21–26. old.

²⁴ Tabéry Géza: i. m. 190. old. – Vörösmarty erdélyi útjáról bővebben Gaal Györgytől, Honismeret 2000. 6. sz. 23–29. old.

na, hazatért Marjára gazdálkodni, s ugyanezt tették a megye legjobbjai is, visszavonultak a közélettől. Átmenetileg megerősödnek a konzervatívok, s 1847-ben nem Beöthy választják alispánnak (mert Tisza nem is jelölte), sőt az újabb országgyűlési választáson is megbuktatják.

De eljött 1848 tavasza, s a bihariak tekintete Marja felé fordult. 1848. március 27-én visszahívják a követet, s a hazafiságában rendíthetetlen Beöthyt küldik fel az országgyűlés végére Pozsonyba. Addigra már „a nemesség összeolvadt a néppel” és így Beöthy Ödön mindenki nevében szólhatott, „ő volt az népképviselő”.²⁵ Első indítványa volt (április 8.), hogy a nemzet „ásassa fel, s dísszel temesse el a Martinovics és társai hamvait.”²⁶

A Batthyány kormány őt nevezi ki Bihar vármegye főispánjává, így az első nemzetgyűlésben a felsőházban foglalt helyet. S ő lesz a bihari nemzetőrség parancsnoka is. Nem sokkal később – 1848 nyarán – a délvidéki szerb lázongások elfojtására az országgyűlés megszavazta a teljhatalmú kormánybiztos kiküldését. Kossuth reformkori harcostársát Beöthyt küldi: „Teljes erővel léphetsz fel mindenki ellen, legyen az pap, vagy katona, vagy bárki Isten fia. Emlékezz vissza a francia konvent nagy biztosaira, akik a seregek előtt fogatták el a hűtlen parancsnokokat!” – írja megbízó levelében.²⁷

1848 decemberében újabb feladat várja: Bem tábornok mellett Erdély kormánybiztosa. 1849. január 6-án vadászszászlóaljak alakítására ad ki rendeletet: „eleve figyelemztetek mindenkit, ki erkölcsisztaságában és kötelességében nem bízik, e sereghez be ne álljon; mert a magyar nemzet egyedüli feladata, bármi méltatlanságot és polgáriasságot elleni tényt követnek is el ellene, hasonló mértékkel vissza nem fizetni, mert ezt sem történelmi nevezetessége, sem világszerre ismeretes becsületes jelleme meg nem engedi.”²⁸

Sajnos, Bessel történet nézeteltérése miatt lemond, s Kossuth 1849 áprilisában konstantinápolyi követnek nevezi ki. De csak Brassóig jut el, mert Bukarestbe már útlevelet nem kaphatott, s itt éri a hír, hogy az országgyűlés kimondta az elszakadást a gyűlölt Ausztriától. Beöthy Ödön a rendíthetetlen függetlenségi és szabadelvű politikus – talán féltve a nemzetet a bekövetkezendő tragédiától – tiltakozása jeléül lemond minden tisztségéről. De mégis elfogadott egy megüresedett képviselői mandátumot, s így Berettyóújfalui követeként vesz részt a szabadságharc országgyűlésének utolsó felvonásában.

A világi tragédia híre Szegeden éri, Lukács János képviselő társa menekíti saját birokára, a Csanád-megyei Kaszaper-pusztára. Ide érkezik Beöthy kedvenc lovaival „a jó két marjai pej lóval a Táltossal és a Kesellyel”²⁹ Szigethy István, Ákos fiának nevelője. Beöthyné megbízásából álruhában és álnéven menekíti a képviselőt – aki nem akarja elhagyni az országot –, de megtudja, hogy Batthyányt Pesten, a tábornokokat Aradon kivégezték. Ő sem várhat kegyelmet I. Ferenc Józseftől, aki: „Kezét – mert Ő ölt, maga a király – egy nép arcába törölte bele.”³⁰

Bécs, Párizs, London útjának állomásai; s végül Jersey szigete, ahol Mészáros Lázár, gróf Teleki Sándor és a nagy francia író Victor Hugo társaságában éli a száműzöttek életét. Itt tudja meg, hogy őt is elérte az önkény. A Magyar Hírlap, mint kormánylap 1851. szeptember 23-án közli a távollétükben halálra ítélt névsorát: „5. Beöthy Ödön biharmegyei főispán és kormánybiztos”. A szabadságharc 36 vezetőjével az osztrák akasztófára húzatta a nevét viselő fekete táblát. „Immár bizonyossá vált, hogy Marját és Váradot élve nem látja viszont”.³¹

1854-ben gyógykezelésre Hamburgba utazott, s 5 évi távollét után itt találkozik feleségével. A találkozást néhány hónappal éli túl, meghal egy fogadóban. Tabéry Géza így idézi utolsó pillanatait: „Az Aranyszarvas szűk világa most csodálatosan tárult ki előtte. Belefért Várad, Marja, Kereki, Bihar. Délután három óra volt. De szemére sötétség borult.”³² „Meghalt, mint száműzött” – 1854. december 7-én, állt az egyszerű fejfán a hamburgi köztemetőben.

²⁵ Hegyesi Márton: Bihar megye 1848/49-ben 24. old.

²⁶ Hegyesi Márton: i. m. 30. old.

²⁷ Závodszy Géza: Történelem III. 1997. 149. old.

²⁸ Hegyesi Márton: i. m. 31. old.

²⁹ Tabéry Géza: i. m. 254. old.

³⁰ Illyés Gyula: Október 6. In: Két kéz, 1950.

³¹ Tabéry Géza: i. m. 261. old.

³² Tabéry Géza: i. m. 261. old.

Az önkény éveiben Beöthy Ödön vagyonát az állam elvette, majd 1860-ban Ákos fiának visszaadta. A birtokot továbbra is a kismarjaiak használták. A későbbi örökösök már nem éltek itt, de a volt kúriát a körülötte levő harminc holdas díszparkkal együtt érintetlenül hagyták, sőt gondosan őrizték.³³ S azokat a hatalmas fákat, amelyeket a reformkor nagyjai – Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Deák ültettek – a kismarjaiak vasabroncsokkal védték, féltve ápták.³⁴ A falu őrizte és magáénak érezte a reformkor és a szabadságharc nagy alakját. „A református lakosság ma is kegyelettel emlékezik Beöthy Ödön egykori kismarjai nagybirtokosra, aki a reformkorszak országgyűlésein és a megye közéletében a vallásszabadság lelkes harcosa volt” – írja Hunyadi Ferenc a kerület képviselője 1936-ban.³⁵

A kiegyezés után Bihar is adózott nagy fia emlékének. „Csengery Antal indítványára 1868. március 18-án Vármegye egyhangúlag elhatározta Beöthy Ödön arcképét a gyűlésterem számára lefestetni és hamvait hazaszállítani. Az arckép a Deák Ferencével együtt a gyűlésterembe beillesztetett...”³⁶ Hegyesi Márton a megye krónikása abban reménykedett: „... Biharvármegye egészen lerója háláját nagy fia iránt, midőn annak érc szobra ottan fog állani a Vármegye háza előtt, s midőn Biharvármegye fölállítandó Pantheonjába fogja elhelyezni a nemes szív ellángolt hamvait.”³⁷

Az 1945-1947 után bekövetkezett proletárdiktatúra sajnos nem kedvezett a magyar múlt nagy alakjainak. A „rabszolga had”, amelyik hivatva volt a „múltat végképp eltörölni” lebontotta, vagy lebontatta azokat falakat, amelyek őrizték, vagy őrizhették volna Deák, Kossuth, Vörösmarty emlékét; kivágták az általuk ültetett, addig féltve őrzött fákat is.

Ma a Beöthy kúriát, – amely a reformkorban „a megye haladó értelmiségének találkozó helye”³⁸ volt – gyom és feledés borítja. Hol és mikor idézhetjük a nagy reformer alakját? Hol és mikor adózhatunk emlékének?

Az idő talán elérkezett, de olyan későn, ahogyan Petőfi Apostola jövendölte:

*„Vénült, kihalt a szolganemzedék,
Új nemzedék jött, mely apáit
Arcpirulással említé, s azoknál
Jobb akart lenni és az is lett...”*

S megemlékeznek

*„... Ama szentekről és nagyokról, akik
A szolgálásban szabadok valának...”
„... S elvitték volna őket, a
Dicsőség templomába
De hol keressék, hol lelik meg őket?
Rég elhamvadtak a bitófa mellett!”*

Sárkány Viola

Kőváry László (1819–1907)

Amikor tíz évvel ezelőtt egy csoport lelkes ember megalakította az Erdélyi Magyar Köz-művelődési Egyesület (továbbiakban EMKE) idegenvezetői tanfolyamát – ahogy akkor hívták a Honismereti Kört –, évszázados hagyományt próbáltak éleszteni.* Tíz év alatt kristályosodott, fejlődött a kör, de éreztük, hogy valami hiányzik. Hiányzott egy olyan példakép, aki az idő távlatából is serkentsen, utat mutasson jelenlegi törekedéseinkben. 2000. december 12-én a kör ünnepélyes keretek között ezért felvette a XIX. századi Kolozsvár és Erdély kiváló

³³ Varga Gyula: i. m. 84. old.

³⁴ A szerző nagyapja: id. Kipe József

³⁵ Hunyadi Ferenc: i. m. 116. old.

³⁶ O'sváth Pál: i. m. 37. old.

³⁷ Hegyesi Márton: i. m. 42. old.

³⁸ Hunyadi Ferenc: i. m. 49. old.

* A Kőváry László Honismereti Kör a következő elektromos címen érhető el:
kovarylazslo@hotmail.com.

egyéniségének, Kőváry Lászlónak a nevét. Ki is volt Kőváry László? Erre próbálnak fényt deríteni a következő sorok.

Lexikonok és bibliográfiák szerint volt utazó, statisztikus, néprajztudós, családtörténész, régész, közgazdász, szabadságharcos, Habsburg-ellenes összeesküvő, újságíró, politikus, műemlék-felügyelő, biztosítási szakember, tankönyvszerző, irodalomtörténész, történétíró, történetfilozófus... s felsorolásunk így is hiányos, mert az életmű ennél még sokoldalúbb. Nevét az olvasóközönség elsősorban történelmi munkái révén ismeri. Azon munkái alapján, amelyekben a romantikus történétíró írta meg az erdélyi fejedelemség történetét, mutatta be Erdély régiségeit, az egykor élt neves családok múltját, leszármazását (genealógiáját), a fejedelmi korszak családi szokásait, viseleteit, avagy a kortárs, a szemtanú hitelességével számolt be és emlékezett az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeiről, történéseiről. Egyszóval historikusként a XIX. században formálódó társadalomkutatás, a szociográfia, a szociológia erdélyi előfutára volt.

Kőváry László azok közé tartozik, akiknek életműveire gyakran hivatkoznak a szakemberek, hiszen több száz rövidebb-nagyobb cikke, tanulmánya, közleménye mellett több mint 40 önálló, könyv alakban megjelent műve van. Ennek ellenére a mai történétírást továbbra is adós életének és tevékenységének átfogó bemutatásával, értékelésével. Tizenhét éves korában Teke népszokásairól írt kisebb tanulmányt, majd Szilágyságról közölt „föld és országtani vázlatot”. Írt tanulmányt az erdélyi sóbányászatról, a takarékpénztárakról, az életbiztosításról, a cenzúráról, a katonakötelezettségről és még egyéb sok olyan kérdésről, melyek kortársait foglalkoztatták. Azon történészek sorába tartozott, akik a társadalomkutató pontosságával tárták fel a tényeket, de ugyanakkor művészetnek tekintették a történétírást és olvasmányosan, érdekesítően, a mai ember számára is élvezhető formában vetették papírosra mondandóikat.

Kőváry László Tordán született 1819. július 7-én. Apja, Kőváry József, a szűcsök céhmestere volt, anyját Sepsiszentgyörgyi Miklós Katának hívták. A házasságból hat gyermek született, két leány és négy fiú, akiket az apa a végsőkig vállalt anyagi áldozatok árán taníttatott. Tanulmányait a nagy múltú tordai Unitárius Algimnáziumban kezdték. A legnagyobb fiútestvér, Józsa 1817-ben született, és mint a kolozsvári 1848-as ifjúság vezére maradt emlékezetes. László két öccse közül Endre unitárius lelkésznek készült, de végül a festészet mellett döntött, és a századfordulón ő a nemesség és a szellemi kiválóságok megörökítője. Mihály öccse Kolozsváron tartott ügyvédi irodát, nevét azonban okleveles vívómesterként és kiváló sportemberként örököltette meg az emlékezet. Kőváry Lászlót gyermekkorától Tordához köti, s csak hosszas kérélelés után engedi el a szűcsmester édesapja 1836-ban a kolozsvári kollégiumba. Kollégiumi diákoskodása idején reformeszmék és gondolatok lelkes pártolója volt. Innen indult el az amerikai utazó és a demokratikus eszmék közvetítője Bölöni Farkas Sándor is, valamint Kriza János unitárius püspök, népköltészeti gyűjtő, Szentiványi Mihály költő, író, publicista, Berde Áron vegyészmeteorológus, Jakab Elek történész és még sorolhatnánk. 1840-től Kőváry a református kollégiumba iratkozik át jogot tanulni. Pályafutását joggyakornokként kezdi Marosvásárhelyt a Királyi Táblán. Ez idő tájt – meg lehet, a Királyi Tábla szomszédságában álló Teleki Tékában őrzött gazdag történelmi forrásanyag által is ösztönözve – kezdte el történelmi kutatásait. Amikor Tilsch János kolozsvári könyvtáros és kiadó felveszi korrekortornak, és Tilsch unokahúga lesz hűséges élete párja is, a sors véglegesen Kolozsvárhoz köti. 1847-ben jelenik meg *Erdélyország statisztikája* című munkája, mely hírnevét megalapozza.

1848-ban „Ellenőr” címmel, Kolozsvárt heti lapot szerkeszt, majd kinevezik az országos statisztikai hivatalhoz. A forradalom szelei bátyjával, Kőváry Józssával (1817–1875) és nemzedékének legjobbjával együtt hozzák lázba. Rövidesen tüzéronkéntesként, Makk ezredes parancsnoksága alatt bevonul. Aztán a honvédelmi bizottmány kiküldetésével jelen van az agyagfalvi népgyűlésen, részt vesz a kőkösi ütközetben, ahol Gábor Áron elesik. 1848/49 telén Kossuth személyesen nevezi ki „tábori történelmi jegyzővé”, s a kormány sajtóosztályán együtt dolgozik Jósika Miklóssal. Márciusban már Bem seregében haditudósító, közben újabb lapot próbál indítani, de a bukás s a bujdosás közeledik.

A szabadságharc bukása után bujkál, s már akkor megírja a forradalmi események krónikáját, melynek megcsonkított kiadása majd 1861-ben Pesten jelenik meg Emich Gusztávnál *Erdély története 1848–1849-ben* címmel. Végül lebukik és szuronyok között hurcolják be Marosvásárhelyre, onnan Kolozsvárra. A vizsgálati fogságban lát hozzá Erdély régiségeinek papírra

vetéséhez, amit az akadémiának ajánlva 1852-ben meg is jelentettek. Ez a munkája országos elismerést hozott a szerzőnek. „Erdély földének minden foltját ismeri, a legtávolabbi idők történeti hagyományával” – írta róla akkoriban Jókai. Ennek is köszönheti, hogy a császári kormányzat két évvel később Erdély északnyugati megyéi építészeti emlékeinek konzervátorává nevezi ki.

Az építészeti emlékek után egy újabb kötetben jelentette meg *Erdély természeti nevezetességeit* (1853). A következő művei is mind forrásértékűek és úttörő jellegűek: 1854-ben Erdély 257 nevezetesebb családja adatait dolgozta fel, 1857-re összegyűjtötte Erdély történelmi regéit és adomáit, három évvel később pedig megírta legértékesebb néprajzi vonatkozású munkáját a magyar családi és közéleti viseletekről. Ez utóbbi munkájában megismerteti olvasóit az akkori lakáskultúrával, az otthonok berendezésével, a női és férfiruhákkal és hajviseletekkel stb. További hasonló témájú cikkeiben érdeklődéssel fordult Erdély valamennyi népének etnográfia felé. A rengeteg kutató- és gyűjtőmunka az 1850-es évek végére arra sarkallta Kőváryt, hogy dolgozza fel egész Erdély történetét: „Mert – amint mondta – sok a munka, s ha senki sem határozza el magát az úttörők keserű poharát kiüríteni, akkor a sziszifuszi munkát százan fogják elül kezdeni, s Erdélynek története mégse lesz.” Elhatározásában az is közrejátszott, hogy Benkő József latin nyelvű Erdély története óta senki sem foglalkozott a témával. A másik nagy unitárius, Orbán Balázs előtt már negyed századdal Kőváry 47 nevezetes székelyföldi helyet írt le, ami szintén hozzásegítette nagy szintézisének a megvalósításához. Kőváry 1859–1866 között jelentette meg hat kötetben nagyszabású munkáját *Erdély történelme* címmel, amit főművének tartanak. Mint Erdély történetírója kapta meg megkésztet akadémiai levelező tagságát (1883) és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tiszteletbeli doktori címét (1902).

1862-től Deák-párti politikai lapot szerkeszt Korunk címmel, amelynek nagy szerepe van az 1867-es kiegyezés előkészítésében. Közben változás áll be Kőváry érdeklődési körében. Akárcsak kortársa, Berde Áron, ő is a közgazdaság felé fordul. A biztosítási ügy harcosa lesz. Kisebb-nagyobb kötetekben ismerteti a külföldi, az osztrák és magyar biztosítási intézeteket. Az 1858-ban megindított Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár alapító tagja, majd igazgatója is.

Házassága nagy hatással van Kőváry további pályafutására. Hosszú élete során mindig maga mellett tudhatta feleségét, akinek sokat köszönhetett ugyanis felesége, Knausz Johanna (1831–1918) rokonságban állt a város patricius társadalmával. A feleség több házas telket, birtokot kapott közománba, ami anyagi jólétet, függetlenséget nyújtott mindkettőjüknek. Kolozsvár jómódú polgáraként Kőváry több irányban igyekezett tanulmányait és tapasztalatait értékesíteni a város érdekében is. Kolozsvárról az első játékos-verses ismertetést a Györke-sorozat számára készítette. Kelemtelkén a Simén család öt lánya mellett a kislány, Györgyöt is tanította. Az ő számára írta elemi szinten Györke Erdélyt utazza, Györke geográfiaja és története Erdélyről, Györke meséi és példázatai stb. című füzeteket. Az elemisták aztán évekig Györkével járták Erdélyt és a tudomány berkeit.

Kolozsvári városgazda szerepében is találkozunk Kőváryval. A város közigazgatási bizottságának tagjává választják, közgazdasági előadó, később a tiszteletbeli főjegyzői címmel tüntették ki. A Sétatér-egylet választmányi tagja, sőt 1872–1886 között a Sétatér igazgatója is. Az ő ekkoriban összeállított füzetéből ismerjük a Sétatér keletkezését és fejlődését 1886-ig. A köztemető és a fásítási bizottság elnökeként megvalósította, hogy fákkal ültessék be a Házsongárdi temetőt, amely így már nem tekint le a városra kopaszon, akár a mai monostori temető. A főtérsi Szent Mihály templomot körülvevő falnak nekiépített kis boltok és műhelyek megvásárlásának és eltávolításának mozgató rugója Schütz János mellett Kőváry volt, s külön emlékiratban örökíti meg a bizottság küzdelmeit. Ezen munkálatok révén, Kolozsváron létrejött Erdély legszebb főtere. Ő az első szakszerű kolozsvári népszámlálás megszervezője, s ennek eredményeit 1870-ben, kis füzetben tette közzé. Tanulmányt írt a város közgazdasági fejlődéséről (1889), köztisztaságáról (1892), valamint a „testedzés” helyi hagyományairól (1897).

Kővárynak volt egy saját várostörténeti jelentőségű kezdeményezése is. Ott, ahol nevét ma is utca viseli, a Fellegvár mögött, az állomásra néző domboldalon a telekkönyvileg is az ő tulajdonában lévő 50 000 m²-es birtokát az 1880-as években mintegy száz telekre parcelláztatta, és azokat kedvező törlesztés mellett eladta a vasúti alkalmazottaknak, közülük is elsősorban a nyugdíjasoknak. Az Új (ma Kőváry), Szélső, Közép és Kalauz utcák alkották a Kőváry-telepet.

1881-ben az óvári lakása szegleténél lévő zsigibásár teret az ő sürgetésére szüntették meg, és az unitárius Pákey Lajos tervei alapján parkká alakították.

Köváry László Kolozsvár köztisztviselőjében álló polgára, tudós egyénisége, a város minden jelentős eseményének tevékeny részese volt. 1885-ben az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE egyik alapító tagja, majd három évvel később az Erdélyi Irodalmi Társaság alapítói között is ott találjuk.

Az 1900-as évek elején minden erejét Magyarország történetének a megírására fordította. Művét tulajdonképpen a millenniumra tervezte. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára be is küldte a kéziratot, de az nem fogadta el, mivel túlságosan romantikus látásmódja már időszerűtlenné vált. Köváry azonban a bírálatokat megszívulva keményen dolgozott, és 1905-re elkészült a két vastkos kötetet kitevő összegzéssel: *Magyarország története és Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából*. A második kötet halála után, 1909-ben jelenik meg ezen ajánlással: „Kedves nőm, Knausz Johannának – kinek hosszú élete-met, mind írói ösztönömet köszönöm –, e kötet kiadójának ajánlom.” E magánkiadásban megjelent mű, ha romantikus látásmódja miatt nem is szerzett elismerést, élete záróköve.

Köváry túlélte és túlírtta korát, bár az a vágya, hogy legkedvesebb tanára, mintaképe, Brassai Sámuel, akiről könyvet írt, éveit elérje, nem teljesült: 89. évében, 1907. szeptember 25-én hunyt el. Sírja a Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében található. A tekintélyes fehér márvány emlékoszlopra hű felesége a következő feliratot vésette: „Itt nyugszik / újtordai / Dr. Köváry László / történetíró / született 1819. júl. 7. / meghalt 1907. szept. 25. / Hazája történetét írván / e kőnél maradandóbb emléket / állított magának.” 1918-ban követte őt felesége, akinek végakarata szerint Bástya utcai szegletházukra (az Óvárban) még 1918 nyarán emléktáblát helyeztek: „Itt élt és írta / Erdély és Magyarország történetét / DR. ÚJTORDAI KEÖVÁRY LÁSZLÓ történetíró / a Magyar Tud. Akadémia tagja stb. / Sz. 1819 – Megh. 1907”.

Műveinek, kisebb-nagyobb írásainak csupán cím szerinti felsorolása is oldalakat tenne ki. Sok közülük tartalmánál, mondanivalójánál fogva most is időszerű, még ha egyes adatai az idők folyamán el is évültek. Köváry ugyanis munkáival nemcsak a tudományt szolgálta, hanem hite szerint a társadalom jobbítását is elősegíteni kívánta általuk. Ennek bizonyosságául idézzük néhány gondolatát az *Erdély építészeti emlékei* című, Kolozsvárt 1866-ban megjelent munkájának előszavából: „Ha végignézzünk e kis hazán, mely egyébiránt oly kis haza, hogy hat királyság van Európában nála kisebb –, ha mondom, a jelen nemzedék elnéz ősei dicső múltján: édeskeserű önéretet szállhatja meg keblét... Mily és mennyi építményt akartak őseink reánk hagyni: azt a sok rom beszéli. De mit tehettek ők, ha az építészeti emléket, mit a pár békés napon emeltek, a háborús évek eltörölték. Ismernünk kell e hon történetét, hogy átlásuk, mi óriási küzdelem volt e hon így is megtartani. Csoda, hogy kő kövön áll e hazában...”

Ezért inti kortársait, és intelmei akár a mai nemzedékhez is szólhatnának, ahhoz a mai nemzedékhez, melynek szinte szemei előtt pusztul el most már szinte végérvényesen és visszavonhatatlanul múltunk számos, még dűledező építészeti, tárgyi emléke. Akár ma is leírhatnánk akkori kifakadásait: „Mit nekünk mindez: gondolja meg a nagy tömeg, mintha csak szállásul tartaná a szép hazát. Pedig engedjük eltöröltetni a múltunk emlékeit, mikre most a honfi kebel feldobog: engedjük kiegyenlíteni a sírt, hová most a nép sóhajtvá egy követ odavet: akkor nem lesz többé édes sző, haza: jöhet a foglaló, s nem lesz, mi védelemre lelkesítsen... csudálkozunk, ha a nép érzéketlen történelmi múltja iránt... Ha az értelmiség nem fog kezét azon kevés, melegebb kebelrel, mely a hon múltját és jelenét búvárkodva éli napjait: akkor le fognak ezen emlékek dűlni: simává gyalulja az idő, hol egykor e nemzet szerint köveket tapoda: s szolgakenyeret fog teremni a sírdomb, mely alatt annyi nemes kebel hasztalan porladoz.”

Ács Zsolt

Irodalom: *Gaál György:* Köváry László és Kolozsvár. Múzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. – *Köblös Zoltán:* Köváry László irodalmi munkássága (1839–1907). Erdélyi Múzeum, 1907. – *Lászlóffy Aladár:* Házsongárd. 1989. – *Márki Sándor:* Emlékbeszéd Köváry László lev. tag felett. Bp., 1910. – *Molnár B. Lehel:* Emlékezés Köváry Lászlóra. Művelődés III. évfolyam, 2000. május. – *Tonk Sándor:* Köváry László (1819–1907). Erdélyi református naptár 1999.

Alkotmány, szabadság, függetlenség

Pálmány Bélával, az 1848/49-es szabadságharc politikusainak életrajzát feltáró új könyv szerkesztőjével beszélget *Kun Ferenc*

Az Országház egyik belső udvarára nyíló, könyvekkel zsúfolt munkaszobában dolgozik Pálmány Béla, az Országgyűlés Irattárának és Levéltárának vezetője, a Nemzetközi Levéltári Tanács Parlamenti és Pártlevéltári Szekciójának 1996 óta alelnöke. Számos, főleg a történelmi Nógrád megye váraival, mezővárosaival, nemességével, mezőgazdaságával, kereskedelmével foglalkozó könyv és tanulmány szerzője, aki több mint két évtizede közöl írásokat a Honismeret hasábjain.

Abból az alkalomból beszélgetünk, hogy szerkesztésében és a Magyar Országgyűlés Hivatala kiadásában 2002 márciusában jelent meg egy, a történész szakma és a magyar közélet jeles személyiségei által egyöntetű, nagy elismeréssel fogadott 1370 oldalas, igényes külsínű kötet, amely *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja* címet viseli. A hatéves munkában negyvennyolc magyarországi és határon túli történész vett részt. Az erdélyi képviselők életrajzainak zömét kolozsvári és székelyföldi historikusok állították össze, de a felvidéki vonatkozású biográfiák egy részében is közreműködött egy galántai és egy kassai kutató. A határainkon belül élő szerzők nagyobbik fele mai vagy egykori levéltáros, a többiek egyetemi oktatók, akadémiai szakemberek, harmaduk budapesti, a többiek a vidék tudományos életét erősítik.

• *A magyar országgyűlések képviselői, felsőházi tagjai életrajzaival 1886 és 1940 között rendszerezen megjelentek almanachok. Miért nem készült eddig almanach az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kiemelkedő jelentőségű törvényhozásáról?*

A magyar szabadságharcot az 1848. december 2-án családi puccsal, koronázás nélkül trónra került fiatal Ferenc József parancsára, orosz segítséggel verték le. Ő az 1867-es magyar-osztrák kiegyezés után tett esküt a magyar alkotmányra és lett a Szent Koronával királlyá tett, törvényes uralkodó, aki csaknem ötven évig, 1916-ig trónon maradt. Hosszú élete során mondhatni felségsértő lett volna, ha tényszerű életrajzi könyv készült volna arról a „rebellis” pesti, debreceni és szegedi országgyűlésről, amelynek megalkotott törvényeit ő maga soha nem szentesítette, amelynek tagjait az ő rendeletére és aláírásával 1850–1851-ben kivétel nélkül fej- és jóságvesztésre ítélték, mintegy harminc esetben végre is hajtották a „kegyelemből” kiszabott sokéves börtönbüntetéseket. A képviselők jelentős része maga sem örült volna annak, ha a király és a nemzet politikai elitje között 18 év passzív ellenállás után megszületett közjogi megegyezést követően maga és az olvasóközönség szembesült volna 1848-as szereplésükkel, hiszen sokan vállaltak politikai szerepet a dualizmus államában, képviselők, vagy éppen főispánok lettek – a király jóváhagyásával.

A két világháború között a konzervatív Szekfű Gyula és tanítványai, a Trianon után tragikusan elvesztett Magyarország és a 400 éven át uralkodó császári és királyi ház, a Habsburgok iránt édes nosztalgiát érző történészek e tárgyú közös munkájának elmaradását lehetne utólag számon kérni. Szekfű azonban más módon közelített a reformkortól az I. világháború végéig tartó, a szabadelvű eszmék által meghatározott közel száz éves korszak politikusainak életéhez, teljesítményéhez. 1920-ban jelent meg először nagyhatalmú politikai esszéje, *A három nemzedék*, amelyet 1931-ben kiegészített az előző évtized értékelésével és *A három nemzedék, és ami utána következik* címmel adott ki. E könyv a reformkor első politikus nemzedéke és főleg gróf Széchenyi István eszmevilága egekbe méltatása után a szabadságharcot már Kossuth és a radikálisok irreális függetlenségi kísérletének nevezte, és végeredményét, az orosz katonai túlerő segítségével elért bukást szükségszerűnek vélte. Szekfű rendkívül nagyra tartotta Deák Ferenc és báró Eötvös József – az első nemzedék – újra politikai hatalomba került tagjai liberális államot megteremtő törvényeit – főleg a nemzetiségi és a népoktatási tárgyúakat – az 1867–1871 közötti időszakban. Ugyanakkor megvetette az utánuk következő „mamelukok” erkölcsükben hanyatló, elveiket elfeledő, csupán a hatalmat szolgáló generációját. A századelő harmadik nemzedéke politikai viszonyairól pedig – amelyet személyesen átélt – a lehető leglesújtóbb képet festette – az egyetlen, tragikus sorsú Tisza István kivételével.

A Kossuth kontra Széchenyi álprobléma sajnos ma is egyik vezéreszméje az akadémikus eszme-futtatásoknak. Álprobléma, mert mindketten a polgári átalakulást akarták, de más történelmi időszakban és más körülmények között fejtették ki eszméiket, léphettek a tettek me-

zejére. A fő különbséget abban látom, hogy míg Széchenyi az 1820–1830-as években a hazafias főnemességet, Kossuth az 1840-es években a tömegesen csatlakozó jómódú vármegyei köznemességet akarta és tudta a reformmozgalom vezetőjévé tenni. 1848-ban persze már élesebb volt a helyzet, az alkotmányt sértő királyhoz maradni hűségesebbnek, vagy az alkotmányt, függetlenséget védő parlamenthez. Széchenyi e dilemmába belerokkolt.

• *A szabadságharc 100. évfordulója után, 1854-ben Beér János és Csizmadia Ernő szerkesztésében megjelent egy vaskos forráskiadvány, amely az első népképviselői országgyűlés két háza üléseinek jegyzőkönyvei mellett a törvényjavaslatok és az elfogadott, – de mint említette – a király által nem szentesített törvényeket is tartalmazta. Ebben ugye, megjelent egy jegyzék a népképviselőkről is?*

Így van, de ezt az egyszerű névsort a szerkesztők egy fiatal (ma is élő neves statisztikus) joghallgatóra bízták, aki zömmel átvette a dualizmus korának két történésze, Pap Dénes és Szeremlei Samu névgyűjtését. Sajnos, egyikük sem ellenőrizte alaposan a megválasztott képviselők mandátumai igazolásának a megtörténtét. Mindenkit, akinek a választókerületekben történő megválasztására sor került, vagy lemondott, automatikusan igazolt képviselőnek vettek. Valójában már 1848. július–augusztusában több mint 20 választás eredményét nem fogadták el – véres verekedések, vesztegetések vagy a nyertesek „pecsovicus” politikai jelleme miatt. Az időközben elhunyt, vagy az 1849. január elején Debrecenbe átköltözött országgyűlés lojalitásból, vagy élete feltétele miatt nem követő honatyákat március végén a Ház lemondottnak tekintette és törölte. Helyettük a szabadságharc utolsó, menekülésekkel terhes hónapjaiban országszerte pótképviselőket választottak. E politikusokat eddig tényleges népképviselőknak tudta történetírásunk, holott jogilag nem lehet annak venni azokat, akiket nem igazolt a Ház plenáris ülése. Olyan nagyságok is vannak köztük, mint Damjanich János vagy a katolikus püspök és történész, Horváth Mihály.

• *Más ismereti hiányosság nem volt a képviselők körében? Azt írja szerkesztői bevezetőjében, hogy a „Beér–Csizmadia” névsorából nyomdahiába miatt kimaradtak az U, T és V kezdetű képviselők. Ilyen forrásokból sikerült azonosítani a teljes képviselői kart?*

1848 júliusában nyomtatásban kiadtak egy füzetet, amely *Az 1848. évi július 2-ára egybehívott Nemzeti Gyűlés képviselőinek 's a Felső Ház tagjainak név- s lak könyve*” nevet kapta. Ennek a legnagyobb értéke nem is az, hogy az addig igazolt képviselők nevét és választókerületét megadta, hanem az, hogy ugyanezt megtette a törvényhozás másik kamarája, a felsőház meghívott és megjelent tagjaival is. Bár ez sem teljes, de pótolhatatlan, mivel más korabeli, hivatali irat-jellegű forrás a levéltárban csak az 1849. évi debreceni felsőház 35 megjelent tagjáról maradt. Sajnos a történészek eddig meg sem kísérelték a felsőház tagjainak a névszerinti rekonstrukcióját, azt sem tudtuk, közülük hányan vettek részt az üléseken.

• *Ma keveset tudunk a felsőházzal. Kik lehettek e testület tagjai és hányan voltak?*

A magyar országgyűlés 1608 óta kétkamarás törvényhozásként működött, és Pozsonyban ülésezett. A felsőházban a főnemesség két rendje – a főpapság és a mágnások – tanácskozott. A római és görög katolikus püspökök, érsekek mellett a született, vagy törvénnyel magyar honfiúvá fogadott, 20 év feletti hercegek, grófok, bárók személyükben voltak főrendek. Hivatalból lettek tagok a hagyományos udvari tisztségeket (nádor, országbíró, királyi étekgfő, pohárnok, főlovász mesterek) betöltő zászlósurak (akik a koronázásokon az ország zászlóit viték, de részben hivatali és bírói méltóságokat is viseltek), a Szent Korona két őre és a vármegyék főispánjai. Az érsekségek, püspökök száma a XIX. század első évtizede után nem változott, az egyházmegye nélküli felszentelt, vagy választott püspökökkel együtt – ha minden stallumot betöltöttek – mintegy 46 volt.

A főispánok a 46 magyarországi és 3 szlavóniai vármegye élén álltak, ezen kívül Mária Terézia által Magyarországhoz csatolta Fiume és a tenger mellék kormányzója is tagja volt a főrendek kamarájának. A világi főnemesség száma állandóan és nagymértékben nőtt. Történet-tudományunk eddig csak rossz becsléseket tudott adni a magyarországi „arisztokrácia” számáról és csoportjainak összetételéről. Nem az egyes személyeket, hanem a „családokat”, vagyis az azonos családnevű „klánok” számát tudta kimutatni a kalendáriumokban megjelent lajstromok alapján. Holott a főnemesi családok teljes körű férfiainak a száma nagyon változott, Eszterházyakból például 1848-ban 16, Zichyekből 24 is meghívást kapott a felsőházba, de ők mind egyetlen családnak számítottak. Ezzel szemben számos régi magyar família a kihalás előtt állt, az utolsó tagja élt és az is csalóka, hogy az 1540–1840 közötti törvények útján egyenként honfiúvá fogadott idegen eredetű főnemesség, – az indigenák 469 család 627 tagja – is csak pár tucatnyi személy révén volt magyarországi birtokos.

Az elnagyolt képet adó források miatt a történészek eddig azt vallották, a magyarországi főnemesség a szatmári béke utáni másfél évszázadban többségében külföldön élt és idegen volt, csak birtokai hasznát zsebelte be, holott már a Mária Terézia által 1767-ben elrendelt úrbérendezés községi tabelláinak alapvető feldolgozásából tudjuk (e nagy munkát a kötet egyik szerzője, Fónagy Zoltán végezte el), hogy a magyarországi jobbágyi földbirtokok mindössze 10-11 százalékának voltak indigena [öshonos] földesurai. 1848-ban 9 jelenlévő és 57 meghívott, de távol maradt honosított főrendi tagja volt a felsőháznak. A felsőházba meghívást kaptak a horvát és szlavón megyék főnemesei is, hozzájuk Erdély uniójának megvalósulása után a Királyhágón túli vármegyék főispánjai, a székely székek főkapitányai és az erdélyi mágnások csatlakoztak. Összességében – a különféle források gondos egybevetésével nyert eredményt szerint – 790 főpap és főnemes kapott meghívást az 1848. július 2-ára, évszázadok után újra Pestre összehívott Nemzeti Gyűlésbe. Persze a többségük nem jött el és vagy egészségi, hivatali okra hivatkozva engedéllyel maradt távol, vagy – törvényes megjelenési kötelezettségét semmibe véve – anélkül. Mindenestre meglepő, hogy a 790 meghívott főrend közül 232 részvételét lehetett bizonyítani lakcímük jegyzéke, illetve iromány átvételi aláírásuk alapján. Eddig senki nem hitte, hogy 120-nál több magyar főnemes vállalt volna közösséget a szabadságharc felsőházával, melynek élén a hazafiségéért 1849 októberében kivégzett báró Perényi Zsigmond állt.

• *Az 1848-as országgyűlést azért nevezzük népképviselőinek, mivel a nemesség születési előjogait eltörölve új alapokra helyezte a parlamentarizmust és az ország nem nemes túlnyomó többségének is választójogot biztosított. É megközelítésben milyen volt az európai panorama, mikor és hol beszélhetünk népképviselőről 1848 előtt?*

A polgári forradalmak győzelme után Angliában már a XVII. század végén, majd Franciaországban 1789 után általánossá vált, hogy a nemesség előjogait eltörölve addigi harmadik rend, a polgárság a népképviselő elvére helyezte a választójogot: A polgári állam képviselői szervei a központi és tartományi törvényhozások, illetve a helyi és területi önkormányzatok.

• *A március 13-i bécsi és a 15-i pesti forradalom hatására a pozsonyi utolsó rendi országgyűlés elfogadta és a megrettent uralkodó, V. Ferdinánd szentesítette az V. törvénycíkket „az országgyűlési követeknek népképviselő alapján választásáról”. Az európai mérce azt jelenti, mennyire volt demokratikus a népképviselői rendszer választójogi eleme és a választás eljárása.*

A XIX. század utolsó negyedétől az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog törvénybeiktatása volt a liberális, majd a szociáldemokrata politikai irányzatok célkitűzése. 1848 előtt és valójában az I. világháború végéig azonban e kritériumok csak részben teljesültek. A magyar választójog már 1848-ban biztosította az egyenlőséget (minden szavazat egynek számított, ellentétben egyes konzervatív államokkal, ahol a szegényebb, műveletlenebb rétegekből több választópolgár adott egy voksot), illetve a közvetlenséget (a választók közvetlenül döntöttek, nem elektorok útján, mint a mai napig teszik az amerikai elnökválasztásokon). A titkosságot a törvény 32. §-a nem biztosította, mivel a szavazó nevét és szavazatát nyilvánosan állapították meg és vették jegyzőkönyvbe. A nemesi vármegyék hagyománya volt ez, és a kontinensen másutt sem érvényesült titkosság. Ami az általánosságot illeti, a XX. század elejéig magától értetődő volt, hogy a nők nem szavaztak, akkor kezdődött a suffragette mozgalom Angliában. A férfiak számára is minden államban megállapítottak egy censzust, vagyis követelményszintet, amelyet teljesíteni kellett a választójoghoz.

Magyarországon, a horvát-szlavón tartományokban és az unió törvényekkel csatlakott Erdélyben, egységesen azok a 20 évnél idősebb férfiak váltak választókká, akik negyed jobbágyteleknél (5-6 katasztrális hold) nagyobb úrbéres földdel rendelkeztek, továbbá a legalább egy segédet foglalkoztató kézművesek, a gazdagabb kereskedők, gyárosok, tőkepénzesek is szavazhattak. Az 1848 előtti 60-80 évben jelentősen megnőtt a felsőfokú végzettségű nem nemes értelmiségiek, az ún. honoráciorok száma. Mivel zömük a polgári átalakulás támogatója volt, a törvény széles körüknek biztosította a politikai jogokat: jövedelemre való tekintet nélkül választók és választhatóak lettek az orvosok, sebészek, mérnökök, tanárok, lelkészek, még a legnagyobb tömegű, általában csak gimnáziumot végzett községi jegyzők és tanítók is. A Magyar Korona tartományainak 11,9 millió lakosából a rendiség végén – számításaink szerint – 671 ezer fős nemesség, 19 %-ot tett ki, ennek a fele volt férfi, rajtuk kívül a 43 szabad királyi város mintegy 550 ezer polgárjoggal rendelkező – összesítve nem ismert számú – férfiak rendelkeztek közvetett követszájoggal, mindez szerintünk eléri a teljes népesség 3 %-át.

Csizmadia Andor összehasonlító kutatásai alapján azt mondhatjuk, hogy 1848-ban az Erdélyel egyesített Magyarország lakosságának közel 10 %-a kapott választójogot. Más lapra tartozik, hogy a nemzetőri kötelezettség miatt sokan nem írták fel magukat. Európai összehasonulásban 1848 előtt Franciaországban mindössze 0,6 % a legdemokratikusabb és a magyar népképviselési rendszernek is mintát adó Belgiumban is csak 1 %-nak volt választójoga. Az Ausztria nélküli Német Birodalomban az 1848-as forradalom után minden „önálló” felnőtt férfi megkapta a képviselő választására szóló jogot, ami az összlakosság mintegy 20 %-át jelentette, ám ők csak elektorokat választhattak, tehát nem volt közvetlen a választás, mint hazánkban. Meg kell jegyezni, hogy az 1609, illetve 1648 óta polgári berendezkedésű Hollandia is csak 1848-ban elfogadott alkotmányával vezette be a népképviselést. Egyszóval: a magyar választójog Európában a legdemokratikusabbak közé tartozott, nem ismert nemzetiségi megkülönböztetést, vallási téren pedig a zsidók emancipációját a Szegeden, 1849. július 28-án tartott utolsó ülés földrészünkön elsőként fogadta el. Büszkéek lehetünk tehát az 1848–1849. évi magyar parlament népképviselésére.

• *Hány népképviselő volt a képviselőházban? Hány lakosra jutott egy képviselő? Több vagy kevesebb, mint ma? Volt-e területi elv és hogyan álltak fel a választókerületek?*

Összesen 450 választókerületet határoztak meg a törvények, ebből a Magyarországra (Szlavóniával és a visszacsatolt Partiummal) 283 vármegyei és kerületi, valamint 48 városból és nagyközségből (mezőváros) 60, Horvátországra 18, az országhoz visszacsatolt határvidéken 16, mindösszesen 377 esett. Erdélyből a 9 magyar vármegye 18, az 5 székely szék 10, a 11 szász szék és vidék 22, a városok 23, összesen 73 követet küldtek Pestre. A horvát, szlavón és dalmát tartományok, valamint Fiume egyesítésére törekvő horvát nemzeti mozgalom elérte, hogy képviselői – Eszék és Verőce megyék, valamint Pétervárad kivételével – ne jelenjenek meg a magyar fővárosban, ők tartományi gyűlésüket, a szabort ruházták fel parlamenti jogokkal és vezérüknek Jellaiaéot tekintették. Betöltetlenül maradt tehát 33 horvát és határvidéki szék. Az említett 1848. évi V. törvénycikk mintegy 30 000 lakosra biztosított egy népképviselőt. Ma 386 képviselője van a közel 10,2 millió lakosnak, de ebből 176 az egyéni választókerület, ami azt jelenti, hogy 1990-ben mintegy 60 ezer, ma 58 ezer lakos küld közvetlenül képviselőt.

• *A szerkesztő bevezető tanulmánya és a mellékletek részletes és merőben új adatokat közölnek a képviselők összetételéről. Hány nemes, hány polgár, hány kétkézi munkás volt a képviselők között?*

Nem csupán a reformmozgalom vezetői, az első polgári képviselőház tagjai is zömmel nemesi származásúak voltak. Vizsgálataim szerint a későbbi pótválasztásokon bekerültekkel együtt 450 képviselő között rendi állását tekintve 25 főnemes, 325 köznemes volt, ami 77,8 %-os arány. A szabad királyi városok polgárságát a két magyar házából 54 képviselő jelenítette meg. Mindössze egy jobbágy (a Verőce megyei Antal Mihály), két jobbágytelken ülő kisnemes, három kézműves, egy kereskedő, valamint mintegy 40 mezővárosi lakos és honorácior tartozott a nép több mint 90 %-át kitevő adózó néphez, akik 1848 előtt nem rendelkeztek politikai jogokkal. Iskolai végzettségüket tekintve legalább 360 képviselő volt jogot tanult ember.

• *Magyarország és Erdély nemzetiségi állam volt. Hány magát nem magyarnak valló képviselő került be az országgyűlésbe? Voltak-e olyan román, szlovák vagy más nemzetiségi honatyaik, akik végig megőrizték magyarbarátságukat?*

Eddig legfeljebb 40–50 nemzetiségi képviselőt tudott azonosítani a tudomány. Az életutak mélyebb vizsgálata nem csupán a rendi állást, foglalkozást, vallási hovatartozást, hanem a nemzetiséget is alaposabban fel tudja deríteni. A 20 igazolt erdélyi szász követ zöme a szeptember 17–19-i vita után elhagyta a szerintük számos autonómia elvetésével az alkotmányt is megszegő magyar parlamentet. Ellenben új az, hogy nem csupán a végig magyarbarát brassói Elias Roth, hanem 1849 májusától két pótválasztással bekerült besztercevidéki képviselő, Karl Wittstock és J. D. Lang is a testület tagja lett. Az ugyanekkor megválasztott két új segesvári követ igazolására a zűrzavaros utolsó hetekben már nem került sor. Nyíltan vallották nemzetiségüket a tiszántúli, partiumi és erdélyi román képviselők is. Számuk több, mint eddig tudtuk, 25 fő (erdélyi csak 5 volt köztük). Mindössze öten álltak át közülük november végén a császársághoz, hűszen a szabadságharc végéig a magyarság sorsával közösen képzelték el népük jövőjét, boldogulását. Kiváló elmék és bátor férfiak voltak köztük, mint békeközvetítő kísérlete közben honfitársai által meggyilkolt Ioan Dragos, a partiumi románságot békítő Alexandru Buda, a máramarosi határvidék fegyveres védelmét szervező

Iosif Man, a krassói népvész Eftimiu Murgu, vagy az élete végéig, 1899-ig a két nép békés együttéléséért küzdő görög katolikus esperes, Constantin Papfalvi.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy 6 horvát, 5 szerb (közülük 3 nem követte a parlamentet Debrecenbe, hanem fegyveres nemzeti mozgalmához csatlakozott), továbbá 5 szlovák, 3 ruszin és 1 fiumei olasz is nemzetiségi volt. Utóbbi Giuseppe Susanni 1848. szeptember végéig Pesten maradt és bár ő maga magyarbarát maradt, városát elfoglalta Jellačić katonasága, ezért távozott. A szlovákok körét nehezebb volt megállapítani, mivel a felvidéki nemesség mindig, zömmel német anyanyelvű városi polgárság a reformkortól magyarnak vallotta magát. Fontos kiemelni, hogy az 5 szlovák képviselő közül egynek, a galgóci Szidor Ferencnek a mandátumát hosszú vizsgálat után megsemmisítették, a többiek azonban nem csatlakoztak a cseh–szlovák fegyveres felkeléshez. Sőt, Kossuth radikális hívei maradtak mindvégig, mint a rózsashegyi Anton Jakubik, az árvai Martin Majeræk ügyvédek, vagy a barsi Mácsay Lukács, aki Prjatelj L'udu (Nép Barátja) címmel kormánybarát újságot szerkesztett.

• *Voltak-e pártképződmények a szabadságharc parlamentjében? Ismert a békepárt és a radikálisok harca a függetlenség kérdésében: Megállapítható-e, kik tartoztak e pártokhoz?*

Valódi pártok nemigen voltak. A Batthyány-kormányt az első erőpróban, 1848. július 22-én az „olasz segély” kérdésében, miszerint adjon-e katonát az ország a császár itáliai fegyveres konfliktusához, még csak Nyáry Pál, Kubinyi Ferenc, Madarász László és József vezetésével, valamint Táncsics Mihály részvételével küzdő „36 dühös ellenzéki” szavazta le. A népoktatási törvény egyik kérdésében augusztus 8-án már 86-an tették ezt. Batthyáynak, Kossuthnak szeptember közepéig csak öt-hat nyílt jobboldali, vagyis a királyhoz lojális ellenfele volt – a legjobb politikusi képességekkel báró Sennyey Pál rendelkezett. Fordulópontot jelentett az október 3-i királyi manifestum, amely feloszlatta a parlamentet –, de ez ellenkezett az V. Ferdinánd által fél évvel korábban elfogadott törvénnyel, amely e jogkört nem adta meg neki sem addig, amíg a következő évi költségvetést nem fogadták el. A másik fordulópont az országgyűlés és a kormányzás feladatait ellátó Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe költözése volt, 1849. január első napjaiban. Ekkor mintegy 105 képviselő nem követte a testületet. Távollétük igazolására március végéig kaptak lehetőséget, ekkor – a korábbi vármegyei követ a visszahívási lehetőséggel szakítva – mandátumukról lemondottnak minősítették őket és két tucatnyi kerületben pótképviselő választásra került sor.

1849-ben a békepárt – vagyis a fegyveres harc helyett a bécsi udvari körökkel való meg egyezésre törekvést nyíltan támogató képviselők számát csak korabeli emlékiratokból lehet megbecsülni 25–35 fő között. Ellenben az április 5-én alakult független, demokratikus köztársaságot vezető Radical Párt aláíróiról megmaradt egy 122 nevvel örző jegyzék – e párt tiszteletbeli vezetője Újházi László, legnagyobb hatású szónoka Madarász László volt. Mindketten az Egyesült Államokba emigráltak, és éltek hosszú életük végéig.

• *Milyen sors várt Világos után a képviselőkre?*

Mindenkire, aki az országgyűlés 1848. október 3-i törvényellenes királyi feloszlása után is megmaradt népképviselőnek, hadbírósnak várt és felségárulás vádjával nézett szembe. Ennek pedig fej- és jószágvesztés volt a büntetése. Ismeretes, hogy Haynaut az új uralkodó, Ferenc József 1850. július elején menesztette, a véres kezű táborsernagy ekkor 209 „kevésbé terhelt” képviselőnek teljes amnesztiát adott. Újabb amnesztiára az erdélyi és más, hosszas bujdosás után bíróság elé került képviselők, kormánybiztosok estében került sor, ekkor is százánál több személy kapott amnesztiát. A szabadságharc mellett különösen határozottan kiállt 28–30 honatyára többéves börtönbüntetést szabtak ki. Többen 1857-ig raboskodtak Olmütz, Theresienstadt vagy Kufstein börtöneiben. Az országgyűlés jegyzője, Szacsavay Imre a Függetlenségi Nyilatkozat aláírásáért, báró Perényi Zsigmond felsőházi alelnök pedig ugyan ezért és a testület debreceni összehívásáért szenvedett mártírhalált 1894. október 24-én. Az emigrációt Kossuth, Klapka, Szemere Bertalan mellett mintegy húszan választották. Őket távollétükben ítélték halálra 1851–1852-ben, nevüket jelképesen a bitófára szegezték. Kossuth – mint tudjuk –, haláláig Torinóban élt, a többiek vagy már 1852-ben, vagy 1867-ben hazatértek.

• *Sok kérdés merül még fel, hiszen maguknak az életrajzoknak az összeállításáról, a szerkesztés elveiről, hat év nehéz munkájáról és a források típusainak és feltárásának a kérdéseiről még nem is esett szó.*

Minthogy a 54 képviselő és a 790 felsőházi tag közül több mint ezernek az életéről szinte semmit sem tudunk, alapkoztatásokra volt szükség levéltárak és kéziratárak kiadatlan iratai, illetve korabeli újságok között, természetesen a 48 szerző átnézte a teljes szakirodalmat is. A

szerkesztő minden adatért felelős, ezért levéltárosként éveken át búvárokodott pl. az Országos Levéltárban, a Hadtörténelmi Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban. Egymást is segítették ismereteinkkel, legalább 50 esetben vidéki helytörténészekről, lelkészekről kaptunk anyakönyvi adatokat. Végül a lektor, Hermann Róbert, a szabadságharc történetének avatott kutatója is igen sokat segített adatokkal.

Forrásokat találtunk falusi plébániák, egyházközségek anyakönyveiben a keresztelési, házasságkötési és temetési bejegyzésekre. Szerzőink és a segítő papok nem egyszer az egész családot, valamennyi testvér, gyermek születését rekonstruálták. Ebből rengeteg családi kapcsolatra derült fény, hiszen a nemesi és a városi közösségeket rokoni szálak fűzték egybe. Az iskolai végzettségre nézve, az Országos Széchényi Könyvtár iskolai és aprónyomatvány-tárában lelhető fel sok száz tanévenként nyomtatott füzetekben kiadott iskolai értesítő a katolikus szerzetesrendek (piaristák, bencések, premonstreiek, ciszterciták) tanulóifjúságáról. Az ügyvédjelölti gyakorlatra és vizsgákra az Országos Levéltár személynöki levéltárában találtam pontos nyilvántartásokat. A vármegyei és városi tisztválasztások a területi levéltárak közgyűlési, illetve tanácsai irataiból deríthetők ki, a tisztikart a legkönnyebben a régi éves kalendáriumok – így Trattner és Károlyi magyarországi, illetve az Erdélyi Házi-segéd és az Erdélyi székely nemzeti naptár transzilvániai tisztviselői névsoraiból tudtuk megállapítani. Ez főként a mai határokon túl fekvő törvényhatóságok tisztikarára nézve kitérő, aránylag könnyen hozzáférhető forrás. A rendi országgyűlésekre választott követek neveit az Országgyűlési Könyvtárban őrzött korabeli latin–magyar nyelvű diétai naplóból lehet megállapítani. Magáról az 1848-as országgyűlésről sajnálatunkra mindmáig nincsen kritikailag kiadott napló (szó szerinti jegyzőkönyv), csak a korabeli Közlöny híradásai. Az Országos Levéltárban gazdag iratanyaga rejlik az 1848–1849. évi országgyűlésnek, itt találhatóak a választási jegyzőkönyvek és az igazolások során felmerült észrevételek is. A Hadtörténelmi Levéltárban a haditörvényeszek, és a rendőri megfigyelések adatai rendkívül értékesek, de német gót betűkkel írt források. A könyvészeti források egész könyvtárat tesznek ki, a kötetben 50 oldal a felhasznált bibliográfia. Ezt a hatalmas anyagot közösen sikerült átnézni.

Külön öröm, hogy igen sok gratulációt kaptunk közéleti személyiségektől, tudósoktól, könyvtáraktól, levéltáraktól, ahová az Országgyűlés főtikára, dr. Soltész István ajándékképpen eljuttatta a kötetet. A legbüszkébb Mádl Ferenc köztársasági elnök úr soraira vagyok: „szívből gratulálok az alapos anyaggyűjtésre épülő, a történelemszótársadalom széles nemzetközi összefogásán alapuló imponáns munkához”.

• *E hiánypótló jelentős műnek a megjelenése szinte kiált a reformkori országgyűlések követeinek, főrendi tagjai életrajzainak a feldolgozásáért.*

A kötetet Áder János házelnök úr 2002. március 13-án az Országház delegációs termében személyesen mutatta be és méltatta. E különleges alkalomra meghívást kaptak a szerzők is, jelen voltak nemcsak a vidéki levéltárosok, egyetemi oktatók Soprontól Nyíregyházáig, hanem a kolozsvári, nagyváradi, kassai és galántai szerzők is. Másnap már felkérést is kaptam feleteseimtől egy következő kötet szerkesztésére. Ez az 1825–1827, 1847–1848 között Pozsonyban tartott hat reformországgyűlés felsőtáblája tagjai, és az alsótábla követei biográfiáit tartalmazza. Ha Isten jó egészségét és békés, nyugodt éveket ad, remélem megismétlődik az a kegyelmi állapot, amely szükséges egy ekkora volumenű munkához.

• *A helytörténészek, honismereti szakemberek számára óriási segítség, további kutatásokra ösztönző alapmű a megjelent kötet. Kívánunk az új műhöz is erőt, egészséget és kutatói jókedvet.*

Adatok a lengyel légió részvételéhez a szabadságharcban

A Kossuth-év alkalmával talán időszerű, hogy a szabadságharcban a magyarok segítségére siető Lengyel Légióról, és családunk felmenőinek abban való szerepléséről beszámoljak.

Dédapám, Mikolaj Szybalski, mint 18 éves fiatalember Krakóból, tagja volt a Lengyel Légiónak, és részt vett annak harcaiban. Magyarországi tartózkodása alatt a Szepességben is-

merkedett meg későbbi feleségével, Terstyánszky Zsófiával, és a házasságkötés után magyarországi lakos lett, Lőcsén, majd Eperjesen éltek.

Unokabátyja, Feliczián Szybalski, a Lengyel Légio egyik parancsnokának, Mieczislaw Woronieczki hercegnek volt adjutása. Woronieczki az Osztrák Birodalom hadseregében volt tisz, ezért a Világosi Fegyverletétel után őt is kivégezték. Díszes sírja a Kerepesi temetőben van, emléktáblája a Földművelésügyi Minisztérium épületének falán.

Csapata már 1848 őszén részt vett a szerbek elleni harcokban, Ó-Futaknál, Újvidéktől nyugatra. Itt a herceg meg is sebesült, és utána Szabadkán ápták menyasszonyánál, a Vermes családnál. Feliczián Szibalszky adjutása vele volt, és barátságot kötött a családdal. Felépülése után a herceg az egész hadjárat során vitézül harcolt, így a harcokban részt vett a két Szybalski is.

Amikor 1888-ban a szabadságharc negyvenéves évfordulóját megünnepelték, a Lengyel Légio küldöttsége is Budapestre, és – mint rangidős a még élő légionisták közül – Feliczián Szybalski vezette a küldöttséget. A Lengyeleket a Keleti pályaudvar előtt ünnepélyesen fogadták. Slachowski krakkói polgármester hintóban ült, Feliczián Szybalski pedig lovagolt a Lengyel Légio küldöttsége élén. Az ünnepélyes fogadtatást egy, 1,5x2 méteres olajfestmény ábrázolja, Szredeniczki lengyel festő műve. Ennek eredetije a krakkói magyar konzulátusra került később.

Feliczián Szybalski egy fénykép albumot készített a Lengyel Légio résztvevőiről, amelynek első oldalán lengyel és magyar szöveg ajánlja az emléket a népek, és volt fegyvertársainak. Ezt a „Szybalski Album”-ot a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el, ahol az 1956-ban kitört tűzben elpusztult. De a második példány, melyet a Krakkói Múzeumban őriznek, megvan. 1970 végén a Várpalotában lévő múzeumban *A lengyel-magyar barátság 1000 éve* címmel rendeztek kiállítást, és oda a lengyelek elhozták ezt az albumot is. Akkor engedélyt kaptam arra, hogy abból a családunkat érintő oldalakat kifényképezhessem.

Dédapám, Mikolaj Szybalski – Sibalszky Miklós – 1889-ben halt meg Eperjesen, Feliczián Szybalski pedig 90 éves korában, Krakkó közelében.

Dr. Sibalszky Zoltán

Dr. Messik Miklós felvételei

Amikor Andrássy Gyula lobbizott

A választások évét éljük. Választások előtt és után vagyunk. Régen is voltak választások, s bizony már akkor is volt lobbizás!¹ Erről tanúskodik egy – még nem publikált – levél² id. Andrássy Gyulától, a „szép akasztott”-tól,³ melyben Evva András Sátoraljaújhelyen élő Zemplén megyei főjegyző⁴ régi ismerőse, segítségét kéri Molnár István⁵ későbbi Zemplén megyei főispán megválasztásához az 1860. december 18-án kezdődött tisztújítás alkalmából.

A levél így szól:

„Kedves és régi bajtársom!⁶

Tegnap este kaptam tudósítást, hogy 14-én⁷ tartatik egy Conferencia Pesten, a hol engem nélkülözhetetlennek mondanak, és reám parancsoltak, hogy minden megyei dolgot félretéve – jöjsek. Kénytelen vagyok tehát még ma indulni. Ha csak emberileg lehet lejövök. De lehet e nem tudhatom. Ugy szokol tehát mint ha nem jöhetnék. Zemplén megye Alispánjait megválasztja a közbizodalom, mely szabadon fog bizonyosan nyilvánulhatni Manó bátyám⁸ elnökelete alatt. Csak Cseley⁹ és Komáromy¹⁰ közt lévén szó – minden esetre jó lesz a választás. É tekintetben tehát meg vagyok nyugodva, és részemről két minden tekintetben derek ember között pártot csinálni nem tartom kötelességemnek. Hanem egy testamentaris¹¹ kérésem van mielőtt elutaznék. Molnár Pistát ajánlom és kérem mint Terebesi¹² főszolgabíró – becsületesebb és alkalmasabb embert nem választhatnánk – hallom Pilissyről¹³ is van szó –, akiről sok jót hallottam, és aki a mellett Protestáns is – ezért tehát mint személyes kérést hozom fel –, hogy ne tekintsék ebbe a vallás kérdést és válasszák meg az én kedvemért Molnár Pistát, ki igen érdemes és alkalmas erre ezen állásra. – Zemplén megye főjegyzőjét¹⁴ bizonyosan egy hanggal választja meg a közvélemény – még ellenvéleményt nem hallottam – és így mint biztosan elválasztottnak ajánlom kérésemet. Nem mondhatom mennyire sajnálom, hogy éppen most kell távoznom – ismétlem ha csak lehet ott leszek. De ha nem lehetne sok szerencsét és egyetértést kíván őszintén tisztelő barátja

Andrássy Gyula”

¹ Lobby: előszoba, parlamenti folyosó angolul; lobbizás: valamilyen cél érdekében befolyást szerezni.

² Az id. gr. Andrássy Gyula által írt levél eredetije magántulajdonban van.

³ Id. gr. Andrássy Gyula (1823–1890) az 1848–1849-es forradalmi tevékenységei miatt 1849-től száműzetésben élt, a Monarchia halálra ítélte, ezért hívták a párizsi dámák „szép akasztott”-nak. 1858-ban kegyelmet kapott.

⁴ Apagyai Evva András (1805–1888) Zemplén vármegye főjegyzője, Sátoraljaújhely első törvényszéki elnöke, Zemplénben a reformkor egyik vezető ellenzéki politikusa, akinek Kossuth is kérte segítségét.

⁵ Parnói Molnár István (1825–1907) politikus, jogász, főispán.

⁶ A levél címzettje Evva András.

⁷ A levélen dátum nincs. Valószínűleg 1860. december 13-án, egy nappal az 1860. december 14-i „Conferentia” előtt íródott.

⁸ Gr. Andrássy Manó (1821–1891), Andrássy Gyula bátyja, politikus, főispán.

⁹ Cseley János 1849. május 15-én megválasztott zempléni alispán, az 1860. december 18-i választásra már nem jelöltette újra magát.

¹⁰ Komáromy József Zemplén vármegyei alispán 1860 decemberétől, majd sóvári jószágkormányzó.

¹¹ Végakarató

¹² Töketeresbes zempléni kisváros Sátoraljaújhely közelében, jelenleg Szlovákiához tartozik Terebisov néven.

¹³ Pilissy Edére utal levelében Andrássy, akit 1860 decemberében terebesi alszolgabírónak választottak.

¹⁴ Andrássy levelében a címzettre, Evva Andrássyra utal, akit 1860 decemberében újraválasztottak főjegyzővé.

Várfalvától a folyó délre eső szakaszáig, Aranyosgyéresig tartó része a Keresztesmező. Várfalva, a vele egybeépült és hozzácsatolt Rákossal együtt ma is székhelye több, részben magyarnak maradt falunak. Aranyosszék szervezete 1876-ig maradt fenn, amikor a külön jogállású területeket betagolták a megyékbe, Aranyosszékét Torda-Aranyos megyébe.

A táj népe sokat szenvedett a további rabszolgaszedő tatár betörésektől, török hadaktól, martalócok garázdálkodásától, labancoktól, oláhok dúlásától. Ezért több templomuk köré várfalat emeltek, templomvárakat építettek ki. A templomok többsége az unitáriusoké lett, miután Aranyosszék népének nagyobb része a hitújításkor a Dávid Ferenc hirdette unitárius hitre tért. Kevesebben vannak közöttük reformátusok és egész kevesen a katolikusok. Nyelvjárásuk Torda hatására mezőszégi, azaz a-zó (asszony, damb), e-ző (köszen, ördeg), és nem különböztetik meg a nyílt és zárt e-t.

Felvinc város sorsa mutatja egész Erdély magyarságának erős zsugorodását a román uralom alatt, még jóval Ceau^oescu városmagyartalanító politikája előtt. Nagyon elrománosodott, pedig a XIX. század közepén az osztrák katonai összeírás szerint még csak 18 román lakosa volt, 1941-ben amikor már hozzácsatolták Veresmartot már 1903. Magyar 1910-ben a veresmartiakat is beszámítva 1827, 1941-ben 1342, 1992-ben csak 793. Felvincet 1659-ben törökök, 1848 novemberében osztrák tiszti vezetésével román lázadók dúlták, 52 embert megöltek, 500 marhát elhajtottak, 1849 augusztusában az orosz sereget követő román lázadók garázdálkodtak és több száz magyart lemészároltak. A románok dúlása Aranyosszék levéltárát is megsemmisítette.

Felvinc felett a Maros völgyében fekszik Székelykocsárd, amelyben 1910-ben még 1098 magyar lakott, és az 1941. évi román népszámlálás is erős magyar többségűnek találta 917 magyarral, de jóval több románnal, mint ahányan 1910-ben voltak. A Maros völgyében feljebb fekvő Székelyföldvár 1850-ben is igen erős román többségű volt, nagyobb számú, 420 (38 %) magyar csak 1910-ben lakta. Székelykocsárdon 1992-ben még 816 magyar élt 1708 román mellett. 1707-ben a labancoktól szenvedtek. A török-tatár támadások elől ingoványos mocsárban álló várukba menekültek, amelyet nem tudott bevenni a török. Magyarjai közül a román lázadók 1848-ban nagyon sokat lemészároltak.

A török-tatár betörésektől jól védte magát a „hegykelben” (Orbán Balázs 1871, tőle valók a következő idézőjelbe tett kifejezések és az egyes falvak történetéről szóló sorok is) fekvő Harasztos is, de 1815-ben teljesen leégett, templomai is ezután épültek. Ez a falu is a Felvinc székhelyű Alsó-járásban fekszik, aránylag távol Aranyosszéknek még többé-kevésbé magyar Felső-járási falvaitól. 1992-ben 2754 lakosából 991 volt magyar, akik 1910-ben még 1361-en voltak 570 román mellett. Harasztoson Aranyosszék 52 közgyűlést tartott. Ez az Orbán kastélyban folyt, amely „izmos” bástyáival, „roppant” tornyával igen impozáns épület lehetett. Köveit későbbi tulajdonosa potom áron eladta országútépítéshez. Őt Felvinc feletti, egykor székely falu népe elvesztette nemességét, mert 1617-ben megszöktek a moldvai hadjáratból. Ezzel mintegy kizárattak Aranyosszék közösségéből. Gyermeküket egyre inkább román pap keresztelte, és fokozatosan elrománosodtak. Aranyospolyán is az Alsó-járásba tartozott. Magyarjai reformátusok, mint a felvinciek, a harasztosiak nagy többsége is. Polyánt 1848-ban románok feldúlták, templomát is, amelynek csak a tornya őrizte meg eredeti gótikus jellegét. Magyarjainak 1910. évi 710 fős erős többsége 1941-re 683-ra, minimális többségre csökkent. Mára Tordához csatolták, ami 1910-ben még 72 %-ban volt magyar, 1992-ben már csak 11 %-ban.

Torda felett Szentmihályfalva következik az Aranyos mentén, amely Alsó- és Felsőszentmihályfalvából egyesült, és Aranyosszék Felső-járásához tartozott. Itt a magyarok száma már jóval kisebb a románokénál, pedig 1941-ben is még 1363-an voltak 997 román mellett. A magyarok többsége református, akik 700-an vannak, 500-an unitáriusok és 200-nál többen katolikusok. Az unitárius templom aránylag új, a református templom viszont a XV. században épült és kapujával, támpilléreivel, szentélyével a renoválás után is megőrizte gótikus jellegét. Erős várfalát a XX. században építették a régi pótlására. Aranyosszék gyakran tartotta itt közgyűléseit és mustráját, azaz hadi szemléjét. A falut Rabutin labanc generális felégette, 1848 novemberében pedig román lázadók dúlták. A magyar gazdák közül sokan jártak és el is költöztek Tordára, amelynek nemrég még virágzó ipara sok munkáskezet vett fel. A falun belüli telkeken a Móc földről beköltözőknek alakítottak ki házhelyet, kertet. Velük erős többség-

be került a különben is nagyszámú románság. Szentmihályfalván át kisvasút visz fel az Aranyos völgyében, de ezen már nem jár vonat, és Tordára sem, ahova autóbusz közlekedik Aranyosgyéres vasútállomásról, aztán Tordáról más járat fel a völgy falvaiba.

Szentmihályfalvától délre 5 km-re, forgalomtól távol, a Bágyoni-patak széles völgyében fekszik Bágyon, amely székhelye is volt Aranyosszék Felső-járásának. Négy unitárius zsinatot is tartottak itt és 26 aranyosszéki közgyűlést. Templomát 1746-ban újjáépítették, s a XIX. században már „letörpített védfal” övezte. Unitárius templomát jezsuiták és kámzsás barátok el akarták foglalni, de „leleményes menyecskék” méhkasokat dobáltak rájuk, mire „méhcsípeésektől dagadt pofákkal” elfutottak. 1848-ban Szentgyörgyi József fiatal őrmester innen indította a nemzetőrségek szervezését, amibe a környező falvak 1500 embert állítottak. Bágyont 1941-ben még másfélezen lakták, 80 %-ban magyarok, 1992-ben csak 758-an fele-fele arányban magyarok és románok.

A Bágyonnal délen, a dombháton túl a közeli Kercesed szomszédos, szőlők, gyümölcsösök borította dombok közötti völgyben bújik meg. Lélekszáma 1992-re az 1941. évinek kevesebb, mint egyharmadára, 236-ra csökkent, akiknek 70 %-a magyar. A falut már 1941-ben is kevesebben lakták mint 1910-ben, akkor a magyarok száma 735 volt, a románoké pedig 184. 1597-ben tatárok lepték meg a falu ünneplő-mulatozó fiatalságát, és azt a hetvenet, akit nem öltek meg, a Krímbe hurcolták rabszolgának. Közülük csak keveset sikerült kiváltani. Máskor a nyugaton bemélyedő szűk Nagyszorosban kövek, fatörzsek dobálásával teljes győzelmet arattak a tatárokon. A labancok is feldúlták a falut, utána köralapú templomukat csak 1783-ra tudták újjáépíteni a falu református magyarjai.

Szentmihályfalva felett az Aranyos völgyében Sínfalva sorakozik. A két falu között a folyó déli partján a hegyoldalon terül el Mészkö, amelynek házai „alabástrom talapzaton állnak”, és feljebb az Omlás nevű hely „alabástrom sziklával van tarkázva”. Ott ma nagy kőbánya működik. Még feljebb a hegytetőn a hagyomány szerint Bába vára állt, amely Orbán Balázs szerint lehetett római erőd és kolostor is. A tetőre Mészkön át műút vezet, onnan pedig meredeken le a Tordai-hasadékhoz, Erdély egyik látványosságához. A hasadék előtt menedékház áll és kempingezni lehet. Mészkö a XIX. század közepén és 1910-ben is román többségű volt, ekkor 367 magyar és 481 román lakta, ma 120 unitárius és 15 másvallású magyar lakja. Az unitáriusoknak szép templomuk van.

A forgalmas útvonalon fekvő Sínfalva lakossága 1941-ben és 1992-ben szinte azonos volt (740, 725), a magyarok száma viszont az 1910., az 1941. és az 1992. évi népszámlálás szerint fokozatosan csökkent 602-ről 509-re, majd 443-ra. A falu dombtetőn álló unitárius templomát 1772-ben katonaság közreműködésével a katolikusoknak elvették, de később lebontották az övező védőfallal együtt. Ott állhatott a dombon, ahol ma az ortodox román templom és paróikia. Az unitáriusok a XIX. században új templomot építettek és kétoldalt erős fallal vették körül. Az udvarában álló épületben Jászboldogháza 6 hálóhelyes szállást rendezett be, amit jelképes forintösszegért bárki igénybe vehet. Szálloda és motel is van a faluban, és eddig, az unitárius templom feletti végállomásig, sűrűn jár autóbusz Tordáról, ennek egyes járatai Várfalvára is felmennek.

Várfalva volt legtovább Aranyosszék Felső-járásának székhelye, ma kulturális központja. Régi neve Thordavár. A vele rég egybeépült és egyesített Rákossal együtt 1992-ben 1288 lakosa volt 850 magyarral, 1910-ben a még önálló két faluban 1723, 1941-ben pedig 1461 magyar lakott, a mai 340-nél jóval kevesebb, 234 román mellett. A régi Várfalva erdős hegyoldalra kúszik fel, már távolabb fekszik az Aranyos feljebb erdős, romantikus, szűk völgyétől, ahol turistaszálló van. A jó minőségű út ebben a völgyben halad tovább, amelyen távolsági autóbusz jár. Ebből az útból egyszerű makadám út ágazik ki Várfalvára. Orbán Balázs szerint a falu feletti 692 méter magas Füttyer-hegyen nagy vár állhatott, amely menedéket szolgált. Biztos, hogy menedéket szolgált az unitárius templomvár, amelynek várfala és a templom is középkori. Az utóbbinak egyik, már nem használt, béletes kapuja félköríves, román stílusú, tehát még a gótika előtt a XIII. században épülhetett. Hozzáépített részének gótikus jellegét csúcsíves ablakok, támpillérek mutatják. 1783-ban renoválták. Háromszor tartottak itt unitárius zsinatot. Várfalváról jelzett turistaúton 3 óra alatt lehet felmászni Székelykőre (1129 m), amelynek régi neve Kengürth volt. Rákos az eredeti Várfalvától keletre a Csegezről lefolyó

patak völgyében terül el. Unitárius temploma nem olyan régi mint a várfalvai, erődőfala is később épült.

Közvetlenül a Székelykő alatt, Várfalvától délre Csegez kúszik fel a hegyoldalra. Határának a Székelykőre emelkedő része köves, sziklás, mint a román neve (Pietroasa-köves) is mutat. Itt Orbán Balázs szerint felhordott talajon is termeltek. Feljebb az Ördögpataka szűk völgyében a Rákosi-lyuk Orbán Balázs szerint beomlott barlang lehet, amely menedékkül szolgálhatott. A félreeső fekvésű és mindig kis Csegezen is háromszor tartották Aranyosszék közgyűlését. Lakosainak száma az 1850 körüli 615-ről 1992-re fokozatosan 183-ra csökkent, valamivel kevesebb magyarral mint románnal. A magyarok száma csak a XIX. század közepén volt nagyobb (318) mint a románoké (297).

Várfalva és Bágyon között fekszik Kövend, amely északon Sinfalvával szomszédos. Kövendre is és tovább Várfalvára is egyszerű makadám úton jár autóbussz Tordáról, de ritkábban mint Sinfalvára. Kövend volt és maradt Aranyosszék legmagyarabb faluja, noha itt is erősen, 1992-re 570-re csökkent a magyarok száma, 1910-ben még 979-en voltak. Aranyosszék legtöbbször itt tartotta közgyűlését, sokszor mustráját, és gyakran volt itt unitárius zsinat. Kövend unitárius vártemploma a XIII. században épült, ebből csak a hajó maradt meg, amelyet gótikussá alakítottak. A toronycsarnokból a hajóba nyíló kapu szép csúcsíves alkotás. Népi ornamentikájú kazettás famennyezete 1721-ben készült, 1796-ban felújították. A templom körülvevő igen magas lőrésablakos, támpilléres védőfalnak csak egy része áll. Amikor egyszer a tatárok ostromolták, és a védők löpőpor már fogytán volt, egy „Bardóczné nevű menyecske” kezdeményezésére, a tatárookra dobálták a papnak a cinteremben (templomkert) lévő méhkasait, amitől az ostromlók megrémülve elfutottak. A labancok kétszer rabolták ki Kövendet. Innen származott Erdély egyik jelentős harcos 1848-as politikusa, Fehér Márton, akit temetésekor 1866-ban Kriza János búcsúztatott.

A felsorolt falvakban, Aranyospolyán és a távolabbi Maros-völgyi Felvinc és Székelykocsárd magyarjaitól eltekintve 4500 magyar lakott 1992-ben, az 1910-ben számbavett 6100-hoz képest. Felvinc, Székelykocsárd, Székelyföldvár, valamint Veresmart, Aranyospolyán magyarságának és néhány Felvinchez közeli Alsó-aranyosszéki falu magyarjainak száma 3700 volt 1910-ben. Ez 1941-re 500 fővel csökkent, napjainkra pedig jóval erősebben csökkent mint a Felső-járásiaké.

Aranyosszék népe régebben más tájakéhoz hasonlóan túlnyomóan a mezőgazdaságból élt. Ehhez az Aranyos mente, a Keresztesmező talaja a Várfalva feletti összeszűkülésig aránylag kedvező, Jankó János szerint kitérő földművelők voltak. Elsősorban gabonaeladásból pénzeltek, amelyet szekerezve szállítottak Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Felvinc piacára. Amikor 1900 táján Szentmihályfalván és Aranyospolyánon gőzmalom épült, könnyebb lett a gabonát eladni. Az 1720. évi összeírás csak Várfalván, Kövendén és Rákoson vett számba malmot. Kéves gyümölcsöt is adtak el. A két világháború között nagyrészt az aranyosszékiek látták el Kolozsvárt zöldségfélékkel. Szinte a kollektivizálás kezdetéig, 1949-ig háromnyomásos rendszerben dolgoztak, az ugart már előbb bevetették. Többségük egyes lófogattal, vagy kettős örkőfogattal művelte földjét. A helybeliek a legtöbb szőlőt Felvincen, Bágyonban és Kercsedén művelték. Marhatenyésztésük – ugyancsak Jankó János szerint – okszerű volt, de nem nagyarányú. 1914 előtt főleg erdélyi magyar marhát tartottak, de kezdett terjedni a magyartarka. A legtöbb bivaly Szentmihályfalván volt, de tartottak néhányat Kövendén, Sinfalván és Várfalván is. A szarvasmarhákat, lovakat régen nagypénteken megmosták az Aranyosban. A gazdálkodást 1914 előtt szinte minden faluban gazdákör és több faluban hitelszövetkezet segítette. Az egyes falvakban működő kovácsok, bognárok mellett Várfalván fazekasok is dolgoztak. Az utolsó fazekaskemencét 1960-ban bontották le. Kisebkek mellett szép nagy edényeket is csináltak.

Régi főnemesi birtokosként tartják számon ma is a várfalvai kastélyban élt báró Jósika családot, amely aránylag kevés szántóföldön gazdálkodott. Egyes falvakban néhány, Kolozsváron, Tordán vagy helyben lakó birtokosnak, az unitárius vagy református egyháznak volt nagyobb birtoka. Nagyobb üzemi gyümölcsös Szentmihályfalván és Harasztoson, üzemi szőlő Bágyonban, Sinfalván, Veresmarton volt. A Jósikákról Várfalván jó emlék maradt, amit az is mutat, hogy 2001. augusztus 20-án a polgármester ünnepélyesen visszaadta kastélyukat a család egyik tagjának, Emmerich Bánffy Jósikának.

Ma szinte minden aranyosszéki faluban nagy területen termelnek szántóföldön hagymát, sárgarépát (murkot), petrezselymet, paradicsomot, káposztát, de gabonafélét, kukoricát és mást is, Bágyonban különösen sok sárgarépát. Másutt a hagyma a legfontosabb, amelyből távolra is sokat szállítanak, és télen is hoz pénzt. Tehenet is tartanak, de a tejet csak saját szükségletre és falujuk ellátására fordítják. Ló ma is aránylag sok van, egyes fogatokban használják terményszállításra. A földet jobbra traktorral művelik, a gabonát géppel aratják.

A lakosság többsége nem szegény, de a lelkészek szerint a székelyföldi székelyekhez képest kevésbé áldozatkészek és kevésbé összetartóak. Többen magyarságukhoz nem túlságosan ragaszkodnak. Sok magyar szülő román iskolába járatta gyermekét. A sinfalvi plébános keserűen panaszkolta, hogy amikor felrója a szülőknek gyermekük román iskolába járatását, gyakran mondják neki: „Nem a maga gyermeke”. Neki különösen nehéz a helyzete, Sinfalván székelve még a tordatúri plébániát is ellátja. Összesen 12 falu, részben mérsékelt vallásos katolikus magyarjait gondolja motorkerékpáron utazgatva. Vasárnaponként négy helyen mond misét. 118 sinfalvi hívének kétharmada cigány, akiknek elődei magyar nyelvűek voltak, de gyerekeik már csak románul tudnak. Nekik románul tartja a plébános a hittanórákat. Az unitáriusok, reformátusok is mérsékelt vallásosak. Sokan csak nagy ünnepeken járnak templomba, más vasárnapokon aránylag kevesen, de az iskolás gyerekek csaknem mind.

Szinte minden faluban van magyar kisiskola, azaz alsó tagozat. A Felső-járásban Szentmihályfalván van nyolcosztályos általános iskola, Várfalván pedig al gimnáziummá kiegészített tízosztályos, Szentmihályfalván 80 körüli, Várfalván 100 körüli tanulóval. Az iskolásoknak többnyire a templomban rendeznek karácsonyfa ünnepélyt, pásztorjátékot.

Régebben karácsony este a templomban misztériumjátékot rendeztek. Karácsony első napján verseket mondva köszöntötték egymást, pl. egy, Jankó János által közölt hosszabb vers alábbi utolsó strófájával:

*Nosza hát előre! Kévánjunk sok jókat
Érjenek meg még sok karácsony napokat
Örvendetéseket, ugyan boldogokat
Sokszó' tölthesse nek borra' meg kancsókat!*

Karácsonyfát ma a vagyonosabbak állítanak, karácsony másnapján bált rendeznek. Régen szokásban volt másnapján az Istvánözás, harmadnap a Jánosözás. Ez abból állt, hogy a legények a határ egy magas pontján este fennhangon énekeltek. „Nagyon szép volt” – hallottam egy másik erdélyi faluban, ahol még emlékeztek rá. Újévkor ma a gyerekek köszöntenek, régebben a férfiak csoportosan járva köszöntötték az új évet, este a házaspárok batyubált rendeztek. Fonót egész télen át tartottak, esténként más-más háznál. A farsangot január 6-tól tartják farsangjárással, fánkot sütnek, hogy olvadjon el a hó. A farsangot versekkel temetik, amikor elégetik a farsangkoporsót és a „fabulykót”, amelyet az Őrségben szokásos rönkhúzáshoz hasonlóan használnak. Sokan elmennek a Torockón tartott nagy farsangi bálba.

Húsvétkor az aranyosszékiek is locsolkodnak, következő vasárnap mulatnak. Az áldozócsütörtöki búcsún a Székelykőn örömtüzeket gyújtottak, és ott napkeltéig virrasztottak, de ez és sok más szokás is eltűnt, Orbán Balázs szerint a „kalmár szellem” felülkerekedésével. De megmaradt a május elsejei „zöldágazás”. Ez 2-3 méter hosszú, végig ágas fa, amit a lányoknak állítanak. Nyáron vasárnaponként csűrökben táncoltak lassú és gyors csárdást, csürdöngölőt, sűrű magyart. A mulatságba a lányok ételt, a legények bort vittek a cigányzenészeknek. Szüreti bált olyan falvakban is tartanak, ahol nem csinálnak bort. Akkortájt ülik Szent Mihály napját, az unitáriusok egyik jeles ünnepét.

1848 előtti régi viseletüket Jankó János Orbán Balázs nyomán ismerteti. Akkor a férfiak fehér harisnyát, borjúsájú inget, kék lajbit, nyáron pörge kalapot, télen fehér báránybőr sapkát, „aszajos” condrát viseltek, később Orbán Balázs szerint kék felsőruhát. A nők fersingben, azaz elől kötös hosszú sötét szoknyában, rövid lajbiban jártak, nyáron ujjas bunzsur (bon jour) felöltöben, télen sötét „zsubikában”. Ingük kézélős, vállban kissé lobogós volt. Jankó János szerint a XIX. század vége tájára inkább a tordai divat volt elterjedve, és viseletükben nincs „ma már semmi eredeti”. Ezt arra az időre nem ismerik el. Kövenden Gál Szabolcs gimnazista nagyanyjától összegyűjtötte a XX. század első felében viselt ruházat jellegzetességeit. Tőle és Székely Hunor osztálytársától kaptam erről, valamint a régi és új szokásokról a legtöbb személyes tájékoztatást. A nőknél megmaradt a hosszú sötét szoknya, felette azonos színű, alul

fodros, gombos „lékrit”, barna vagy fekete lapos kalapot viseltek és piros csizmában jártak. A férfiak viselete nemigen különbözött más tájakétól. Ők csizmát, fekete vagy szürke házi szövésű gyapjúnadrágot, fekete lajbit, széles karimájú kalapot viseltek. Jankó szerint még a XIX. század végén is viseltek condrát, Csegezen szőtték is. Más falvakból inkább az Aranyos-völgyben feljebb lakó románokhoz vitték a gyapjút ványolásra és ott is csináltatták meg a condrát. Persze, különösen a nők viseletében különbségek is voltak. Pl. a rákosi lányok nyári fehér ünnepi szoknyáját alul három sor zöld szalag díszítette, és zöld lajbit viseltek.

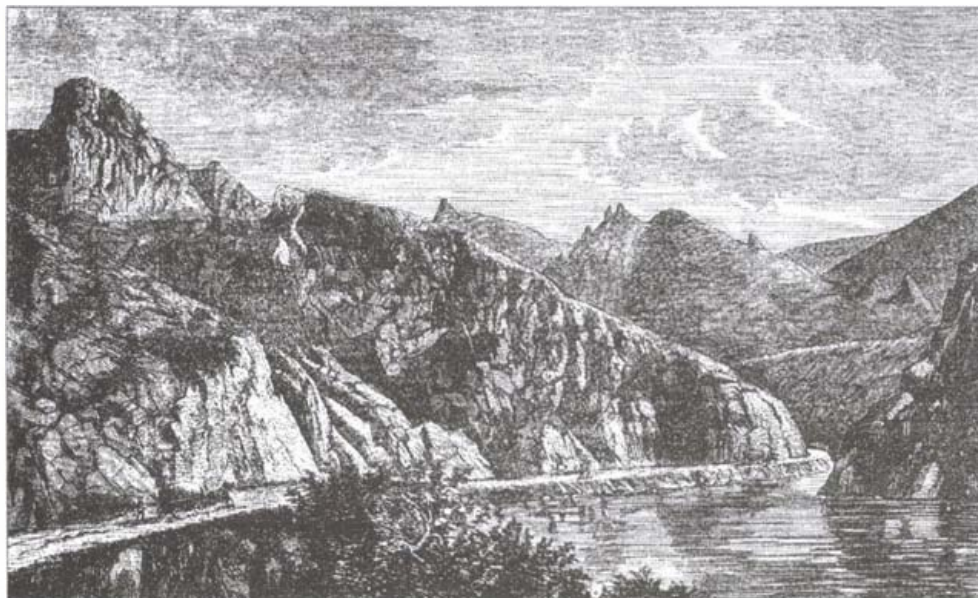
Az Aranyosszéki Néptáncsoport leányai ebben a rákosi viseletben táncolnak. A csoportot 1998-ban, saját költségét sem kímélve, 8 párral szervezte meg Kanyaró Pál, Várfalva polgármestere, aki 12 éve tölti be ezt a tisztséget. Ma tíz párral táncolnak. Művészeti vezetőjük Bálint Mátyás nyugalmazott tanár. Helyben és Kolozsváron lépnek fel. 2000-ben a Szent István-i millenniumot a Somogy megyei Szulok német nemzetiségű táncsoportját fogadva ünnepelték, 2001. augusztus 18-án pedig a III. Szent István-napi Néptánc Találkozó egyik eseményeként lettországi táncsoportot fogadtak.

Ugyancsak Kanyaró Pál polgármester indította el a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet szervezését. Ebbe a már konfirmált fiatalok léphetnek be. Ezt Kolozsi Tünde tanárnő vezeti. Több faluban van szervezete. Különböző műsorokat rendeznek, színdarabokat játszanak, elsősorban könnyen érthető népszínműveket.

Várfalva polgármestere az aranyosszéki kulturális élet szervezése mellett, részben mint vadász, nemzetközi kapcsolatokat is igyekszik kiépíteni. Ezt szolgálja a báró Jósika család külföldön élő leszármazottaival való kapcsolat, és 2001 őszére belga vadászok meghívása. Mellette mások, és fiatalok is vannak, akiknek szívügye Aranyosszék magyarságának megtartása a hagyományok ápolása révén is.

Gábrriel András

Irodalom: Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása, 1850–1941. Bp., 1991. KSH. – Jankó János: Torda, Aranyosszék, Toroczko magyar (székely) népe. Bp., 1893. 294 old. – A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. KSH. Bp., 1897. 765 old. – Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. KSH. Bp., 288 old. – Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, 5. kötet. Pest, 1871. 248 old. – Rubinek Gyula (szerk.): Magyarországi gazdacimtár. Bp., 1911. 1057 old. – Murdán László: Az aranyosszéki nyelvjárás. Művelődés. Kolozsvár, 1971. 6. sz. 14–15. old. – Nagy Miklós: Földművelő Aranyosszék. Művelődés. Kolozsvár. 1971. 6. sz. 16–18. old. – Jakó Zsigmond: Az Aranyos mente múltjából. Művelődés. Kolozsvár, 1971. 6. sz. 7–11. old.

Az Aranyos szorosában Aranyosszék határát jelölő Örvénykő. (Orbán Balázs: Székelyföld leírása)

Szülőfalum, Tatrang

Családomról

Szülőfalum: Tatrang, Brassó megye területén a hét barcasági csángó falu egyike, románul: Tarlungeni, németül Tatrangeni. Szomszédai: Zajzon, Pürkerek, Hosszúfalu, Brassó. Sajátos világ, mert három különböző életmódban élő, különböző hagyományt ápoló nép: románok, magyarok és cigányok lakják a vármegyét Tatrangon. A magyarok jól beszélik a románt, a románok közül a vegyes házasságban élők a magyart, a cigányok mindkét nyelvet beszélik, cigányságuk életmódjukban rejlik.

Tatrang a Bodza és Ósánc között terül el, nincs messze a Tömösi szoros sem. Télen hidegebb van mint Erdély más területein, nyáron sokszor beszorul a meleg, sok a köd, a szép hegyek nem mindig láthatók, gyakoriak a viharok, záporok. Huzatos hely. Négy-öt szoros, hágó (Bodza, Ósánc-Garcsin, Tömös, Törösvár) torkollik e tájra, húzza, fújja a különféle szeleket télen, nyáron egyaránt. Kendő, sál mindig kellett a csomagba, ha dolgozni, vagy kirándulni mentünk.

Szüleim két hold mező (szántó) és öt szekérré való kaszáló területtel indultak, mikor összeházasodtak. Édesapám – a legkisebb lévén az ötgyermekes családban – maradt a családi házában. Édesanyám pénzbeli hozományából „kifordította” (kifizette) a bátyjai részét. Így a leánynek járó ökör-szekérrel és gazdasági felszereléssel, 1 hold földdel és 3 szekérré való kaszáló területtel rendelkezett. Édesanyám hozománya 3 darab föld, 2 szekérré való kaszáló terület, valamint a leálynak járó szobabútor, konyhai felszerelés, kelengye – sok szép szőtemény – és egy fejőstehén volt. Elindulásakor nem sok, de szeretetben elég is.

Édesapám a hajnal első fényeivel kelt, mert a harmatos füvet – különösen, ha az „kecskeszakállas” volt – jobban vágta a kasza. Amikor mi felkeltünk, ő már kissé fáradt is volt, ébéd után rendszerint szundított egy keveset. Mikor 4-5 évesek voltunk, édesapám kétágú fából kis favillát faragott. Megmutatta, mit kell vele csinálni: „Én kaszállok, te utánam elterítéd a rendet”. Megmutatta, hogyan kell jobbra-balra dobni, szórni a füvet. Ezt „berzselés”-nek nevezte. Sokszor olyan vastag volt a rend, hogy nem lehetett „berzselni”, hanem kicsidenként rázogatni, forgatni kellett. Aztán, később jófogású, kis villát vásárolt, amelyért valósággal versenyezünk testvéremmel, hogy ki dolgozzék elsőként naponta vele. Erdő szélén, bokor alján, ha epret talált édesapánk, azt csokorba kötötte, kalapjába tűzve hozta, és szeretettel osztotta el leánykájának. Máskor vadméhek fészkére talált, lopva hozta el tenyerében a kis lépes mézet. Erdőről hazafelé menet, alig vártuk, hogy a hideg kúthoz érjünk, és friss, hideg vizet ihassunk. Szokás szerint az edényeket az *iszákban* a szekérderekéba a széna közé tették, hogy ne zörögjenek. Mi nagyon szomjasak voltunk, de nem volt pohár, sem csupor, amiből ihattunk volna. Édesapánk kalapjában hozta fel a vizet a szénás szekér tetejére, milyen finom volt az a víz!

Édesapán kaszálólhelye a *Csiligás* és *Kü(s)Zajzonban* volt, no meg a hegyen egy kis „darabka”, amelyet széna fogytán reggelibe lekaszált. A kasza nyelvél el is berzelte, délután kimentünk, megforgattuk, estére feltakartuk. Legtöbbször félszárason meg is ették ökreink, melyeket mindig nevükön szólítottunk: Vidám, Rigó, Jámbor, Bodor, Gyuri, Piros nevékre emlékszem. Ha valamelyik nem tudta „felvenni a kőrőjét”, nem tudott kérődni, sós tárkonyt etettek velük. Nem mindig lehetett sarjút kaszálni, ilyenkor leetettük. Egy nyári vakációban a *Mari* oldalban etettem az ökröket, így olvastam el Harsányi Üstökös című regényét.

1933–1937 között elvégeztem az I–IV. osztályt, négy tanító tanított, Szórádi Blanka tanítónőmet elválták a nyelvvizsgán. Őt egy román tanító követte, majd Szórádi Rózsika. A IV. elemiben újból férfi, Zsigmond István tanított. Románul tanultunk mindent, csak az első osztályban volt kétnyelvű az egyetlen tankönyvünk. Hogy megtanuljunk írni-olvasni magyarul, a szülők külön órákat fizettek a román vizsgán elvágott tanítónőnek, akit nagyon szerettünk. Az V. osztályba egy olyan román tanítónőhöz kerültem, aki egy osztálykézimunka miatt kegyetlenül megvert. Sírva mentem haza, s iskolába többé nem mentem. Szüleim kifizették a büntetést, s kimaradtam három évig. 1937–1940 között az erdő-mező volt az iskolám. Fújta már a háborús szelek. Édesapámat több kortársával együtt munkaszolgálatra vitték. Csak az kapott nyári felmentést, aki fokozottabban belekapcsolódott a cukorrépa-termesztésbe. Azt

kapálni „egyezni” kellett. Akkor már testvérem és én, egy-egy napszámos dolgát el tudtuk végezni. Sokszor versenyeztünk is testvéremmel. Ő kisebb volt mint én, de erősebb.

Szüleim beszélgetéséből egyszer azt hallottam, már van anyyi földünk, amennyit meg tudunk dolgozni, Sárinak is ki tudják adni a három darabot férjhezmenetelkor. „Adjuk Katit tanulni.” Csak sejtettem, hogy ez mit jelent, titokban egy kicsit örültem. Édesanyám elemi iskolás társaimtól és tanítóimtól is kapta a biztatást. Azon a nyáron még takartam a sarjút a *Hegymegett*, – nagyon szerettem a sarjúcsinálást.

1940 őszén kezdtem a középiskolát, de míg ki nem ástuk a pityókát, nem mehettem be a brassói Szeretetházba, a Református Leánygimnáziumba. Nagy hiánnyal indultam. Három évig csak a templomi énekeskönyvből és a Bibliából olvastatott édesanyám téli estéken, amikor nem kellett fogni a kendert, amiből a testvérem szép dolgokat szőtt. Örültem, hogy felsőbb iskolába járhatok, de az öröm mellett fájó érzés is volt bennem. El kell hagyni az otthon, el kell válni testvéremtől és a szomszédban lakó elemi iskolás társaimtól, akikkel néha nagyon jó volt a Tatrang hideg vizében lubickolni. Szép fehér kavicsokat kerestünk, azokkal pittyközeztünk. A földre kockákat rajzoltunk, lapos kövel sorra versenyt játszottunk, sokat labdázunk, ugráltunk kötélén. „Bujócska” előtt kiszámoltuk a hunyót: *em-tem ti-na szó re-ke ti-na, szó re-ke-ti-ki taka, elem belem bussz!* A végén, amikor alkonyodott „döge”-vel búcsúztunk: *döge-döge, aludjál jól szeretődvel.* Ha ezt hangosabban mondtunk, édesanyám éppen az udvaron lévén, ő is bekapcsolódott a játékba: „Adok én nektek szeretőt!” Ilyenkor jó volt gyorsan bemenni, nehogy kikapjunk vacsora előtt.

Nehéz volt a gyermekkorom! Az idő múlásával megszépül és drága kincssé, értékké válik. A jó még jobb lesz, a rossz sem megy feledésbe, de már nem fáj úgy, mint akkor.

A szülői ház egy szerény, templom melletti kis falusi ház. Eresz, ahova beléptünk (benne ke-mence), balra a szoba, jobbra a kamara, alatta pince. A ház falához épült a kőből rakott csűr, az „odorral”, amelyben mindig szénát tartottunk. Taposva, mindig tele, bejáró fölött fenyőrudakból kikészített állás volt, amelyre sarjú, lucerna, mindig a finomabb takarmány féle került. L-betű alakban épült melléje az istálló, szintén kőből. Egy pár ökörnek, a tehénnek és borjának, két disznónak volt hely benne. Télen a bárányozó juhok is itt teleltek. Az istálló fölött volt az alomnak való szalma. A kalászos gabonának csűrűt béreltünk, ahol rendszeresen csépeztünk. A lencsés szalmát és polyvát hetente szállítottuk haza, ez répaszelettel együtt, téli eledel volt állatainknak. A juhoknak, tyúkoknak külön volt a „lakásuk”, pajtájuk.

Apám, *Fejér András* (Fejér Samu és Csórik Ilona fia) barátkozó természetű, édesanyám *Jónás Kata* (Jónás András és Csere Kata lánya) zárkózottabb természetű volt. 1940-ben a II. bécsi döntés után bizonyos ideig át lehetett települni a visszatért Észak-Erdélybe. Édesanyám – talán értünk, a gyermekek jövőjéért kívánta volna ezt, de édesapám nem értett vele egyet. Ő nem tudott megválni a falutól, ahol rokonai és barátai éltek. Sokat vívódtak. Éjszakákon át tartó, aggodó beszélgetéseiket vissza-vissza hallom. Édesapám akarata győzött. Édesanyám bánatát így jegyezte le: „Bánt a rabság, éltet a szabadság, de mit ér a szabadság, ha odaát jövevény vagyok már.” Édesapám pedig ezt mondogatta: „Jobb kicsi gazdának, mint nagy szolgának.” Akkor édesanyám újból elővette a kicsi nemzeti színű szalagdarabkát, könnyes szemmel megsimogatta, csókoltgatta, és zokogva mutatta és mondogatta az ország vármegyét ábrázoló térképet, majd gondosan visszacsomagolta, minket pedig figyelmeztetett, hogy amit látunk, arról beszélni nem szabad, mert őt elviszik a csendőrök és bezárják. Nem felejttem el 1940. augusztus 30-át, a II. bécsi döntés napját. A faluban akkor négy-öt rádió ha volt. Rádióhallgatásból jött haza Dinka néni, aki szomorúan mondta: „no, leánka, itt maradtunk, soh’sé leszünk magyarok”. Éppen akkor jött a Bucsu nevű cigány is, aki összeverte tenyerét, tapsolva mondta: „ce bine imi pare, că suntem români” (milyen jó, hogy románok vagyunk).

Ezen a napon szüleim szénáért voltak az erdőn. Hazaérkezésükkor én is szomorúan mondtam: „itt maradtunk”. Azon az éjszakán *Muszka* asztal fölött, a *Bikkos* tetején félkörbe ültetett fenyőfák egyikére valaki három méteres magyar zászlót helyezett, s lefelé jövet ágait mind lenyeste. Félnap lobogott, de nem látszott Kőkősig – az új határig –, s délután a hatóság a fát tövestől kivágatta. Édesapám katonai behívót kapott. Hónapokig fát vágott a Babarunkában, levélben jött a versszerű híradás: „Mnnnstira alján Dâmbovița partján negyven csángó őszül, furniculár épül.” Mikor hazajött sokadmagával jött, a sok tetűtől alig tudunk megszabadulni.

Édesanyánk féltve szeretett, gondosan és szigorúan nevelt. Vigyázott, számba vette, hogy mit tanulunk, tanult is velünk, hogy nekünk könnyebb legyen az iskolai lecke. Rászoktatott a napi házimunkára, és megmagyarázta a háztartás titkait. Édesapánk sokat dolgozott. Ő megkereste, előteremtette az élethez szükséges anyagiakat. Édesanyánk mindenre kiterjedő figyelemmel, ötletesen osztotta be a keveset is, tőle tudom: „egyél meg ma egy ökröt (vagy árát), holnap úgyis éhes vagy”. A lelki igényekről sem feledkezett meg soha. Családi békétlenség idején testvéremmel együtt szenvedtünk. Mindkettőjüket egyformán nagyon szeretttük. Összekötő kapocs voltunk számukra.

A szülői házban édesanyámtól tanultam: „Zágon felé mutat egy halovány csillag”, vagy hogy „ki volt Kőrösi Csoma Sándor?” – »Egy ügyes, székel legénke, aki elindult megkeresni Ázsiában a magyarok őshazáját«. Akkor még nem tudtam hol, merre van Zágon és Csoma-kőrös! Itt Háromszéken megtanultam, itt lettek számomra valóságos zárandokhelyé.

Látom a szomszédokat. Szemben Csabai Mártonné Sára Kata néni. Sokszor jött kölcsön tojáért, pénzt kérni, még a téli tüzelőt is mindig tőlünk vásárolta. Dudás István bácsiék Bukarestben szolgáltak, de Ibi lányuk iskolapadtársam volt. A harmadik, szemben levő szomszéd a Dinka család, Mihály bácsi sok éven át a falu bírója volt. Felesége, Bajor Anna, tizenhat gyermeket szült. Közülük tizenegyet ismertem. Mellettük a Községháza volt, mi csak irodának mondtuk.

Édesapám nagyon korán 1964-ben, 64 évesen, férjem Balka Zoltán református lelkész 1975-ben, 43 évesen, anyám 1992-ben 90 évesen, testvérem 1994-ben 65 évesen halt meg. Testvérem férje két hét múlva követte testvéremet. Nagyon egyedül, családtalanul maradtam. Ezért tudom értékelni a család életét, fontosságát, szükségességét. 1947 őszén a Székelyudvarhelyi Református Tanítóképzőben vallástanárom Molnár Margit azt a feladatot adta, hogy az ifjúsági imahét keretében előadást tartsak: „Hogyan él a keresztyén család” címmel. Tudom, hogy nem volt könnyű a feladatom, többen tudták akkor már rólam, hogy én is többgyermekes anya kívánok lenni. Aztán igaz lett az én életemben is, hogy „Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Róma. 9,16.) Lekötött a gyülekezeti munkám, nem volt idő a magam bánatával, özvegyi gondokkal bibelődni. A gyülekezet gyermekeit szerettem, élveztem ragaszkodásukat, mégis néha-néha fáj az egyedüllét, különösen testvérem halála rendített meg. Fáj, hogy a szülőfalumban nincs ki *haza* várjon.

Az én falumban, de az egész hétfalusi Csángliában ismeretlen volt a ma annyira divatos lett *válás*. A gyermek, mint összetartó kapocs, tíz éves kora után szinte munkatársa volt a szülőknek. Szinte ismeretlenek voltak a szellemi-tesztifogyatékosok. A falumban egy néma ember volt, aki hajnyírással kereste a kenyerét, soha senki nem vetette meg, szüleivel maradt, majd azok halála után, testvére családjával a családi házban lakott élete végéig. Szegény emberek voltak, de nem koldusok, kéregetett egy-egy cigány, inkább téli időben. Édesanyámnak voltak szegényei: Pál Péter *mátpó*, aki vak volt, kenyérsütéskor friss kenyérgát, disznóöléskor kóstolót, húsvétkor piros tojást is küldött neki. Úgyanezt tette pipás *mányival* is, aki magányosan élt. Munkácsi Mihály „Rözséhordó” festménye jutott eszembe, amikor egyszer megláttam, hogy a hátán cipelte a faágak kötegét. Bóodi János harangozót is sokszor megkerestem, aki édesanyjával egy kis hegyoldali zsákutcában lakott. Ezek a szegények, tanulásom ideje alatt mind meghaltak. A kollektivizálás után már nem nagyon jutott adakozásra.

A család életében láthatatlanul indult meg a változás, talán már a II. világháború után, főleg a társadalmi változásokkal. Azokban az 1940-es években én ezt gyermek szívvel, diák ésszel nem is észleltem, örültem a vakációnak, részt vettem az erdei szénacsinálásban, mezőn a gabona behordásában. Családunkban minden a régi menetben haladt. Másfél évig abban az iskolában jó volt tanítani, még ha minden másképp volt is kötelező, mint ahogyan a Székelyudvarhelyi Református Tanítóképzőben elképzeltam az 1948-as tanügyi reform előtt. Az egyházam iránti szeretet, az előállott lelkészhiány, és Mezei István tatrangi lelkész buzdítása készítetett arra, hogy a tanulás további útjára lépjek. 1950. január 18-án a Kolozsvári Református Teológia hallgatója lettem. A teológiai tanulmányok ideje, ifjúságom legszebb idejének mondható. A teológus években sokat szolgáltam a sorra megüresedő gyülekezetekben. Ezek mind sok örömet nyújtottak. Az 1956. október 15-én kezdődő sepsiszentgyörgyi szolgálatommal új szakasz kezdődött életemben. Nagy szórványterület tartozott hozzám, aminek gondozása sok utazást, otthonról való távollétet követelt. A sok tennivaló, gondok, nem várt

kérdések megoldása éltetett, sürgetett. Nem volt időm önmagammal törődni, bár édesapám halála bánattal töltött el. Erre az időre esik férjhezmenetelem. Férjem, Bajka Zoltán a háromszéki Alsócsernáton a református gyülekezetnek volt a lelkipásztora. Örültem, hogy munkakörömet megtarthattam a házasságban is. Hálás voltam, hogy a nehéz gyermekkor utáni szép ifjúságomat felváltotta az asszonyi sors, megszámlálhatatlan tennivalójával. Két parókián éltem. Ha fáradtan érkeztem Szentgyörgyre, pihenten tudtam hazamenni a szép csernátoni parókiára, és fordítva. A falusi templom körüli park, a gyümölcsös, a tornácon való olvasás sokszor nyújtott kellemes perceket, felüdülést. Sajnos, nem gyermekáldással termékeny a házasságunk.

„Szülőföldem szép határa”

Tatráng nevének írásos említése először 1427-ben fordul elő, mint a Csernátfalusi Szent Mihály egyházközség leányegyháza, Zajzon és Pürkerec mellett. Neve azonos a település mellett folyó hegyi patakéval. Sebes folyású, hegyek közül szabadult víz ez, mely sziklák letöredezett darabjait hozza magával. Ha medre feltelik, új medret ás magának, otthagynva az építkezésre alkalmas kavicsot, homokot. A patakhoz Bacsó Anna legendája kapcsolódik. Eszerint Bacsó Anna titokban férje látogatására indult, ki juhokat őrzött a havason. Útjában egy idős, ősz ember vihart jósolt, de az öreg tanácsa ellenére tovább ment. A vihar életét követeltre. Férje egy szikla alakjában vélte felismerni, bánatában ejtett könnyeiből lett a Tatráng pataka.

1500-ban Ulászló király oklevelében, mely szerint a hét barcasági falut elzalogosította a brassói szónoklat – Tatráng-falva szerepel. 1513-ból való esperesi rendeletben Tatrának néven említik, 1625-ben Bethlen Gábor adománylevelében Tatrángh néven fordul elő, ma Tatráng, Tarhungeni, Tatrangen.

1440–1540 között Hunyadi János idejében a falvak népesednek, Pürkerecen templomot építenek kőkerítéssel. Közelebb lévén, mint a Csernátfalusi Szent Mihály templom, Tatráng népe is idejárt imádkozni. 1513. április 10-én Máté Czeyden feketehalmi pap és a barcai káptalan dékánja építési engedélyt ad a tatrángiaknak kápolna építésére, azzal a feltétellel, hogy a dézsmát és egyéb járulékat a Pekaretyi (pürkereci) Mária Magdolna egyház lelkészének adják, aki tartozik havonta kétszer Tatrangon istentiszteletet tartani, betegeknek a szentséget kiszolgáltatni. Minden más szolgálatért a pürkereci pap engedélyt kellett kérni.

1686-ban Tatráng elválik Pürkerectől és önálló egyházközséggé szerveződik. Első papja Budai Ilyés János, Szászbudai Ilyés ügyvéd fia, ki előbb brassói, aztán krizbai iskolamester volt. Ismervén a magyar nyelvet, papságra vitethetett. Draut György, brassói főbíró az újonnan megalakult tatrángi egyházközségnek és papjának jötevője volt. Alapítvánnyal gondoskodott a papok anyagi helyzetéről. Az 1513-ban épült Mária kápolna kicsinek bizonyult, ezért 1757-ben templomépítésért folyamodtak a tatrángiak. Glosz Péter halogatta az engedély megadását. 1758. június 28-án éjjel tűz pusztított, leégett a fél falu, a templom, a harangláb, a paplak és az iskola is. Bár maguk is sokan hajlék nélkül maradtak, a tatrángiak még abban az évben hozzáfogtak templomuk „kiigazításához”. 150 forint a községben gyűlt, Háromszékről gabonát kldtek, amiből égett bort főzve pénzzé tették, s a költségek fedezésére fordították. A barcai magyar falvak is adakoztak. Brassó hatvan forinttal járult hozzá. Miután a község az anyagokat meghordatta, a régi templom falait kiigazították, befedték. 1761-ben tornyot is emeltek, és Deák György papságában teljesen bevégezték. Sokat áldozott Tsabai Szász Mihály nevű gazdag ember, aki a stukatúrát is a maga költségén csináltatta meg. Ez a templom is idővel kicsivé vált, úgyhogy a helyére épült a mostani díszes egyház 1820-ban.¹ 1886-ban, az anyaországi Czékus püspök idejében, a Brassó megyei magyar evangélikusok külön esperességbe tömörültek. Az egyház önállósulásának jubileumait 1986-ban és 1996-ban is megünnepelelték a tatrángiak.

Tatráng történetéhez hozzátartozik az 1848–1849-es szabadságharcban való részvétel is. A *Barcaság 1848–49* című kiadvány² a 126. Honvéd zászlóalj vitézeinek névszerinti kimutatása 116 nevet sorol fel, közülük hős halált halt 65 férfi. Képviseletette magát a falu az agyagfalvi gyűlésen is. Még mindig emlékeznek falumban a „Véres karácsonyra”. Így él a nép emlékeze-

¹ Orbán Balázs: A barcasági 10 magyar falu leírása. Bp. 1873. 167. old.

² Hochbauer Gyula, 1999.

tében az 1848. december 23-i vérengzés, amikor a brassói szászok elnézték, hogy a hétfalusi románok a magyarokra törjenek. Mindent, ami értékes volt, magukkal vittek, százharminc gazda épületeit felgyújtották. A biztos halál elől sokan elmenekültek. A forradalom és szabadságharc idején meglévő nézetkülönbségeket példázza az 1852. évből megörököített temetési beszéd is: Tsabai István temetésén Bednesz György szász pap, az agyagfalvi gyűlésen való részvételéért megróttá, mint hazaárulót, ugyanakkor Mátyás István, a pürekerci magyar pap, mint jó hazafit búcsúztatta el. A forradalom leverését követő megtorlások Tatrangot sem kerültk el. A megfélemlítés olyan fokát élték át, amely hosszú évtizedekig érezte hatását.

Török József idejében, 1886-ban elszakadtak a szászoktól és önálló esperességgé szerveződött a Brassó megyei evangélikus magyarság. Szórádi Lajos, akinek négy lánya tanítónő volt, az esperességet is vezette. Mezei István 1940. április 2. és 1984 között szolgált, fia: Botond követte, aki 1986-ban halt meg. Antal László követ, aki 1995. április 23-án hirtelen halt meg. Jelenlegi lelkésze Székely Levente.

Az egyház és iskola kapcsolata mindig fontos volt ezen a tájon. A brassói szászok nagy hatást gyakoroltak ezen a téren is a vidék lakosságára. A brassói vezetőség sokat áldozott a nevelés és iskola ügyre, igaz, inkább a szász falvakban. A magyar helységekben még gátolta is a magyar nyelvű iskolát. Akik magyar tanítók akartak lenni, azok is a szász gimnáziumban tanultak, nem ismerték meg a magyar kultúrát, történelmet. 1848–1849 után jött a szellemi ébredés. Bartha Károly tanító könyvtárat létesített, megszerettette az olvasást. 1869-ben Eötvös József kultuszminiszter meglátogatta Hétfalut, „megtört a szászok vaskalapja”. Községi iskolák alapításában úttörőként küzdött Török József tatrangi lelkész. A Hosszúfaluban létesített ipari iskolában a tatrangiak is tanulhattak. Legtöbb tanító a templomi kántori teendőket, és az énektanítást is végezte. Ilyen tanító volt Pajor Árpád, aki a nagy ünnepek harmadnapján istentiszteletét is elvégezte. Zsigmond István, tanítóm, majd kollegám volt. Kórust, fúvószenekart vezetett.

Halála, de főleg az 1990-es változások után a kulturális élet nagyon elhalványult. Míg azelőtt kötelező volt a tanügyieknek részt venni a művelődésben, napjainkban ezt senki nem végzi. Az egyház tudna ezen a téren is szolgálni, de ez nem szívesen vett ügy. Sok tanügyben dolgozó ingázik. Középiszkolát végzett fiataljaink közül házasság vagy kinevezés útján máshova, idegenben kapnak kinevezést. Akik vegyes házasságot kötnek, az rendszerint népünk, egyházunk vesztesége.

Gazdasági élet

Tatrangon – általában Hétfaluban – nem voltak nemesek, jobbágyok, vagy zsellérek. Kényelmes, úrhatnámkodó, dologkerülő ember, még lusta is akadt, de általában dolgozó ember a hétfalusi csángómagyar. Voltak gazdagok, leginkább a kereskedők között. Ha meggazdagodtak cséplőgépet vásároltak, az még jobban segítette a gazdagodásban, főleg, ha maga a gazda, vagy a családtagok dolgoztak, irányították a cséplőgép tevékenységét. Ilyenek voltak: Szász János, Csere János, Koszta Samu, Sára András – akiket kulák listára tettek, kényszer lakhelyre vittek, megszenvedtek. Munkanélküli régen is volt, de ilyenek nem adták férjhez nálunk a lányt. Korcsma több volt, mint vegyes fűszer bolt. Ma tizenhárom üzlet, hat bár, egy pékség létezik a faluban. Általában földműveléssel foglalkoztak és ma is ez lenne a főfoglalkozás, de sokan dolgoznak Brassóban gyárakban, üzemekben is, ahová autóbusszal, vagy saját kocsival járnak az emberek. Létezik a faluban egy kis toalettpapír vágó részleg, a falu alsó végén van egy kőörlő üzem.

Ma újból vannak gazdag emberek, és szaporodnak a szegények. A kollektív nyugdíjból nem mindenki tudja megműveltetni a földjét. Sokan elkeseredetten eladják földjüket és idegenek vásárolják meg. Elszaporodtak a dolgot nem szerető emberek, de főleg a cigányok, akik a falu szélén, a Tatrang vize mellett laknak.

Születés és halál

Bölcső és koporsó még akkor is közel van egymáshoz, ha a kettő között hosszabb idő telik el. A családi eseményeket mindenki a maga helyzetének megfelelően időben megtartotta. Régen a keresztelő egyszerű templomi szertartás volt. De megkülönböztetett tisztelettel vették körül az „áldott állapotban” lévő nőt. Senki nem ment, nem lépett eléje, hanem maga előtt en-

gedte. Aztán viselősként, majd terhesként hordozta gyermekét. Ma már alig vállalják ezt a terhet. A szülés után az asszony hat hétig nem ment ki az utcára, első útja a templomba vezetett, és a hat hétben megkeresztelték a gyermeket. A hat hét ideje alatt a rokonok, barátok, leendő komaasszonyok „radinát” vittek: madártejet, kalácsot, sört, majorságból készült levest és húst. Új szőttés takaróval takarták le a kosarat, és azt ott is hagyták.

Időben a konfirmáció is határkövet jelent az ember életében. 16-17 évesen konfirmáltak, utána sok lány férjhez is ment. Fehér ruhában, piros-fekete hajfonóban, ünnepi öltözetben volt a fogadalomtétel. Különösebb hagyomány, babona nem társul e családi eseményhez.

Annál több elem kapcsolódik az esküvőhöz. Leánykérőbe ment a legény édesapjával, vagy valamelyik más közeli rokonnal. Mátkaságot tartottak és az egyházi szolgálatot is igénybe vették. Általában hat hétig tartott a mátkaság, és a templomban is kihirdették jegyességüket. Az esküvő előtt két héttel két fiú hívogatott, egyik a fiú, a másik a leány részéről. A rokonok és a meghívottak közül az esküvői ebéd előkészítésében is részt vettek. Az esküvőt a szószóló vezette le. Elbúcsúztatta a legényt szüleitől, testvéreitől, a leányos házhoz érkezvén kikérte a leányt. A lányt is elbúcsúztatja szüleitől, testvéreitől, barátnőitől és a háztól. Szokás, hogy a gyerekek vízzel telt, virággal díszített vedret helyeznek az új pár elé, akik pénzt dobnak a vederbe. Ha a menyasszonyt elviszik a faluból, a legények elkötik az utat, a vőlegénynek fizetni kell. A templomi esküvőn minden meghívott részt vesz, templomból kijövetel után egyet táncolnak, és aprópénzt szórta a bámuló tömegbe. A vacsora menetét is a szószóló vezeti. Miután elmondta az áldást, a vacsora fogásai között is versikét mondott. Például:

*Felhozták a kakast egész tarajával,
Jó puhára főzve apró rizskásával.
Aki jó ízűen eszi meg nem bánja,
A Tatrang vizét inni, tudom megkívánja.*

Éjfélkor van az ajándékozás, menyasszonyi tánc, ami után a menyasszony átöltözik, leteszi a mirtuszkoszorút. Régen volt a kontyolás, ami mára végleg elmaradt. Sőt, a leánykérés is már múlandóban van.

Legtöbb szokás, hagyomány, babona a temetéshez társul. A temetés szeretteink iránti szeretetünknek utolsó megnyilvánulása. Van, aki csendben, egyszerűen végzi, van, aki túlzottan kitesz magáért. Nem mindenki tudja „több virágot az élőknek, kevesebbet a halottaknak”. Vannak, akik felkészülnek a halálra, végrendelkeznek még temetésükre nézve is. A halál beállta után összefut a család, a rokonság, szépen felöltöztetik és a koporsóba helyezik a halottat, állát felkötik, lábát összekötik, lefödéskor mindkettőt feloldják, sőt a szemfedő arc feletti részét megszakítják. Régen, fehér, hosszú gyertyával mentek a virrasztóba. Ezt a szokást 1940-ben elhagyták és a gyertya árát adományként az erre a célra készült perselybe helyezik a család megsegítésére. A külső szobában nincs evés, ivás, kártyázás. A lelkész az utca presbitereivel virrasztó szolgálatot végez. A részvét kifejezését a gyászolók „Isten akarata volt” válasszal fogadják. Harangszó adja tudtára a falunak, hogy férfi vagy nő halt meg. A sírgödöröt a temetés napján ássák, általában a rokonság, vagy a falu szegényei. A temetés napján az idegenből jöttek és a segítségük megvendégelésére ételt készítenek. Ezt az alkalmat tornak nevezik. A rendszerint juh vagy majorsághúsból sok zöldséggel, nem rizszel, hanem árpakásával készült ételt torkásának nevezik. Van úgy, hogy valaki kiáll a kapuba és mindenkit behív, a harangozónak is küldenek friss kenyérral együtt. A vérszerinti rokonok egy évig gyászolják, a férfiak szakállt növesztenek, hat hétig nem öntenek ki vizet az udvarra. A család többi tagja hat hétig vagy hónapig gyászol. A gyász jele a fekete ruha, majd csak a fekete kendő.

A még élő szokások között említtem meg a karácsonyi és újesztendei „kántálást”, amikor énekel, verssel köszöntik az alkalmat. Külön említést érdemel a „Borica” nevű tánc. A hagyomány szerint a törököktől tanult táncot karácsony negyed napján, aprószentekkor járják a falu legényei. Leányos házakhoz mennek, s a tánc és szórakoztatás jutalmát, sonka, kenyér, káposzta, amit nyársra fűzve visznek magukkal mutogatva. A „szerzeményből” estére vacsorát készítenek, amit közösen fogyasztanak el. Ezt a követi a reggelig tartó táncmultság.

Az István, János napi énekes köszöntés ma is szokás. A barátok, rokonok a felköszöntött nevét is magába foglaló nótával köszöntöttek, amit vendéglátás és együttlét követett.

A húsvéti ünnepkör szokásaiból a húsvéti locsolás, hímes tojás készítés maradt meg csupán. Viasszal, irónnal készített „írott” tojást, és festékekkel festettet készítettek az öntözni járó gyermekek és legények jutalmazására.

A hagyományoknak nemcsak őrzése, hanem újra felelevenítése olyan feladat, amit mindenhol szorgalmazni kellene, mert ezek által régi, szép, értékes kincseket lehet átmenteni az utánunk következő közösségek életébe. Hiszem, hogy amiket tudok, amiket láttam és átéltem, így leírva – része lesz ennek az örökségnek.

Bajka Zoltánné Fejér Katalin

Tromfot tromffal üt a magyar

Kártyázási szokások a Somogy megyei Balatonendrédén a XX. században

„El is mentem onnand s odébb fordultam
És a kártyásokhoz midőn eljutottam
S nálok egy ideigh hogy megállapodtam
Miképpen kártyáznak azt is megvizsgáltam.”
(Koháry István, 1683.)

Kolb Jenő máig alapvető játékkártya-történeti munkája előszavában felteszi a kérdést: „... vajjon érdemes-e könyvet írni olyan jelentéktelen és haszontalan holmíróról, mint amilyen a játékkártya. Nem lehet kétséges, hogy sokan így gondolkodnak a kártyáról és nem tudják elképzelni, hogyan foglalkozhat vele valaki annyira komolyan, hogy még könyvet is ír róla.”¹

Kolb könyvében csattanós válaszát adta a maga által feltett kérdésnek, bizonyítva, hogy a játékkutatásoknak, így a kártyajátékok vizsgálatának is milyen fontos művelődés- és mentálitástörténeti hozadéka van. A XX. század második felének néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálódásai pedig megkezdték a téma etnológiai vonatkozásainak feltárását is.

Felmerülhet ugyan a kétség, hogy a kártyajátékok témaköre egy érdekes, de merőben perifériális területe a magyar népi kultúrának. Úgy gondolom azonban, a kultúra egyetlen eleme sem elhanyagolható, mindegyik megérdemli a kutató figyelmét.

„Az etnológia és rokontudományai túl kevés súlyt fektetnek a játék fogalmára”² – róttá meg a néprajzkutatókat Huizinga 1938-ban. Ami a magyar néprajzi játékkutatást illeti, a mai napig alapvetően csak a kisgyermekek, kamaszok, serdülők játékszokásaival foglalkozott. A paraszti társadalom mentalitása természetesen kevesebb lehetőséget adott és szigorúbb feltételeket szabott a felnőttek játékához. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felnőttek egészen öreg korukig ne szórakoztak volna szívesen különféle játékokkal.

A kártya különleges helyet foglal el a játékok között. Azon kevés játék közé tartozik,³ amelyet a 4-6 éves kisgyermekektől kezdve az aggastyánokig minden korosztály játszott és játszik.⁴ A magyar néprajztudomány felfigyelt ugyan a népi kártyajátékokra, sajnos azonban a kártyázás átfogó néprajzi vizsgálatára a mai napig nem került sor. Katona Imre fontos tanulmányán kívül, mely a kubikusok kártyázásával foglalkozott,⁵ máig alig történt e témában említésre érdemes. Pedig a kártyázás mint játék kutatása azért is fontos, önmagán túlmutató jelentőségű terület, mert hiszen közhelyszámba megy, hogy játék közben milyen őszintén nyilvánul meg az emberi jellem, gondolkodás, mentalitás. Mindezt régóta tudja az emberiség, elég legyen itt csak Quintilianusra⁶ és Lev Tolsztojra⁷ hivatkoznom.

¹ Kolb Jenő: Régi kártyajátékok. Bp., 1939. 8–9. old.

² Huizinga, Johan: Homo ludens. Szeged. 1990. 8. old.

³ Talán a kockázás sorolható még ide.

⁴ Vö. Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest, 1980. 156–157. old.

⁵ Katona Imre: Kártyajátékok – Kártyázás kubikmunkán. Néprajzi Közlemények, 1962. 3–4. szám 91–100. old.

⁶ „Játék közben az erkölcsök őszintébben nyilatkoznak meg.”

⁷ „Semmiiben sem nyilvánul meg olyan világosan az emberek jelleme, mint a játékban.”

Jómagam a fenti megfontolások alapján egyetemista éveim óta foglalkozom a magyar népi kártyázás, tágabban a kártyajáték néprajzával és művelődéstörténetével.⁸

E tanulmányomban egy Somogy megyei falu, *Balatonendréd* kártyázási gyakorlatát dolgoztam fel. Adataimat terepmunka során gyűjtöttem össze 1993 és 1996 között, többször hosszabb időt eltöltve a községben. Terepmunkámat a résztvevő megfigyelés módszerére alapoztam, magyarázatom is részt vettem a kártyázásban, ezt egészítettem ki interjúkkal és kérdőíves adatgyűjtéssel. A játéktevékenység természetéből fakadóan a jelen állapot dokumentálásához a résztvevő megfigyelés jelentette a legeredményesebb módszert. Feladatomban tekintettem az idős adatközlők emlékezetével még elérhető időpontig – a XIX–XX. század fordulójáig – visszakövetve bemutatni, hogyan változott a kártyázás gyakorlata és megítélése Balatonendrén. A kártyázás néprajzi vizsgálatánál nem csupán az vezetett, hogy feltárjam és bemutassam egy játékszokás gyakorlatát és annak alakulását a XX. század során, hanem célom volt az is, hogy a játék társadalomnéprajzi megközelítésű vizsgálatával megvilágítsam azt is, milyen funkciók, értékek és kulturális attitűdök kapcsolódnak a kártyázáshoz.

A kutatás helyszíne: Balatonendréd

Balatonendréd (Somogy megye) a Balaton déli partjának „második vonalába” tartozó település. A kisközség Zamárditól 6 km, Kilititől 9,2 km, a Balatontól 6,2 km távolságra fekszik.

A települést 1082-ben kelt írás említi először „villa Endered et altera Endreed” néven. Később *Endredi*, *Endred* (*inferior et superior*), *Endreed*, *Endrid*, *Olso Endred*, *Also Endred* változatokban bukkan fel a település neve okleveleinkben. A falu nevét a római katolikus egyház védőszentjéről, Andrásról kapta. Az ő tiszteletére épült a XIV. században a község katolikus temploma.

A XVIII. század során valószínűleg több helyről is költöztek ide németek⁹ és néhány szlovák család. A beköltöztek nagy része hamar elmagyarosodhatott, mert az 1900-as évekbe gyakorlatilag színmagyar falunak tekinthető.¹⁰

Endréd gazdálkodása a XX. század első felében külterjes volt. Földjeiken búzát, rozsot, árpat, zabot, kukoricát termeltek, a falut övező kertekben pedig kenderet, káposztát és zöldséget. A bencéseknek uradalmi szőlők voltak a falu határában.

1945 után Endrén is megindult a téjesítés, az 1990-es évekig a lakosság a Magyar Tenger Termelőszövetkezetben dolgozott. Az idegenforgalom a 1970-es, 1980-as években kezd egyre nagyobb szerepet játszani a község életében.

A század elején a község nevezetessége volt a csipkeverés. Brüsszeli típusú csipkét vertek az itteni lányok, asszonyok magyar motívumokkal. 1905-ben indult meg az első tanfolyam, volt olyan idő, amikor száznál is többen foglalkoztak csipkeveréssel. A XX. század közepétől a csipkeverés jelentősége visszaesett, de az asszonyok, inkább csak szórakozásból tovább gyakorolták. Az idegenforgalom megjelenésével szerepe ismét megnövekedett.

Balatonendréd határa ma 4002 ha (6954 kat. hold).

A falu lakóinak száma a század folyamán a következőképpen alakult: 1900 – 1847 fő, 1936 – 1800 fő, 1944 – 1901 fő, 1949 – 1689 fő, 1960 – 1690 fő, 1970 – 1456 fő, 1973– 1550 fő, 1976 – 1530 fő, 1980 – 1395 fő, 1984 – 1364 fő, 1992 – 1340 fő.

A községbe 1928-ban vezették be a villanyvilágítást. Iskolája, könyvtára van. A faluban kocsmá, presszó, étterem üzemel.

⁸ *Vasvári Zoltán*: Játékkártya Mini-Szimpozium Kecskeméten. Néprajzi Hírek, 1991. 2–3. szám 73–74. old.; A kártya a cigánység életében (Játék, jóslás – mentalitás). In: Cigány néprajzi tanulmány I. Szerk.: *Barna Gábor*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1993. 174–185. old.; Mechanismus und Bedeutungslehre des Kartenlegens. Semiotische Berichte, 1993. 3–4. szám 359–367. old.; Kártyajáték Szokolyán. In: Börzsönyvidék 2. Szerk.: *Hála József* és *Mándli Gyula*. Szob, 1994. 251–266. old.; Bolond, aki nem kártyázik. Hagyományos közösségek kártyázási gyakorlata a XX. században. Ethnographia 1995. 2. szám 953–981. old.; Kártyajáték Magyarországon a hagyományos paraszti társadalomban a XX. század során. In: *Vesszőparipáink*. A Kiss Áron Magyar Játék Társaság Közleményei 3. Szerk.: *Kriston Vízi József*. Kecskemét–Budapest, 1996. 112–127. old.

⁹ *Jankó János* szerint 1790 körül Mórról költöztek a faluba német családok. A balatonmelléki lakosság néprajza. Bp., 1902. 4–5. old.

¹⁰ Uo.: 1902. 4–5. old. A betelepülők a századfordulón már nem tudtak németül, de eredetük tudata ekkor még világosan élt.

Alkalom, hely és idő

Huizinga szerint a játék fontos ismérve, hogy: „...helye és időtartama által is külön válik a közönséges élettől. Zártsága és elhatároltsága a harmadik ismertetőjele. Meghatározott határok, idő- és térbeli határok között »játsszódik«”¹¹

Maga a játék nem más, mint kultikus cselekedet, rítus. Azok a szokások, rítuscselekvések, amelyek elvesztik hajdani funkcióikat, a komédia irányába haladnak, pusztá szórakozássá, időtöltéssé válnak. A kártyajáték már hosszú ideje szórakozás, de a kártyázás alkalmait két nagy csoportra oszthatjuk: kártyázás *rituális* és *profán* időben.¹² A rituális időben folyó kártyajátékok két jellegzetes alkalmá: a *virrasztó* és a *karácsony este*, illetve tágabban értelmezve az egész adventi időszak.

Balatonendrédén az 1960-as évek végéig maradt fenn a háztól való temetés. Főképpen az idősebb katolikus asszonyok rendeztek ekkor még továbbra is virrasztót a halott mellett. A kártyázást, játékot azonban el sem tudták már képzelni a virrasztón. A halál méltóságteljes, megrendítő esemény a szemükben, amelytől teljességgel idegen a játék, a vidámság. Az idősebb emberek visszaemlékezése szerint már az I. világháború után sem kártyáztak a virrasztón. Ezt nem tartották volna illőnek a tragikus esemény méltóságához, és senkitől sem tűrték volna el. Egyes öregek még emlékeztek, hogy a századforduló táján előfordult, hogy a férfiak külön vonultak dohányozni, talán kártyázni is a hosszú virrasztás egy-egy szünetében, de ezt, különösen az erősen vallásos asszonyok nem nézték jó szemmel. Hogy a virrasztón mit játszhattak, erre már senki sem emlékezett.

A virrasztóbeli kártyázás elmaradásának okait tehát a következőkben kereshetjük: a halállal kapcsolatos attitűd változása; a vallásos érzület; az egyházi tiltás, rosszállás; a háztól való temetés, ezzel párhuzamosan a virrasztó megszűnése.

Van még egy ok, amely áttételesen Balatonendrédén is jelentős szerepet kaphatott a kártyázás virrasztóról való eltűnésében. Ennek megértéséhez a következőket kell tudnunk. *Kunt Ernő* szerint a virrasztóbeli játékok, így a kártyajáték is, szelektációs tendenciájúak. Ez azt jelenti: „...hogy ezek a virrasztóbeli játékok tulajdonképpen nem mások, mint annak a felgyorsult szelektálódási folyamatnak a modelljei, amely a temetés körül megindul, s amely (...) éppen a férfiak közötti virrasztóbeli megbeszélésekben oly fontos szerepet kap.”¹³ Azzal a folyamattal párhuzamosan, ahogy a nagycsalád gazdasági-közösségi szerepe kezd visszaszorulni, és az elemi család válik egyre inkább meghatározóvá, egyre kevésbé vannak a halott közvetlen hozzátartozói rászorulva a tágabb rokonság segítségére, további iránymutatására. Az idősebb családfelelőse elvész elsősorban érzelmi tragédia, gazdasági következményei a század folyamán, különösen 1945 után, amikor már nem lehetett, és így nem is kellett például a földről határozni, egyre kevésbé jelentőséket. Ez tehát az az áttételesen jelentkező ok, amely szintén sietette a kártyázás eltűnését a virrasztóról.

Ugyancsak rituális időhöz kapcsolódik a *kártyázás a karácsony szenvedőjén*, a karácsonyi vacsora és az éjfél mielőtti játék esetében. A szokás az egész magyar nyelvterületen ismert, számos feljegyzést ismerünk róla.¹⁴ Azt tartották, hogy aki ilyenkor nyer, az egész évben szerencsés lesz. Tágabban az egész adventi időszakra vonatkoztatták, hogy aki ilyenkor szerencsés a kártyában, azt egész évben nem hagyja el a szerencséje.

Balatonendrédén a katolikus családokban az 1960-as évekig kedves szokás volt a karácsonyi esti kártyázás. Utóbb a hangsúly a szerencsejóságról, a szerencse analógiás mágia segítségével történő biztosításáról az elkövetkező esztendőre a kártya segítségével, egyre inkább áttevéődött a közös együttlétre, a vidám karácsonyi családi játékra.

A karácsonyi esti kártyázás szokásánál is megfigyelhető a folkloristák által jól ismert folyamat, amely során a fontos tartalommal rendelkező rítus elveszti komolyságát, szórakozási alkalmává válik.

¹¹ Huizinga, Johan: i. m. 18. old.

¹² A kártyázás mint játék mindenképpen „különleges” időben folyik (lásd: a 11. jegyzetet). De léteznek olyan rituális alkalmak, amelyeknek része a kártyajáték.

¹³ Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp., 1987. 144. old.

¹⁴ Szomaházy István: Kártya-kódex. Bp., 1898. 109. old. – Penavin Olga: Népi kalendárium. Újvidék, 1988. 158. old. – Kiss Mária: Adatok a pomázi szerbek karácsonyi ünnepköréhez. Ethnographia, 1964. 95–120. old. – Erdős Kamil cigánytanulmányai. Békéscsaba, 1989. 177. old.

A televízió terjedésével, megjelenésével mint minden családi otthonban, az utóbbi években Balatonendrén is erősen háttérbe szorult a karácsony esti kártyázás. Hozzájárult ehhez az elemi családok szerepének előtérbe lépése. Ha a fiatalok külön költöznek, a karácsony estét mindenki a saját családjá körében tölti, a szülőket, rokonokat 25-én, 26-án látogatják meg.

Karácsony este sohasem játszottak pénzben. Ilyenkor a vidám hangulat, a szórakozás volt az elsődleges cél. Általános volt a dióban, mogyoróban, cukorkában való kártyázás. A kártyajátékok közül a kedvelt, útésre menő játékok (*zsír, durák, snapszer, filkó*) mellett szívesen játszották a gyerekek kedves játékait is, így azok is be tudtak kapcsolódni a játékba. Így játszottak *lórumot, makaót, svindlit, csapd le csacsit, malackát, színre színt*. Ezek a játékok azért is jók voltak, mert nagyobb társaság, akár nyolc-tíz ember is játszhatta egyszerűen.

A karácsony esti kártyázás során a család, a szűkebb rokonság játszott együtt, és kivételes volt az alkalom abból a szempontból is, hogy egyike volt azon ritka eseteknek, amikor megtörték a kártyát a családi asztalnál.

A *profán* körülmények között történő kártyázás alkalmait a játék helye és ideje alapján csoportosíthatjuk.

A helyszín szempontjából a következők jönnek számításba: – a családi otthon; – az istálló; – pincézés; – a helység közterei; – vásár, búcsú; – kocsmá, presszó, vendéglő; – kártyaterem; – művelődési ház; – utazás közben (vonaton); – munkahely, fonó; – katonaság; – kórház; – öregek napközije; – iskola, kollégium; – üdülés; – nyári tábor. Természetesen Balatonendrén nem mindegyikre találtam példát. A helyi adottságok és szokások messzemenően befolyásolták azt, hogy hol nyílt mód a játékra.

A magyar parasztság hosszú ideig az *ördög bibliáját* látta a kártyában, a családi asztalnál csak kivételes esetben tűrte meg a színes lapokat. Hosszú folyamat vezetett el odáig a XX. század során, amíg otthon is játszható, szórakoztató társasjátékká vált a kártyázás. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott a mentalitás, a munkához való viszony változása, a szabaddió fogalmának megjelenése.

Balatonendrén a XX. század első felében nem volt szokás az *otthoni kártyázás*. Mivel a kártya alapvetően a férfiak és a legények szórakozása volt, az asszonyok nem is túrték volna, hogy a családi otthonban játsszanak. Így, ha háznál akartak a férfiak vagy a legények játszani, az *istállóban* húzódtak meg.

Egy-egy időse özevgyasszony szívesen vetett pasziánszot, de ezt a játékot kevesen ismerték Endréden.

A XX. század folyamán az 1950-es, 1960-as évekig csak a néhány értelmiségi családnál gyűltek össze kártyázni.

Az 1960-as évek végétől kezdve, különösen az 1970-es években már azok a fiatal házaspárok is, akik külön költöztek, saját házat építettek, elkezdték a vendéglátás szokását gyakorolni. Ez új fejlemény volt a faluban. Nem volt szokás ugyanis, hogy házaspárok beszélgetés, időtöltés, szórakozás, barátkozás céljából egymáshoz járjanak. A fiatalok viszont már megismerték és igényelték ezt a városi szokást. Ezekben az alkalmakon gyakran töltötték el az időt kártyázással. Itt jelentek meg új, addig ismeretlen kártyajátékok, mint a francia kártyával játszott *römi* és *kanasztá*.

Endréden az 1970-es évektől kezdve új lehetőséget hozott az idegenforgalom megjelenése. Sokan adták ki szobáikat a fizetővendég-szolgálat keretében, vagy a „*zimmer frei*”-táblák segítségével. A házaknál nyaraló, főleg német vendégektől többen kártyajátékokat is ellestek, megtanultak. Jó néhány barátság is szövődött az évről évre visszatérő vendégek és a házigazdák között, akik nem egy esetben együtt is kártyáztak nyári estéken. A vendégek sok pakli francia kártyát is otthagytak ezeknél a vendégfogadó házaknál. Jó néhány endrédi így ismerte meg a francia kártyát.

A tévé és a videó megjelenésével a családi kártyázás érezhetően visszaesett a kedvelt szórakozási formák sorában.

A családi otthonban megengedett kártyajátékok közé tartoznak a kisgyerekek játékkártyákkal való játékaik, a kisiskolások és nagyszülei, szülei együttkártyázása. Az utóbbi évek fejleménye, hogy a serdülők is összegyűlhetnek egyikük saját szobájában, ahol a szülők beleegyezésével, elnézésével vagy kényszerű beletörődése mellett kártyáznak.

Amíg a férfiak, legények hálólhelye az *istálló* volt, ott jöttek össze esti beszélgetésre, játékra – tanyázásra. Különösen a fiatalabb legények számára volt fontos helyszín az istálló, mert a kocsmába a XX. század közepéig nem mehettek be. Endréden az istállóban alvás szokása a II. világháború utáni évtizedekben szűnt meg, de még az 1970-es években is szívesen kivonultak a nyári melegben az istállóba éjszakázni a fiatal legények. Bár Endréd határában a bencéseknek uradalmi szőlők voltak, a falusiaknak saját pincéjük alig volt, így szőlőbeli kártyázásokra az idős endrédiék már nem emlékeztek.

A *helység közterein* való kártyázás minden időben a gyermekek és a fiatal legények számára volt fontos alkalom. Az idősebbek inkább csak a kapuk elé ültek ki játszani. Mint már említettem, a legények a század folyamán sokáig nem mehettek be a kocsmába. A fiatal legények a kocsmák körül gyülekeztek. Szívesen elkártyáztak itt az árokparton, de volt, hogy kimentek a falu határába, a Barát-likhoz, vagy Kisendréd mellett a Cice-várhoz. A XX. század elején a Balaton-partra még ritkán jártak.

Napjainkban a fiatalok kedvenc találkozóhelye a vendéglő és az előtte lévő kis terecske. Itt található a buszállomás és pár lépésre az általános iskola. Viszont ma már nem divat az utcán kártyázni. Az 1970-es évektől a fiatalok a nyári szezon alatt rendszeresen eljárnak a zamárdi strandra, ahová kártyát is visznek magukkal. A strandon az egyik legkedveltebb szórakozás a kártyajáték.

A *vásárok* az idősebb nemzedék életében jelentettek fontos helyszínt a kártyajáték szempontjából. Az endrédiék Siófokra, Tabra, Zamárdiba jártak, néha távolabbi nagyobb városokba is. A jól sikerült vásárt a kocsmában ünnepelték meg, és aki szeretett kártyázni, az ilyenkor sort keríthetett rá. A XX. század 1950-es, 1960-as éveiben a hatóságok szigorúan tiltották a játékot a vendéglátóhelyeken, a vásárok jellege, hangulata is átalakult, így az azok alkalmával történő kártyázás sokat veszített népszerűségéből.

Kocsmák, presszók, vendéglők, kávéházak. Ezek a helyszínek a kártyázás szempontjából mindig is a legfontosabbak közé tartoztak. A kártyázás a XX. század folyamán végig elsősorban férfiszórakozás volt, és falun napjainkig a kocsmázás a férfiak egyik legfontosabb időtöltése. Nem véletlen tehát, hogy a kocsmabeli kártyázások a paraszti férfitársaságok életében igen jelentős szerepet játszanak. A hagyományos paraszti erkölcs mind a szexuális élet bizonyos formáit, a kicsapongásokat, mind a kártyázást igen szigorúan ítéli meg. Azonban amit otthon, a családi tűzhely mellett nem lehet csinálni, arra alkalom nyílik a bordélyházban a rosszlánnyokkal, és a kocsmában a kártyacimborákkal, pillerekkal, kártyacsozókkal, sipistákkal.

Balatonendréd a század első felében a kocsmák a felnőtt férfiak kártyázási helye volt. Napjainkban a nőtlen fiatalok játszanak, kártyáznak a legtöbb és leggyakrabban a presszóban, vendéglőben, melyek egyben a kocsmák funkcióját is betöltik. A fiatalok számára új lehetőségeket jelent a nyári idegenforgalmi szezon. Sorra nyílnak a parton a szórakozóhelyek (a faluban is néhány). Ezeket azonban árai miatt legtöbbször nem képesek látogatni, és az üzemeletetők sem szívesen látják őket.

Kártyázás utazás közben. Néprajzi gyűjtőnek sem kell lenni ahhoz, hogy megfigyeljük, milyen gyakori, kedvelt szórakozás a vonatkozás közbeni kártyázás. Sokszor olyanok is játszanak ilyenkor, akik máskor nem vesznek kártyát a kezükbe. Endréden a munkába bejáró férfiak és a környék nagyobb településeinek tanuló középiskolás fiatalok szoktak vonatkozás közben kártyázni. A busszal közlekedők már nem játszanak. Kevés a hely, a járatok mindig zsúfoltak.

Az iskolai kirándulásra, nyári táborokba utazó gyerekeknél mindig van kártya, és már a vonat alatt is szívesen űtik el az időt kártyázással. A felnőttek üdülése újabb keletű fejlemény a faluban. Elsősorban a fiatalabbakra és a községből dolgozni eljárókra jellemző. Újabbban az öregebbek közül is vannak, akik elmennek beutalóval gyógyfürdőre. Nyári üdülésre sokáig a mezőgazdasági munkák miatt gondolni sem lehetett. Nyaralni ma is csak inkább az iparban, kereskedelemben dolgozók járnak.

Endréden a nyári idegenforgalmi szezon a falut is elérő hatása miatt sem lehet nyárra tenni az üdülést. Üdülés közben viszont népszerű szórakozási forma a kártyázás.

A falun belüli *közös munkavégzés* is lehetőséget teremt a játékra. Balatonendréd a lakosság az utóbbi évekig alapvetően a földművelésből élt, ez pedig kevesebb alkalmat nyújtott a munka közbeni játékra. A sajátban végzett munka közben érthető módon nem is gondoltak ilyesmire. Viszont fuvarozás, vásározás közben, után mindig lehetett egy kis időt szakítani a játékra. Ugyancsak mód nyílt gyakor kártyázásra a hosszú, téli fonóházbeli esteken is.

Kártyázásra ad alkalmat, amikor férfiak hosszabb időre kényszerűségből vannak összezárva. A legjelentősebb ilyen alkalom a *katonáskodás*. Az endrédiiek több új játékot tanultak ott, volt, aki a katonaságnál tanult meg kártyázni.

A kártyajáték segít az idegen embereknek a kapcsolatteremtésben, és – ha csak rövid időre is – elűzi a fájdalmat, a félelmet. Így érthető, hogy a *kórházba* kerülő férfiak között is akad, aki szívesen keres magának kártyapartnert. „A *siófoki kórházban voltam, három hétig kellett bent maradnom. Volt ott még néhány hozzám hasonló idősebb parasztember. Amikor aztán jobban lettünk, a vége felé, mondták, hogy ők is szeretnek játszani. Hát aztán kerítettünk valahonnan egy paklit... Elkártyáztunk csendben, fájerezünk... A nővérek nem bánták, nem szóltak, hát ugye nem zavartunk senkit*” – mesélte egyik idős adatközlőm.

A gyerekek az *iskolában, napköziben* is szívesen kártyáznak. A múltban ez nem volt jellemző. A tanítók tiltották a játékot. Ma már a napköziben nem szólnak miatta, csak azt tiltják, ha a tanítási időben játsszanak. A kártyázás fontos szórakozási forma az endrédi *kollégista* középiskolások életében is.

A kártyázás alkalmait áttekinthetjük az alapján is, hogy mikor kerül sor a játékokra. Ez alapján három szempontot vehetünk figyelembe: – kártyázás az év különböző időszakában; – kártyázás a hét különböző napjain; – kártyázás a nap különböző óráiban.

A paraszttársadalom életét, időszemléletét és időbeosztását a mezőgazdasági munkák sora határozta meg. Tavasztól ősziig kevés idő és energia maradt a szórakozásra. Így Balatonendrén is sokáig a *hosszú téli esték* adtak alkalmat a kártyajátékokra.

A gyerekek életében a kártya szintén az ősztől tavaszig tartó időszak játéka volt sokáig. Nyáron más, érdekesebb mozgásos játékokkal szórakoztatták magukat. Az utóbbi évtizedekben, főleg a közös nyári táborozások hatására, a kártya nyáron is népszerű gyermekjátékká vált.

A hét különböző napjai eltérést mutatnak a játék tekintetében. A mezőgazdasággal foglalkozók tulajdonképpen a hét egyik napján sem engedhették meg, hogy esténként hosszabb ideig játsszanak, hiszen az állatokat mindig el kellett látni. A kártyázást kedvelő férfiak a hét egy-egy napján mégis alkalmat kerítettek a játékokra.

A XX. század folyamán végig népszerű volt a *vasárnap délutáni kártyajáték*. A férfiak és az idősebb legények a kocsmában, az öregek a kapuk elé kiülve, míg a gyerekek, siheder legények az ároksparton kártyáztak. Az 1960-as, 1970-es években a tévé adásszüneti napjai miatt voltak népszerűek a hétfői és pénteki kártyapartik.

A fiatalokat a hétköznapi munkaszüneti napok ennyire nem befolyásolták. Az istálló – ameddig hálólhelyül szolgált – valóságos kis legénytanya volt, ahol a banda tagjai zavartalanul össze tudtak jönni holmi beszélgetésre, kártyázásra, tréfás vetélkedésre. Nemesgyeser hajnalig is eljártak, tellett még a fiatalok energiájából, bármennyire is korhólták őket az öregek. Ma a házaknál nem tudnak késő estig együtt lenni a fiatalok, a szülők nem nézik jó szemmel, de ők sem érzik jól magukat. Annál inkább van mód az éjszakába nyúló szórakozásra Siófok, Balatonföldvár és Zamárdi szórakozóhelyein.

Az *ünnepnapok* kártyázási alkalmi bizonyos rituális vonásaikkal különböznek a hétköznapiaktól. A karácsony esti és virrasztóbeli kártyázásról már részletesen írtam, itt most még a *névnapok, születésnapok, egyéb családi ünnepek* alkalmával sorra kerülő kártyázásokat említem meg.

A kártyajátékok általában a délutáni, koraesti órákban kerültek sor. A napközben keményen dolgozó parasztemberek megvetéssel tekintettek arra, aki fényes nappal, dologidőben a kocsmában mulatott, kártyázott. Hamar rossz híre lett az ilyen embernek, és a falu társadalma ki is vetette magából. A nap közbeni kártyázásra kivételes esetekben a munka kényszerű szünetei teremthettek lehetőséget. Ilyenkor egy-két gyors kártyapartit még elfogadhatónak tartottak.

A kedvelt kártyajátékok és a játékok változása az időben

A kártyajátékok sok szempont alapján csoportosíthatók. Szóba jöhet felosztásuk a *kártyafajták, a részt vevők száma, a játék során felmerülő tét nagysága, milyensége* és a *kártyajátékok szerkezete* alapján is. Az alább tanulmányozható két táblázatban csaknem három tucat kártyajátékot sorolok föl, amelyeket játszanak vagy ismernek Balatonendrén. Úgy gondoltam, noha részletes játékleírásokra e tanulmány keretében nincs lehetőség, elsődleges eligazításként érdemes a játékok szerkezete alapján csoportosítanom őket. Indokolja ezt az eljárást az, hogy a játékok

egy része mára alig ismert, feledésbe merült, illetve az, hogy a kártyajátékok dzsungelében játékatlan olvasó számára is valami fogódzót adjak.

Ha a kártyajátékokat csupán önmagukban, társadalmi és egyéb vonatkozásaik nélkül kívánjuk vizsgálni, a szerkezetük alapján történő felosztás látszik a legcélravezetőbbnek. A játékok szerkezetének vizsgálata ugyanis azok lényegi-tartalmi vonásait tárja fel. Ez pedig lehetőséget ad arra is, hogy jobban megértsük, egyes funkciókban, társadalmi vonatkozásokban miért bizonyos, jól körülhatárolható játékfajták szerepelnek.

Szerkezet alapján négy csoportot határozhatunk meg. Ez a felosztás tiszta szempontú, minden játékfajta egy és csak egy csoportba sorolható be.

Az első nagy csoportba az *ütésre menő játékok* tartoznak. A csoport két alcsoportra oszlik: *egyszerű és komplex ütésre menő játékok*. Jellemzőjük, hogy a játék kezdetén meghatározzák az ún. adu szintet. A játék lényege, hogy minden kijátszás után a legerősebb lap tulajdonosa viszi – *üti* – a többi lapjait, az adu szín leggyengébb lapja is erősebb a többi szín összes lapjánál. Az egyszerű ütésre menő játékokban (*durák, zsír* és a többnyire hazárdjátékként, bankra játszott *ramsli*) az ütés pontértéke független az elvitt lapoktól. A komplex ütésre menő játékokban bizonyos lapok, lapkombinációk, illetve még a játék kezdetén, a kijátszások előtt vállalt bemonadások, amelyeket ütésekkel lehet teljesíteni, külön értékelés alá esnek (*alsós, felsős, filkó, kaszinó, máriás, snapszer, ulti*).

A talán legnépesebb csoportot a *húzó-lerakó játékok* alkotják. Az ide tartozó játékok lényege, hogy a kezdetben a játékosok között egyenlően szétosztott pakli lapjaitól meghatározott szabályok szerint meg kell szabadulni – *le kell rakni azokat* –, aki valamelyik körben nem tud megfelelni a szabályoknak, büntető lapot kénytelen húzni. Az győz, aki legelőször szabadul meg az összes vagy utolsó lapjától is (*csapd le csacsi, színre szín, szívem a szívedre, piros pasci, körül szaros, disznózás, makaó, lórum, svindli, Fekete Péter, libázás, rómi, kanaszta, kent, kuki*). E játékok a gyerekek körében népszerűek.

A harmadik csoportba az *összehasonlító játékok* tartoznak. A játék során bizonyos lapokra, lapkombinációkra kell szert tenniük véletlenszerű húzás alapján a játékosoknak. E játékok közös jellemzője, hogy szerencsejátékok, és általában bankra játsszák őket (*fájer, ferbli, huszonegyes, harmincegyes, póker*).

A negyedik csoportot kizárólag bankra menő hazárdjátékok alkotják, amelyekben a *puszta véletlen* érvényesülése határozza meg a játék kimenetelét, amennyiben minden résztvevő tisztán játszik. Azonban a játék, elsősorban a bankadó részéről, külső technikai eszközökkel, kézügyességgel – kártyacsalás – manipulálható (*fáraó, piroszás*).¹⁵

A kártyázásról szóló néprajzi közlemények közül több megemlíti, hogy milyen játékokat játszanak a kártyások, néhány részletes játékleírást is közöl.¹⁶ A kártyajátékok népszerűségi sorrendjének megállapítására viszont csak *Katona Imre* vállalkozott egy konkrét csoport, az alföldi kubikosság játékeit vizsgálva.¹⁷ Katona megállapítja, hogy vannak tartósan, hosszú évtizedeken keresztül nagy népszerűségnek örvendő, széles körben ismert játékok (*huszonegy, ferbli, filkó*), más játékok felváltva voltak egy-egy időszakban a népszerűségi lista előkelőbb, majd kevésbé élen álló helyein (*ramsli, talonmáriás, snapszli*), míg vannak játékok, amelyek az idők során háttérbe szorultak, feledésbe merültek (*zsirozás, hatvanhatozás, itt a piros, hol a piros*), vagy pedig széles körben soha el sem terjedtek (*makaó, kaszinó stb.*). Katona tehát úgy találta, hogy a kubikosok között a legnépszerűbbek a vérbeli hazárdjátékok, a *filkót*, a *durákot*, a *máriást* és a többi szórakoztató kártyajátékot a pénztelenebb időszakokban és otthon a hosszú téli estéken játszották.

Balatonendrédi vizsgálatom során a szóbeli adatgyűjtés és a megfigyelés mellett kérdőíves felmérést is készítettem a kártyajátékok népszerűségének feltárásához. A kérdőíveket 32 kártyázni tudó és szerető idős endrédi férfival és 29 felső tagozatos általános iskolai tanulóval tölttettem ki. Három kérdést tettem fel: – Milyen kártyajátékot tud játszani? – Soroljon fel mi-

¹⁵ A kártyajátékok részletes leírását lásd: *Berend Mihály* (szerk.): Nagy kártyakönyv. Bp., 1990.; *Uő.*: Kártyalexikon. Bp., 1993.

¹⁶ *Jankó János*: Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892. 161. old.; *Fél Edit*: Harta néprajza. Karcag, 1935.; *Kresz Mária*: Játék a kalotaszegi Nyárszón. Néprajzi Közlemények 1959. 4. 172–203. old.; *Gazda Klára*: i. m. 371–372. old.

¹⁷ *Katona Imre*: i. m. 96. old.

nél több kártyajátékot, amelynek ismeri a nevét! – Írja fel sorrendben az öt legkedvesebb kártyajátékát!

A felmérés eredményeit a következő táblázatokban összegzem.

1. táblázat

Ismert és kedvelt játékok Balatonendrédén 1945 előtt (n = 32 fő)

Tudja játszani	Ismeri a nevét	Kedveltség
huszonegyes – 32	ulti – 16	huszonegyes – 67 %
zsír – 29	fájer – 13	snapszer – 42 %
snapszer – 28	filkó – 12	filkó – 34 %
színre szín – 28	felsős – 10	zsír – 33 %
csapd le csacsi – 27	ferbli – 6	durák – 26 %
makaó – 21	römi – 6	ulti – 21 %
filkó – 20	csapd le csacsi – 5	máriás – 17 %
fájer – 17	fáraó – 5	alsós – 12 %
disznózás – 15	svidli – 5	fájer – 12 %
ulti – 15	makaó – 4	makaó – 6 %
máriás – 14	máriás – 4	ferbli – 4 %
durák – 13	póker – 4	lórúm – 3 %
felsős – 12	színre szín – 4	csapd le csacsi – 1 %
szíved a... – 10	disznózás – 3	fáraó – 1 %
ferbli – 9	durák – 3	Fekete Péter – 1 %
alsós – 7	Fekete Péter – 3	
lórúm – 7	alsós – 2	
Fekete Péter – 5	lórúm – 2	
fáraó – 4	pirosozás – 2	
svindli – 3	ramсли – 2	
libázás – 2	snapszer – 2	
harmincegyes – 1	harmincegyes – 1	
pirosozás – 1		
ramсли – 1		

2. táblázat

Ismert és kedvelt kártyajátékok Balatonendrédén napjaink általános iskolásai között (n = 29 fő)

Tudja játszani	Ismeri a nevét	Kedveltség
zsír – 26	Fekete Péter – 11 %	zsír – 46 %
csapd le csacsi – 22	snapszer – 10	színre szín – 37 %
színre szín – 21	römi – 8	snapszer – 23 %
huszonegyes – 14	makaó – 4	csapd le csacsi – 21 %
snapszer – 11	piros pacs – 4	huszonegyes – 19 %
szívem a szívedre – 11	póker – 4	römi – 19 %
römi – 8	ulti – 4	szívem a szívedre – 17 %
Fekete Péter – 7	csapd le csacsi – 3	makaó – 14 %
makaó – 5	zsír – 3	póker – 13 %
póker – 5	színre szín – 2	fájer – 10 %
fájer – 4	fájer – 2	kent – 8 %
piros pacs – 4	huszonegyes – 1	kuki – 6 %
kent – 3	kanaszta – 1	fáraó – 3 %
fáraó – 2	kaszinó – 1	piros pacs – 3 %
kuki – 2	kent – 1	lórúm – 3 %
ulti – 2	lórúm – 1	ulti – 2 %
libázás – 2	szívem a szívedre – 1	körül szaros – 1 %
körül szaros – 1		svindli – 1 %
lórúm – 1		Fekete Péter – 1 %
pirosozás – 1		
svindli – 1		

Vizsgálataim tanulságait a következőkben tudom összegezni.

1. A legtöbb kártyajátékot a legények ismerték, napjainkban pedig az iskolás korú gyerekek tudják a legtöbb játékot.

2. Minden korszakban csak 4–5 igazán közkedvelt, széles körben játszott kártyajáték létezik. Mellettük még jó pár kártyajátékot ismernek a játék szintjén vagy csak hallomásból, névről.

3. Van néhány játék, amely a XX. század során végig népszerű, széles körben ismert volt (*huszonegyes, snapszer, színre szín, csapd le csacsi, fájer, zsír*).

4. Voltak olyan játékok, amelyek a század első felében a feledésbe merültek (*durák, alsós, ferbli, ramsli, fáraó*).

5. Voltak olyan játékok, amelyek sohasem terjedtek el, még ha hallottak is róluk Balatonendrédén (*kalabriász, kaszinó, harmincegyes*).

6. Vannak olyan játékok, amelyeket csak a falu bizonyos csoportjai vettek át. A *pasziánszt* csak néhány özevgyasszony játszott. Az *ulti* csak egyes férfitársaságokban honosodott meg. *Römmizni, kanasztázn*i az utóbbi évtizedekben a gyerekek, serdülők mellett a fiatal házaspárok kezdték.

7. Élesen elválik a felnőtt férfiak által kedvelt játékok csoportja (szinte kizárólag ütésre menő, összevető és pusztá véletlenül alapuló játékok) és a gyermekek kedvenc játékeinak csoportja (húzó-lerakó játékok). Napjainkra úgy módosult a helyzet, hogy a felnőtt férfiak játékaik közül számos bekerült a gyermekek játékkincsébe.

8. Néhány szerencsejáték, amelyet az idősök 1945 előttről ismertek, újra megjelent (*itt a piros, hol a piros, fáraó*).

9. Balatonendrédén hagyományosan a magyar kártyával játszott kártyajátékokat ismerték. A francia kártya és a vele játszható játékok az utóbbi évtizedekben jelentek meg, főként a gyerekek és a fiatalok révén.

10. A kártyajáték a mai napig a férfiak, legények szórakozási formája. Kivételt képeznek napjaink iskolás leányai, akik ugyanannyi kártyajátékot ismernek már, mint a fiúk.

11. A fiatalabb nők az általánosan ismert játékok mellett (*huszonegyes, snapszer*) az újabban terjedő játékokat (*römi, kanasztá, póker*) tanulják meg.

Játék, pénz, hazardírozás

A kártyajátékokat két csoportba oszthatjuk a játék tétje alapján. Az egyikbe a szórakoztató játékok tartoznak, a másikba a pénzben játszott szerencsejátékok. A szerencsejátékok legszélsőségesebb formája pedig a hazardjáték, amelyben, ha nem csalnak, a pusztá véletlen dönt a tét sorsa felől.

De nem minden pénzben játszott kártyajáték sorolható a szerencsejátékok közé. Amennyiben kis alapon játsszák – „*pógári játék*” –, úgy nem a nyereszkesedés a cél. Különösen a XX. század első felében volt jellemző, hogy Balatonendrédén a legények a pénznyereményt közösen költötték el: elborozták a kocsmában, vagy petróleumot vettek rajta az éjszakába nyúló istállóbeli játékhoz.

A legények és a férfiak között a legnépszerűbb a pénzben való játék volt, és ma is az. Általános vélemény a faluban: „*Ha pénzben kártyáztunk mégiscsak más vót, megadta az ember a módját. Vót valami kis tét, mingyárt izgalmasabb vót.*”

Az igazi hazardírozást azonban kerülték. Kellott a családnak minden fillér, nem lehetett könnyelműsködni. Kisebb pénzvesztéseget még el lehetett viselni, ami elúszott az egyik nap, azt a kártyaszerencse fordulása visszahozta máskor. Azt azonban kevesen engedhették meg maguknak, hogy nagyobb pénzeket elkártyázzanak. Az ilyen ember el is veszítette a jó hírét, becsületét a faluban. Az egyik idősebb gazda így emlékezett ezzel kapcsolatban: „*Lám, lám, a más kárán tanul az ember. Engem is hívtak kártyázn*i a jó vásár után, de csak kibicelni mentem. Nem akartam otthagyni a pénzt, megvolt annak otthon is a helye. Igazam lett, mert a komák, akik leültek játszani, egyre csak vesztek. Nem lehetett rájuk bizonyítani, de igencsak úgy nézett ki, hogy csalókkal kártyáztak, meg volt jelölve a pakli.”

Komolyabb hazardjátékra csak az az ember vetemedhetett, aki egy időre kikerült a falu hagyományos erkölcsének kontrollja alól. Így érthető, hogy miért az úton járó, idegenben munkát vállaló emberek játéka a szerencsejátékok. Nemritkán az ilyen játékból kisebb emberi tragédiák is származtak. Az endrédiak életében egy-egy vásározás adott lehetőséget, hogy megkísértsék a szerencséjüket a hazardjátékon. Főként a *pirosozás*on meg a *nasi-vasin* (*fáraó*) úszott el nagyobb összeg a múltban.

A rendszerváltozás után újra megjelent a *pirosozás*, de azt tartják róla, hogy nem szabad megpróbálkozni vele, mert: „Csaló, rabló cigánybanda, csak kifosztják a szerencsétleneket.”

Egyik adatközlőm szerint: „Idefigyeljen. Szoktam bejárni vásárolni Siófokra. Ott az állomás körül már lépni sem lehet tőlük. Így, a nyári időszakban. Kiállnak pirosozni, a sok bamba nép meg nézi őket. Vannak, akik leállnak velük játszani. Nem szabad! Ez mind csaló. Nem szabad velük leállni, mert csak kirabolják az embert.”¹⁸ Persze lehet, hogy az elítélő véleményeket hangoztatók között is akadt, aki a saját kárán tanult...

A mindennapos, szolid, „pógári játék” esetében természetesen csak kis alapon megy a játék. Egyébként is az ütésre menő játékoknál a pénztért szerepe más, mint a szerencsejátékoknál. Ez utóbbiak esetében a bankadó határozza meg az alaptétet, szabadon dönthet, hogy a minimális tét fölött elfogadja-e az ajánlatot. Viszont a tétek gyakorlatilag korlátozás nélkül emelhetők, csak a játékosok anyagi lehetőségei szabnak határt.

Ilyen játékokat szívesen játszanak a fiatal legények, nagyobb iskolás fiúk. A játékba belemelegedve irreális összegeket tesznek fel a kártyára. Az egymás közti játéknál ez csak nagyolás, hetvenkedés, ők sem veszik komolyan, nem kell megfizetni, meg úgy sincs miből. Ha azonban egy ilyen meggondolatlan fiatal komoly kártyások közé keveredik, súlyos következménye lehet a könnyelműskedésnek.

A rendszerváltozás után erősen érezhető, hogy e tekintetben, különösen a fiatalok között, átszakadt bizonyos erkölcsi-mentális fékek, több a meggondolatlanságból, zabolátlan játékszenvedélyből adódó konfliktus, kis mindennapi emberi tragédia. A XX. század első felének falusi közösségi kontrollja már a múlté.

Végül nézzük meg, hogy mit jelent a pénzben való játék a kis alapon játszó férfitársaságok számára.¹⁹

A népszerű ütőjátékoknál a tétek, még a kontrázásokkal is, csak korlátok között emelhetők. A snapszernál 10 filléres sima játék esetén sorozatban tíz vesztes játszma után is csak 1 forint a veszteség. Ha valaki „*macsban*” maradt, duplán fizet. A „*snapszer*”, tehát ha az ellenfél egyszer sem tudott ütni, hatszoros pénzt hoz. Látjuk, 10 filléres alapon ennél a játéknál még katasztrofális lapjárás esetén sem lehet néhány forintnál többet veszteni, de még forintos alapon sem több a nagy kártyaveszteség néhány tíz forintnál. Napjainkra az alap az inflációt követve a százszorosára nőtt, általában 10 forintos alapon snapszeroznak.

A rablótulinál az *egyszerű játék* 1 egység, az *ulti* 4, a *piros ulti* 8, a *betli* 5, a *durchmars* 7, a legelősebb bemondás, a *terített durchmars* 28 egység. Kontrázásban általában a tizenhatszoros díjazást jelentő *hirskontráig* vagy a harminkétszeres *mordkontráig* engedik a tétek emelését. Az ennél magasabb kontrák (*Fedák Sári stb.*) általában csak tréfás kifejezésként élnek. Ezek szerint 10 filléres alapon, sima játék esetén egy piros ulti pl. 80 fillér, a legdrágább bemondás is csak 2,80. Elvileg egy bemondott, mordkontrázott terített durchmarson egyből 89,60-at lehetett veszteni, de ez a legdrágább és igen ritka vállalás. 10 filléres alapon az 1980-as évek végén az ultinál a nagy nyereség és a nagy veszteség néhány tíz forintot jelentett. Forintos alapon akkor nem játszották, mert úgy már százasok forogtak volna kockán. Napjainkban az ulti esetében szintén százszoros az infláció, néhány ezer forint cserél gazdát egy-egy kártyaparti után.

A szerencsejátékok esetében mindig is csábító volt a hazardírozás lehetősége.

A kártyázás gyakorlata és megítélése Balatonendrén

A többségben katolikus és napjainkig erősen a mezőgazdasághoz kötődő Balatonendrén a férfi lakosság minden rétege ismerte és játszotta a kártyajátékokat.

¹⁸ Az idézet az 1990-es évek elejére vonatkozik.

¹⁹ Az adatok a rendszerváltozás körüli évekre jellemzőek.

A felnőttek között a múltban és ma is a legelterjedtebb és legkedveltebb kártyajáték a viszonylag gyors és bizonyos hazardírozást is megengedő *huszonegyes* volt. Figyelemre méltó, hogy a tudás szintjén ismert játékok között 1945 előtt és napjainkban is ugyanazt az ötöt (*huszonegyes, zsír, snapszer, csapd le csacsi, színre szín*) találjuk.

A *színre színt* és a *csapd le csacsi* már a XX. század elején is ismerték és játszották a gyermekek, máig kedvelt játékok. A fiatalok és a felnőttek maguk között már nem játszották ezeket a húzó-lerakó típusú játékokat, de a kistestvérekkel, gyerekekkel, unokákkal szívesen eljátszodtak, ha volt rá idejük. Így van ez napjainkban is. Az öregek örömmel emlékeznek vissza kisgyermekkori kártyás emlékeikre.

Új játékok alig honosodtak meg a legutóbbi évtizedekig. A gyerekek szüleiktől, nagyszüleiktől, férfi rokonaiktól hamar megtanulták a közösség kedvelt játékait (*huszonegy, snapszer, zsír*). Jellemző, hogy az endrédi felső tagozatos iskolás gyerekek legkedveltebb kártyajátéka 1993-ban is a *zsírozás* volt.

Az új játékok között a legjelentősebb a *römi*. Elsősorban a gyerekek és a fiatal házások között terjed. Megjelenésében szerepet játszott az idegenforgalom Balatonendrére való betörése is. A játék az 1960-as évek végén jelent meg a faluban, de még napjainkban sem általánosan ismert.

A másik, francia kártyával játszott játék a *póker*, amely megjelent a faluban. A fiatal, még nem házas legényeknél és a nagyobb gyerekeknél igen kedvelt kártyajáték, más korosztályok alig ismerik.

Az *ulti* a két háború között jelent meg Endréden. Csak bizonyos rétegek között lett népszerű. Elsősorban az iparral is foglalkozó és a jobb módú gazdák, a korosabb, házas férfiak játszották, ma is inkább az idősebbek kedvelt játéka. A gyerekek és a fiatalok alig ismerik, és akik tudják is a szabályait, kevésbé kedvelik. Az ulti viszonylag bonyolult szabályaival, sok megjegyzendő figurájával, hosszabb lejátszási idejével, hazardírozásra kevés lehetőséget adó szerkezetével megmaradt a megállapodott, idősebb, házas férfiak játékának.

A faluban a század első felében, főleg az első világháborúig, úgy tartották, hogy a komolyabb kártyajátékok csak a felnőtt férfiakhoz illenek. Az idősebb házasemberekhez viszont, akiknek már családjukról kellett gondoskodniuk, a hazardírozás nem volt méltó. A kártyázás tehát a teljes jogú legények és a fiatal, házas férfiak között számított fontos szórakozási formának.

A két háború között egyre több, addig csak a felnőttek által játszott játék került a gyermekek játékkincsébe. A folyamat 1945 után felgyorsult, mára a gyermekek ismerik a legtöbb kártyajátékot Endréden is, és ők azok, akik a leggyakrabban szórakoznak kártyázással.

A többségében katolikus Balatonendréden a kártyázással kapcsolatosan sajátos, kettős megítélés élt. A kártyázás már a század elejétől, legalább is a felnőtt férfiak esetében elfogadott szórakozási forma, később egyre tágabb körben megengedett játék, sőt napjainkban már férfiak és nők együttjátszásában sem látnak kivetni valót.

Ugyanakkor a hívő katolikusok a kártyát az „*ördög bibliájának*”, a kártyázást, különösen a hazardírozást bűnös, istennek nem tetsző dolognak tartották. Idős, hívő katolikus asszonyok ma is büszkén vallják, hogy még csak kártyát sem fogtak életükben a kezükben, nemhogy játszottak volna.

Az emberek többsége azonban úgy gondolta, ha valaki szolidan, csak a szórakozás, a társaság kedvéért kártyázik, nem hazardírozik és nem akar másokat kifosztani, sem a saját családját nem rövidíti meg, az nyugodtan játszhat, attól még becsületes, jóra való ember marad, aki istennel és az egyházzal szembeni kötelességeit is teljesíti.

Véleményem szerint a katolikus Endréden a protestáns falvakhoz képest toleránsabb és őszintébb megítélés alakult ki a kártyázással kapcsolatban. Ennek okát abban látom, hogy a XX. század közepén is még alapjában egységesen vallásos hagyományos közösségek esetében a protestánsok távolodása a tradicionális világnézettől nagyobb mérvű volt, mint katolikusoké. A katolikusoknál inkább az egyháziasság lanyhulása volt megfigyelhető, ugyanakkor tovább élt egy folklórral gazdagon átitatott, színes és archaikus vallásosság. Ez a vallásosság a mindennapi élet praxisában nagyobb mozgásteret engedett, ami a kártyázáshoz való viszonyban is tetten érhető.

1945 után a vallásosságból származó morális követelmények a háttérbe szorultak, mindamellet, hogy a hit és a hitből nyerhető vigasz igénye megmaradt.

Napjainkban a faluban a kártyázással kapcsolatban egy szabad, megengedő attitűd tapasztalható, amely csak a kemény hazárdjátékot és a mások kifosztására irányuló *pirosozást* ítéli el. Jellemző példája ennek az attitűdnek a falu éttermében a söntés fölött olvasható felirat: „*Le-mondani a szexről, italról, hazárdírózásról, ez volt életem legszörnyűbb negyedórája!*”

Napjaink mai magyar közösségeiben sok körülmény zavarhatja meg a játékkedvet. Az emberek azonban mégis játszanak és játszani is fognak. Dolgozatomat tehát méltóképpen zárhatom Tertullianus szavaival: „*Ite et ludita!*”

Vasvári Zoltán

Új közgyűjtemény Balassagyarmaton

2002. április 3-án új állandó kiállítás Tudós köznemesi könyvtár – nemzeti történelmünk tüköre és Nagy Iván Genealógiai és Társadalomtudományi Kutatóhely nyílt a Palócföld fővárosában, Balassagyarmaton.

A magyar múzeumügy születésének bicentenáriumi jubileumi hangsúlyt kap a Nógrád-vármegyei Múzeum alapításának 111. évfordulója is. Nagy Iván (1824–1898) genealógus, történész akadémikus 1891. március 15-én alapította meg a múzeumot szülővárosában Balassagyarmaton. A példás életű tudós három gyermeke még életében elhunyt, így egyenesági örökös híján minden javát a közügy oltárára szentelte. A mintegy tízezer kötetes, muzeális értékű könyvtárát is a balassagyarmati múzeumnak adományozta, végrendeleti meghagyással és felelősség átruházással.

A kiállítás és kutatóhely megnyitása éppen száz éve napirendre került cél megvalósítását jelenti, évszázados adósság kiegyenlítését, úttörő jelleggel. Úttörő mivoltát az adja, hogy a vármegyei múzeum örökébe lépett Palóc Múzeum régi könyvanyagát fokozott *műtárgyvédelmi* körülményeket nyújtó térbe helyezték, tehát a megőrző funkciót előtérbe állították a *raktározásban*; másrészt a könyvtárát *kiállítás*ként mutatják be, harmadrészt a működő, kutatható könyvtárát multimédia és számítógépes kapacitással kiegészítve *kutatóhellyé* alakították.

Nagy Iván készítette el Magyarország nemes családjainak történeti monográfiáját az 1850–1860-as években 13 kötetben, amely a közelmúltban reprint kiadásban, majd CD változatban jelent meg. Könyvtára számos kódexet, ősnymtatványt, régi magyar, illetve muzeális értékű könyvanyagot, valamint kéziratot tartalmaz. A könyvtár legértékesebb anyaga 1949–1950-ben – felsőbb utasításra – az Országos Széchényi Könyvtárba került letétként, melyekből a kiállítás válogatott összeállítást nyújt, egyenlőre „kölcsonzás” formájában.

A kiállítás célja a Nagy Iván-könyvtár genezisének és jellemzőinek a köz elé tárása, a múzeumalapító tudós otthoni alkotó környezetének, szellemiségének bemutatásával, valamint a főként történelmi tematikájú gyűjtemény révén a magyar évszázadok áttekintése, a mitikus múlt – magyar etnogenezis és történelmünk közismert csomópontjai köré szervezte. A kiállításban a rendezők Nagy Iván dolgozószobáját enteriorként jelenítették meg, amelyben korhűsége, a korhangulat érzékeltetésére, polgári ízlésvilágának, jómódjának szemléltetésére törekedtek. Elhelyezték azokat az egységeket, amelyek gyűjtőtevékenységének sokirányúságát jelenítik meg: érem, régiségek, (régészeti, történelmi és természettudományi emlékek), képzőművészeti alkotások. Nagy Iván pályája a következőkben tárul a látogató elé: családi örökség; a felkészülés időszaka (tanodai évek, a reformkor iskolájában); honvédelet a szabadságharcban – és a bujdosás napjai; kényszerpályákon (nevelőként Itáliában és Nagyoroszbán, ügyvédként Balassagyarmaton); a tudós történész – Pesten (az Egyetemi Könyvtár őre, a Magyarország családjai... megalkotója, a Magyar Tudományos Értekező alapítója, a Képviselelőházi Napló szerkesztője, tudós társaságok tagja); a közügyért! – Nógrádban (a horpácsi birtokos és bíró, Nógrád megye monográfusa, a nógrádi literátus, a múzeumalapító); a könyvtárépítő.

A könyvtár kötetéből foltáruló nemzeti történelem a következő csomópontokhoz igazodik: őstörténet; honfoglalás – Árpád-házi királyok kora; az Anjou-kor, az egymást követő századok, benne kimerelve a XVI–XVII. századi török uralom ideje és a XIX. század, mint a szabadság és a polgárosodás kora.

Egy német város újságai 1848/1849-es szabadságharcunkról*

Az Európát 1848/1849-ben megrázó forradalmak és szabadságharcok sorában kiemelkedő helyet foglalnak el a magyarországi események. A küzdelem nemcsak hevessége és hosszú időtartama, hanem az egész földrészre kiható jelentősége révén is foglalkoztatta a külföldi közvéleményt. Sokat tudunk a magyar külpolitikáról, az európai hatalmak politikai és katonai elitjének állásfoglalásáról és tetteiről, de viszonylag keveset arról, hogy a kontinens népei hogyan vélekedtek a Magyarországon történekről. A XIX. század közepén (más média híján) az újságok tudták a leghatékonyabban tükrözni és/vagy alakítani a közvéleményt. Érdekes lehet, hogy az átalakulással küszködő németek hogyan látták a hazai eseményeket. A teljes, hiteles képhez nyilvánvalóan nem elégséges egy német város, Iserlohn két korabeli újságjának a magyarországi szabadságharcra vonatkozó cikkeit áttekinteni, de gazdagíthatjuk eddigi hézagos ismereteinket.

Iserlohn ma Észak-Rajna-Vesztfáliában fekszik. A XIX. század közepén Poroszország Vesztfália tartományához tartozott. Lélekszáma akkor meghaladta a 11 ezret, amivel a szomszédos Dortmundot is megelőzte. Ipara – elsősorban a fémgyártás – igen jelentős volt. A bronzból készült termékeket a XIX. század elején még a tengerentúlon is értékesítették. Különösen híres volt a tűgyártása. Az 1830–1840-es években azonban a konkurencia megerősödése miatt válságba került a gyárváros ipara. Figyelemre méltó magyar vonatkozású művelődéstörténeti adalék, hogy 1843. szeptember 24-én itt koncertezett Liszt Ferenc. (A város levéltára 12 eredeti Liszt Ferenc levelet őriz.)

Iserlohnban 1820-ban jelent meg az első újság, az Iserlohner Wochenblatt. A másik lap, az Öffentlicher Anzeiger első száma 1836-ban az Iserlohnnal szomszédos Hagenben látott napvilágot. 1842-ben helyezték át a szerkesztőséget Iserlohnba. 1848–1849-ben mindkét kiadvány hetenként háromszor jelent meg. A Wochenblattot liberális szellemiségűnek, míg az Anzeigert konzervatív beállítottságúnak tartották, sőt az utóbbi néhány cikkét zsidóellenességgel vádolták. 1849 májusában a Wochenblattot rövid időre be is tiltották.

Mintegy száz cikk kapcsolódik a Kárpát-medencében történekekhez. Ezeket Götz Bettge levéltárvezető küldte el számunkra fénymásolatban. Sajnos, a birtokunkba jutott újságcikkek nem ölelik föl szabadságharcunk teljes időszakát. A legtöbb közlemény az 1849 áprilisától szeptemberéig terjedő szakaszból maradt fenn. Néhány írás arról tanúskodik, hogy az év utolsó negyedében is foglalkoztatta az ottani újságolvasókat a magyarországi helyzet. 1849 tavaszára ugyanis már lehanyatlottak az európai forradalmi mozgalmak, ezért megnövekedett az érdeklődés a magyar események iránt.

Igen változatos a cikkek műfaja: hírek, tudósítások, terjedelmes elemzések, esszék, személyiségrajzok, sőt még költemények is kapcsolódnak szabadságharcunkhoz. A lapok gyakran közöltek olvasói és magánleveleket. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a magyarországi információk beszerzése nagy nehézségekbe ütközött, s ezért igyekeztek minden hitelesnek tűnő forrást felhasználni. Pesti, bécsi, prágai újságok hírei mellett jelentős német városok (Berlin, Köln) és a környező nagyobb települések lapjaiból is merítettek a szerkesztők. Általában szó szerint, kommentár nélkül vették át a híreket, amelyeknek hangvételét nagymértékben meg-

* A cikk teljesebb változata: 1848–1849-es szabadságharcunk német szemmel. Válogatás Iserlohn korabeli újságaiból. Bevezetés, Szerk.: Galambos Sándor. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadása. Nyíregyháza, 2001.

határozta, hogy a forrásként használt sajtótermék melyik hadviselő féllel szimpatizált, melyik oldalon állt. A bécsi és prágai lapok, az onnan érkező tudósítások természetesen az osztrák hadviselő fél szempontjait tükrözték.

Az adatok pontosságát nemcsak a forrásként felhasznált lapok érintettsége torzította, befolyásolta, hanem a korabeli információáramlás nehézsége is. Az bizonyos, hogy a nagy földrajzi távolság miatt – hiszen mintegy ezer kilométerre fekszik országunktól – legkevesebb 6-7 nap alatt érhetett el a hír Iserlohnba. Gyakori volt a pontatlanság és a deformálódott hír. A XIX. század közepén az információrádiusz (Perjés Géza akciórádiusz kifejezésének mintájára) bizonyosan jóval ezer kilométer alatt maradt. A hatókörön kívül szinte már csak többszörös közvetítéssel juthatott el a hír. Minél több a hírvivő, annál inkább eltérhet a hír az eredeti tartalmától: vagy túlzásokkal, mesei elemekkel bővül, vagy lényeges elemei maradnak ki. Az olvasói kíváncsiság megkövetelte, hogy minden kis hírmorzsat azonnal közreadjanak, de ha a lapkészítők érezték a bizonytalanságot, hozzátették, hogy más forrásból várják a megerősítést. A Wochenblattban például – több forrásra hivatkozva – kétszer is „hitel érdemlő híresztelésként” közölték, hogy június 14–15-én Győr környékén zajlott le az újkor legvéresebb csatája, amely megszakítás nélkül 64 óráig tartott. Az összecsapás végén 23 000 osztrák és orosz (a második cikkben 14 000), valamint 8000 magyar katona teteme borította be a harcteret. A szerkesztők azt is hozzáfűzték, hogy a bécsi újságok nem tesznek említést erről a döntő fontosságú eseményről. Ebben az esetben a bécsieknek volt igazuk, mivel ilyen csata a valóságban nem volt.

A hiteles tájékoztatás igénye alapján azonban a korábban megjelent hírt korrigálták, ha az újabb adatok ezt alátámasztották. Iserlohnban 1849 áprilisában közölték a bécsi kormánylap, a Wiener Presse helyreigazítását: eszerint Bem nem követett el szörnyűségeket Nagyszében és Brassó bevétele után, hanem éppen ellenkezőleg, vasfegyelmet tartott és garantálta az élet- és vagyonbiztonságot. Ezt az elmenekült szász családokkal a városokban maradt rokonok tudatták.

Igen érdekes az Anzeigerben 1849. augusztus 23-án megjelent cikk. Ebben Görgey fegyverletételéről volt szó. Az újságíró azonban olyan sok körülményt tudott felsorakoztatni, hogy arra a következtetésre jutott: a bécsi kormány ezzel az óriási hazugsággal igyekezett a nyugtalan lakosságot lecsillapítani. Pedig a hír igaz volt.

A közvélemény szempontjából a híreknél sokkal fontosabbak számunkra a gyakran több számon keresztül folytatásokban közölt áttekintések, helyzetelemzések. Ezekből derül ki ugyan leginkább, hogy a német városban hogyan látták a magyarországi eseményeket, mi a véleményük az itteni történésekről. A közvetlen érdekeltség hiánya és a nagy távolság lehetővé tette a megfelelő rálátást, ugyanakkor esetenként elhalványított egy-egy kontúrt. Nem deríthető ki, hogy kik vetették papírra az elemzéseket, hiszen nem írták alá a cikkeket, de a lapszerkesztőségektől nem állhattak távol a terjedelmes írások szerzői.

Iserlohnban egyrészt a saját nézőpontjukból, tehát a német egység ügyét szem előtt tartva, másrészt az európai tendenciákra, tehát az általános fejlődésre figyelve ítélték meg a Kárpát-medencében folyó harcot. A magyar szabadságháborút a despotizmus elleni világtörténelmi jelentőségű harcnak tartották, amely hozzájárulhat mind az osztrák, mind az orosz önkényuralom megdöntéséhez. A nyugat-európai kultúra legszélén élő magyar nép sikere meggátolhatja a fenyegetően fellépő szláv előrenyomulást. A magyarokban a nyugati demokrácia és műveltség közép-kelet-európai térségbeli védelmezőit látták, akikre e védőbástya szerep miatt rokonszenvvel tekintettek. A tavaszi hadjárat után a sikerek okait kutató három részes elemzésben Kossuthot a háború vad géniuszaként aposztrofálták, jól szervezett hadakról, bátor, kiváló tisztokról írtak. Csodálattal adóztak az önfeláldozó hazaszeretet, a mindent elsöprő erő és a jó stratégia példái előtt. Teljesen egyértelmű magyarbarátságot mutat az a két vers, amelyet az Öffentlicher Anzeiger közölt 1849 szeptemberében. Robert Hartmann, helybeli tanító második költeményében, miután megtudta a szomorú hírt, elsíratta levert szabadságharcunkat. A két orgánumban megjelent cikkek azonban nem csak pozitív képet mutattak a magyarokról. A Wochenblattban 1849. március 20-án közreadták egy német tiszttel levélét, aki lesújtó véleményt alakított ki a magyar hadviselő fél katonáinak szakmai tudásáról, erkölcséről, az általuk elkövetett gáztettekről. A tiszt már 1849 tavaszán biztosra vette a magyarok vereségét, és úgy vélte, hogy a birodalomba való betagozódás után az ország jól termő, alacsony

népsűrűségű vidékei a németek milliói számára kínálnak majd nagyszerű letelepedési lehetőségeket.

Leegyszerűsítőnek tűnik az egymással szembenálló hadviselő felek felsorolása: az osztrákok és a horvátok mellett, akik bosszút akarnak állni a magyarokon, kényszerből harcolnak az örökös tartományok („német anyáinak szegény, becsületes fiai”), a csehek és néhány lengyel ezred. A másik oldalon „a nemzetek valódi mintaképét, a tüzes magyarokat, a vad székelyeket, a szlovákokat, a románokat, az oláhokat, a ruténokat, mindenekelőtt a népek közti örök zsidókat, a vándorló forradalmár lengyeleket”, és mellettük két bécsi egységet neveztek meg. Kitüntetett rokonszenv övezte a lengyeleket. Nagyra értékelték szerepüket a magyar szabadságharcban, akik remélték, hogy Magyarországból kiindulva, itt megerősödve eredményesen vehetik fel a harcot elnyomójuk, az orosz cár ellen. Jellemző, hogy a fennmaradt négy jellemrajz, pályakép közül kettő lengyel hadvezéreket mutat be, Bemet és Dembińskit. A lengyelek várt felkelése kirobbanhatja azt a keleti forradalmat, amely végül „megdöntheti a cári önkényuralmat, és Oroszországba is elvinné a nyugat-európai műveltség elemeit”. E gondolatban felfedezhető – a nemzeti önállóságért vívott harcok korában! – az egységes Európa csírán megbúvó ideája.

A publicisták a német egység megvalósítását akadályozó saját fejedelmeik elé intéző példaként, figyelemztetéséért tárták a Duna–Tisza közének eseményeit, elbukik az az uralkodó, aki a nép akaratát nem veszi figyelembe. Természetesen megkülönböztetett figyelemmel követték Ausztria sorsát. Ambivalens érzések munkáltak a németekben. A (nagy) német egységet ugyanis a despotikus Ausztria „gyalázatos makacsságból” meghiúsította. Ezért nem volt ellenükre, ha az osztrákok vereséget szenvednek. Úgy vélték, hogy Ausztria azért is rászolgált a bukásra, mivel soknemzetiségű birodalmában az elnyomás eszközeivel él.

Nagy megdöbbenéssel olvashatták az iserlohniak egy erdélyi németajkú város, Szászsebes patikusának sorait 1849 kora tavaszán: „Lakosaink fele koldussá lett, másik felét meggyilkolták, de nem az ellenség, hanem a barátaink”. Többször cserélt gazdát a város, a magyarok és székelyek sok mindent elvittek, de az életüket megkímélték. A császári csapatok viszont felgyújtották a házakat, a lakosok a 16 fokok hidegben az erdőbe menekültek, ahol többen megfagytak.

A Kárpát-medencei harcban a két despotikus államnak, az osztráknak és az oroszoknak bukni kell, de mit kell tenniük a remélt fordulat bekövetkezése esetén, tették fel maguknak a kérdést a németek. A válaszuk az, hogy a német–osztrák tartományokat ki kell menteniük az államok katasztrófájából. Kettős a horvátok megítélése is. Saját szabadságuk kivívásáért indított mozgalmuk pozitív visszhangot váltott ki, de Jellaëienak az osztrák udvarral összefonódó praktikái már visszatetszést keltek. Szabadság, önrendelkezés, demokrácia, kultúra – ezek voltak az iserlohni optika fókuszában, ezen a szemüvegen keresztül nézték az itteni történéseket.

A szabadságharc négy vezetőjéről maradt meg egy-egy alaposabb jellemrajz vagy pályakép. A két lengyel tábornok életútját az Anzeiger tette közzé. Pulszkyról és Görgeyről a másik lap adott jellemzést. Árnyalt képet festettek a külügyi államtitkár-helyettesről, érdemei elismerése mellett bátoran elméleti politikusnak tartották. Görgeyért viszont egy pesti újság cikkét átvéve egyértelműen lelkesedtek: „Ő a XIX. század Washingtonja, Magyarország és Európa Washingtonja”. Szeptember elején az Anzeiger egy honvédek a családjához írt levelét fordította le és közölte. Ebben teljesen más vélemény kapott hangot. A közvetlenül a világsi fegyverletétel után Aradon kelt levélben az elkeveredett magyar katona teljes mértékben Görgeyt vádolta Magyarország romba döntésével.

A leghosszabb cikksorozat az Wochenblattban 1849 júniusában és júliusában folytatásban jelent meg Az 1848 júliusától Magyarországon végbement események áttekintése címmel. Sajnos, az utolsó rész(ek) nem maradt(ak) fenn. A bonyolult, ellentmondásos helyzet bemutatására a lap azt a módszert választotta, hogy szinte kizárólag a nagyszámú dokumentum szó szerinti közlésére hagyatkozott. Leiratok, határozatok, felhívások, kiáltványok váltják egymást. A tényfeltáró újságírás jegyében az állásfoglalást az olvasóra bízták. Figyelemre méltóak a terminológiai különbségek, például a magyar állam közigazgatás tekintetében: grófságokról, fejedelemségről írtak Iserlohnban, de a magyar állam különleges közjogi viszonyának megértése is kemény diónak bizonyult sok száz kilométer távolságról. A szerbeket és rácokat, de a

románokat és az oláhokat is úgy emlegették, mintha két külön népről volna szó, használták Szlovákia fogalmát, holott ebben a korban nem volt még önálló szlovák állam. Az egyik cikkben a Hatok Bizottságának nevezték az újonnan megalakult Országos Honvédelmi Bizottmányt.

Az újságok háttérinformációkkal is igyekeztek ellátni az olvasóközönséget, különösen igaz ez a szabadságharc bukása utáni időszakra. A *Wochenblatt*-ban 1849 augusztusában jelent meg *A császár és a magyarok* című rövid kis történet, amelyben Ferdinándot egy magyar mágnás sétakocsikázásra hívta. A főúr egy fütttyentéssel megállította a császár legnagyobb rémületére örült vágatába kezdő lovakat, majd e szavakkal fordult uralkodójához: „Látja felséged, így viszonyuljon a magyarokhoz. Adjon teljes szabadságot nemzetünknek, és ha a szükség úgy diktálja, egy fütttyentésre ott termünk és erős támasza leszünk”. Virtus, hűség, szabadságvágy, némi keleti jelleg – e nemzetkarakterbeli sajátosságok bontakoznak ki az *Anzeiger*-nek az év végén közölt, három részből álló néprajzi leírásában is. Egzotikusnak, különlegesnek tartották ezt a világot. A *rablóvilág Magyarországon* című sorozat a betyárélet rejtelmeibe avatja be az olvasót, nem hallgatva el azt, hogy itt a „német” szó káromlásnak számított.

Galambos Sándor

Magyar emlékek Lourdes-ban

A dél-franciaországi Lourdes ma a világ egyik legnagyobb és legvonzóbb kegyhelye, évente több mint ötmillió zarándok keresi fel. Csodálatos hely, ahol a kiengesztelődés, testvériség és reménység születik. Lourdes missziója és üzenete: elvezetni az embereket az élő vizek forrásához.

Szakraális néprajzunkban még feldolgozásra váró feladat annak kiderítése, hogy az 1858-as csodás események után mikor indultak el az első zarándokok Magyarországról. Családunk emlékeiből megállapítható, hogy Veszprémből nagyapám testvére és francia származású sógornője 1886-ban már Lourdes-ba zarándokolt, amit igazol a birtokunkban lévő, viszonylag nagyméretű Lourdes-i Szűzanya szobor is.

Kevesek előtt ismert, hogy 1714-ben *Lukovics Márton* kisterenyei plébános a Lourdes-i történettel megegyező magyar népi hagyományt rögzített írásban. A szájhagyomány egészen az Árpád-korig nyúlik vissza, érdekes és kíváncsú lenne ennek etnográfiai kutatása is.

A lourdes-i ún. *Szeplőtelen Fogantatás Bazilika* tőzsomszédságában a világon egyedülálló az a monumentális keresztút, mely Lourdes lényegéhez a megtéréshez tartozik, és amelyet a XX. század elején állítottak fel. Eléggé közismert, hogy az ún. *X. stációt* (Jézust megfosztják ruháitól) Magyarország állíttatta. A hat nagyalakú ember nagyságú szobor jobb alján, a talapzaton áll egy márványtábla, amelynek felső részén a történelmi Magyarország angyalos nemzeti címere található, alatta pedig magyar és francia nyelven ez áll: „Ezen X. állomást Magyarország katolikusai állították” 1912. A magyarságunk szempontjából jelképes is e stáció, jól szimbolizálja azt is, hogy a franciaországi Versailles-ba megcsönkítették Magyarország testét is, 325 411 km²-es területét 92 607 km²-re csökkentették, és elszakították lakosságának 58 %-át. (Érdekes azonban megjegyezni, hogy egyetlen állomásnál sem látható hasonló felirat.)

Lourdes másik magyar emléke már közelmúltunk dicső forradalmához, 1956-hoz kötődik. Mgr. Rodhain a *Secours Catholique* és a francia *Caritas* általános titkára, *Cité Saint-Pierre* néven zarándokházat alapított, amely három napig ingyen befogad minden rászoruló zarándokot. (A több mint három évtizede működő intézményt a magyarok is ismerik, túlkapásaink miatt azonban már csak püspöki javaslatra vehető igénybe.)

A magyarok sorsát különösen szívén viselő Rodhain 1957-ben egy keresztet állított fel, melyen „GAZSÁGOT MAGYARORSZÁGNAK” felirat ma is jól látható, s nemzeti színű koszorúk borítják. 1992-ben, amikor 2500 magyar vasutas zarándok kereste fel a kegyhelyet, Tarbes és Lourdes püspöke és a *Secours Catholique* püspök elnöke ünnepélyesen átadta a szabad Magyarországnak azt az 1956-os szabadságharcot jelképező láncot, amelyet dr. Takács Nán-

dor OCD püspök javaslatára azóta Máriaremetén lourdes-i szabadtéri oltáron őriznek. (Egyenlőre sajnós emléktábla sem a Lourdes-ban, sem Máriaremetén nincs, pedig kívánatos lenne.)

A Jelenési barlanggal szemben a sebes folyású Gráve folyó túloldalán carrarai márványból készült Piéta látható (Michelangelo öregkori Rondanini Piétájához hasonló a keresztről levett Krisztust ölében tartó és fiát sirató Mária újkori feldolgozásban). A szobor talapzatán közepén magyar nyelven (mellette francia és flamand nyelven) az alábbi emléktábla áll: „HÁLÁBÓL AKIK A MAGYAR NÉPET SEGÍTTÉK. REGŐCZI ISTVÁN MAGYAR PAP” A szobrot 1983 májusában állították fel negyven évvel azután, hogy Regőczi Istvánt Brugge-ban pappá szentelték. Hálájának ez a piéta méltó kifejezése, amely egyben a magyar sorsot is hűségesen ábrázolja. „A Fájdalmak Anyja az égre tekint, úgy emeli, nyújtja szinte a mennyei Atyának az ő Fiát, aki az egész emberiségért feláldozta magát, s Mária így minden szenvedőnek, a sokat szenvedett magyar népnek is megértő édesanyja” – írja Regőczi atya *Az István vándora* című könyvében. A lourdes-i szentév megnyitásakor a „magyar Pieta-t” maga a lourdes-i püspök szentelte fel, és jöllehet Lékai László bíboros is interveniált az ügyben, a kommunista magyar hatóságok elutasították Regőczi István útlevelekérelmét, így az ünnepélyes szentelésen nem lehetett jelen. A szobor alkotója Fajkód Mária Zsuzsa, István atya tanítványa, aki családjával együtt rendkívül nehéz körülmények között élt Magyarországon, kalandos úton került Párizsba, majd ott – többek között Regőczi atya támogatásával – elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát.

Udvarhelyi Olivér

Felhívás

Rövidesen megjelenhet egy újabb kiadvány, melynek célja egy régi partiumi kisváros, a mai Felsőbánya történelmének ismertetése. A Felsőbányai Arcképcsarnok sajátosan, egyedi stílusban, körülbelül 360 oldalon tárja az olvasó elé ismeretanyagát. Nem monográfia, nem száraz feldolgozás formájában, hanem az egykor élt és mai embereken keresztül mutatja be a *Pain Lajos–Hitter Ferenc* szerzőpáros a város embereit, tevékenységüket, cselekvéseit és ezen keresztül a kisváros történelmét.

A kiadó felmérést készít. Ehhez hasonló kiadvány nagyon ritkán jelenhet meg. Éppen ezért az érdeklődők figyelmébe ajánlják a több mint 100 képpel ellátott terjedelmes könyvet. Kiváló kivitelezésben, igényes tartalommal szeretnék közreadni, melyből az olvasó meglepégedetten szerezne tudomást városáról, ha idevaló, vagy Felsőbányáról, ha kedveli az itteni tájat, tiszteli az itteni embereket.

A könyv előzetes, kiadás előtti megrendelőinek névsorát közölni szeretnénk a könyvben, ha ez összeáll és megfelelő számú megrendelő fejezi ki igényét a könyv megvásárlását illetően. Előleglet nem kell fizetni.

Akinek anyagi lehetősége megengedi, hogy támogatást nyújtson a könyv nyomtatásához, a hálás köszönet mellett reklámodalt biztosítunk számára a könyvben.

Reméljük, hogy a megfelelő érdeklődés elősegíti a minél hamarabbi kiadást, és nemcsak Felsőbányán, hanem az egész világon, elszármazott embertársaink közül sokan szeretnék megszerezni ezt a ritkaságszámba menő alkotást. Az érdekeltek az RMDSZ felsőbányai székházában iratkozhatnak fel, telefon: 00-40-262-260235, vagy Hitter Ferencnél tel.: 00-40-262-260242.

Levélcím: 4847 Baia Sprie str. Microraiion 21/13.

A HONISMERET FORRÁSAI

Komárom vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei – Nyitrán

2002. február 11. és 15. között a tatabányai Városi Levéltár munkatársai, helytörténész kutatók a szlovákiai Nyitrai Területi Állami Levéltárban jártak. Ebben a levéltárban őrzik ugyanis a Trianon előtti korszakban keletkezett, Komárom vármegye történetére vonatkozó iratanyagokat, amelyek gazdag forrásai megyénk és szűkebb pátriánk, Tatabánya elődközsegeinek múltjára vonatkozóan. A szlovákiai levéltárat nem először keresték fel a magyarországi kutatók, hiszen mintegy tíz esztendeje évenkénti rendszerességgel kutatják a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár, valamint a Tatabányai Városi Levéltár munkatársai a nyitrai levéltárban található helytörténeti vonatkozású gyűjteményeket. Az elmúlt évek során feldolgozásra kerültek a különböző megyei és járási hatóságok, hivatalok történeti vonatkozású dokumentumai, amelyek közül a legérdekesebbeket lemásolva hazahoztuk, segítő az itthoni helytörténész-kutatók munkáját. Számos érdekes dokumentum mellett betekinthetünk a Komárom vármegye közgyűlésének jegyzőkönyveibe is, amelyek igen érdekes, napjaink művelődési életére vonatkozó, azokhoz kapcsolódó információkkal szolgáltak.

Az 1836-os esztendő március 1-jén Nemes Komárom Vármegyének székhelyén, a Szabad Királyi Komárom Városában megtartott közgyűlésen a nemes küldöttek, a „*Karok és Rendek*” képviselői igen figyelemreméltó témákat tárgyaltak.

A megyei országgyűlési követ urak (ma képviselőknak tiszteljük őket) tájékoztatták a megyei közgyűlést a Pozsonyban megtartott országgyűlésen tárgyalt témákról, kérvén a megyei közgyűlést, vitassa meg az ott elhangzott javaslatokat és az azokban hozott országgyűlési határozatokat támogatásával erősítse meg.

Elsőként a követ urak a *Nemzet Múzeuma* gyarapításával kapcsolatos javaslatokról szoltak. A Jankovits-család a nemzet közgyűjteménye számára egy nagy értékű történelmi vonatkozású hagyaték megvásárlását ajánlották fel, 125 ezer pengő forint értékben. Továbbá „*jelentik a Követ Urak, hogy a Museum roskadó állapotjában lévő épületje helyett olyatén új épületnek felállítása javasoltatik, amelyben egyszersmind a Magyar Tudós Társaság számára szükséges alkalmatosságok is készíttessenek, amelyekre négy vagy ötszáz pengő forintok kívántatnak*”. Javasolták továbbá a követ urak, hogy a Ráday nemzetség 53 618 pengő forintra becsült nevezetes gyűjteménye megvásárlását, valamint a *Pesti Színháznak* a felépítését is támogassa a közgyűlés, 400 000 pengő forint megajánlásával.

Kérték a követ urak, hogy a megyei közgyűlés segítse a Pest városában felépítendő *Ország Háza* támogatását is. A felvetett javaslatok elhangozván, a közgyűlés a felvetettekre az alábbi határozatot hozta:

„A TRR. (Tekintetes Rendek) a nemzet Köz Intézetei fényének növelésére szükséges áldozatok alól magokat kivonni nem kívánván, jóvá hagyják követ uraknak szavazatjokat, amely által Jankovits Miklós Úr gyűjteményének megvételéhez szükséges 125 ezer pengő forintokat megajánlották, és a Ráday nemzetség Könyvtára megvételének elhatározásában ezen megye képében részt vettek, egyébiránt a Nemzet méltóságával megegyezőnek tartják, hogy a Múzeumnak roskadó állapotban lévő épületje helyett egy céljának megfelelő, a Magyar Tudós Társaság alkalmaztatására is szolgáló új épület építtessen, más részről pedig azon óhajításunknak elérésére, hogy a jövőendőben az Ország Gyűlése az országnak középpontján, Pesten tartasson, szükségesnek vélik, hogy Pesten az év végére szükséges épület, az Ország Ház illő alakban felépíttessen, és mind a két célra szükséges summáknak ezen megye részéről leendő megajánlásával Követ Urakat megbízni méltóztattak.”

Ezek után pontonkénti tanácskozással foglaltak állást a következő, az országgyűlésen elhangzott javaslatokkal: – A „Ludovicea Akadémia” – (Ludovika nevet viselő katonai intézet) létesítéséhez szükséges 300 ezer pengő forintok megajánlásában megegyeznek, de csak abban az esetben, ha ott a tanítás magyar nyelven történik. Egyetértettek a megyei rendek továbbá az ország költségén Pesten építendő Nemzeti Színház ügyével is.

A régi Nemzeti Színház a Kerepesi (ma Rákóczi) úton 1837. augusztus 22-én nyílt meg. Az épület a Grassalkovich herceg által e célra ajándékozott telken készült el, amelyet városrendezési okokból 1913-ban lebontottak.

Az első magyar országház épülete a kiegyezést megelőzően 1866-ban készült el, és itt működött a magyar törvényhozás egészen 1896-ig, az új Duna-parti ház elkészültéig. A mai Bródy Sándor utcában lévő épület az Olasz Intézetnek ad otthont.

A Nemzeti Múzeum felépítése József nádor kezdeményezéséhez kapcsolódik, aki az 1807. évi országgyűlésen javasolta, hogy a gróf Széchényi Ferenc által 1802-ben az országnak ajándékozott felbecsülhetetlen értékű könyvekből, kéziratokból, metszetekből, térképekből, érmekből álló magángyűjteményét általános múzeumná bővítsék ki. A javaslat évtizedek múltán közakarathoz valóssággá érett. A Magyar Nemzeti Múzeum mostani épülete a gróf Batthyány Antal hercegprimás által adományozott telken 1837–1847 között valósult meg.

A két évszázaddal ezelőtti gondolat megszületését a magyar közgyűjtemények – múzeumok, könyvtárak, levéltárak – alapítása kezdeteiként ünnepeljük. Az ország múltjának felbecsülhetetlenül értékes és gazdag tárházait, nemzeti tudatunk műveltségünk forrásait ünnepeljük ez évben. Az évforduló tiszteletére a Honismereti Szövetség művelődéstörténeti vetélkedőt szervezett, amelyen 38 megyei – köztük 13 tatabányai – középiskolás csapat vesz részt, országos – Kárpát-medencei – döntőjére 2002. október 28-án kerül sor a Magyar Nemzeti Múzeum épületében.

Dr. Ravasz Éva

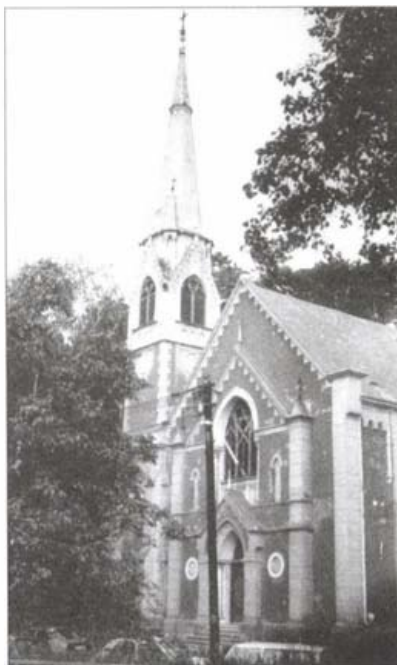
HÍREK

Száz éve, 1902. augusztus 31-én szentelték fel az ózdi evangélikus templomot, amelyet Szvoboda Gyula építész tervezett és épített. A templom szecessziós stílusban épült némi gótikus utánpótlással. A bejáratú homlokzat északi oldala mellett épült meg a tornya, mely asszimetriássá teszi az épületet. Eredetileg két tornyot terveztek, de a másik oldalon a torony építése pénz hiányában elmaradt. Tetőzetét pala fedi. Feltűnő a homlokzat igen arányos, gondosan tagolt beszállása. Az ék alakú oromfallyal kilép a homlokzat síkjából s előugrik a kapuzat csúcsíves kapuképzése. Szépek a neogótikában ritkán előforduló ablakformák. A keresztelőkút, a szószék, az énektábla fából faragott művészi munka. Oltárképe Böhm Rita festőművész alkotása, Krisztus az olajfák hegyén. A templom orgonája az 1930-as években készült el Sulyok Imre tervei alapján. A berendezés két manuális, 11 regiszteres Bach-rendszerű hangversenyorgona.

Ózd egykori földesura, a Sturman-család is evangélikus volt. Amikor földjéből hűs katasztrális holdat eladott a gyár alapításához, kikötötte, hogy ha Ózdon létrejön az evangélikus gyülekezet adjanak számukra területet templomépítéshez. Az evangélikus egyházközség 1899-ben jött létre. Kezdetben egy gyári iskolai tanító, mint lévita (lelkési szolgálatot is végző tanító), tartotta az istentiszteleteket. Első lelkésze Thuróczi Pál volt.

Amikor 1881-ben megalakult a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. sok evangélikus vallású szlovák is jött ide. Rájuk való tekintettel húsvét másodnapján az istentisztelet egy részét kezdettől fogva szlovákul tartották.

Kerékgyártó Mihály

XXX. Országos Honismereti Akadémia

Sátoraljaújhely 2002. július 1–5.

Kanyar József: Megnyitó

Tisztelt Honismereti Akadémia! Hölgyeim és Uraim!

Ha egy nemzet élete első évezrede utána másodikba fordul, akkor annak történelme súlyosabb feladatokat és terheket rak a nemzet vállára. A XX. században ezért nem érhet hazánkat semmiféle főnix-faktor hatás, azaz felfelé való emelkedés, mert tragédiái, háborúi és súlyos nemzeti gondjai nem tették lehetővé ezt a számára. Történeti törekvéseinkben ma sem tekinthetünk más horizontra, mint a haza nagyjaira, akiknek a nevei és tettei, személyiségük mindig időszerű ereje egységbe integrálhatja a nemzet erejét. Kétszázadik születésnapja révén Kossuth Lajos neve is olyan név, amely világörökségünket is be tudja építeni a nemzet egységébe.

A magyar honismereti tábor évi kulturális búcsújáró ünnepségein már régóta nagyjainknak a köszöntésére és előttük való főhajtásra készül honismereti akadémiánk, melyen a megnyitót mondóknak hű műszerként igazat kell mutatnia és mondania hallgatóságának, mert csak így tudja a kötelességteljesítés veszélyét vállalni, hogy a nemzet sokszor reménytelen életkedvét nemzetpusztító magatartásba ne sodorja. Ezeket a mondatokat Németh László írta. Történelmünk közelgő ünnepén a Kossuth-kultusz magas lángját élesíteni szükséges az ellentétek közepette is, mert tudnunk kell, hogy neve és történelmi személyisége összekötő cementként foghatja egybe nemzetünket akár összetett kultúránkban, akár szerves életfejlődésű kultúránkban.

Sátoraljaújhelyen – Kazinczy hazájában – sem lehet a nemzetet kultúra és tudomány, iskola és erkölcs nélkül konszolidálni a jövőndő számára. Az iskola és a templom, egy-egy kulturális központ, egy államfő történelmi személyisége – mindig fészkebiztosító ütközetek és harcok várfalai, a nemzet holnapi biztonságáért és jövőndőjéért. Ezért soha ne engedje e nemzet lezúlleni erkölcsét és kultúráját, mert nőjének süllyedése szétrág minden kohéziós erőt társadalmában. Ezért is legnagyobb sorskérdése a műveltségének állapota és színvonala, amelyen szüntelen őrködni kell.

A magyar honismereti mozgalom a nemzet egyik legtisztább tekintetű mozgalma. Ám vigyázni kell arra, hogy alacsony színvonalú műveletlenség a nemzet egyetlen hajlékába, egyetlen intézményébe, egyetlen mozgalmába se tudjon befészkelődni. Az olvasni nem szerető és nem is tudó rétegeket pedig oktassuk és neveljük. Mert mi lesz velük az Internet világában? Ne lopjuk el a jövőndőt a fiatalságtól! A nemzettudat-hiányos politika helyett pedig keressünk új utakat, mert a delta felé csak a művelt nemzet tarthat együtt értelmiségével, nem pedig a tájékozatlan műveletlenség – ahogy ezt Németh Lászlónál is olvashatjuk.

Akadémiánk előadásain és szekcióülésein – programunk szerint – Kossuth Lajosnak a magyarság nemzeté válásában betöltött szerepével foglalkozunk. Ez ma is a nemzet legnagyobb feladata és a legnagyobb problematikája. Széchenyi is ezt munkálta a nemzet rezonátoraként. Jeles nevelőink is ezt tették, azok az íróink is, akiknek az elmúlt időszakban voltak vagy lesznek születésnapjai, Németh Lászlótól kezdve Illyés Gyula közelgő ünnepéig.

Mi szüleinktől, iskolánktól, tanárainktól, tanítóinktól, íróink és tudósaink által művelődünk, történelmünk magyar hajlékában. Sokszor váltunk benne tékozlóvá, akár napjaink forgatagában is, de mi ezt a történelmet tartottuk mindig hajlékunknak. Csak honvégygal tu-

dunk erre a házára gondolni, mert mi ennek a történelemnek vagyunk a fiai, 1956 világtörténelmi fordulatát is ideszámítva.

Az én szememben a honismereti mozgalomnak az anyanyelv megteremtése és – e vidéken különösképpen – szolgálata lehet a legnagyobb alkotása, a nemzet sugárzó önismerete, nemzettudata. A világgóság nyelve – ahogy Kossuth mondta –, az pedig a népek géniusának a tükre.

Mindnyájunkat ezek az ismeretek tettek nagygyá, nekünk ez a történelem jelentette mindmáig igazi hajlékunkat, másképpen szólva: a hazánkat! Ezért is szép és magasztos a honismereti mozgalom tennivalója, mert benne csak olyan gondolat, szellem és lelkület nyerhetne el a nemzet tetszését, amely mögé a tennivalók részére a mozgalmat és az intézményt tudtunk szervezni. Ezért is neveztük el mozgalmunkat nemzeti tudatunk környezetvédelmének! Ezért kell kultúránk és tudományunk mellé, az új évezred választóvizében is napjaink eszmevilágát, szellemünk kristályosító folyamának szerepét és súlyát növelni. Itt, a Sátoraljaújhelyi Honismereti Akadémián is.

Honismereti Szövetségünk az elmúlt napokban járt szerkesztőbizottságával Erdélyben, közös tanácskozáson. Odaát is fogy a magyarság létszáma, ott is pusztul a magyarság! Látni lehet, hogy pusztítják a temetők földjét, bennük a holtak hamvaival. Mintha senki sem vigyázna ma a nemzetre, amit reménytelen életkedve nemzetpusztító magatartásba sodor. Szinte aggasztóan félok, hogy Trianon 82 esztendeje után már világörökségével sem tud elszámolni a nemzetnek. 1920 óta napjainkig legalább hatszázezer magyar került el innen! Miképpen lehetne e nemzet immunitását jobban védeni, és a védelmet fokozni? Csak a haza magasba-emelésével – Illyés szép gondolatával –, ahogy tették századokon keresztül Károli Gáspárék bibliájuk tanításával, Szenci Molnár zsoldáraival, a nemzet hajlékában a történelem ige hirdetői: Ravasz László a Kálvin téren, Márton Áron Gyulafehérváron és a nemzet többi tudósa. Hová csúszott alá hazánkban értelmiségünk sorsa és tekintélye!? Európa azonban soha sem segített, a kommunista diktatúra idején különösképpen nem, de 1990-ben az erdélyi magyarok marosvásárhelyi tragédiájában, a nagy erdélyi magyar író, Sütő András fél szemének kiverésekor sem.

A megye és a régió részéről köszöntöm a megyei közgyűlés elnökét, köszöntöm Sátoraljaújhely alpolgármesterét, Akadémiánk valamennyi résztvevőjét. Megköszönöm a Megyei Honismereti Egyesületnek a XXX. Honismereti Akadémia megrendezésében való közreműködést és áldozatos munkáját, köszönve előre is a jó nevű előadók szakelőadásait.

Ezekkel a gondolatokkal megnyitom a XXX. Honismereti Akadémiánkat, és kívánok mindannyiunknak hasznos és eredményes tanácskozást.

Mándli Gyula felvételei

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége és a megyei egyesületek javaslatára 2002-ben a következőknek ítélte a kiemelkedő honismereti munkásság elismerésére alapított **Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét**:

Dr. Fehér József a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója, huszonhét éve szolgálja a honismereti mozgalmat és a közművelődést. Munkássága szorosan összefonódott a zempléni történeti és művelődéstörténeti hagyományok fennmaradásával és ápolásával. Jelenleg a térség egyik legjelentősebb kutatója, akinek nagy szerepe van abban, hogy Széchalom ma ismét az anyanyelv ápolásának központja.

A zempléni térséghez kapcsolódik kutatási tevékenységének döntő része, amit nagyszámú publikációja is bizonyít. Ezek Kazinczy Ferenc ismeretlen éveiről, Losárdi Zsuzsanna kuruc költőnőről, Szepsi Laczkó Máté életrajzáról, Rákóczi Zsigmond zsoldáraitól szólnak. Szülőfalujának Bodroghalomnak történetéről olvasókönyve jelent meg, de fontos beszámoló elemzése is az ottani kelta temetőről. Ugyancsak jelentős a bodrogolaszi kincsletről a Herman Ottó Múzeum évkönyvében megjelent nagyobb tanulmánya, valamint a tokaji várkapitány, Németi Ferenc életét feltáró munkája. Kazinczy Gábor zempléni közszerepléseinek bemutatása szintén nevéhez fűződik. A képzőművészet története iránti érdeklődését mutatják az újhelyi szobrokról írt cikkei, Nemes Lampérth Józsefről és Lavotta Gézáról szóló megemlékezései. Nyelvészeti jellegű tanulmánya a zemplén szó etimológiáját, mai értelmezését fejtegeti. A figyelme a néprajz felé is fordult, Erdőbénye hagyományait, az ottani kőfaragás tárgyi emlékeit mutatja be tanulmányában.

Fehér József huszonhét éve bizonyítja, hogy a honismereti feltáró munkában ma már jól kirajzolódó, egységesnek tekinthető életművet alkotott, eddigi munkássága nagymértékben szolgálja a zempléni művelődéstörténeti, történelmi néprajzi hagyományok fennmaradását.

Dr. Jároli József a Békés Megyei Levéltár Békési Fiókleveletárának vezetője, 1947. szeptember 27-én született Orosházán. A szegedi József Attila Tudományegyetemen magyar-történelem szakot végzett.

Orosházi sikeres tanárságát a Megyei Levéltár hívása szakította meg az 1970-es évek végén. Rögtön bekapcsolódott a megyei tudományos kutatásokba, miközben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen elvégezte a történelem-levéltár szakot is. 1983-ban Békés megye történeti demográfiája a XVIII–XIX. században című munkájával doktorált.

Fő kutatási területe (Békés megye a XVIII–XIX. században) mellett még a közgazdaság-történettel és 1987-től a szakrális néprajzzal is foglalkozik. 1990-ben elsőként vállalta a Békés Megyei Honismereti Egyesület elnökségét, s az 1991-ben megrendezett XIX. Országos Honismereti Akadémia egyik motorjaként segítette a honismereti mozgalom továbbélését. 1994 óta sem nélkülözzük segítségét: a Békés Megyei Honismereti Egyesület Ellenőrző Bizottságának tagja. Tagja még a Néprajzi Társaságnak, a Magyar Levéltárosok Egyesületének és elnöke a Békés Megyei Tudományos Ismeretterjesztő Egyesületnek.

Dr. Jároli József gazdag szakmai tapasztalatát mindig szívesen megosztotta a helytörténészekkel, a fiatalokkal és gyerekekkel. A tanítás mellett sok áldozatos órát töltött és tölt tanácsadással, amatőr helytörténeti dolgozatok lektorálásával, nyári táborok szakmai segítségével, a vetélkedők zsűrizésével. Mint levéltáros-történész szívesen tart előadásokat is.

Kiemelkedő művei: Dokumentumok az 1848–1849-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Gyula, 1995.; A gyulai földrész társulatok története 1858–1974. Gyula, 1998.; Olvasókönyv az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. Gyula, 1998.; Göndöcs Benedek munkássága (Válogatott dokumentumok). Gyula, 1998.; Szabadkígyós–Újkígyós. Száz magyar falu könyvesháza. Bp., 2001.; Békés megye 1848–1849-ben az önkényuralom idején. In: Békés megye képes krónikája. Szerk.: Erdmann Gyula és Havassy Péter). Békéscsaba, 2001.

Karacs Zsigmond 1940. március 18-án született Földesen. Katonaideje letöltési után gimnáziumi/technikumi érettségit szerzett, ahol történelem tanára, Antall József segítette a honismereti munka első lépéseiben. Családtörténettel kezdett foglalkozni, melynek során a püspökladányi Karacs Ferenc múzeummal és a Karacs család kutatóival került munkakapcsolat-

ba. Az 1960-as évek közepén verseket írt. Első tanulmánya Adyról jelent meg. Később az EL-TE kiadta egyik gyűjtését: a II. világháborús áldozatok névsorát, ragadványnevekkel.

Budapestre költözését követően 1976-ban a kőbányai helytörténeti gyűjteményben közreműködött a szabadtéri téglaiipari kiállítás létrehozatalában. Több komplett anyag megőrzését segítette elő: így a debreceni Déri Múzeumba leadott felvidéki anyagát, melyből Európa hírvé kiállítást rendeztek. Az 1970-es évektől rendszeresen publikál, 1980-ban a televízió filmet készített róla. A II. világháborús katonalevelek című, a Honismeretben megjelent írása a szovjet nagykövetség rosszallását váltotta ki. Több szakmai konferencia előadója volt, jó néhány egyetemi szakkoloztat létrejöttékor bábáskodott. Írásainak száma meghaladja a másfélszázatot, egy részük a határon túl jelent meg. Fő kutatási témája a magyar művelődéstörténet: család, iskola, egyház, vasút, mezőgazdaság és irodalom témakörökben.

Főbb művei: Földes történeti és mai család- és ragadványnevei. Bp., 1980.; Adatok Földes határába olvadt Mezőszentmiklós birtoktörténetéhez. Bihari Múzeum Évkönyve, 1982.; Egy száz év előtti nyelvjárási-néprajzi gyűjtő. Magyar Nyelvjárások, 1983.; Karácsony Sándor bibliográfia. Debrecen, 1986., 1992.; Földesiek Ady körül. Szeged, 1992.; Földesi katonalevelek a II. világháborúból. Bp., 1993.; A debreceni Tompa-kéziratok. Széphalom 5. 1993.; A váradi Kun család története a XVII. századtól napjainkig. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1994.; Bakon Lajos hagyománygyűjtése a Magyar Nyelvőrben, 1995.; Kossuth-szobor a hegyen. Bp., 1999.

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntettek, 2002.:

Balogh Mihály, Győr-ság polgármestere (Győr-Moson-Sopron megye), *Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle* (Szerbia), *dr. Csáky Károly* etnográfus, tanár (Szlovákia), a *kölesdi Honismereti Szakkör* (Tolna megye), *Titkos Sándorné* tanár, igazgatóhelyettes (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

Honismereti Emlékklappal kitüntettek:

Baranya megye: Adonyi Réka, Adonyi Zsóka, Budai Kinga, a Lánycsóki „Liederkrantz” Magyar – Német Kulturális Egyesület. *Bács-Kiskun megye:* Papné Csaplár Krisztina, Szabadi Pál, Koricz János. *Budapest:* Ádám Ferenc, dr. Új Irisz, Pándy Tamás. *Csongrád megye:* Fukszné Benák Katalin, dr. Lovászi Józsefné, a Csanádpalotai Ifjúsági Honismereti Szakkör. *Fejér megye:* Benke Valéria. *Győr-Moson-Sopron megye:* Gesztesi Lajosné. *Pest megye:* a „Monorért” Baráti Kör, Németh László, Szakáll Lászlóné. *Tolna megye:* a bonyhádi Solymár Imre Városi Könyvtár, Kakasdi Sebestyén Ádám Egyesület, a szekszárdpalánki Csapó Dániel Szakközépiskola.

Vas megye: Gyarmati Tiborné, Sziebler Imréné, Pethő Gyula, Balogh János. Veszprém megye: Bontó Józsefné, Miklósi Sikes Csaba, Reményi Antal, Wöller István.

A Magyar Pénzverő Rt. által felajánlott Kossuth Emlékérmeket kapták:

Mátraházi Ferenc tanár, Tatabányán a Kossuth Lajos nevét viselő Szakközépiskolában tanít magyar irodalmat és történelmet.

Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából – iskolája nevében – vetélkedőre hívta az ország összes középiskolájának diákjait, mely intézmények Kossuth nevét viselik.

A honismereti mozgalomban évek óta a vetélkedőink előkészítője, vezetője. Ő szerkesztette a „Felkelt a napunk” című, az államalapítás ezredik évfordulójára szervezett művelődés-történeti vetélkedő feladatfüzetének kérdéseit és a döntő három fordulójának forgatókönyvét. Játékvezetőként nagy szakmai felkészültséggel, és a diákok iránti szeretettel, segítőkészséggel működött közre a nemes játékban. 2002-ben a Magyar Nemzeti Múzeum alapításának 200. évfordulójára meghirdetett vetélkedő feladatfüzetét és forgatókönyveit készítette, készíti nagy lelkesedéssel. Valamennyi fordulóban közreműködött játékvezetőként is.

Selmezi Kovács Attila etnográfus, a néprajztudomány doktora, a Néprajzi Múzeum főtanácsosa. Kutatási területe a gazdaságnéprajz, a népi építészet, eszköztörténet, tudománytörténet. Ő hozta létre 1991-ben a Néprajzi Múzeumban a Magyar nép hagyományos kultúrája című állandó kiállítást. Legjelentősebb munkái: A magyar nép címere, A magyarországi olajnövénykultúra, a Kézimalmok a Kárpát-medencében, valamint a Nemzet jelképei című könyv. Ezzel a témával már a diktatúra idejében foglalkozott, s neki köszönhető, hogy a magyar címer, a nemzeti színek, valamint Szent István, Rákóczi és Kossuth Lajos ábrázolásának a népművészetben való megjelenése kiadványok, kiállítások és előadások formájában immár több mint egy évtizede bekerült a köztudatba. A Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának 1993 óta tagja.

Szénássy Zoltán a Révkomáromban működő magyar tannyelvű, 1990 után Sellye János nevét fölvevett gimnázium nyugalmazott tanára, Komárom városának elkötelezett és fáradhatatlan helytörténeti kutatója. Megjelent cikkei, tanulmányai és könyvei elsősorban Komárom legnagyobb szülőttel, Jókai Mórral foglalkoznak, de figyelme kiterjed a város művelődés-történetének minden mozzanatára. Komáromon kívül a Csallóköz történetének is számos mozzanatát feldolgozta, sőt Adyfalvától Zágonyig című könyvében a magyar irodalom és történelem erdélyi emlékhelyeit is számbavette. Természetes, hogy Komárom történelmének legdicsebb napjai, hónapjai, az 1848–1849-es szabadságharcban való helytállás szerepel talán legtöbbet Szénássy Zoltán tanulmányaiban, s ezek között feldolgozta Kossuth Lajos komáromi kapcsolatait is. A Honismeret folyóiratnak három évtizede hűséges szerzője.

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség „A tudás forrásai” címmel 2001–2002. évre kiírt helytörténeti pályázatának díjazottjai

Felnőtt kategóriában:

I. díj: *Rábóczy Eszter* (Veszprém): A Veszprémi Petőfi Színház története, 1908–1944.; *Bekő Tamás* (Zalaegerszeg): Csillagos ég... Az első világháborúban részt vett és elesett tárnoki katonák emlékére.

II. díj: *Powrozniak, Thomas* (Katowice, Lengyel o.): Magyar–lengyel orvosi kapcsolatok a II. világháború éveiben.

III. díj: *Bukodi Józsefné* (Kazincbarcika): A sajkókazinci református egyház múltja és jelene egy pedagógus és egy osztály szemszögéből; *Harsányi Ferencné* (Győr): Vörös felhő – gyermekkori emlékeim; *Molnár Sándor* (Miskolc): A miskolci Bethlen Gábor Kör működése 1910–1939 között; *Szilbekné Cseh Györgyi* (Győr): Győr kulturális élete 1900-ban a helyi sajtó tükrében.

A Honismereti Szövetség különdíja: *Dr. Karácsony István* (Darnózseli): „Ezer sziget országa” – a Szigetköz helytörténeti olvasókönyve.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum különdíja: *Molnár Istvánné* (Edelény): Az óvodatörténet félszázada a Bódva-völgyében és pedagógusi pályafutásom története (1956–1994).

IV. díj: *Ágoston István* (Miskolc): Lorántffy Zsuzsanna és I. Rákóczi György bibliái; *Bocki József* (Kazincbarcika): Forradalom Magyarországon (1956) – Hadifogságom); *E. Kovács László – E. Kovács Lászlóné* (Gömörszöllős): Egy angol lady, akiből magyar honleány lett; *Élő Veronika* (Csorna): Az iparosok és az ipartestület helyzete a Csornai Hírlap tükrében 1897 és 1899 között; *Fabinyi Gáborné* (Orosháza): Darvas József Irodalmi Emlékház; *Garamvölgyi György* (Mosonmagyaróvár): Mosonmagyaróvár 1956 október–november; *Hadobás Pál* (Edelény): A magyar katonai térképezés története és jelvényei; *Hárs József* (Sopron): Fertőboz krónikája (1887–1946); *Molnár László* (Bódvaszilas): Apám élete; *Néző István* (Kisvárd): Kisvárd iskola-rendszerének kialakulása a dualizmus éveiben; *Serfőző László* (Tállya): Tállya: a település története hétköznapi szemmel; *Stoller István* (Kunsziget): A Don-kanyar 13 kunszigeti áldozatának emlékére; *Szuhi Ildikó* (Sátoraljaújhely): Vágáshuta; *dr. Tóth József* (Budapest): Tájak, korok, múzeumok – 25.; *Vass Tibor* (Ózd): Sportpályák, tornacsarnokok.

Dicséretben részesültek:

Béres János (Edelény), *Farkas Márta* (Écs), *Frang Gizella* (Solymár), *Frech József* (Nagyberki), *Gergely Gabriella* (Kolozsvár), *Gulyás János* (Jászdózs), *Gunyó Imréné* (Győr), *Győre Pál* (Abony), *Hadobás Pál* (Edelény), *Hárs József* (Sopron), *Herbály Eszter* (Sajóvelezd), *Pozsgai Ferencné* (Zubogy), *Ráczy Győző* (Putnok), *Siska Gábor* (Győr), *Szerényi Antalné* (Budapest), *Zsebesi Antalné* (Miskolc).

Ifjúsági kategóriában:

II. díj: *Mihalik Szabolcs* (Győr – Pannonhalma): A holocaust története Győrben visszaemlékezések és írott források alapján.

III. díj: *Koós Gábor* (Szalonna): A Bódva-völgyi Szalonna és temploma az Árpád-korban; *Kovács Livia* (Ózd): Családom élete a két világháború alatt; *Takács Anasztázia* és társai (Ózd): Ózd és környéke templomainak története.

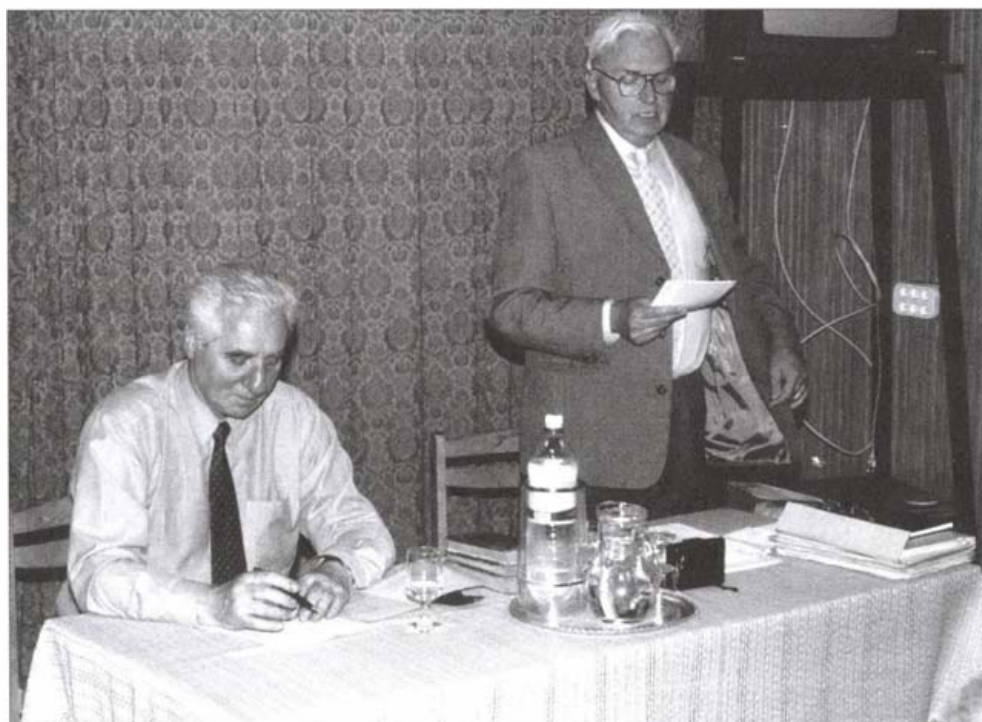
Honismereti kiadványszerkesztők X. Országos Konferenciája

Velem, 2002. május 3–5.

Hazánk nyugati csücskében, az Alpok előhegyeinek tövében, a természeti környezetéről és népművészeti alkotótáborairól egyaránt nevezetes Velem *Megyei Továbbképzési Házában* összesen 40 résztvevő számára rendezte meg a Honismereti Szövetség és a Vas Megyei Honismereti Egyesület a honismereti kiadványok szerkesztőinek tízedik találkozóját. A konferencia három témakört tűzött napirendjére, mégpedig az *intézménytörténetet*, a *családtörténetet*, valamint az *életutakat*, vagyis a *kiemelkedő személyiségek élettörténetét*. Természetesen sok egyéb honismereti témáról is szó esett a háromnapos tanácskozáson. Kiderült továbbá, hogy a három kiemelt témakör nagyon is összefonódik egymással: intézmény és szervezettörténet sokszor elképzelhetetlen egy-egy kiemelkedő személyiség tevékenységének megismerés nélkül, s egyéni életutak sem ragadhatók ki egy-egy család történetének egészéből.

Első előadóként *dr. Tóth Béla*, az Országos Levéltár főigazgató-helyettese beszélt az *egyházi és világi iskolák történetének forrásairól*. Hangsúlyozta, hogy nem csak a nagy és híres iskolák történetét kell megírni, mert tanulsággal szolgálhat valamennyi oktatási intézmény múltja. Az iskolatörténet forrásai két nagy csoportra oszthatók. Az egyik az egyházi és a világi levéltárakban, a községi önkormányzatok iratanyagaiban és a magánlevéltárakban található, a másik pedig a könyvészeti anyag: elsősorban az iskolatörténeti feldolgozások és az iskolai évkönyvek. Az előadó kitért az iskolatörténeti kutatások néhány módszertani kérdésére is, nevezetesen a cédulázás hasznosságára és a forráskritika fontosságára.

Dr. Sebestyén Kálmán történész előadásának az *erdélyi iskolák történetének forrásai* volt a témája. Ismertette az e témában végzett kutatások eredményeit, elsősorban a saját, főként a Kalota-

Zsámboki Árpád és dr. Tóth Béla, (Mándli Gyula felvétele)

szegei népiszkolák múltjára vonatkozó feldolgozásait. A tájegység nagymúltú iskolahálózata ma még jórészt feltáratlan, nem utolsó sorban a levéltári kutatások romániai nehézségei miatt.

Pungor János, a TIT Vas megyei Egyesületének igazgatója a szervezet kiadói tevékenységéről beszélt. Az elmúlt évtizedben mintegy 40 szakmai, módszertani kiadványt jelentettek meg, s ezek között volt számos helytörténeti, honismereti munka is.

A konferencia első napjának végén szakmai találkozóra került sor a *Vasi Szemle* és a *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* szerkesztőbizottságának néhány munkatársával. Az előbbi *dr. Gyurácz Ferenc* főszerkesztő, az utóbbit *Mayer László* szerkesztő mutatta be. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a *Vasi Szemle* azok közé a vidéki folyóiratok közé tartozik, amelyek szorosan kötődnek megyénk honismeretéhez. Tematikai gazdagságát jelzi, hogy a környezetvédelem, a természeti táj és az élővilág, a régészet, a nyelvészet és a jelen sorskérdései is helyet kapnak benne. Ugyancsak elismeréssel szóltak a konferencia résztvevői a Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közleményekről, amely értékes anyagközlései mellett tisztes és átfogó képet nyújt a megyei honismereti munkáról. Az esti beszélgetés során *Pálffy József*, nyugalmazott velemi postamester ismertette a település múltját, különösképpen a Megyei Továbbképzési Ház történetét, egykori tulajdonosának a legitimista akciókban való szerepét, s beszélt a kert bunkerjének, a magyar korona egykori rejtékének titkairól.

Másnap *dr. Kollega Tarsoly István*, a Révai Új Lexikona kiadójának igazgatója a *családtörténet írás forrásairól* tartott előadást. Bemutatta a Turul című genealógiai folyóiratot, s felhívta a figyelmet a világi, az egyházi és a családi levéltárak jelentőségére. Foglalkozott a határon túli levéltárak magyar anyagának kutathatóságával, illetve ezek egy részének az OL-ban való hozzáférhetőségével. Az Országos Levéltár megyénként és településenként nyilvántartott anyaga jól használható a családtörténeti kutatások során.

Konkrét családtörténeti munkáról számolt be *Gouth Zsuzsa* nyugalmazott tanárnő, mégpedig saját nagypapjának, *Luthár Ádám emlékének* feldolgozásáról. A vend népcsoporthoz tartozó jeles személyiség – „arisztokratikus megjelenésű, demokratikusan gondolkodó” – lelkészként, íróként és politikusként is szolgálta népcsoportjának művelődését, megmaradását. Előadásának szövege folyóiratunk 23. oldalán olvasható.

Rendkívül alapos és részletes családtörténeti feldolgozásról, a *felsőmaráci Baloghok családfájának* kutatásáról számolt be *Balogh János* helytörténész. Előadása számos módszertani tanulsággal szolgált. *Hargitai József* tanár *Anhait Kajetán 140 esztendő tanítói dinasztijáról*, *Karacs Zsigmond* helytörténész a *családfakutatás buktatóiról* beszélt, *Pozsonyi József* pedig a „*Régi magyar családok*”-kal foglalkozó sorozatának célkitűzéseit ismertette.

Halász Péter, a Honiszeret szerkesztője, a paraszti önéletrások honismereti jelentőségét, műfaji sokféleségét fejtegette. Hangsúlyozta azoknak a lelki tényezőknél a fontosságát, amik az elmúlt évszázad tragikus korszakait megélt embereket arra ösztönzik, hogy tollat fogjanak és – mintegy önmaguk igazságát felmutatva – megörökítsék az utókor számukra mindazt, amin életük során keresztülmentek. Ehhez a témához kapcsolódott *dr. Fehér Zoltán* nyugalmazott főiskolai tanár *Életutak Bács-Kiskun megyében* című előadása, amelyben negyven esztendő során, Bátyán gyűjtött és íratott sorsokról és életképekről számolt be. A „túlélés technikájáról” szólnak ezek az önéletrajzok – mondotta –, amelyek nélkül nem lehet reális képünk a közelmúlt történelmi eseményiről.

A konferencia mérlegét a következőkben vonhatjuk meg.

– Fontosak az ilyen összejövetelek, mind a hivatalos programok, mind pedig a baráti találkozás lehetőségei tekintetében.

– Az előadások iránti érdeklődést mutatja, a résztvevők túlnyomó többsége ellenállt a csodálatos környezet és a ragyogó idő csábításának és hűségesen kitartott az ülésteremben.

– Gondosan választott témák kerültek napirendre, amelyről nemcsak az előadóknak, de a résztvevőknek is sok mondanivalójuk akadt.

– Megfogalmazódott a honismereti kiadványok szerkesztőinek felelőssége is atekintetben, hogy a publikációs lehetőségek megeremtésével további és újabb munkára serkenthetik az intézmények, a családok és az egyéni sorsok kutatóit.

– Számos megye honismereti kiadványairól kaptunk átfogó és tanulságos képet, fontos módszertani ismeretekkel gyarapodtunk.

A Konferencia harmadik napján tanulmányútra került sor, amelyen Kőszeghegyalja nevezetességeivel, valamint Kőszeg városának néhány intézményével és épületével ismerkedhettek meg a honismereti kiadványszerkesztők. A résztvevők köszönetet mondtak a színvonalas konferencia megrendezéséért minden illetékesnek, elsősorban Bartha Évának, a Honismereti Szövetség titkárának, Zsámboki Árpádnak a Megyei Honismereti Egyesület elnökének, valamint Horváth Györgynek a Megyei Művelődési Központ igazgatójának.

Halász Péter

Pétery Miklós hazatérése

2001. december 2-án a messzi Ausztráliában, Carlingfordban 80 éves korában elhunyt Pétery Miklós tudós, oktató, híradástechnikai szakember, pilóta – akinek regénybe illő élete volt. Végakarátának megfelelően hamvait szülővárosában Ózdon, a Drótos-hegyen szórták szét – február 23-án délelőtt 10 óra 30 perckor. Gyermekkorában, majd később mint ifjú cserkésznek kedvenc kirándulóhelye volt ez a vidék.

Az urna mellett az egykori cserkésztárs, Krokavec János, az ózdi 22. számú Vas Cserkészcsapat parancsnoka elevenítette fel az együtt töltött éveket, s a cserkészélet régi eseményeit. Ezt követően Básti József, öregcserkész a repülés szerelmese, saját versével tisztelgett az elhunyt emlékének.

Pétery Miklós 1945-ben Ausztriába, majd Franciaországba ment, végül 1950-ben kinevezték a School of Advanced Electronics intézmény vezetőjévé, ahol nyolc éven át volt az iskola igazgatója és vezető előadója. Majd 1978-ban egy műszaki iskola hét laboratóriumának lett a vezetője. Itt megtervezte, kifejlesztette az új oktatási segédeszközöket, melyeket tömegesen gyártottak a modernizált tantervek számára.

Egy 1985-ben megjelent ausztráliai almanachban is olvasható a neve, egyedüli magyarként. Ebben kutatómunkáját ismerik fel. Még a holdraszállásnál, illetve annak televíziós vetélénél-adásánál is volt szerepe. A háromnapos, napi 24 órás izgalmas, fáradtságos munka során ő volt a legelső, aki a holdraszállást megfigyelhette. Ezt a történelmi pillanatot néhány má-

Öregcserkészek és hozzátartozók egy csoportja az urna körül

sodperccel előbb látta, mint a holdrakéta tulajdonosa, az USA. Arról is hosszasan lehetne beszélni, hogy mit tett annak idején a veszélybe került Szent Júpát hajó megmentése érdekében. Amikor a hajó viharba került és kétfős legénységével megszűnt a rádiókapcsolat, Pétery Miklós kérésére indították el az Ausztrál Haditengerészet helikoptereit és hajóit a magyarok megmentésére. Végül Fa Nándor és Gál József szerencsésen megérkezett a Sydney kikötőbe.

Néhány évvel ezelőtt Pétery Miklós azt írta egyik levelében: „Fél évszázad távlatából is drága nekem az a hely, ahol bölcsőm ringott. Bizonyára már sohasem látom Ózdot, de gyermekeimnek meghagytam, hogyha meghalok, poraimat szórják szét a Drótos-hegyen, hogy visszatérjek oda, ahonnet jöttem.”

Visszatért!

Kerekgyártó Mihály

Leskó László író-újságíró emléktáblájánál*

Kedves Dombóváriak! Tisztelt hölgyeim és uraim!

Igen nagy tisztelettel és szeretettel köszöntöm Önöket a dombóvári „Fekete István” Kulturális Egyesület, illetve a Népi Írók Baráti Társaságának elnöksége és tagsága nevében. Köszöntöm Leskó László özvegyét és családját, a Szabad Föld című hetilap és a Somogyi Hírlap munkatársait, valamint városunk polgármesterét, Tóth Attilát, Fellerne Dr. Kovács Anna jegyzőasszonyt, az önkormányzat tagjait és Fehérvári Tamás országgyűlési képviselőt, Leskó László barátait, iskolatársait, ismerőseit, szomszédait. Ma az emlékezés gyűjtött ide bennünket. Egy éve távozott körünkől kedves barátom, Leskó László író-újságíró. Talán mondanom sem kell, hogy mennyire lesújtott a hír, amikor Hársfalviné Leskó Mária tudatta velem, hogy bátyja elhunyt. Ugyanezt a szomorúságot éreztem, amikor elolvastam a Somogyi Hírlapban és a Szabad Föld című hetilapban megjelent megemlékezéseket.

Itt, ahol állunk, ebben a kis házban született 1943-ban. Nagyszülei, szülei egyszerű magyar emberek voltak, akik ugyan szegénységben éltek, de becsülettel és tisztességgel nevelték, tanították gyermekeiket. Jómagam Leskó Lászlót még az 1970-es évek elején ismertem meg Kaposváron. Ebben az időben a Somogyi Hírlapnál dolgozott – mint újságíró. Mielőtt életútját ismertetném, idéznék egyik írásából. A Ballagó Idő második kiadásának idején, 1974. október 13-án megjelent cikkében Leskó László következőképpen méltatta Fekete István életrajzi regényét: „Ebben a könyvben, melynek színtere Somogy, közelebről Gölle és Kaposvár, Fekete István a gyermek és ifjúkor tévelygéseit, örömeit, bánatait idézi fel meleg szeretettel. A visszarevédes tárgya a csodálatos falu is. Csakugyan ilyen érdekes, ennyire izgalmas s ennyire szeretnivaló település Gölle? A könyv olvasója, aki már járt ott, felteszi magának ezt a kérdést. Mert valljuk be: mi idegenek nem látjuk ennyire szépnek, ennyire szeretnivalónak. Egynek láttuk a sok közül. Igen ám, de saját szülőhelye mindenkinek szép az emlékeiben, bármekkora városban is él később.” Azt hiszem, ez az idézet Leskó László szülőföld és hazaszeretetét bizonyítja, hiszen több írásában is megemlékezik Dombóváról, Újdombóváról, ahol született, ahol gyermekeveit töltötte. Számára is ez a hely jelentette a hazát és a falut, majd a későbbi várost.

E kis kitérő után rövid életrajzát ismertetném. 1943. november 10-én született Újdombóváron, vasutas családban. A középiskolát Dombóváron, a tanítóképzőt Kaposváron végezte. 1965-től négy évig pedagógusként és népművelőként dolgozott Győreben és Izményben. Írásai ekkor kezdtek megjelenni megyei lapokban, vidéki folyóiratokban, a Magyar Rádió 20-as stúdiója pedig dokumentumjátékát, riportjait juttatta el a hallgatókhoz. 1965-ben nősült. Felesége, Anna pedagógus. Két lányuk született: Judit 1966-ban, Gabriella pedig 1967-ben. Újságíró 1969 elején lett Kaposváron. A Somogyi Néplapnál 1986-ig dolgozott munkatársként, kulturális rovatvezetőként. Egy évtizeden keresztül a lap színikritikusa is volt.

* Elhangzott Dombóváron 2002. április 13-án.

A Somogyi Hírlap 2001. március 7-i számában a következőket írja róla dr. Kercza Imre főszerkesztő: „Kevés szavú, nehezen nyíló ember volt. A falusi emberrel mégis az első perctől szót tudott érteni.” Írásai közben országos lapokban, folyóiratokban is megjelentek, így többek között az Élet és Irodalomban, a Mozgó Világban, a Magyar Nemzetben, melynek évekig somogyi tudósítója volt. Az országos szociográfia pályázaton második, a novellapályázaton harmadik díjat nyert 1974–1975-ben.

„A Gammapolison innen” című riportkönyve 1982-ben jelent meg a Kozmosznál. E munkája kiérdemelte a Művészeti Alap Nívó-díját, és megalapozta a Gulyás-fivérek „Törvényszerítés nélkül” című, a kitelepítéssel foglalkozó filmjét, valamint Litauszki János „Traktorista lányok” című dokumentumfilmjét. Közben megkapta a Munka Érdemrend bronz fokozatát, majd a Kiváló Munkáért kitüntetést. Megyéje Pálóczy Horváth Ádám díjjal ismerte el tevékenységét, később pedig neki ítélték elsőként Somogy Megye Közművelődésének újságírói nívó-díját is. Mint dél-dunántúli munkatárs szegődött a Szabad Földhöz 1986 februárjától. Így már nemcsak Somogyot, hanem Tolnát, Baranyát és Zalát is járta. Krónikása és tanúja volt a nagy átalakulásnak, a rendszerváltásnak, így a falu változásának is. Oknyomozó riportokat, sorsportrékat, művészettel (színház, képzőművészet) foglalkozó írásokat publikált. Megjelent munkái alapján felvették a Magyar Írók Szövetségébe, a Szabad föld kollektívája pedig Aranytollal ismerte el munkásságát. 1994-től 1997-ig, lemondásáig főszerkesztő-helyettesként dolgozott a lapnál. A Táncsics Mihály díjat 1995-ben kapta meg. Az 1998-ban a Szabad Föld kiskönyvtár sorozatban napvilágot látott „Egyszer volt szenteste” című novelláskötetének egyik fejezete szülőhelye, Dombóvár népét is megrajzolja. Tevékenységét főmunkatársként folytatta 2000. augusztus 11-ig. A Szabad Föld munkatársai által fontosnak tartott újságcikkeiből a 2000 decemberében megjelent „Eszközünk a szó” című kötet közölt válogatást írásaiból. A Szabad Föld 2001 márciusi számából idézek: „Vidéket járó ember volt, onnan hozta az írásait, s aki olvasta, okkal érezhette: oda is küldi vissza őket. Ilyen módon tartotta a kapcsolatot mindenkiel: az egykori cselédektől a jelen napjainkig. Róla elmondható, ami sajnos egyre kevesebb újságíróat jellemez: nagyon tudott magyarul.”

Azt hiszem, e sorok bizonyítják, hogy pótolhatatlan veszteség érte az újságírói társadalmat, de a Szabad Föld olvasóit is, akik halála után is hiányolják írásait, riportjait és szociográfiait. Jómagam őt a népi írók utolsó nemzedékének tagjaként tiszteltem és tisztelem, és úgy érzem, kötelességem, hogy méltó emléket állítsunk neki. Ezért is olvashatjuk a most leleplezésre kerülő emléktáblán, hogy „E házban született Leskó László író-újságíró, az egyszerű falusi emberek és a puszták népének hűséges krónikása.”

F. Bodó Imre

KÖNYVESPOLC

NAGY LÁSZLÓ:

Egy szablys magyar úr Genfben A sokarcú Bocskai István

Nemzeti történelmünk sokrétű folyamatában jelentős szerepe volt Bocskai Istvánnak. A három részre szakadt ország országsszervező és háborús-kodó főura életének fordulatos útját Nagy László korábbi kutatási eredményeire támaszkodva most összefoglaló biográfiában rögzítette. A mű a Studia Oppidorum Haidonicalium IV. köteteként, a Hajdúvárosok Szövetsége elnöke, dr. László Imre ajánlásával jelent meg. A kötet alapos tényfeltárásai, a kor összefüggéseit bemutatva, szakmai igényességgel és olvasmányosan vetítik elénk Bocskai István életét. A politikai praktikák, a hadvezetésben jártasság, elkötelezettség, az ország iránti felelősség, a személyek kiválasztásában és sorsuk alakításában való gondosság bontakozik ki az olvasók előtt. Nagy László találó fejezetekbe sűrítette mondanivalóját (Juventus ventus – a felkészülés évei, Egy Báthory rokon Transsylvaniaiban, Zord idők Tündérországbán, Két ország fejedelme, Külpolitikai célok és eredmények, Tetőpontról párnasírba, A halhatatlanságba vivő úton).

A gazdag anyagban szemléletes képet kapunk Bocskai szemléletének és a helyzetekből adódó változtatási kényszereinek összefüggéseiről. A hajdúkkal és székelyekkel foglalkozó részekben feltárul Bocskai tudatos feladatvállalása, az a kiemelkedő politikai és vallási szerep, amelynek ismerete alapján Svájc népe méltán állította Bocskait a genfi reformáció emlékműre. A kötet illusztrációi jó bepillantást engednek a kor egyes elemeibe. A kötetben felvonulnak az ismert és kevésbé ismert, de befolyásos korabeli személyiségek, akik többé-kevésbé meghatározták az akkori magyar történelmi utat. Több fejezetet szentel szerzőnk a Bocskai kép hazai alakulásának, amely a szubjektívizmustól sem mentes leírásoktól átvezet a levéltári feltárások birtokában kialakuló reális megközelítésekig. Ebben érdemlegesen kiemelkedő Nagy László munkássága, aki évtizedek óta következetes alaposággal foglalkozik Bocskai István személyiségével, politikájával és befolyásával kora Magyarországra és európai kapcsolataira. Az ezredforduló Bocskaija fejezetben mindazon tanulságokat vonja meg Bocskai személyiségéből, amelyek ma példaképek lehetnek előttünk, alapozva a múltra, szolgálva a jövőt.

A kötetet angol és német nyelvű összefoglaló zárja. A szerkesztés igényes munkáját Nyakas Miklós sorozatszerkesztő készítette. (A Hajdúsági Múzeum és a Polgármesteri Hivatal Kiadványa. Hajdúböszörmény, 2000).

Dr. Krisztián Béla

László Gyula Emlékkönyv

Régész volt, művész, álmódzó és székely. Ebből máris ki lehet találni, hogy László Gyuláról akarok beszélni, pontosabban az ő tiszteletére megjelent emlékkönyvről, amelyet Balassa Iván szerkesztett, és Püski Sándor adott ki. E közel 400 oldalas kötet nélkülük soha nem jött volna létre. Akarták, nagyon akarták, s ezért meg is jelent. Balassa Iván bő száz oldalas életrajzával indul a kötet. Az ötletadó és a pályaképet megrajzoló írás elindítója az 1977-ben megjelent *Pályám emlékezete* című rövid életrajz volt, ami úgy folytatódott, hogy az írásbeli kérdésekre László Gyula, a legendás levelező, írásban válaszolt Balassa Ivánnak. Mindez csak a hirtelen, de valóban szép halál beálltával zárult le, s lett kerek, mint az egész életmű. A kötet bevezetőjéből idézek: „László Gyulával régi, kipróbált barátság fűzött össze, mely Kolozsvárt 1940 végén kezdődött, amikor egy albrétben, két szobában, Ó Kovács Lászlóval, én Haáz Ferencel laktam együtt a Vörösmarty utca 6. szám alatt, és még ebédelni is együvé jártunk egy kis vendéglőbe a Tordai útra. Nekem a doktori és tanári oklevelem a tinta meg sem száradt, Ő pedig már akkor is ismert tudós és olyan régész volt, aki új felfogást vitt tudományába, amit nem minden kollégája fogadott kitörő lelkesedéssel, de ami nekem, az induló nyelvjárakutató-néprajzkutató számára nagyon rokonszenvesnek tűnt. Az azóta eltelt évtizedek alatt nagyon sokat tanultam Tőle és sokat segített nekem, amikor egyszer-egyszer a régészet – számomra – valamelyik útvesztőjébe tévedtem. Különös hálával tartozom azért, hogy mindig egyenrangú félnek tekintett, és már az induláskor sem érezte velem a nagy tudásbeli különbséget. Így lett László Gyula, ahogy Ő nevezte példaképeit, életutam egyik vezérlő csillaga.”

Ez a tisztelet és szeretet húzódik végéig az egész életrajzon, amelyet – szintén bő száz oldalon – az életutamat bemutató, vagyis a régészetről szóló fejezet követ. Ez a volt tanítvány és régész, Fodor István munkája. Pontos és szép írás, amely a kezdeti évektől kíséri végig László Gyula életpályáját a befejezésig, amely – a kötet egyik fejezetének címe szerint is – a gazdag örökség tárgyalásával zárul. Kiemelten szerepel itt Győrffy István figyelmeztetése és Veres Péter biztatása, aki a krónikák olvasásán arra biztatta László Gyulát, hogy a honfoglalás és a középkor kapcsán ne csak az előkelő urakról, hanem a köznépről is írjon. Ez az ihlete, előzménye az 1944-ben megjelent, azóta öt kiadást is megért *A honfoglaló magyar nép élete* című alapműnek, amelyen valóban generációk nőttek fel. Amikor adni akart az amerikai (persze Püski) kiadásból, büszkén elhárítottam, hogy nekem megvan az eredeti. (Csodálkozott, mert alig lehetett ebből sze-

rezni, s azon is elcsodálkozott, amikor megmondtam, hogy egy szentendrei kis antikváriumban vettem 24 forintért.)

Elárulhatom, hogy a könyvet először a „kettős honfoglalásról” szóló fejezetnél nyitottam ki. Mivel az Eötvös Kollégiumban szobartársam volt Vékony Gábor, László Gyula tanítványa majd tanársegéde, tudom, hogy ez bizony rögtön az elején – először franciául megjelent tanulmányban – több lábon, és ezért masszívan álló hipotézis volt, amely ezért (is) hihető, és amely előbb vagy utóbb, de bizonyosság lesz. Ez a fejezet úgy kezdődik, ahogy én szoktam mindig László Gyulát bemutatni, akinek én is sokat köszönhetek:

„Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy alig akad iskolázott ember hazánkban s a mai határon túl élő magyarság körében, aki ne hallott volna erről a feltevésnek szánt elgondolásról, s akinek László Gyuláról első hallásra ne a »kettős honfoglalás« jutna eszébe. Ha e bonyolult kérdéskörnek alaposan a végére akarnánk járni, az bizony nem egy vasokos tanulmányt tenne ki, sőt eléggé testes kötetet is megöltene. Itt semmiképp nem lehet ez a célunk, de – éppen nagy népszerűsége miatt – nem is kerülhetjük meg ezt a kérdés.”

Ezt a hosszú és alapos részt követik a művészről szóló vallomások, majd a tanítványok és kortársak írásai. A kötetet bibliográfia zárja: ez éppúgy egy életmű tükré, mint a színes képmellékleten látható festményekről készült reprodukciók. Mert s ez köztudott talán, László Gyula Képzőművészeti Főiskolát is végzett, Rudnay tanítvány volt.

Végül az elejére lapoztam, ahol – bár tudtam róla, de elfelejtettem – az én fotóm szerepelt teljesen véletlenül. És ez szó szerint értendő, ugyanis nem én adtam a kiadónak és én is csak ott láttam ezt a képet és csodálkozva mondtam: Ezt én készítettem a Csongrád megyei Felgyőn, kb. 30 évvel ezelőtt az ásatáson. (Ezek szerint adtam László Gyulának is, és ő nem dobta ki.) Pedig gondban voltam ott, mert a régészprofesszort vagy félmeztelenül, vagy keletnémet sportolóktól kapott, világoskék melegítőjében tudtam csak fényképezni. De fölfogható úgy is, hogy így természetes, hisz ásatás volt és kánikula, ám valahogy más illik egy egyetemi tanár képéhez, ezt így gondoltam akkor. De megmaradt a kép, amely nagytítás közben „meg is szólalt”: előhívta a mindig adomát mondó és mesélő László Gyulát. Aki ismerte, tudja, hogy a legtöbbször az így kezdődött: *Tudod, mi széke-lyek...*

Ki volt László Gyula? Rövid válaszom: székely, magyar, régész, művész és szeretni való ember, akinek élete nemcsak szép, nemcsak gazdag, de követésre méltó. Hogy kinek ajánlom ezt a könyvet? Azoknak, akik ismerték és szerették őt, s azoknak is, akik nem ismerték, de szellemével azonosulnak. Ezért – a tőle vett hittel – sokaknak ajánlom. (Püski, Bp., 2001.)

Móser Zoltán

LÁSZLÓ GÉZA:

Szabolcs vármegye 1848/49-ben

Ezernyolcszáznegyvennyolc.

Évfordulók.

Az ötvenediket úgy ünnepelték, hogy még élt és uralkodott Ferenc József, aki 1849-ben behívta az oroszokat.

A századikat kisajátította a politika: új rendszer, új államforma, új értékrend; Kossuthot Kossuth apánkként, Bemet Bem apóként emlegették, de kellett ellenpólus is, így hát Görgeyt ismét megtették áruháznak.

Talán a mostani, a százötvenedik évforduló kínált először lehetőséget arra, hogy politikai érdekektől mentesen, pusztán történelmi eseményként tegyük mérlegre a hajdani eseményeket. Mivel a történeti igyekezetet anyagi források is segítették, gazdag könyvkiadatlóból válogathat az érdeklődő olvasó. Szerencsére az évforduló – már ami a kiadványokat illeti – még mindig nem ért véget. Bizonyosság erre a Nyíregyházán 2000-ben megjelent kötet is.

Nagy fába vágta fejszéjét László Géza, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár főlevéltárosa. Az 1848 márciusa és 1849 júliusa közötti időszakból a szabolcsi élet minden rezdülését kötetbe akarta gyűjteni. A forráskiadványban szerepelnek az országos szervektől Szabolcs vármegyéhez intézett leiratok, illetve a Szabolcsból ezekhez küldött jelentések helyben maradt fogalmazványai. A kiadvány elsősorban még eddig kiadatlan, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban őrzött dokumentumokat tartalmaz.

A forradalom és szabadságharc szorosán vett eseményein kívül a válogatás bemutatja a vármegye és településeinek közigazgatását, igazságszolgáltatását, a kismember és az államigazgatás kapcsolatát.

A dokumentumok tükrözik a sokszínű társadalom tagjainak (hivatalnok, kis- és középnemes, lelkész, tanító, felszabadult úrbéres jobbágy és zseléler, majorsági alkalmazott, iparos, kereskedő, nemzetőr, honvéd, illetve az otthon maradt családtagjai, esetleg özvegyei és árvái) mindennapi életét. Nem ünnepontó szándékkal kerültek be a kötetbe a katonaszökevényekre vonatkozó adatok, az újoncoszás alóli felmentési kérelmek, a sebesült honvédek, az elhalálozott közvitéztek, a hadiárvák ügyei, az úrbéresesek, majorsági alkalmazottak panasza, az ellátási nehézségekről, az inflációról árulkodó adatok. Az élet teljességének ábrázolása kívánta ezt meg. Mert a forradalom és szabadságharc nem csak március 15-éből és a tavaszi hadjáratból állt!

Képet kapunk az egészségügyi helyzetről, a közbiztonságról, a közlekedési és hírközlési viszonyokról, melyek hajdani eleink életmódját meghatározták; megtudhatjuk, milyen körülmények között szervezték meg a szabadságharcát vívó nemzet szabolcsi hátszágát.

A források bemutatják a közigazgatási szervek, hivatalok, testületek nem mindennapi erőfeszíté-

seit. Megismerhetjük belőlük Szabolcs vármegye és települései választott és kinevezett tisztviselőinek személyét, gondolkodását, a különböző testületek szellemiségét. Betekintést nyerhetünk a helyi katonai ügyeket irányító megyei honvédelmi bizottság munkájába.

Impozánsak a könyvre vonatkozó számadatok is. A válogatás – ha jól számoltam – 907 dokumentumot tesz közzé. (Mert a könyv nem időrendbe szedett adathalmaz; László Géza a tartalmilag összetartozó iratokat úgy rendezte 565 egységbe, hogy az időrendet se kelljen teljesen felborítani! Ily módon az adatokból apró mozaikkockákat formált.) A vaskos kötet 591 nyomtatott oldalból áll. Ebből a tartalomjegyzék 39 oldalt tesz ki! Az eligazodást terjedelmes név- és tárgymutató segíti. Mert feltehető, hogy senki se fogja az első oldaltól az utolsóig végigolvasni a kötetet, hanem érdeklődésének megfelelően egy-egy személyre, járásra, településre, témára (pl. katonai alakulatok, Szabolcs Vármegyei Honvédelmi Bizottság, úri-szék) vonatkozó iratokat keres.

A kiadvány a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Közlemények című sorozatának 22. darabja, megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiuma és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta. A lektor, Járóli József személye garancia a minőségre: ő ugyanis készített már hasonló jellegű kiadványt – Békés vármegye 1848/49-es iratait adta közre.

Szabolcs vármegye területe nem azonos Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mai területével. Több is, kevesebb is. Kevesebb, mert a szatmári és beregi részek nem tartoztak a vármegyéhez. Több, mert a mai Hajdú-Bihar megye területének tekintélyes része viszont hajdan Szabolcs integráns része volt. Ebből következik, hogy a forráskiadványt nemcsak a szabolcsi helytörténeteszek forgathatják haszonnal, hanem a hajdú-bihariak is. De ajánlható a kötet a huszárezredék, honvédszászlóaljak történetével foglalkozó hadtörténeteszek figyelmébe is.

Nagy fába vágta fejszéjét László Géza. Munkáját úgy kezdte, hogy összegyűjti az országos gyűjtemények szabolcsi vonatkozású iratait is. (Erről terjedelmi okokból le kellett mondania.) És jó lett volna közzétenni azok neveit, akik fegyvert fogtak a haza védelmére: nemzetőr névsorokra, honvéd avatójegyzékekre gondolok... Talán majd egy másik kötetben!

Sípos Ferenc

meg az évi néprajzi bibliográfiák, mígnem 1965-ben megjelent A Magyar Néprajztudomány Bibliográfiája 1945–1954. Ezt követte 1971-ben A Magyar Néprajztudomány Bibliográfiája 1955–1960. Amikor is elérkezettnek látszott az idő arra, hogy a néprajztudomány régebbi produktumait is vegyük szerbe-számba. Ennek az igénynek megfelelően 1977-ben jelent meg A Magyar Néprajztudomány Bibliográfiája 1850–1870 című vaskos kötet, az két előző kötetet is közreadó Sándor István szerkesztésében.

Ezeket a nagyszabású bibliográfiák azonban egyrészt folyóirat repertóriumok voltak és ezért; másrészt pedig teljességre nem is törekvő válogatások voltak és csak a tudományág központi helyein megjelenetekre s közülük is csak a legfontosabbakra terjedtek ki.

Az időközben erősen fellendült vidéki néprajzi-, néprajztudományi-, néprajzi muzeológiai kutató- és feldolgozó munka megteremtve a maga publikációs lehetőségeit is, számos értékes, nemcsak helyi érdeklődésre számot tartó, a további kutatás-feldolgozás számára nélkülözhetetlen írást jelentett meg; nagyobbára helyileg, illetve helyi periodikákban. Ezen publikációk zöme évek hosszú során át bibliográfiailag feldolgozatlan maradt és így ismeretlenül is vált mind a néprajztudomány, mind pedig a kapcsolódó tudományágak számára. Ezen az áldatlan állapoton segítő jelentek meg aztán az egyes megyék, kevésbé városok és tájak néprajzi bibliográfiái.

Ebbe a tiszteletre méltó sorba állt most be a két csonka megyéből egyesített Komárom-Esztergom megye, amikor a néprajzilag, néprajzi muzeológialag kevésbé ismert megye néprajzi bibliográfiáját közreadta. A bibliográfiát Túri Róbert készítette el. Feldolgozása 26 (XXVI) tematikus fejezetben 2628 tételt tartalmaz. A topográfiai tájékozódást 5 térkép segíti elő. Kötetünk a szokásostól eltérően a kétnyelvű tartalomjegyzéket, az 1913. évi településjegyzéket, a földrajzi-, a szerzők szerinti név- és tárgymutatót a kötet elején adja közre.

A kiadvány ezek segítségével könnyen és jól kezelhető, illetve használható. Feltétlenül hasznos és a további kutatások-gyűjtések, valamint feldolgozások során nélkülözhetetlen. És példamutató abban is, hogy egy-egy megye néprajzi bibliográfiáját ilyen, ehhez hasonló egyetlen kötetben kellene kiadni. (Tata, 2001.)

Dankó Imre

TÚRI RÓBERT:

Esztergom megye néprajzi bibliográfiája

A néprajztudományban korán felkelt az igény a szaktárgyi bibliográfia létrehozása iránt. Elő-munkálatokként kell tekintenünk az Ethnographia (első ötven évfolyamához) és a Néprajzi Értesítő (első harminckét évfolyamához) 1942-ben megjelent bibliográfiát, illetve ezek nagy szünetekkel készült folytatásait. A Néprajzi Hírekben, majd a Hungarológiai Értesítőben sorra jelentek

BAKK PÁL:

Szentkatolnai krónika

Új könyvet vehetünk a kezünkbe... Egy új, háromszéki szerzőtől való, Háromszékről szóló, s háromszéki kiadó megjelentetett könyvet.

Négy tömbbe csoportosulnak az írások.

A legterjedelmesebb az első rész, a *Kalauz térben és időben*. Műfajilag valahol a helytörténet, gazdaság- és művelődéstörténet, szociográfia, no meg

a régészet és a néprajz elemei keverednek az írásokban, melyek egytől egyig egy kis régióhoz, a kommunizmus éveiben „megalkotott” Szentkatolna községhez és annak hat falujához – a községközpont Szentkatolnához, s annak faluihoz, Hatolykához, Imecsfalvához, Kézdimartonfalvához, Kézdimárkosfalvához és Mátisfalvához kapcsolódnak. Olvasunk itt falujellemzéseket, melyekből kirajzolódik „a rendtartó székely falu” képe belső tagolódásával, társadalmi rétegeivel, erős, saját ügyeiben döntőképes önkormányzatával. A határőrzésre berendezkedett régi székely társadalomról, a katonarendekről, azok életformájáról, gondjairól. Régészeti leletek elemzése révén tekinthetünk a még régebbi múltba, s hosszasan olvashatunk az utóbbi századok gazdasági gondjairól, el egészen a régi falu szétzúzásáig, melynek áldozata lett az önkormányzás rendje, áldozatai lettek a hagyományos vezetőrétegek, áldozata lett a régi tudás és a régi szokásrend. Egykori kismesterségek, a jól működő valamikori háziiparnak szintén elemzését kapjuk. Külön fejezetek foglalkoznak az egyházi étellel, az eklézsiák történetével, a templomok sorsával – melyekből többet lebombolt az 1802-es földrengés –, s az iskolák múltjával, azok krónikájával. Megkapjuk a hat falu papjainak és tanítóinak a jegyzékét, s igen gazdag betekintést nyerünk az 1848–1849-es szabadságharc és azon belül Háromszék önvédő harcának az eseményeibe, azokba a helyi mozgásokba, melyek szorosan beilleszkedtek a rendkívüli történelmi esemény drámai napjaiba.

Ugyancsak gazdag és jelentős a második rész, mely az *Elődök emlékezete* nevet viseli. Meg is hökkent az olvasó: Ennyi érték? Ennyi jelentős ember egy községben? E könyv is igazolja az a gyakran hangoztatott állítást: az egykori Három vármegye valóban összmagyar viszonylatban is élen jár nagyjaival. Nézzük csak: *Márkosfalvi Szabó Márton* I. Rákóczi György fejedelem tudós titkára; *Martonfalvi Tóth György* – ismét a XVII. században – kora nagy tudós pedagógusa, a debreceni kollégium rektorprofesszora; *Barabás Miklós*, a XIX. század nagy magyar festő-krónikása; *Horváth Ignác* (Martonfalva) Mátyás-huszáralezredes, a Kossuth-huszárok vezére, birtokos ember, a magyar függetlenség gondolatának megszállott harcosa, mai fogalommal kifejezve: szabadgondolkodó politikusa; *Csereyné Zathureczky Emília* (Imecsfalva), a Székely Nemzeti Múzeum alapítója; *Zágoni Bodola Lajos* (Márkosfalva) Gábor Áron székely ágyúöntő munkatársa, a magyar emigráció tagja, tudós mérnök és szakíró; *Bakk Endre* (Szentkatolna) vízaknai főesperes és kanonok, egyházi- és művelődéstörténeti író, az 1848–1849-es történelmi események kutatója; *Bálint Gábor* (Szentkatolna) minden idők egyik legnagyobb magyar nyelvzsenuje, a magyarság keleti eredetének képviselője, *Pál István* (Szentkatolna) pápai prelátus, már a kisebbségi élet harcosa, a román felsőház egykori szenátora; *Bálint Benedek* – Bálint Gábor öccse, iparművész, *Mattis Teutsch János*, a XX. század egyik kiemelkedő magyar képzőművésze, akinek a családja, édesapja származott a Hatolykai Mátissok közül; s végül

Mágori Varga Béla festőművész, aki Róma és Párizs után Sao Paulóban lelte meg végleges hazáját.

A harmadik fejezet a *Helynevek vallomása* szorgalmas és mélyreható gyűjtőmunka eredménye, mely ugyancsak tele van tűzdelve történelmi, település- és művelődéstörténeti utalásokkal, dokumentációval.

Növeli a könyv értékét a negyedik, *Függelék* fejezet, mely dokumentumokat tartalmaz, népességalakulási táblázatot, népesség-összeírásai lajstromokat 1602-től, valamint az I. és II. világháború áldozatainak jegyzékét.

Kit, kiket dicsér ez a könyv?

Dicséri elsősorban a szerzőt, Bakk Pált (sz.: 1926.), a fáradhatatlan, a kultúra szomjától megszállt, e szomjúsággal megáldott embert, aki nyitott szemmel élte az életét, beleszólt a dolgok alakulásába, mindig „jelen volt” a küzdőtérén, mindig cselekedett, s cselekvése legfőképpen a szülőfölddel való egybeforrottságában valósult meg. Szerette azt a földet, ahol élt, szerette a faluját, látni, ismerni akarta annak múltját, állandóan kutató, a múlt kútjába tekintett, melyben homály van, csend van. De ő oszlatta ezt a homályt, mely már az érdektelen embernek üresnek hat, ő belehugogott, belesuttogott ebbe a kútba, s öblös hang visszhangzott suttogó kérdéseire. És leírta, lapokban közölte kutatásait.

A másik, akit dicsérhetünk, az Ambrózia Kiadó, és annak szerény mindenese, Borcsa János. Az egyik legélelélőbb, legmelyrelátóbb erdélyi irodalomtörténész-kritikus, az irodalmi valóság kutatója, aki írói pályákat lát át, mér fel, értékkel, de tud – ezt bizonyítják az Ambrózia-könyvek – szinte alázatos szolgája lenni, az értékek szolgája, a szülőföld szolgája, annak a környezetnek a szolgája, melyben él, élnie kell. Borcsa János segítette, ösztönözte, bátorította Bakk Pált munkájában, és most abban, hogy életműköte napvilágot láthattott.

Ilyen emberek ennek a könyvnek a létrehozói. Az is, akinek élete munkássága foglaltatik bele, s az is, aki e könyvet megjelentetésével tette élete, munkássága részévé. (Ambrózia, 2001.)

Gazda József

Acta Papensia

A Dunántúli Református Egyházkerület új folyóirata

A Dunántúli Református Egyházkerület központi gyűjtőmunkája, a Pápai Református Gyűjtőmunka *Acta Papensia* címen új tudományos folyóiratot indított. Ez a folyóirat tudatos szakmai munka terméke és eredménye is egyben. Szemünk előtt állt talpra az elmúlt évtizedekben egy olyan tudományos intézmény, mely a dunántúli reformátusság önismeretéhez, eredményei megismertetéséhez, a nagyközönséggel való kapcsolattartáshoz kíván megindított tudományos folyóiratával hozzájárulni. Köntös László gyűjtőmunkai igazgató be-

köszöntőjében méltán ítéli fontos mérföldkönek a folyóirat megjelenését.

Előjáróban a szerkesztők is kifejtik nem titkolt céljukat, hogy nem csupán a Pápai Gyűjteményben folyó tudományos munkának kívánnak fórumot biztosítani, hanem ösztönözni is akarják a történeti kutatásokat.

Erre az ösztönző funkcióra kitűnően megfelel az a felépítés, ahogyan a folyóiratot elképzelték és első számát megvalósították. Állandó rovatai különböző műfajú írásoknak adhatnak teret. A *Műhely* címmel induló rovat az új kutatásoknak, tudományos közleményeknek, a *Forrásközlés* pedig kisebb terjedelmű érdekes történeti források közlésére kínál lehetőséget. Hasznos lehet az *Újraolvasó* rovat is, amelyben itt-ott, és szórótan, néha észrevétlenül megjelent írások felelevenítésére lesz lehetőség. Az *Adattár* történeti és tematikus bibliográfiákat, a *Szemle* pedig a szakirodalmi recenziókat gyűjti össze. A szerkesztők tervei szerint a folyóirat évente négy számmal jelentkezik.

Az *Acta Papensia*t főszerkesztőként dr. Hudi József, a történettudomány kandidátusa jegyzi, aki Veszprémben, majd Székesfehérvárott dolgozott levéltárosként. Az első szám (2001/1–2.) *Műhely* rovatában Hudi József szép életrajtot közöl Fábíán József, 1805-től Tótvázsonyban szolgált esperes pályafutásáról. Fábíán László nagy erőfeszítések árán szerkesztette 1805-ben a *Prédikátor Tárház*, 1818-ban pedig a *Lelki Pásztori Tárház* című folyóiratot.

Az első szám *Műhely* rovatának majd negyven oldalas tanulmánya Jakab Réka tollából az ugod-varkerti fürdő reformkori történetét és életét elemzi. A fürdő életét a XIX. század elején feltörő savanyúvíz-forrásnak köszönheti, melyet elsősorban a pápaiak és a környék polgárai, köznépmesei, iparosai használtak. A fürdő kiépítését a földbirtokos Esterházy-család támogatta, itt a gyógyulni vágyók ivókurát és fürdőt is igénybe vehettek. A legendás ugodí forrás a XX. század második felében apadt el. A hangulatos, a régvolt fürdői élet részleteit is felvillantó tanulmány jó példája annak a kiadói törekvésnek, hogy a folyóirat tudatosan felvállalja a szűk felekezeti szempontokon való felülemelkedést. Nem csupán a református közösség életével, hanem a Dunántúlt érintő művelődési, közigazgatási és társadalomtörténeti kutatásokkal is szívesen foglalkozik.

A *Forrásközlés* rovat is két értékes közleménnyel örvendezteti meg olvasóit. Dr. Köblös József *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején* címmel közöl jól válogatott, s adott esetben szakszerűen fordított forrásokat.

Az *Újraolvasó* címmel jelzett részben Borsos István, a Pápai Református Kollégium könyvtárának igazgatója 1914-ben megjelent írását, a *pápai műipar régebbi emlékei* címmel, illetve Molnár István helytörténetész 1941-ben megjelent cikkét közli újra a folyóirat *Pápa város levéltára* címmel.

Mind a kiadásért, mind a tudományos színvonalért felelős szerkesztők személye, itt bemutatott írásaik is garanciát jelentenek arra, hogy jó színvonalú, élénk érdeklődésű műhely munkájáról kap-

hatunk hírt a rendszeresen megjelenő új folyóirat hasábjain. Örömmel üdvözlöm kezdeményezésüket, szívesen adok hírt munkájukról, és ajánlom az érdeklődők figyelmébe az új folyóiratot.

Demeter Zsófia

P. MIKLÓS TAMÁS:

A világ egyik legszebb tája

Rendhagyó honismereti olvasókönyvet jelentett meg a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Rendkívüliségét az adja, hogy e kötet szakít a műfaj megszokott formái és tartalmi jellemzőivel, mert sajátosan ötvözi a helytörténeti monográfia és a dokumentumkötet műfaját. „A kötetben Benke László honismereti munkájára alapozva, azt tovább folytatva egy évtized kutatási eredményeinek summázata található” – írja az előszóban a szemelvényeket válogató, a kötetet író és szerkesztő P. Miklós Tamás. Az adalékok és források Révfülöp és környéke történetéhez acímű kötet köszöntőjében Mihovics István polgármester az elődök ésszerű gondolkodására, mentalitására, az értékmegőrzés hagyományos felelősségére utalt: „Használj fel minden hasznos követ a régi épületből az új felépítéséhez.”

A lokálpatriotizmus régóta jelen van a révfülöpiek életében. Már a múlt században egyesületek, ide telepedett értelmiségiek örködték a szőlőművelésből, halászatból, révéskedéssből, majd az idegenforgalmat is magába foglaló vendéglátásból élő település arculatának formálását.

A kötet első része természetföldrajzi ismertetést tartalmaz: a Balaton, a Káli-medence és a Balaton-felvidéki Nemzeti Park értékeit mutatja be az olvasóknak. Rövid összefoglalók olvashatók a Káli-medence és Révfülöp környéke községeinek történetéről, majd Révfülöp bemutatása következik. A szerkesztő jól átgondolt struktúrát választott a teljesség tételhez: a néveredettől kezdve a jelképek át ismerteti a társadalom- és gazdaságföldrajzi tudnivalókat, amelyek egymást váltják a leírások és a dokumentumok, főképpen az egykori sajtókból vett szemelvények és kortárs levelekből vett részek. Ez az eredetiség, a korabeli szövegalkotási stílus nemcsak élményszerűvé teszi ezek olvasását, hanem visszaalop valamit azoknak az évtizedeknek az eseményeiből, amelyek már kihulltak az élő emlékezetből, s így vezetnek át napjainkig.

Tartalmas összeállításban olvashatunk a helyi szőlőművelésről és a révhajózásról, a műemlékekről, a sporteseményekről, a vallási életéről, az oktatásról és a közművelődésről, az idegenforgalomról, valamint – többek között – az egykori és a mai szakmai, civil és pártszerveződekről.

A kötet számos közreműködője, támogatója bizonyítja, hogy a helyiek multszereletében a jövő iránti elkötelezettség is munkál, amely újabb nemzedékek számára ad ösztönzést a lokálpatriotizmus őrzésére. (Révfülöpi Honismereti Egyesület, 2000.)

Tölgyesi József

Honismereti Bibliográfia

Akiknek ezeréves múltunkat köszönhetjük: Magyarország neves halottainak névjegyzéke és temetkezési helyei. Összeállította: *Csontos László*. Szerzői kiadás. Bp. 2001. 248 old.

Alapi Gyula: Komárom vármegye kultúrtörténetéből. (Vál., sajtó alá rend.: *Hídvégi Violetta*. *Centrum Könyvek* 7. Sorozatszerk.: *Virág Jenő*. Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Kernstok Károly Művészeti Alapítvány. Tatabánya, 2000. 252 old.

Arrabona, 39/ 1–2. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok közleményei. Fel. szerk.: *Tóth János*. Győr-Moson-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr, 2002. 556 old. – A tartalomból: *Szentkúti Károly*: A 75 éves Pusztai Rezső köszöntése; *Kardoss Anett*: Pusztai Rezső munkásságának bibliográfiája; *Ilon Gábor – Farkas Csilla*: Késő lengyel település házai Szombathely határában; *Szőnyi Eszter*: Újban előkerült római kori kőemlékek a Xántus János Múzeum gyűjteményében; *Kőrösi Andrea*: A Mosonszentmiklós-Gyepföld dűlőben végzett ásását állatcsont anyaga; *dr. Czigány Jenő*: A győri Xántus János Múzeum mesterségesen torzított koponyái; *Domonkos Ottó*: Egy győri szappanos legény vándorlása Közép-Európában az 1840-es években; *Ács Anna*: A bezenyei és kímle horvátok népviselete; *Dominkovits Péter*: Moson vármegye birtokos társadalma a XVI. század végén; *Horváth József*: Lébényi plébánosok hagyatékai a XVIII–XIX. század fordulóján; *Kücsán József*: A soproni belváros adóízetői 1810-ben; *Tóth Imre*: A nyugat-magyarországi kérdés alakulása az 1920-as években; *Székely Zoltán*: Egy nemesi testőr portréja a Hansági Múzeumból; *Hegedűs Zoltán*: Válogatás Magyaróvár XIV–XVII. századi városi kiváltságleveléből; *Horváth László*: Napóleon hadmérnökeinek magyarországi jelentése; *Freier József*: „Mondottam ember: Küzdj és bízza bízál!"; *Madách-gyűjtemény Győrről II.*; *Szalontay Judit*: A Csornai Múzeum harmincéves.

Barankovics István család levelei az emigrációból Nagykovácsra. Szerk., sajtó alá rendezte *Salga Miklós*. Szerzői kiadás. Nyíregyháza, 2000. 128 old.

Barsi Ernő: Daloló Bükkalja. Hazánk Kiadó. h. n., 2001. 402 old. és 218 kép.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka, 2002. I–III. 110 old. – *Horváth József*: Húsvéti képes levelezőlapok; *Pintér József*: A karlócai szerb nemzeti gyűlés (1848. május 13–15); *Bárh János*: Népcsoportok, néprajzi csoportok és történeti-néprajzi tájak a Duna-Tisza közén; *dr. Virág Gábor*: Ezer év (a magyar iskoláztatás ezeréves történetének kronológiája); *Kávai Szabolcs*: Emberségünk vára: A kanizsai iskola rövid története; *Horváth József*: A szabadkai szabadkőművesek; *Mojzes*

Antal: A II. világháború bajmoki áldozatai; *Dudás Antal – Dudás Árpád*: Pest megyei jövevények a bácskai településekre, 1753-ban; *Nagyörgy Zoltán*: A 230 éve újratelepített Horgos címere; *Bada István*: Estem a Kossuth-szoborral; *Kocsis Antal*: Amiről a térképek árulkodnak; *Csuvár Vilmos*: Érdekes dokumentum került elő (Szavtar múltjából); *Kőhegyi Mihály*: Vajdasági falvaink adatai Katona István könyvében; *Kőhegyi Mihály*: Múltunk tárgyi bizonyítéka – a kishorgosi templomrom ásásáról; *Horvány Lajos*: A szabadkai Jaszi-bara XVI–XIX. századi vízrendszerei; *Takács Miklós*: A magyar honfoglalás kronológiája és kartográfiája; *Németh Ferenc*: A nagybecskereki nyomdászati története 184–1918 (1.); *Vujković-Lamić, Ludevit*: Than Mór és Szabadka; *Weissenbeck József*: A szabályai kasszinóról; *Kocsis Antal*: A verbászi zsidók az első világháborúban; *Dobi József*: Mihalovits József zágrábi érsek Tordán született; *Kalapis József*: Bácsországi történészek; *Kecskeméti Tibor*: Csepregyhyné Meznerics Ilona, tudós geológusnő; *Jakob Baschewi* (1580–1670); *dr. Libman Emil*: Az első szemészeti kórház Szabadkán, és alapítója dr. Kiss György; *Kovács Endre*: Az eutanázia kérdése a doroszló néphagyományban; *Mezei István*: A kispár fejlődése és hanyatlása az 1900-as évektől 1943-ig; *Jánosi József*: A selyemhernyó-tenyésztés – kihalt foglalkozás; *Mojzes Antal*: A [bajmoki Szent Péter és Pál rk. plébánia]templom megfordítása és bővítése; *Kókai Sándor*: A Dudás-otesz.

Bánszki István: Múltból jövő üzenetek: Szabolcs – Szatmár – Bereg megye és Nyíregyháza művelődéstörténeti eseményei. Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság. Nyíregyháza, 2001. 104 old.

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Sopron város történeti forrásai *Csoszorozat*, 2. kötet. Szerkesztette, a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: *Kincses Katalin Mária*. Latin szöveget gondozta és fordította: *Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely*. Német fordítás: *Tuza Csilla*, szövegkritikai jegyzetek: *Déri Balázs*. Soproni Levéltár, Sopron. 2001. 350 old.

Csángó-magyar népbaldák. Összesítő válogatás *Faragó József* gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion, Kolozsvár. 2002. 468 old.

Deák Varga Dénes: Somogy megye kápolnái. Civitas Bt., Kaposvár, 2002.

A dél nyírségi erdőpuszták. Szerk.: *Cs. Tábory Hajnalka*. Központi Környezetvédelmi Alap. Bp. 2001. 24 old.

Dévaványai iratok 1548–1809. Közreadja *Benedek Gyula – Hajdú József*. Dokumentumok Dévaványai Történetéhez 2. Kiadja a Dévaványai Kulturális és

Hagyományörző Egyesület. Dévaványa, 2002. 250 old.

Dorogi Lexikon: A-Zs. Irta, szerk.: *Sólymár Judit, Kovács Lajos*. Kiadja Dorog Város Önkormányzata és Dorog Város Barátainak Egyesülete. Dorog, 2000. 208 old.

Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia (Szamosújvár, 1999.) anyaga. *Erdélyi Örmény Múzeum 3.* Szerk.: *dr. Issekutz Sarolta*. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökök Kulturális Egyesület. Bp. 2000. 260 old. – A tartalomról: *Szalontai Mihály P. Barnabás*: Testvériségben az örménykatolikus egyházzal: 43 év emlékeiből; *iff. Kabai Ferenc*: „Vallásában él-e nemzet”?; *Sebes Karen Attila*: Honnan és hova, magyarörmények?; *dr. Pál Judit*: Az örmények beilleszkedése, szerepük a Székelyföld magyar társadalmában és gazdasági életében a XIX. század közepéig; *dr. Issekutz Sarolta*: A Magyarországon élő erdélyi magyarörmények identitástudata és önkormányzatai; *Ajtay Ferenc*: Örmény elődeink szerepe az Erdélyi Kárpát Egyesület tevékenységében; *Tarಿಸnyás Csilla*: Az identitási jelenségek szociálpszichológiai vonatkozásai; *Bálint Tibor*: Örmény–magyar kötődés; *Bálintné Kovács Júlia*: De mi is a herisza? A gasztronómia, mint identitásörző. Gróf Teleki Sándor válogása; *Fancsal János*: Egyházi és világi zenéi élet Szamosújváron a múlt század második felében; *Bogos Mária*: A csíkszépvízi örménykatolikus egyházközség múltja és jelene; *Jakovits Miklós*: A szamosújvári konferenciára szánt gondolatok; *Péter Emese*: Az örmények társadalmi szerepe egy család története alapján; *dr. Becsek Garda Dezső*: A gyergyószentmiklósi magyarörmények társadalmi, kulturális, egyházi helyzete a kezdetektől napjainkig; *Pál Vilmos*: A magyarörménységgel – örménymagyarokkal foglalkozó második konferenciára szánt gondolatok.

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. 2000. 1–2. 301 old. – A tartalomról: *Zentai Tünde*: Az ágy és a népi alváskultúra a XVII. században; *Gáborján Alice*: A pokróc-palást; *Takács Péter – Udvari István*: Adalékok Trencsén megye vásáraitól és a Trencsén megyei lakosság XVIII. századi vásározási szokásaihoz; *Dallos Edina*: Adalékok a fehéről monda értelmezéséhez; *Fári Irén*: Szegedi betyárfényképek; *Sápi Szilvia*: Diktálás énekek Vámosorszi temetkezési hagyományában; *Fejős Zoltán*: Bátky Zsigmond Kalotaszegen; *Kriza Illdikó*: Dömötör Ákosra emlékezve.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2002. 3. 20 old. – A tartalomról: „...a becsületes gondolat szolgálóleánya a nyelv és a beszéd” – Wacha Imre nyelvész, beszéd-tanár válaszol *Maróti István* kérdéseire; *Büky László*: Béka, borda, veréb, jungata – Egy csöppnyi magyar művelődéstörténet; *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Kossuth Lajos ismeretlen beszéde a magyar zászlóról; *Szilágyi Ferenc*: Idegen szavakról – az esztétikum jegyében is.

É. Kovács László: Erdéi emberek. *Gömör néprajza LVI.* Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 2002. 128 old. – Erdőmunkával kapcsolatos igaz történetek.

É. Kovács László: Tompa Mihály a gömöri szájhagyományban. *Gömör Néprajza LVIII.* Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tan-szék. Debrecen, 2002. 98 old.

Évek az ezerszázból. Kortárs erdélyi történe-szek. *Erdély kövei 12.* Szerk.: *Dávid Gyula, Veress Zoltán*. Erdélyi Könyv Egylet, Stockholm, 2002. 367 old. – *Jakó Zsigmond*: Ezerszáz esztendő; *Ferenczi István*: Torda váráról; *Székely Zoltán*: Korai középkori temetők Délkelet-Erdélyben; *Kiss András*: Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig” és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel; *Spielmann József*: Az Ars Medica szerző- és forráskutatása; *Pataki József*: A vezetőknév kialakulása a XVI. század végi udvarhelyszéki adatok fényé-nél; *Csetri Elek*; *Bethlen Gábor*; *Demény Lajos*: Székely sors az Erdélyi Fejedelemség korában; *Juhász István*: Az erdélyi egyházak a XVII. századi együtt-élésének kérdései a fogarasi vártartományban; *Magyar András*: A Rákóczi-szabadságharc főbb politikai és katonai problémái 1710–1711-ben; *Kovács Géza*: Parasztság a Tiszántúlon a XVIII. szá-zad végén és a XIX. század első felében; *Deé Nagy Illdikó*: Ifj. Teleki Domokos az erdélyi tudományos-ság szolgálatában; *Vita Zsigmond*: Körösi Csoma Sándor Csoma Sándor enyedi professzorai és a kollégiumi nevelés; *Bodor András*: Körösi Csoma Sándor és a tibetológia kezdetei; *Cselényi Béla*: Bolyai János élete; *Bözödi György*: Petőfi egy napja; *Imreh István*: 1849-es székely hadilapok; *Egyed Ákos*: Mikó Imre gróf szerepvállalása az önkény-uralom idején; *B. Nagy Margit*: A művészettörté-nész Kelemen Lajos; *Benkő Samu*: Az Erdélyi Gaz-dasági Egyesület nagy korszaka és Szász Pál szer-vező talentuma; Erdélyi történeti kronológia (*Wolf Rudolf*); *Dávid Gyula*: Jegyzetek a kötet szerzőiről.

Faragó László: Kossuth-zarándokok útja Ame-rikába, 1928. Kiadja a Kossuth Lajos Koszortúja Alapítvány. Miskolc, 2002. 108 old. – Az 1928-ban, Békésen megjelent kötet hasznos kiadása.

Fazekas Árpád: Rác István emlékezete. Forra-dalom Nyíregyháza. Sz.-Sz.-B. Megyei Önk. Le-véltára, Nyíregyháza. 2001. 50 old.

Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjte-mény. Szerk.: *Elek Andrásné*. Kiadja a Felső-Ti-sza-vidéki Vízügyi Igazgatóság. Nyíregyháza, 2001. 35 old.

Fest Imre: Emlékirataim. Universitas Kiadó. Bp. 1999. 223 old. – Egy XIX. században élt szepes-ségi német (cipster) polgár emlékirata.

Fodor István Ferenc: Jászfákóhalma története (A kezdetektől 2000-ig). Jászfákóhalma, 2002. 140 old.

Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, me-lyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort. *Artes Populares 18.* ELTE BTK Folklore Tanszék. 2001. 344 old. – *Balázs Géza*:

Meghatározni: lehetetlenség. Voigt Vilmos hatvanadik születésnapjára; *Terbócs Attila*: Diák köszöntő; *Terbócs Attila*: Az albán píralla és a magyar népmese; *Gulyás Judit*: A János vitéz műfaja és értékszerkezete; *Csiszér Dóra*: „Furcsa faluk” – falusorolóink; *Borók Zsuzsa*: A Patkó-nóta: A híres somogyi betyárok a költészet és a népköltészet határán; *Serfőző Szabolcs*: Devóció-kultuszkép-folklórszöveg; Az archaikus népi imák verbális ikonográfia; *Schwarz Gyöngyi*: Egy ünnep élete: a tatabányai bányásznap története; *Velki Júlia*: Ballagás Nagyszékelyen; *Papp Árpád*: Folklórizmus és hatalom: A szabaddal aratóünnepség történeti leírása; *Kardos Ferenc*: „Mit hoztál?” – „Aranybárány!” – Adalék a dél-zalai beás cigányok keresztelési szokásaihoz; *Sonnevend Anna*: „Reggel más útra indulok...”, avagy a lakodalmas menet vizsgálata és tanulságai; *Modeste Liugait*: Litván kalendáris dalok; *Ambrus Vilmos*: A falusi amatőr színjátszás megközelítési lehetőségei; *Pongrácz Judit*: Werbőczy Hármaskönyvének nyomai a XX. századi magyar jogszokásokban; *Bata Tímea*: Szent Margit Sírja: Egy mai szent hely vizsgálata a Margit-napi mise tükrében; *Dienes Beáta*: A megkeresztelkedés jelentősége a Jehova Tanúi életében; *Lipták Orsolya*: Egészség és tisztaság: Az ember és teste a XX. század eleji tankönyvekben; *Mészáros Borbála*: „Mindenkinek megvan a maga kötelessége” Szerepek és viselkedési modellek XX. század eleji népközlési olvasókönyveinkben; *Pásztor Gergely*: Parasztközműndérben; *Kiss Réka*: „Idegen Legény kegyelmed, honnét jött, hova megyen nem tudom”: Lelkészekről, rektorokról a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (1638–1690); *Raffai Judit*: Az olvasó ember – A könyv megjelenése a fényképeken; *Berkes Katalin*: Mese és valóság: A koreai Pári Kongju történet és holdudvara; *Mészáros Csaba*: Légüres térben: Waldemar Jochelson és a paleosibiriai népek kutatása; *Antal Edina*: Az ELTE BTK Folklore Tanszékén 1951–1999 között írt doktori értekezések és szakdolgozatok jegyzéke.

Gál József: A Vas Megyei TIT története. Kiadja a Vas Megyei Tudományos és Ismeretterjesztő Egyesület. Szombathely, 2002. 227 old.

Gyermekkorom faluja. Forgácsok Göncz János hetési képeiből, emlékeiből. A kötetet szerkesztett, a bevezetőt írta, a szöveget gondozta *Bellon Tibor*. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, 2001. 92 old.

Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület közlönye. 2002. 3. 48 old. – A tartalomról: *Málnási Csaba*: Az EKE gyergyói osztályának rövid története; *Laczkó Szentmiklósi Endre*: Gyergyó múltjából; *Zárug Aladár*: Az örménység és Gyergyó; *Laczkó Szentmiklósi Árpád*: A szárhegyi Lázár-kastély; *Csibi Bernadette*: A [gyergyószentmiklósi] Csiky-kert és Both vára; *Kisné Portik Irén*: Gyergyó és a fenyő; *dr. Jakab Gyula*: Gyergyószentmiklós környezetének geológiai áttekintése; A Gyergyó-medence ásványvízforrásai; XI. EKE Vándortábor a Gyergyói medencében; *Vadász Szatmári István*:

Balánbánya – Egyeső – 4-es km (túrajavaslat); *Csiki Károly*: A Gyilkos-tó és környéke; *András Zsolt*: A tekerőpataki Sűgő-barlang.

A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma című konferencia (Budapest, 2000.) anyaga. *Erdélyi Örmény Múzeum 5. Szerk.: dr. Issekutz Sarolta*. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Bp. 2001. 310 old. – A tartalomról: *dr. Csordás Eörs*: Az örmény szertartású római katolikus egyház, mint a Magyar Katolikus Egyház részegyháza; *dr. Visy Zsolt*: Örmények a nagyvilágban – örmények Magyarországon; *dr. Sasvári László*: Mit üzen az örmény szertartású katolikus mise a ma emberének? Liturgiagyógyász; *Tutsek János*: Hozzászólás Sasvári László előadásához; *ifj. Kabai Ferenc*: „Örménynek lenni lehetetlenség”; *dr. Issekutz Sarolta*: A magyarörménység reneszánsza az évezred végén: Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület szerepe; *Sebesi Karen Attila*: Hová, merre romániai örmények?; *dr. Száva T. Sándor*: Csíkszépvízi örmény gyökerek; *Fancsal G. János*: A brassói római katolikus plébániatemplom magyarörmény mozaik ablakai; *Bálintné Kovács Júlia*: Az erdélyi örmények szerepe római katolikus plébániák alapításában alsó Szolnok-Doboka megyei példákban; *dr. Benedek Katalin*: Vágó Pál és az „Erdélyi Panoráma”; *Csetz János* a nagyszabedényes csatában; *Jokits Attila*: Örménymagyarok a Szilágyságban; *Miklósi Síkes Csaba*: Örménykutatások Erdélyben az 1980-as években; *Lukács Mária*: A Tarisznyás Márton múzeum örmény emlékei; *Tarisnyás Csilla*: A magyarörmény alapítvány kulturális és orientációs szerepe Erdélyben; *Lengyel Mária – Balázs Bécsi Attila*: A szamosújvári örmény temető; *P. Vahan Hovagimian*: Örmény katolikus liturgia; *Lázár Mária*: A gyergyószentmiklósi örmény közösség zenei életéből; *Ajtony Gábor*: A Szépvízi Szentháromság Egyesület; *Kalmár György*: Fogolyán Kristóf és Fogolyán Miklós, a doktor és a polgár; *Budai Merza Pál*: Erdélyországi örmény-magyar sorsok; *Calinescu János*: Erzsébetvárosi örmény gyökerek; *Kruzniczkykéné Keller Rozália*: Szamosújvári emlékeim, különös tekintettel az örmény katolikus vallási hagyományokra; *Jakobovits Miklós*: Szent Ripszime és társnői vértanúsága, a szamosújvári Ripszime kép restaurálási folyamata.

A határmentiség kérdőjelei az Északkelet Alföldön. Szerk.: *Baranyai Béla*. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 2001. 368 old.

Holp András: Pócspetri község története. Kiadja az Önkormányzat. Pócspetri 2001. 156 old.

Horák Béla: Tanyai (pusztai) népoktatás Kecs-kemét város külterületén (1856–1896). *Népközlési füzetek 4.* Antológia Kiadó. Lakitelek, 2002. 54 old.

Horváth Ferenc: A csengelei kunok ura és népe. Archaeolingua Kiadó. Bp. 2002.

Hódi Sándor: Magyarok a forrongó Szerbiában. Logos. Tóthfalva 2002. 258 old.

Igó Aladár. Bevezető: *Dobosy László*, utószó: *É. Kovács László*. *Alkotók és alkotások* 9. Szerk.: *Ujváry Mária*. Putnok, 2002. 55 old.

ITT-OTT. A Magyar Baráti Község kiadványa. USA 2001. 2. 48 old. – A tartalomról: **Reménység tó, 2001.**: *Fülöp László*: Gondnoki köszöntő; *Várhegyi Attila*: A nemzeti integráció és a nyugati magyarság; *Ribár Béla*: A délvidéki magyarság múltja és jelene; *Jeszzenszky Géza*: A nemzeti autonómia, a balkáni válságok le nem vont tanulsága; *Gálfalvi György*: Haza a mélyben; *Ludányi András*: Csecsenek, magyarok és terroristák; *Cseh Tibor*: A nő az amerikai és a magyar társadalomban; *csernátoni*: Csángó virradat?; *Cseh Tibor*: Németh László; *zágón*: Esterházy János; *Fischer Endre*: Erdély fővárosa és a magyar-román kérdés; *iff*: *Magyar Kálmán*: Október 23., emlékbeszéd – Passaicon.

Kabay Dezső Tibor: Forradalom az Isten háta megett és egyéb viszontagságok. *Nyíri Honvéd Egyesület Kiadványai Helytörténet* 2. Nyíregyháza, 2001. 181 old.

Kádár Péter dr.: Csúcshegy. Ismertető a Budapest, III. kerület Csúcshegy területéről. *Helytörténeti füzetek V/1*. Kiadja a Csúcshegy Menedék Egyesület és az Óbudai Múzeum. Bp. 2001. 75 old.

Károlyi Gáspár levelei Érsekújvárból és három várvédő szabályzata, 1570. április, október. Összeáll., bev., jegyzet: *Bánkúti Imre*. Kiadja a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2000. 142 old.

Konczné Nagy Zsuzsa: Szabolcs – Szatmár – Bereg megye mezőgazdasága 1945–1961. Sz.-Sz.-B. Megyei Önkormányzat. Levéltára. Nyíregyháza 2001. 146 old.

Kozár Mária: Alsószlónok. Slovenska manjnsinska samouprava. 2001. 80 old. – A teleptülés magyar, szlovén és német nyelvű ismertetése.

Körmendi Géza: A tatai tégl- és cserépgyárak története. Kiadja a Városi Önkormányzat. Tata, 2000. 64 old.

A községi Jurisich Miklós Gimnázium Értesítője a 2000/2001. iskolai évről. Kőszeg, 2001. 160 old. – A tartalomról: *Vizeli Viktória*: A magyar nép zenéje a kezdetektől a XVI. századig; *Domnanovich Rudolf*: Iskolánk múltjából; Nobel-díjasok Kőszegen; *Stettner Nóra*: A Stettner család rövid története.

Lázár Katalin: Gyertek, gyertek játszani I. Eötvös József Könyvkiadó. Bp. 2002. 258 old. – A könyv két részből áll: 1. A népi játékok elmélete, 2. Válogatás erdélyi és moldvai magyar népi játékokból.

Limes és melléklete. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos és Művészeti Szemléje. Főszerk.: *Virág Jenő*. Tatabánya, 2002. 1. sz. 217 old. és 44 old. – *Pritz Pál*: Magyar – német viszony 1918–1945; *Ormos Mária*: Magyarok nemzetiszocialista szemmel; *Chalupeck, Ivan*: A szepességi németek a XVIII. században; *Heiszler Vilmos*:

Ofen-Pesttől Budapestig. A főváros német lakosságának elmagyarosodása(!) a XIX. század második felében; *Somogyi Orsolya*: Hazai német kulturális és politikai törekvések a két világháború között; *Spannenberger Norbert*: A magyar–német együttélés mai problémái a Dunántúlon; *Balogh Balázs*: A kitelepítésről és a háborús bűnösségről egy magyarországi német falu kapcsán; *Szegedi Edit*: Báthory István és az erdélyi szászok történeti és politikai tudatának kialakulása; *Tarnói László*: Nemzeti azonosságtudat Magyarország 1848 előtti német nyelvű költészetének tükrében; *Balogh F. András*: Adolf Meschendörfer írói útja a nemzetek és a nemzeti-ségek határán; *Szilágyi Márton*: Dugonics András és az „idegenek”; *Stekovics Rita*: Német gyökerek – magyar tudat: Jászai Mari életútja; *Paál Vince*: Gratz Gusztáv alternatívája a nemzetiségi politikában; *Lukáè, Pavol*: A szlovákiai német kisebbség szerepe a szlovák – német kapcsolatokban; *Halász Iván*: A cseh–német együttélés problémái a hosszú XIX. században; *Ábrahám Barna*: Német szellem, német mintakövetés a XIX. századi román kultúrában. **Melléklet:** *Barina Zoltán – Bauer Norbert*: A Gerecse-hegység növényföldrajzának áttekintése az újabb kutatások tükrében; *Baoer Norbert – Kenyeres Zoltán – Rácz István*: A Saga Pado Pallas (fűrészlábú szöcske) a Kárpát-medencében – áttekintés, új adatokkal; *Kutasi Csaba*: Védett bogarak (Coleoptera) a Vértes-hegységből és környékéről.

L. Juhász Ilona: Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a XX. században. *Lokális és regionális monográfiák* 2. Kiadja a Fórum Társadalomtudományi Intézet és a Lilium Aurum Könyvkiadó. Komárom – Dunaszerdahely, 2002. 343 old. – A magyar néprajzi irodalomban egyedülálló vállalkozásként a szerző közli a nyelvhatár peremén, Rozsnyó mellett lévő Rudna temetőjének, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos hiedelmeinek és szokásainak teljes dokumentációját.

L. Radácsi Judit – B. Galambosi Edina: A Gömöri Múzeum és a Holló László Galéria Putnokon. *Alkotók és Alkotások* 8. Putnok, 2002. 57 old.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság, 2002. május, 72 old. – A tartalomról: *Tóth Ferenc*: A makói zsidóságról; *Rácz Sándor*: Bökény, Bökény, híros város...; *Simon Ildikó*: Főúri társasági élet Mohács után; *Gilicz János*: Rónay Mihály; *Pihurik Judit*: Bogdán József visszaemlékezései 2.; *Császtvay István*: Gajdi memorabilis; *Patkósné Hanesz Anna*: Hagyományok Pitvaroson és Gútán 2.; *Medgyesi Pál*: Marosi gyógyiszap 2.; *Németh Domonkos*: A Fehér-Tisza forrásánál jártunk.

A megye néphagyományai. Szerk.: *Sivadó Sándor*. Kiadja a Sz.-Sz.-B. Megyei Pedagógiai, Közművelődési Intézete és Továbbképző Központja, Nyíregyháza, 2001. 250 old.

Mizser Lajos: Szatmár vármegye Pesthy Frigyes 1864–1866. Évi Helynévtárában. Sz.-Sz.-B.

Megeyi Önk. Levéltára. Nyíregyháza 2001. 410 old.

Molnár Mihály: Sírfeliratok a magyarországi Gömörben. *Gömör Néprajza LIV.* Szerk.: *Ujváry Zoltán.* Debrecen, 2000. 130 old.

Móser Zoltán: Ágak és gyökerek. „Amennyit a szív felfoghat magába”. Kairosz Könyvkiadó – Paks Város Önkormányzata. 2002. 102 old. – Fotóalbum a szülőföldről és a fölnevelő tájról: Tevel, Tolna.

Muratj. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2001. 228 old. – A tartalomtól: *Rudaš Jutka:* Irodalom és kulturális identitás a Muravidéken napjainkban; *Németh József:* Keresztury Dezső, a pannon hagyományok őrzője, *Gyurác Ferenc:* Nyugat-Dunántúl irodalmi hagyományai; *Varga István:* Hús vizek íze (Gyegyai Alberttről); *Kőszeghy Elemér:* agyar identitástudat Kárpátalján; *Lévay Erzsébet:* Magyar, magyarabb, legmagyarabb; *Varga Sándor:* A lendvai bor értékesítésének problémái; *Szjártó Imre:* A szlovéniai magyar civilszervezetek; *Veöreös András – Sebestyén József* (összeállítása): Lendva építészeti emlékei; *Bihar Mária – Lendvai Kepe Zoltán:* „Ige-mige madárnak szárnya alatt...”; *Archaikus népi imádságok Hetésből; ifj. Horváth Károly:* Adalékok a Muravidék népzenei örökségéhez; *Borbás György:* Erdély bajnoka – a Csány-kultusz apostola.

Műemlékvédelem. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata. 2002. 3. 129–200. old. – A tartalomtól: *Szilassy Zoltán:* A tokaji történelmi borvidék és a világörökség; *Arnóth Ádám:* Tokaj-hegyalja építészeti értékei; *Tahi-Tóth Ilona:* Az Andrássy út és környéke – mint műemléki környezet és mint nemzeti örökség; *Kárpáti Gábor:* A pécsi V. számú [ókeresztény] sírkamra; *M. Bán Beatrix – M. Nagy Éva – Pattantyús Manga:* Dorffmaister István szentivánfai „Krisztus megkeresztelése” főoltárképeinek restaurálása; *Juhász Györgyi – Lángi József:* A rábatóttósi Szent Ceclia-templom falképeinek restaurálása; *Nagy Gergely:* A hőgyészi Apponyi-kastély megújulása; *Harkai Imre:* Fennmaradt vajdasági szelmalmok; *Sedlmayr János:* Két-szintes középkori kápolnánk.

Nagykőrös: Pipakészítés családi megszállottságból 1930-tól. Összeállította: *Szabó Balázs.* Kiadja a Szabó „Kőrös” Pipagyár kft. é.n., h. n. 16 old.

Nagy Zoltán: Múzeum, Te mindenem: hűsz év szolgálat Körömden. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely, 2001. 180 old. – A szerzőnek a Rába Helytörténeti Múzeumról megjelent írásai.

Nemesborzsova. Tanulmányok a község múltjából. Szerk.: *Galambos Sándor.* Kiadja a Község Önk., Nemesborzsova, 2001. 166 old.

Novák László Ferenc: A zsidóság Nagykőrösön (XVII–XX. század). *Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 13.* Kiadja a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Arany János Múzeum. Nagykőrös. 2002. 399 old.

Nyíregyháza Mezőváros Tanácsa által határozottatott... (1793–1837): forrásválogatás. Szerk.: *Galambos Sándor és Kujbusné Mecsei Éva.* Sz.-Sz.-B. Megyei Önkormányzat Levéltára. Nyíregyháza 2001. 256 old.

Opre Csabáné – Gombás András: „Vasvárba két úton kell bemenni...” Fejezetek Tiszavasvári (Büdszentmihály) néprajzából. A szerzők kiadása. Tiszavasvári, 2000. 267 old.

Prokopp Mária: Középkori freskók Gömörben. Méry Ratio Kiadó. Somorja, 2002.

Rákositól Kádárig: Fejezetek a legújabb kori magyar történelemből. Szerk.: *Timár Lajos, Valuch Tibor.* KLTE Debrecen. 2001. 160 old.

Reszler Gábor – Szakállas Sándor – Ujj Anna: Vállaj a honfoglalástól 2000-ig. Szerk.: *Czövek István.* Kiadja a Képviselő-testület. Vállaj. 2001. 359 old.

Rózsa Miklós dr.: A kanizsai városi tanács pallosjoggal felruházása és a vesztőhely felállítása. Kiadja a szerző. Nagykanizsa, 2002. 18 old.

Slezsák Imre: Az élet útjain. *Edelényi Füzetek 26.* Kiadja a Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum. Edelény, 2002. 297 old. – Az edelényi Városi Könyvtár vezetőjének írásából készült válogatás, külön fejezetben a helytörténettel foglalkozó cikkek.

Simkó József: Hollóháza múltja és jelene. Kiadja az Önkormányzat. Hollóháza, 1999. 160 old.

Szabolcs – Szatmár - Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András.* Kiadja a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2002. 1. 120 old. – A tartalomtól: *Piti Ferenc:* I. Lajos király Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékre vonatkozó oklevelei a Vay család berkeszi levéltárában (1343 – 1366); *Sípos Ferenc:* „Korunk a tettek kora, a szavak ideje lejárt” – Thóbiás Dániel ’48-as honvédhadnagy naplójából; *Néző István:* 135 éves a kisvárdai nyomdászat; *Medve Zoltán:* Képek a kárpátaljai ruszinok XVIII. századi történelméből; *Hajnal Béla:* A 2001. Évi népszámlálás főbb eredményei; *Rusinné Fedor Anita:* A megyei munkanélküliség jellemzői a rendszerváltástól napjainkig.

Szabolcs – Szatmár - Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András.* Kiadja a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2002. 2. 121–248 old. – A tartalomtól: *Malakicziné Póka Mária:* A piacgazdaság hatása a lakosság időfelhasználására; *Szöllősi Beáta – Mányik Marianna:* A kóros játékszenvedély jelei Nyíregyházán, *Takács Tibor:* A nyíregyházi bank-elit (1900–1944); *Kujbusné Mecsei Éva:* Károk és katasztrófák Nyíregyházán a XVI–XIX. századi források tükrében; *Szerafinné Szabolcsi Ágnes:* Gróf Klebelsberg Kunó és a könyvtár; *Ladányi András:* Váci Mihály és a nyugati magyarság; *Margócsy József:* Végh Antalról szólva.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk.: *Ferencz István*. Csíkszereda. 2002. 6. 160 old. – A tartalomról: *dr. Szűcs Károly*: Erdélyi Seherezáde (Egy erdélyi szász falusi leány hiteles története); *Balaton Petra*: A székely akció előzménye és története; *Gagy József*: „Soha még ilyen egységesen, lelkesen...” (Ünnepek, kampányok a kommunista hatalomátvétel utáni első évben a Székelyföldön); *Simó István*: Visszaütő napsugár (önéletírás).

Szülőföldünk 30. A [B-A-Z] megyei honismereti mozgalom közleményei. Főszerk.: *Rémiás Tibor*. Kiadja a Megyei Honismereti Egyesület. Miskolc, 2002. 216 old. – Szamosvölgyi *Péter*: A XXX. Országos Honismereti Akadémia polgármesteri beköszöntője; *Csorba Csaba*: Sátoraljaújhely gazdasága és társadalma Kossuth korában, *Högye István*: „...büszke vagyok arra...” Kossuth Újhelyről, az újhelyiek Kossuthról; *Varga Zoltán*: „A befogadó iskola: Kegyes tanítóréd”; *Fazekas Csaba*: Egy zempléni ügyvéd a történelemben, avagy a XIX. század időszerűségéről; *Tamás Edit*: Kossuth és Monok az újabb kutatások tükrében; *Tusnády László*: Világosság az útvesztőben: „Kossuth nyelve”; *Matolay Béla*: Kossuth a zempléniekhez az örök-váltság ügyében (1834); *Fehér József*: Kossuth Lajos a Hegyaljáról (1841); *Fehér József*: Kossuth Lajos levele Sátoraljaújhelyre 1890-ben, *Pocsainé Eperjesi Edit*: A hazáért, a szabadságért 1848. Kossuth relikviák a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában; *Tamás Edit*: Gondolatok egy kiállítás apropóján. Időszaki kiállítás Szathmáry Lajos Kossuth Gyűjteményéből a Hadtörténeti Múzeumban; *Dobrossy István*: A miskolci Kossuth szobor története, *Hadobás Pál*: Kossuth Lajos a numizmatikában és a falerisztikában; *Kamodj Miklós*: Kossuth Lajos kapcsolata a postával; *Sziklavári Károly*: Induló, nóta, szimfonikus költemény: Kossuth és korának zenehistoriája; *Gulyás Lászlóné és Székelyné Forintos Judit*: Kossuth Lajos a zenében – bibliográfia; *Hideg Ágnes*: Kossuth Lajos és Zemplén; *Szutorcsik József*: A regéci három huta népe (1929–1949); *Székelyné Forintos Judit*: Tallózó a 2001. április 1. És 2002. március 31. Között megjelent megyei vonatkozású honismereti írásokból.

Takács Péter – Udvari István: A Nagykaposi járás népelete Mária Terézia korában. KMK Sz. Ungvár, 1998. 182 old.

Tomka Emil: Harctéri napló 1944–1945. JAM Nyíregyháza. 2001. 392 old.

Torda Géza: Kőszegdorozsló község története. Szerzői kiadás. 2001. 193 old.

Tóth József – Somkuthy Ferenc – Czímber Béla: Vas megye idős és nevezetes fái. Pro Natura Egyesület – Betűvető. Szombathely, 2001. 89 old.

Tradíció és regionalizmus: néprajzi örökség, helyi hagyományok és térségi kapcsolatok Nyugat-Dunántúlon. *Genius loci 4*. Genius Savariensis Alapítvány. Szombathely, 2001. 98 old. – **Nagy Zoltán**: Természeti-táji értékek és a fenntartható környezeti kultúra (Vas megye flórájáról, faunájáról, természeti értékeiről és ezek változásairól); **Gráffik Imre**: Hármashatár: Közép-európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig (Az osztrák-magyar-szlovén hármashatáron, Felsőszölnökön, 1922-ben emelt emlékmű felállításának körülményeiről, politikai és régiónörtörténeti vonatkozásairól); **Biczó Gábor**: Egy búcsú metamorfózisai: a vasvári búcsújárás történeti antropológiai elemzése; **Horváth Sándor**: Hagyomány – turizmus – regionalizmus Vas megyében.

Újfehértó története. Szerk.: *Buczkó József*. A Város Képviselőtestülete. Újfehértó, 2000. 534 old.

Varga Gábor dr.: A hajdúböszörményi Bocskai Néptáncgyűttes története (1952–2002). Kiadja a Sillye Gábor Művelődési Központ és Közösségi Ház. Hajdúböszörmény, 2002. 27 old. és 8 kép.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely, 2002. 2. 135–280. old. – *Szalontai Éva*: A külföldiek tulajdonszerzésére vonatkozó szabályok a zseb-szerződések korában II.; *Éliás Zsuzsanna – Rettegi Zolt – Sturcz Illdikó – Szilágyi Enikő*: Szombathely mentálhigiénés képe; *Mészáros István*: Mindszenty 1945. évi „választási” körlevele; *Pável Judit*: Emlékeim Édesapámról; *Tóth Péter*: „Én szörnyű robotosa vagyok ezernyi vállalt teendőmnek” (Válogatás Pável Ágoston és Beke Ödön levelezéséből, 1934–1935); *Illés Péter*: Megjegyzések a paraszti kultúra, mint örökség helyzetéről (Az osztkői szőlőhegy jelenlegi állapota kapcsán); *Medgyessy S. Norbert*: Az Arany Miatyánk-ének eredetének vizsgálata.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely, 2002. 3. 283–420. old. – A tartalomról: Szabadulás a „hallgatás csapdáiból” (Vélemények és hozzászólások *Éliás – Rettegi – Sturcz – Szilágyi*: Szombathely mentálhigiénés képe című, az előző számban megjelent tanulmányához); *Gyurácz Ferenc*: A Nyugat-Dunántúl irodalmi hagyományai; *Szell Tamás*: Amiért délben a harang szól (A déli harangszó története); *Melega Miklós*: Éhen Gyula (Szombathely egykori polgármestere) lakóháza(i).

Zempléni históriák. Összeállította: *Högye István*. Szerk.: *Dobrossy István*. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 2002. 400 old. – Az egykori Zemplén vármegye történelmi olvasókönyve a honfoglalástól 1950-ig.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1056,- Ft
fél évre: 528,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
.....
aláírás

Batthyány Lajos és a reformkor üstökös csillagai

Felső sorban, balról: Szemere Bertalan, Eötvös József, Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Deák Ferenc. Alsó sorban, balról: Esterházy Pál, Széchenyi István, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár.

Hermann Róbert: 1848-49. A szabadságharc hadtörténete c. könyvéből, Bp. 2001.

A dél-franciaországi Lourdes-ban látható ez a carrarai márványból készült Piéta.
A szobor talapzatán magyar (mellette francia és flamand) nyelven a következő szöveg olvasható

1953 HÁLÁBÓL 1958
AKIK A MAGYAR NÉPET SEGÍTETTÉK
REGŐCZI ISTVÁN MAGYAR PAP